

Жаҳон АДАБИЁТИ

Адабий-бадиий, ижтимоий-публицистик журнал

Alisher Navoiy Xose Ortega i Gasset **Janni Rodari** Anna Axmatova **Jeyms Joys** Jonatan Svift **Jorj Bayron** Ryunoske Akutagava **Fransua Rable** Edgar Allan Po **Vilyam Shekspir** Frans **Tomas Eliot** **Martti Larni** **Artur Rembo** **Gi de Mopassan** **Ivan Bunin** **Aflotun Dante Aligeri** **Chan Chhol** **Roa Bastos** **Mario Vargas Losa** **Isay Kalashnikov** **Anton Chexov** **Taduesh Dolenga Mostovich** **Fyodor Dostoyevskiy** **Andreys Pumpurs** **Fridrix Nitshe** **Viktor Gyugo** Ivo Andrich **Marsel Prust** **Mo Yan** **Aleksandr Veselovskiy** Ann Fillip **Abdulla Qodiriy** Roxelio Sinan **Moris Meterlink** Hermann Hesse **Oktavio Pas** Migel Otero Silva **Onora de Balzak** **Rikardo Miro** **Arastu** Tomas Mann **Ernest Heminguey** **G'afur G'ulom** **Gabriela Mistral** **Zahiriddin Muhammad Bobur** **Tetsuo Miura** **Erkin Vohidov** **Aleksandr Pushkin** Boris Pasternak **Premchand** Uolter de la Mer **Miguel de Servantes** **Emil Zolya** **Muxtor Avezov** **Abdulla Oripov** **Iohann Gyote** Mixail Bulgakov **Mark Toutant** **Yan Parandovskiy** **Nelli Zaks** Bernard Shou **Chingiz Aytmatov** **Oskar Uayld** **Li Munyol** **Xose Marti** **Semben Usmon** **Homer** **Jaloliddin Rumi** **Grem Grin** **Emili Dikinson** **Oybek** **Lev Tolstoy** Migel de Karron **Herta Myuller** **Avetik Isaakyan** **Jan-Mari Leklezio** **Gabriel Garsia Markes** **Sharlotta Bronte** **Grant Motevosyan** **Lesya Ukrainka** **Rabindranat Tagor** **Sofokl** **Aka-uka Grimmlar**

Жамоатчилик кенгаши:

Муҳаммад АЛИ
Наим КАРИМОВ
Иброҳим ҒАФУРОВ
Низом КОМИЛОВ
Шуҳрат СИРОЖИДДИНОВ
Абдухалил МАВРУЛОВ
Муҳаммадҷон ХОЛБЕКОВ
Хуршид ДЎСТМУҲАММАД
Абдураҳим МАННОНОВ
Муҳаммадҷон ҚУРОНОВ
Муҳаббат ТУЛАХЎЖАЕВА
Баҳодир КАРИМОВ
Муҳиддин ОМОН

МУАССИСЛАР:
РЕСПУБЛИКА МАЪНАВИЯТ
ВА МАЪРИФАТ КЕНГАШИ

ЎЗБЕКИСТОН МАТБУОТ
ВА АХБОРОТ АГЕНТЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

Бош муҳаррир Шуҳрат РИЗАЕВ

Таҳрир ҳайъати:
Жалолiddин САҒОЕВ
Амир ҒАЙЗУЛЛА
Назира ЖЎРАЕВА
Отабек САҒАРОВ
Дилдорхон АЛИЕВА
Алимурод ТОЖИЕВ
Алишер ОТАБОЕВ
Жамила АСҚАРОВА
Даврон РАЖАБОВ
Шаҳноза НАЗАРОВА
Шоҳрух АБДУРАСУЛОВ

МУНДАРИЖА

“ЖАҲОН АДАБИЁТИ” ЖУРНАЛИ 20 ЁШДА

- 3** Ж.АСҚАРОВА Илмий анжуман.
6 Ш.РИЗАЕВ. Жаҳон адабиётини ўрганиш – ниҳоясиз йўл.
9 М.ЙЎЛДОШЕВ. Эътирофга муносиб нашр.

НАВОИЙ САБОҚЛАРИ

- 11** Алишер НАВОИЙ. Юзунг кўзгусидин... (Рус ва инглиз тилларига В.Рождественский, А.Обид тарж.)

ЖАҲОН АДАБИЁТИ ДУРДОНАЛАРИ

- 16** Б.ПАСТЕРНАК. Доктор Живаго. (Рус тилидан С.Содиқ тарж.)

ШЕЪРИЯТ МИНТАҚАЛАРИ

- 55** Осмон менга суйганимдан хотира. Япон мумтоз шоирлари ижодидан.
(Рус тилидан М.Мирзо тарж.)
95 И.БУНИН. Ҳам ҳақиқат, ҳам шеърият маёғи. (Рус тилидан В.Файзуллоҳ тарж.)

ПУБЛИЦИСТИКА

- 60** Э.РАДЗИНСКИЙ. Қонсираган илоҳлар. (Рус тилидан Ж.Сафоев тарж.)

НАСР

- 104** Н.АРСЛОН. Аширит. Новелла.
182 Ҳ.ҚАҲТАНИЙ. Аҳду паймон. Ҳикоя. (Араб тилидан Ш.Аҳмедова тарж.)

ЭССЕ

- 116** С.МОЭМ. Сарҳисоб. (Рус тилидан О.Отахон тарж.)
144 Я.ПАРАНДОВСКИЙ. Сўз кимёси. (Рус тилидан М.Акбаров тарж.)

ДРАМА

- 127** Ж.П.САРТР. Ёпик эшик ортида. (Рус тилидан Ш.Назарова тарж.)
161 Д.УРБАН. Пишлоқхўрлар. (Рус тилидан Ҳ.Маҳмудова тарж.)

АДАБИЁТШУНОСЛИК. ФАЛСАФА.

- 187** Ш.АҲМЕДОВА. Замонавий Қагар адабиётида ижтимоий-ахлоқий муаммолар.
190 Д.ХОЛДОРОВ. Рухий таназзул тасвири.

ЖАҲОН МАДАНИЯТИ ВА САНЪАТИ

- 194** Н.ҚОСИМОВА. Кинематографияда неореализм оқими.

- 198** Тарихда бу кун
201 Муқоламизда
203 Таквим
206 Журналнинг русча ва инглизча мухтасар мазмуни

ИЛМИЙ АНЖУМАН

(“Ўзбекистонда Мустақиллик даври маънавияти ривожда
“Жаҳон адабиёти” журнаlining ўрни ва аҳамияти”
мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференция)

2017 йил “Жаҳон адабиёти” журнаלי тарихидаги алоҳида сана. Боиси йигирма йил аввал – 1997 йил 27 февралда Ўзбекистоннинг биринчи Президенти Ислам Каримов ташаббуси билан “Жаҳон адабиёти” журнаלי ташкил этилди. Дунёнинг барча давлатида ҳам учрайвермайдиган бу янгилик мамлакатимиз маънавий-маданий ҳаётида катта воқеа бўлди. Аини пайтда ҳар қандай иш изчил давом эттирилсагина, мева беради. Маънавий жасорат соҳиби Озод Шарафиддинов жонқуярлиги, таниқли таржимонлар, адиблар, мунаққидлар қўллаб-қувватлови натижасида “Жаҳон адабиёти” журнаלי нуфузли нашрга айланди. Бугун журналнинг йигирма йиллик хирмониға баҳо берсангиз, унинг мазмун-моҳияти бўлиқ, шаклу шамоийли турфа эканлигига амин бўласиз. 1997–2017 йиллар мобайнида журналнинг 240 та сони нашр этилди. Уларда 100 дан ортиқ роман, 200 дан зиёд қисса, 1000 дан ортиқ хикоя ва новелла, 1000 га яқин ижтимоий-фалсафий, адабий-бадий, илмий-назарий мақола, эсселар эълон қилинди.



“Жаҳон адабиёти” журнаלי бугун ҳам давлатимизнинг юксак эътиборида.

Хусусан, Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 7 мартда бўлиб ўтган йиғилишида Президентимизнинг 2017 йил 12 январдаги “Китоб маҳсулотларини чоп этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғибот қилиш бўйича комиссия тузиш тўғрисида”ги фармойишида белгиланган вазифалар ижроси доирасида “Жаҳон адабиёти” журнаלי ташкил этилганининг йигирма йиллигини муносиб нишонлаш масаласи кўзда тутилди.

Мажлисда “Ўзбекистонда Мустақиллик даври маънавияти ривожда “Жаҳон адабиёти” журнаlining ўрни ва аҳамияти” мавзусида илмий-амалий конференция ўтказиш, “Жаҳон адабиёти” журнаלי кутубхонасидан” сериясида 30 жилдли китоблар нашрини бошлаш, “Жаҳон адабиёти”

журнали библиографиясини чоп этиш, олий ўқув юртларида, вилоятларда талаба-ёшлар, кенг жамоатчилик билан ижодий учрашувлар ташкил этиш кўзда тутилди.

Тошкент шаҳридаги “Ўзбекистон” меҳмонхонасида “Ўзбекистонда Мустақиллик даври маънавияти ривожда “Жаҳон адабиёти” журналининг тутган ўрни ва аҳамияти” деб номланган халқаро конференция доирасида “Жаҳон адабиёти” журнали ташкил этилганининг 20 йилли-



гига бағишланган тадбирлар давом этди. Конференция ишида йигирмага яқин мамлакатларнинг Ўзбекистондаги элчилари ва дипломатлари, халқаро ташкилотлар вакиллари, маҳаллий ва хорижий ОАВ ходимлари, таниқли ёзувчи ва шоирлар, адабиётшунос олимлар, таржимонлар ҳамда ёш ижодкорлар иштирок этишди.

Халқаро илмий анжуманни журналнинг Бош муҳаррири Шухрат Ризаев кириш сўзи билан очди. У ўз нутқида бугунги глобал дунё манзараларида халқимизнинг маънавий ҳаёти ҳар жиҳатдан тўқис бўлиши ва комил қиёфа касб этишида адабиётнинг ўрни ва роли ҳақида ҳамда жаҳон адабиётининг энг сара намуналаридан ўзбек китобхонларини баҳраманд этишда журналнинг аҳамияти хусусида фикр юритди.

Анжуманнинг маърузалар қисмига ўтишдан аввал йиғилганлар эътиборига “Жаҳон адабиёти журнали 20 ёшда” деб номланган видеофильм намойиш этилди.

Илмий-амалий анжуманда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси раиси Муҳаммад Али табрик сўзи билан чиқиш қилиб, журнал фаолиятининг адабий ҳаётимиздаги ўрнига катта баҳо берди. ЎзФА академиги Бахтиёр Назаров “Бадиий тафаккуримиз эврилишида “Жаҳон адабиёти” журналининг ўрни” мавзусидаги маърузасида



“Жаҳон адабиёти” ўз ўқувчиларини халқаро миқёсдаги адабий жараёнда рўй бераётган улкан ҳодисалар билан, хусусан, Нобель мукофоти совриндорларининг асарлари билан мунтазам равишда таништириб бориши, бу ўз навбатида, мамлакатимиздаги каттадан-кичик қалам аҳлининг, адабиёт ихлосмандларининг ҳам миллий, ҳам умумбашарий маънода дунёкарашини ривожлантиришга, ҳам гуманист инсон, ҳам гуманист ижодкорлик бораси-

да қимматли сабоқлар бераётгани ҳақида сўзлади. Профессорлар – Наим Каримов “Жаҳон адабиёти” намуналарини ўзбек тилига таржима қилиш муаммолари”, Шухрат Сирожиддинов “Бугунги ижтимоий-маънавий ҳаётимизда “Жаҳон адабиёти” журналининг тутган ўрни”, Оқилхон Иброҳимов “Шашмақом” – жаҳон мусиқа маданияти нигоҳида” маърузаларида журнал ва адабиёт-санъатнинг ғоят муҳим муаммолари борасида фикр юритдилар.

Профессорлар Муҳаммадҷон Холбеков, Баҳодир Каримов, Муҳаббат Тўлаҳўжаева маърузаларида ҳам журналда ёритилган муҳим материаллар ва ғоят долзарб масалалар тўғрисида мулоҳазалар билдирилди.

Анжуманда сўзга чиққан адабиётшунос олимлар, ёзувчи ва шоирлар ҳозирги глобаллашув жараёнида бадиий сўзнинг аҳамияти, сўз санъатининг ижтимоий ўрни, маънавияти юксак инсонни тарбиялашда бадиий адабиётнинг таъсири ва аҳамияти, ҳаётдаги улкан ўзгаришларни энг долзарб мавзулар асосида юксак бадиий маҳорат билан акс эттириши ва шу орқали келажак авлод маънавиятини бойитиши, Ватанга муҳаббат ва садоқат руҳида тарбиялашга хизмат қилиши ҳақида атрофлича фикр юритдилар. Конференцияда халқлар ўртасида дўстлик ва ҳамкорликни янада кучайтиришда адабиётнинг ўрнини мустаҳкамлаш, мамлакатимизда таржимонларнинг янги авлодини шакллантириш, Тошкентда Халқаро ижод марказини ташкил этиш ва энг муҳими ёшларда китобхонлик маданиятини ўстириш ва маънавий ҳаётимизнинг бошқа масалалари юзасидан бир қатор таклиф ва ташаббуслар илгари сурилди.

Илмий-амалий анжуман доирасида “Жаҳон адабиёти” журнали таъсис этилганлигининг 20 йиллигига бағишлаб нашр қилинган

“Жаҳон адабиёти” журнали библиографияси (1997 – 2016 йиллар)”, “Ўзбекистонда Мустақилик даври маънавияти ривожидида “Жаҳон адабиёти” журналининг ўрни ва аҳамияти” китоблари тақдимоти ҳам ўтказилди.

Анжуман давоми “Жаҳон адабиёти” журнали ташкил этилганининг 20 йиллигига бағишланган адабий-бадиий, маънавий-маърифий тадбирга уланиб кетди. Маросим “Ўзбекистон” Миллий симфоник оркестри ижросида П. Чайковскийнинг “Палонез” мусиқаси билан тантанавор руҳда очилди. Сўнгра Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими Муслимбек Йўлдошев ва дилбар сухандон Нилуфар Сотиболдиева олиб борган нафосат байрамида Ўзбекистон халқ артистлари – Аваз Ражабов, Рамз Усмонов, Муножот Йўлчиева, Абдуҳошим Исмоилов, Зулайҳо Бойхонова, Насиба Абдуллаева ҳамда Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артистлар – Фиёс Бойтоев, Алишер Турдиев, Женисбек Пиязов, Нодира Ҳамроева ва Маъсума Болтабоева каби санъаткорлар, “Мақом” ансамбли созандалари даврага янада файз киритдилар.



Жамила АСҚАРОВА

ЖАҲОН АДАБИЁТИНИ ЎРГАНИШ – НИҲОЯСИЗ ЙЎЛ

(“Ўзбекистонда Мустақиллик даври маънавияти
ривожда “Жаҳон адабиёти”
журналининг ўрни ва аҳамияти” мавзуидаги халқаро
илмий-амалий анжуман учун
СЎЗ)

Азиз дўстлар, хонимлар ва жаноблар, мухтарам анжуман қатнашчилари!
Бугун Сизларни “Жаҳон адабиёти” журнаlining ташкил топганига 20
йил тўлиши муносабати билан ўтказилаётган халқаро илмий-амалий кон-
ференцияда кўриб турганимиз ва қутлаш имкониятига эга бўлганимиздан
бағоят хурсандмиз ва Сиз, азизларга, шодлигимизни бирга баҳам
кўраётганингиз учун ташаккур билдирамыз. Айниқса, анжуманимизга
лутфан келиб ўтирган хурматли элчилар, дипломатик корпус вакиллари,
журналистларга алоҳида раҳматларимиз.

Барчангизнинг хабарингиз бор, бугун Ўзбекистонни-азалдан китоб ва
китобхонлар юрти бўлган табаррук диёрни яна том маънода зиёли мамла-
катга айлантириш устувор сиёсат бўлиб қолди. Яқинда “Камолот” ёшлар
ижтимоий ҳаракатининг IV Қурултойида мамлакатимиз Президенти Шавкат
Мирзиёев юртмиз ёшларининг жисмоний ва маънавий етуқлиги борасида
сўз юритар экан “биз фарзандларимизнинг онги, дунёқараши асрлар даво-
мида синовдан ўтган, юксак маънавият хазинаси бўлган жаҳон ва миллий
адабиётимиз асосида эмас, балки қандайдир шубҳали, зарарли ахборотлар
асосида шаклланишига бепарво қараб туролмаймиз”, деб таъкидлади.

Дарҳақиқат, бу фикрлар Ўзбекистоннинг Мустақилликка эришган
илк даврларидан то ҳозирга қадар давлат сиёсатининг энг муҳим маса-
ласи бўлиб келаяптики, айнан шу мақсадларда 1997 йили “Жаҳон ада-
биёти” журнаli таъсис этилди ва у ҳозирга қадар ана шу мақсадларни
кўзлаб, яшаб, фаолият юритиб келмоқда. Журналимизнинг биринчи Бош
муҳаррири, устоз Озод Шарафиддинов мазкур нашр тонгидаёқ буюк олмон
адиби Ҳерман Хессенинг “Жаҳон адабиёти кутубхонаси” эссесини таржима
қилиб, журналда чоп эттирар экан, унинг куйидаги фикрларини янги нашр
учун концептуал-методологик асос сифатида белгилайди:

“Таълимга, яъни маънавий ва рухий баркамолликка интилиш аллақандай
махдуд бир аъмолга олиб борадиган изтиробли йўл эмас, балки онгимиз-
нинг кенгайишини мустаҳкамлайдиган қувончли ҳодисадир. Чинакам
таълим ҳам чинакам маданият каби бир вақтнинг ўзида ҳам истакларнинг
рўёбга чиқиши, ҳам янги интилишларга турткидир. У чексизлик сари
саёҳатдир, коинот сари уйғунликдир, вақтдан ташқари бўлиш иштиёкидир.
Ана шундай таълимга олиб борадиганлар ичида энг муҳими – жаҳон ада-
биётини ўрганишдир, кўпгина халқларнинг ёзувчилари ва мутафаккирлари
асарлари ичида бизга ўтмишдан туҳфа бўлиб қолган фикрлар, ҳикматлар,
тажриба, рамзлар, хаёллар ва аъмолларнинг худудсиз хазинасини изчиллик
билан бобма-боб ўзлаштиришдир. Бу йўл ниҳоясиздир...”

Ўқишдан мақсад ҳаётнинг жамики ранглари ва жилолари қалбингда акс-садо бермоғига эришмоқ, инсоният юрагининг тепишига ҳамоҳанг бўлмоқдир. Китоб ўқиш бизни аталадай суюлтириб юбормаслиги, балки сафарбар қилмоғи лозим, бизнинг калламизни ҳаёт тўғрисидаги бўлар-бўлмас икир-чикирларга, маъносиз гапларга тўлдириб ташламоғи, бизни сохта таскинлар билан овутмоғи керак эмас, балки аксинча, ҳаётимизга янада юксакроқ, янада тўлароқ маъно бахш этмоғи лозим? (“Жаҳон адиблари адабиёт ҳақида” Тошкент 2010, 3-5 бетлар)

Бинобарин, китобхон “бурч йўлидан эмас, ишқ йўлидан юрмоғи лозим”.

Биз айтамикки, бурч албатта, муқаддас туйғу, аммо бурчдорлик ҳисси мажбурият эмас, муҳаббат билан амалга ошса у керак самара беради, изчиллик, узвийлик кашф этади.

“Жаҳон адабиёти” журналининг бугунги жамоаси ҳам 20 йил аввал белгиланган бош маслакка изчил амал қилиб келаяпти. Ўша мезонлар билан ўтмиш ва бугунги жаҳон адабиёти намуналарига ёндашаяпти ва саралаяпти. Акси ҳолда китоб оламининг ҳозирги чексиз уюми орасида ҳар қандай ўқирман карахтланиб қолиши аниқ.

Шу маънода ўтмиш адабиётку маълум, аммо бугунги адабиёт қай аҳволда, унинг мавзу мавозалари, меъёру сарҳадлари қандай, йўл-услуг-тутумлари, воситалари қанақа, таъсир доираси, мавжудлик орбиталари қаерда каби қатор саволлар туғилиши табиий.

Биз олди-қочди, ур-йиқит саргузаштлар, хаёлий талотўплар, мужмал ишқий-шаҳований лаззатпарастлик майлларини қўзғовчи маънавий банг ва оғулардан йироқмикки ва бу тоифа битиклардан батамом парҳездамиз. Бироқ қўз ўнгимизда жаҳон адабиёти ва санъатининг ажабтовур янги қиёфалари бўй кўрсатаяптики, буларни дарҳол илғаб, аниқ ташхис қўйиш, дабдурустдан осон эмас.

Улуғ Гётенинг “ҳар бир санъат асарида, хоҳ қатта ё кичик бўлсин, барча воқеалар моҳиятга бориб тақалади” деган фикрини хотирга олиб айтадиган бўлсак, бизга аён ҳақиқатлар шуки, антик дунёдаги улуғ Гомердан бошлаб адабиёт “Одиссея” ва “Илиада”лар мисолида инсоният илк маданий даври кечмишларининг бадий солномалари ўлароқ, эпик бадий тафаккурнинг маҳобати билан ҳайратлар уйғотди. Ундан Юнон ва Рим адабиётининг беназир адабий ёдгорликлари – миф, афсона, шеър, дoston, драмалари воситасида инсоний эҳтиросларнинг қудратини намоён этди.

Ўрта асрлар башариятнинг Ренессанс отлиғ Уйғониш паллаларида инсон барча юксаклигу қабоҳати билан тарих майдонларига чиқиб, у не ҳолга тушмасин, муруввату инсонсеварлик билан олам ва одам давом этмоғи, умргузаронликнинг маънавиятга йўғрилган юксак кўринишларида улуғлашиб бормоғи лозимлигидан нақл этувчи роман, драма, дostonлар шодалари дунёга келди. Уйғониш ўз ортидан маърифатга бўлган чексиз иштиёқни пайдо этди, инсоният ўз нажотини маърифатга кўрди. Табиийки, маърифатли жамият ва маърифатли, ўқимишли инсон ғояси адабиёт ва санъатнинг белгиловчи йўналиши бўлиб қолди.

XIX ва XX юз йилликларнинг тус-қиёфаси мамлакатлар ва жамиятларнинг дунёистарлик ва дунётопарлик кайфиятидаги ёвузлашув, ёвқурлашув моҳиятини намоён этган ва шунга қарши курашган уйғоқ, изтиробли адабий намуналари билан устувор хусусиятини намоён этди. Адолат, ҳақиқат, руҳоният, яъники бори маънавий ақидаларнинг ғорат бўлмаслиги, инсон ҳайвоний моҳиятига қайтиб қолмаслиги хавотирлари бу юз йилликлар адабий-бадий тафаккурининг тадрижи бўлди. Аини чоғда қайдир гўшаларда



маънавий-ахлоқий ақидаларнинг таназзули руҳий бўшлиқ кайфиятларининг кучайишига, ҳаёт, яшамоқ бу мавжудлик ва беъманиликдир деган тушкун туйғуларга етаклади. Қайлардадир сохта ақидаларга кўр-кўрона эргashiш тизгинсиз эҳтиросларни оловлантириб, вайронкор инқилобларга олиб келган бўлса, қайлардадир инсон узлатга чекиниб, ўзи билан ўзи андармон ҳаётдан безди ва ундан сунъий равишда узилиш, йўқ бўлиш майлларини бадийий сўз катларига жо этди. Адабиёт ҳаётни тасдиқлаш эмас, балки уни инкор этиш йўлларида кезинди.

Бора-бора ХХI асрга ўта бориб жаҳондаги адабиёт, санъат икки тусда ўзини яққолроқ намоён эта бошлади: худбинлашган тафаккуру феъл-табиат ҳамда ёлғон ақидаларга кўр-кўрона сажда қилиб ётган қаламравлик. Ҳозирги жаҳон адабиётида очик кўринаётган ана шу номарғуб манзара инсониятни гиёҳвандлик, терроризм, фахш, яланғочлик, “оламон маданияти” каби турфа тубанликлар акс этган шоу томошалар дунёсига олиб кириб, уни маънан қарахт аҳволга солиб қўяпти. Тўғри, бундан буткул фаркли, унга зид соғлом куч ва адабиёт ҳам бор, шубҳасиз. Аммо бу куч тобора заифлашиб бораётгандек таассурот уйғотади. Адабиётнинг, санъатнинг соғлом сафарбарлик, ҳушёр нигоҳ, некбин туйғулар тарбияловчиси бўлиб келган бир неча минг йиллик тус-қиёфа ва анъаналарини шубҳа остига қўяётгандек туюлади.

Шу ўринда гарчи анча аввалроқ айтилган бўлса-да, буюк олмон файласуфи Ҳегелнинг “Дунё тарихи Шарқдан Ғарбга қараб бошланади, чунки Европа дунё тарихининг интиҳоси, Осиё эса ибтидосидир” деган умидбахш фикрлари халоскор шаббода мисол бот-бот ҳаёлингдан эсади ва уни алҳол эслатгинг келаверади. Ибтидога қайтиш майллари ниш урмоғи нажоткор туйғу ўлароқ бўй кўрсатади.

Мана шу маънода “Жаҳон адабиёти” журнали ўз маёғини йўқотмай ўзбек ўқирманлари-китобхонларини ҳамиша соғлом, юксак ва гўзал бадийий ижоднинг зилол сувларидан баҳраманд этмоқ йўлида изланипти, интиляпти. Бу, албатта, осон кечаётгани йўқ.

Бугунги анжуман бизнинг изланиш ва интилишларимизга ташхис қўйиб, муносабат билдириш билан бирга замонавий жаҳон адабиётининг манзаралари, йўналишлари борасида фикрлар майдони бўлмоғи керак. Бу, ўз навбатида, бугунги глобал дунё манзараларида ўз йўлимизни тўғри, маъқул бир алпозда давом эттиришимиз, айни чоғда миллий ўзбек адабиётининг бугуни ва эртанги аҳволи, ривожини учун ўта муҳимдир. Ўзбек адабиёти катта адабиёт, буюк адабиёт. Унинг улуғлари бор, буюклари кўп. У ҳамиша халқ билан бирга, халқнинг дили ва тили бўлиб келган. Замону тузумлар ўзгариши, турли эврилишлар, албатта, беэён, беиз ўтмайди. Гарчи йўл-йўриғимиз аниқ бўлса-да, вақти-вақти билан уни тафтиш этиб туриш кейинги тараққиёт учун муҳим омил. Шу маънода бугунги мураккаб глобал дунёга чуқур кириб бораётган ўзбек адабиёти қай йўл-йўналишни танлайди, яъни фақат ўз майлларининг ҳукмронлигини маъқул биладиган худпараст инсон учун курашадими ёйинки қандайдир ғалат, чучмал ғоя ва ақидаларнинг, шамол оқимиға қараб ўзгарувчи кайфиятларнинг маддоҳи-дастёриға айланадими, ёки бўлмаса, мамлакат ва жамиятнинг ёруғ машъали, тафаккурнинг, маънавиятнинг яловбардори бўладими, деган саволларни қўйиб, унга аниқ жавоблар беришимиз, нелардан ибратланиб, қандай бадийий мўлжаллар белгилашимиз учун мазкур нуфузли анжуманимиз росмана илмий-амалий майдон бўлиши керак.

Муслимбек ЙЎЛДОШЕВ

ЭЪТИРОФГА МУНОСИБ НАШР

Бундан анча йил аввал маҳаллий ёзувчиларимиздан бирининг асарини ўқиб қолдим. Унга ҳам газетадаги бир мақола сабаб бўлди. Мақолада ушбу роман жуда кўкларга кўтарилган, ўзига хослиги, оммабоплиги “эътироф” этилган эди. Мен “Ие, ҳаётдан орқада қолиб кетибман-ку!” деб, унинг электрон вариантини олиб, саёхатга кетдим. Сафарнинг учинчими, тўртинчими куни роман мутолаасини бошладим. Асарнинг эллик бетини ўқиб бўлдим ҳамки мутлақо ҳеч нарса тушунмадим. Кейин асарда рўй берадиган воқеалар хотирамда тиклана бошланади. Яна кейинроқ эса ичимда бир шубҳа пайдо бўлди. “Мен бу китобни ўқиганман!” Шунақа дейману, нега ундай бўлса, ёдимда қолмаган? Нима учун мен асар сюжетини тамоман эсимдан чиқариб юборганман? Бу китобнинг таъсир кўлами, кўтарган муаммоси, қалбингга кира олиш кучига боғлиқ бўлса керак. Баъзан бир асарни эллик марта ўқийсан. Вақт ўтиб, яна ўқигинг келади. Баъзи асарларнинг икки саҳифасини ўқиганингдан кейин ҳафсаланг пир бўлади, сал ўтмай, номи ҳам ёдингда қолмайди! Шунинг учун ҳам хорижда, ўзга халқлар адабиётида нималар бўлаётганини билиб туриш, классик ва замонавий адиблар ижодларидан баҳраманд ва хабардор бўлиб туриш ниҳоятда муҳим.

Бу ишни ҳар ким ҳар хил уддалайди. Кимдир эринмасдан кутубхонада кўлига нима тушса, шуни ўқийди. Кимдир ижтимоий тармоқлардан топади кўнгли тусаган асарларни. Яна кимдир бировларнинг тавсияси ва кўрсатмасига кўра китоб ўқийди. Аммо “Жаҳон адабиёти”га дўст тутиганлар учун бу масаланинг ҳам ечими осон. Бу ерда сиз кўшниларимиз адабиётини ҳам, гўёки тиллаша оладиганимиз Европа ва Америка адибларининг асарларини ҳам топишингиз мумкин. Шулар қаторида бизларга, менталитетимизга умуман нотаниш, бегона миллатга мансуб адиблар ёзган асарлар ҳам бериб бориладики, бу ҳолат журналнинг бошқа нашрлардан фарқли жиҳатини кўрсатади.

“Жаҳон адабиёти” ўз оти билан жаҳон адабиёти бўлиб, шу номга мувофиқ келадиган ҳаракатлар қилади.

Журнал таъсис этилаётган пайтда ўз зиммасига қандай вазифа ва бурчларни олган билмайману, аммо у бугунги адабий жараён ва матбуотнинг, ўқувчиларнинг эҳтиёжини тўла қондираяпти, деб айта оламан. Зеро, “Жаҳон адабиёти” журналининг мақоми ва нуфузи ҳам мана шундан далолат бериб турибди. “Жаҳон адабиёти” бор – биз жаҳон адабиёти ичидамыз.

Бизнинг уйда ҳамиша “Шарқ юлдузи” журналининг бир неча йиллик тўплами бўларди. Бу нашрни оиламиз билан ҳаммамиз севиб ўқир эдик.

* Муслимбек Йўлдошев – Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган маданият ходими.



“Тулистон”, “Тафаккур”, “Ёшлик” журналларини ҳам қўлдан қўймай, шитоб ўқиб чиқар эдикки, кимдир навбат кутиб турарди. Аммо бугунга келиб, “Жаҳон адабиёти” бизнинг асосий маънавий ҳамроҳимизга айланди.

Журнал ташкил этилган илк кунларнинг шавқи ҳамон эсимда. Жуда катта шов-шув бўлган, бутун оммавий ахборот воситалари бу ҳақда бонг урган эди. Сухандон сифатида мана шу воқеалар билан боғлиқ қайси бир тадбирга бошловчилик қилганим, “Ахборот”да шу ҳақда бир неча материаллар ўқиганим, лавҳалар намойиш қилинганини яхши эслайман.

Ўша шукуҳли кунларга ҳам йигирма йил бўлибди! Йигирма йил ўзи нима? Ҳеч! Аммо бу йиллар “Жаҳон адабиёти” нинг тепасида турган қанчадан-қанча улуғларимизни орамиздан олиб кетди. Ўзимизникилардан ҳам, жаҳон адабиётидан ҳам. Ахир, ўзимизникилар ҳам жаҳон адабиёти намоёндалари эдилар-да! Одил Ёқубов, Саид Аҳмад, Озод Шарафиддинов, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Муҳаммад Юсуф...

Мен бугун мана шу юбилей шодиёналари кунида “Жаҳон адабиёти”нинг бугунги жонкуяр ходимларини, ўтган йигирма йил орасида бу даргоҳда ишлаб, кўз нури, билими, қалб қўрини бахш этиб кетганларни самимий табриклайман. Табриклашга неча ўнлаб асослар бор-да. Ахир бу давр ичида оламу жаҳон қандай кунларни бошдан кечирмади? Бу йиллар ичида қанча молиявий, маънавий инқирозлар юз берди. Ўтиқодлару ирқлар муҳорабалари бўлиб ўтди. Лекин қойил қоладиган ери “Жаҳон адабиёти” ҳеч қачон иккиланмади, йўлидан адашмади, ўзини ҳам, сўзини ҳам ўзгартирмади. Мана шулар учун ҳам мухлислар “Жаҳон адабиёти” га садоқат сақлаб келмоқдалар.





Алишер НАВОИЙ

(1441–1501)

ЮЗУНГ КЎЗГУСИДИН...

*Юзунг кўзгусидин оламда юз нуру сафо пайдо,
Қуёш андин анингдекким қуёшдин зарра нопаддо.*

*Сенинг кўюнг насимиға ўзин солдикки жон топтик,
Масих анфосидин гар хастаға бўлмас даво пайдо.*

*Азалдин то абад сатҳи вужудунг зарфи тўлмаским,
Анга не ибтидо пайдодурур, не интиҳо пайдо.*

*Сен эттинг шамъу гулда жилваким, парвонаву булбул
Бири куйди, бирига бўлди юз дарду бало пайдо.*

*Сенинг нашъанг эди Ширин ила Лайлодаким, Фарҳод
Ўлуб, Мажнунга бўлди юз туман ранжу ано пайдо.*

*Мазохир истабон Асмога ишқу ҳусн кўргуздунг
Ки, пайдо хирмани ажз ўлдию барқи жафо пайдо.*

*Биров етти сангаким ўзлуги даштини тай қилди,
Бақо истар киши аввал керак қилса фано пайдо.*

*Санга кўнглумдаги ҳожатни, ҳожат йўқки, арз этсам,
Улус кўнглида пинҳонлар эрур чунким санго пайдо.*

*Навоий гулшани вақтига эҳсон ямгурун ёғдур
Ки, анда гул била булбулга йўқ баргу наво пайдо.*

“Наводир уш-шабоб”, 3-газал

ЛУҒАТ

Нопаддо – кўринмайдиган, йўқ, ғойиб
Анфос – нафас



Сатҳи вужуд – вужудинг юзаси, бу ўринда: Оллоҳнинг макони

Зарф – суяқлик солиб қўйиладиган идиш, коса

Нашъа – баҳра, завқ

Ранжу ано – дурду алам

Мазохир – зоҳир бўлиш, ошкор қилиниш, пайдо бўлиш

Асмо – исмлар, бу ўринда Оллоҳнинг исмлари назарда тутиляпти

Ажз – ожизлик, заифлик, кучсизлик

Барқ – чақмоқ, яшин

Бақо – абадийлик

Фано – йўқлик

Тай – юрмоқ, кезмоқ

Ғазалнинг насрий баёни

Дилнавоз ЮСУПОВА шарҳи

1. Юзинг кўзгусидан оламда юз нуру сафо пайдо бўлса, бу нур олдида хатто кўёш ҳам худди заррадек кўринмас бўлиб қолади.

2. Сенинг қўйинг насимидан баҳраманд бўлган чоғимиз жон топдик, Исо Масиҳнинг нафаси ҳам хастага бунингдек даво бўлолмайди.

3. Сенинг маконинг чексиз ва чегарасиздир, унинг на боши ва на охири бор.

4. Сен шамъ ва гулда жилва қилган пайтингда, парвона куйди-ю, булбул юз дарду балога мубтало бўлди.

5. Сенинг гўзаллигинг Ширин ва Лайлода намоён бўлди, бундан Фарҳод ҳалок бўлди, Мажнунга эса юз минг дарду алам юзланди.

6. Ўзингни намоён қилишни истаб, Асмо (исмлар)да ишқ ва ҳуснингни намоён қилдинг, бундан мавжудлик хирмони ожиз қолди-ю, жафо чақмоғи оламини ёритди.

7. Сенинг даргоҳингга етмоқ истаганлар ўзлик даштини босиб ўтишлари зарур, зеро, ким агар абадийликка эришмоқчи бўлса, ўзлигидан воз кечмоғи лозим.

8. Сенга кўнглимдаги ҳожатларимни изҳор айламоққа ҳожат йўқ, чунки Сен эл кўнглидаги ҳар бир пинҳон сирдан воқифсан.

9. Навоийнинг гулшанига эҳсонинг ёмғирин ёғдиргилки, ушбу боғдаги гул билан булбулга Сенинг марҳаматингсиз барг ҳам, наво ҳам йўқ.

Ғазалнинг умумий мазмун-маъноси

Мавзусига кўра ҳамд ғазал ҳисобланган ушбу асарда илоҳийлик ва моддий борлиқнинг бир бутунлик касб этиши тажаллий назарияси асосида талқин қилинган. Яъни бу назарияга кўра, бу олам, ундаги борлиқ Оллоҳнинг зуҳурланиши, намоён бўлиши маҳсулидир. Илк мутасаввиф олимлардан Саҳл ат-Тустарий тажаллийнинг 3 турини келтириб ўтади: 1) зот тажаллийси – илоҳий моҳиятнинг намоён бўлиши; 2) сифот тажаллийси – илоҳий моҳиятнинг ўз сифатларида намоён бўлиши ёки нур таратиш; 3) феъл тажаллийси – илоҳий ҳукмнинг намоён бўлиши ёки келажак ҳаёт. Тасаввуф фалсафасига кўра, Оллоҳ доимо инсонларга нарса

ва атрофдаги ҳодисалар кўринишида намоён бўлади, лекин Уни фақат илоҳий маърифатдан баҳраманд инсонларгина англай оладилар. Ушбу ғазални тажаллий назариясининг муайян тарздаги бадий талқини сифатида қабул қилиш мумкин.

Ғазалнинг биринчи байтида Оллоҳ жамоли кўзгусидан оламда юз нуру сафо пайдо бўлиши, бу гўзаллик ва ёруғлик олдида қуёш худди бир заррадек кўринмас бўлиб қолиш тасвири тажнис (юз – 1) жамол; 2) микдор, сон), ташбих, тафрит (қуёшнинг заррадек кичрайтирилиши) каби бадий санъатлар воситасида очиб берилган. Байтда “юзунг кўзгуси” деган ибора қўлланилганлигини кўрамыз. Савол туғилади: бу қандай кўзгу? Саволга жавоб топиш учун “Лисон ут-тайр”да келтирилган “Ўз ҳуснини намоёиш этиш учун кўзгуни восита қилган шоҳ ҳақидаги ҳикоят”ни эслаб ўтиш мумкин. Ҳикоятга кўра, ҳуснда тенгсиз шоҳ сайр қилиш учун майдонга от солган вақтида, уни кўрган халойиқ ушбу ҳуснга дош беролмай, жон таслим қилар эканлар. Шунда шоҳ ўз ҳуснини намоёиш қилиш ва бундан эл баҳраманд бўлиши учун ўз қасри атрофига кўзгу ясашларини буюради. Шоҳ бу кўзгуга назар солганда, халқ ҳам бу гўзалликдан баҳра олар ва шу билан инсонларнинг жони омон қолар экан. Достонда ушбу ҳикоят орқали Мутлақ муҳаббат мазҳари ва Олий Қудратнинг бу оламда тажаллий воситасида намоён бўлишига ишора қилинади. Зоҳиран бу кўзгу Яратганнинг тажаллийси, ботинан эса инсон қалбининг кўзгуси. Ўз қалбини поклаган, уни кўзгудек тиниқ қилган инсонгина илоҳий файздан баҳра топиши мумкин.

Кейинги байтда Яратганга мурожаат қилиниб, “Сенинг кўйи насимингдан баҳра олган киши жон топади, бу қудрат олдида ҳатто Исо Масиҳ ҳам ожиздир” деган фикр илгари сурилади. Ривоятларга кўра, Исо Масиҳ ўликларни ўз нафаси билан тирилтириш хусусиятига эга бўлган ва кўплаб хаста кишилар бу нафасдан даво топганлар. Лекин Оллоҳнинг яратувчанлик қудрати олдида Исонинг бу мўъжизаси арзимас бир ҳолдир. Байтда, шунингдек, инсон танасига илк бора нафас орқали жон бахш этилганлигига ҳам ишора бор.

Учинчи байтда Оллоҳ маконининг чегарасизлигига, унинг аввали ҳам охири ҳам йўқлигига ишора қилинади. Кейинги байтда тажаллий назарияси янада ривожлантирилиб, Мутлақ Муҳаббат мазҳарининг шамъ ва гулда жилва қилиши, бу жилвадан парвонанинг ёниб кул бўлиши, булбулнинг эса юз дарду балога мубтало бўлиб, нола қилиши таъкидланади. Бунда шамъ ва гул ҳусн мазҳари бўлсалар, парвона ва булбул шу ҳуснга ошиқ бўлган ишқ мазҳарлари сифатида талқин қилинади: булбул гулга талпиниб, юз дарду балога ўзини гирифтор қилса, парвона ҳам шу ҳусн туфайли шамънинг шуъласига талпинади ва оловга қўшилиб ёнади. Навбатдаги байтда ишқ ва ошиқлик Ширин ва Лайло, Фарҳод ва Мажнун тимсоллари воситасида баён қилинади. Оллоҳнинг тажаллийси Фарҳодни Ширинга, Мажнунни Лайлига ошиқ қилади. Ширин ва Лайлининг жамоли – илоҳий мазҳар, бошқача айтганда тажаллийёт нури акс этган нуқтадир. Фарҳод ва Мажнун бу нуқталарда Илоҳнинг нурини кўриб, унга беҳуд ва беқарор бўлиб талпинадилар, шу мазҳарга етишиш билан Яратганнинг Ўзига ошиқ эканликларини исботлайдилар, яъни сифатдан Зотга қараб борадилар. Олтинчи байтда Оллоҳнинг 99 гўзал



исми, асмой хусно ҳақида сўз бориб, ушбу исмлар унинг сифатлари ва фазилатларини ўзида ифодалашига ишора қилинади.

Еттинчи байт бевосита тасаввуфдаги бақо ва фано тушунчалари билан боғлиқ. Бақо дейилганда, Яратганнинг боқий дўсти бўлиб қолиш учун ўзидан воз кечиш, барча яхши сифатларни ўзида мужассам қилиш назарда тутилади. Фано эса ўзидаги барча ёмон сифатларни йўқ қилиш йўли билан Оллоҳга яқинлик ҳосил қилишлиқдир. Тасаввуфда солиқ фано мақомига етгач, Оллоҳнинг ҳақлиги ва улуғлиги тўғрисидаги фикру зикрга ғарқ бўлиб, бу фоний дунёдаги жамики нарсаларни унутиб юборади. Бу ўринда Навоий шу мақомга ишора қилмоқда.

Мақтаъда Навоий Яратганга мурожаат қилиб, ундан эҳсон ва марҳаматини дариф тутмасликни сўрайди, зеро бусиз унинг гулшанида гул билан булбулга баргу наво йўқ.

Хулоса қилиб айтганда, бу олам, ундаги барча яратиклар: инсон зоти, уни ўраб олган муҳит, ҳаётнинг яшнаб туриши, бу оламдаги интилиш ва талпинишлар, ишқу хусн буларнинг барчаси тажаллиётнинг намоён бўлиши билан боғлиқ. Бу сирни англаб етган одам эса бу оламнинг моҳиятини, инсонийлик маъносини чуқурроқ идрок этади, зеро мавжудликдан мақсад Яратганни танишдир.

Ғазалнинг русча таржимаси Всеволод Рождественский томонидан амалга оширилган. Таржимон ғазални аслиятдаги каби 9 байт ҳажмида таржима қилган. Таржимада ғазал моҳияти асосан очиб берилган. Мутаржим ҳамд ғазалга хос жиҳатларни англашга ва рус китобхонига англантишга ҳаракат қилган. Лекин баъзи ўринларда, хусусан иккинчи, учинчи байтларда аслиятдан узоқлашиш, ҳатто унинг зид маъносини бериш кўзга ташланади. Жумладан, аслиятда иккинчи байтнинг мазмуни “Сенинг кўйинг насимидан баҳраманд бўлган чоғимиз жон топдик, Исо Масиҳнинг нафаси ҳам хастага бунингдек даво бўлолмайди” тарзида бўлиши керак эди, лекин таржимон уни “Қуёш жон топиш учун сенинг кўйинг шамолдан нафас олади, чунки Масиҳ нафасида барча дарду аламларга даво бор” тарзида ўгирган.

Ғазалнинг русча таржимаси

Таржимон – Всеволод РОЖДЕСТВЕНСКИЙ

*Лик твой, зеркалом сверкая, в мир бросает сто лучей,
Даже солнца свет слепящий превзойден красой твоей.*

*В жажде жизни дышит солнце ветром улицы твоей –
Ведь в дыхании Мессии излечение всех скорбей.*

*Из предельного рождаясь, входит в вечность бытие,
И начала нет у жизни, и конца не видно ей.*

*Образ твой – свеча и роза, с мотыльком и соловьем:
Мотылька свеча сжигает, розой ранен соловей.*

*Есть в Лейли, в Ширин твой облик: без Ширин погиб Фархад,
Потерял Меджнун рассудок от любви к Лейли своей.*

*В этих именах явила ты любовь и красоту,
Стала ты хирманом муки и грозойю для страстей.*

*Только тот тебя достоин, кто пройдет пустыню «я»,
Ибо – кто взыскует жизни, смысл найти обязан в ней.*

*Говорить о нуждах сердца моего мне нужды нет, —
Что в стране сердец таится, мыслью видишь ты своей.*

*Ливнем милости пролейся в сад засохший, Навои:
Роза в нем не распустилась и не свищет соловей.*

Ғазалнинг инглизча таржимаси

Таржимон – Аъзам ОБИД

*When a hundred lights appear out of mirror of your cheek,
In front of this shine the sun will turn into a speck, so weak.*

*We will liven up while we enjoy the wind of your existence,
Even the breath of Jesus thus can't be healing for the sick.*

*From the outset to the end your space might not be replenished,
It has neither starting point, nor termination, it's mystique.*

*When you shed light on a candle and could enlighten a flower,
The moth inflamed, the nightingale despairingly started to shriek.*

*Your enchantment was reflected truly in Shirin and Leila,
Farhod died, Mejnun became mournful, deplorable and meek.*

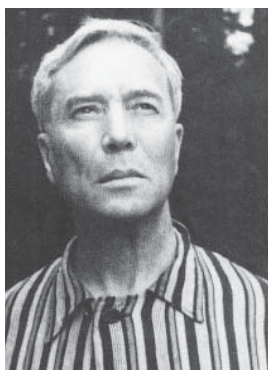
*Your love and beauty, as you wanted, 're demonstrated in your names,
From this, the essence became feeble, the lighting of pain glossed the peak.*

*Those who wish to reach you need to get through the steppe of self,
Since to gain eternity one ought – nonentity – to seek.*

*It is not necessary to tell you all my needs and wants,
As you are aware always what from the people's heart will leak.*

*Pour the rain of beneficence in the garden of Navoi,
For bloom and nightingale – no leaf, no tune – sans your grace unique.*





Борис ПАСТЕРНАК

(1890–1960)

ДОКТОР ЖИВАГО

Романдан парча

*Рус тилидан
Санжар СОДИҚ
таржимаси*

1957 йилда Америка Қўшма Штатлари Марказий разведка бошқармаси машҳур ёзувчи Борис Пастернакнинг “Доктор Живаго” романини Италияда рус тилида нашр эттиради. Роман кўлёмаси океан ортига қандай етиб боргани ҳозиргача сир. Ҳар ҳолда бу ишда муаллифнинг қандайдир қўли ва хоҳиши бўлганига деярли ҳеч кимда шубҳа йўқ. Италияда нашр этилган китоб нусхалари эса, кўп ўтмай панжаралар орасидан йўл топиб, собиқ Шўро ҳудудига ҳам кириб келади. Ҳукумат танқидчиларни жалб қилиб, ромanni ўрганишга киришади. Роман октябрь инқилоби-ю социализм моҳиятини бузиб кўрсатган асар сифатида баҳоланади ва муаллифга қаттиқ ҳужум бошланади. Бу орада “Доктор Живаго” романи учун Борис Пастернакка Нобель мукофоти берилиши билан муносабат янада кескинлашади. Ўша пайтлар комсомоллар раҳбари бўлган Семичасний Москвадаги катта бир йиғинда шундай деган эди. “Майли, Борис Пастернак хоҳласа, Нобель мукофотини бориб олсин, лекин ватанимизга қайтишни ўйламасин”. Бундай даҳшатли ҳукмдан кўрқиб кетган Борис Пастернак: “Россиядан кетиш менинг учун ўлим билан баробар”, деб мукофотдан воз кечганини билдириб, ўша пайтдаги давлат раҳбари Н.С.Хрушчёвга хат ёзиб қутулади. Шундан кейингина ёзувчига қарши уюштириладиган мажлис-бозлиқлар сусаяди, аммо “Доктор Живаго” собиқ Совет Иттифоқида “Қайта қуриш” деб аталган даврнинг охирига қадар нашр этилмайди.

Ўн етти қисмли бу катта роман ҳаётни акс эттириш хусусиятларига кўра Л.Н.Толстойнинг “Уруш ва тинчлик”, М.Шолоховнинг “Тинч Дон”, А.Солженициннинг “Саратонлар ётоғи”, “Биринчи доирада” сингари эпопеялари билан кўпгина муштарак фазилатларга эга. Аввало, ромanni ўқиган китобхон унинг қаҳрамони доктор Живаго ва муаллифи билан бирга бепеён Россиянинг ғарбий чегараларидаги ҳарбий жабҳалардан тортиб, пойтахтдаги талпинишларгача, Уралу Сибирдаги шаҳар-қишлоқлар ва ўрмонзорларгача – барча-барчасидаги турли табақа ҳамда синфларга мансуб аҳолининг Октябр тўнтариши йилларидаги мураккаб ҳаёти манзаралари билан бир-бир танишиб чиқади. Қаҳрамонлардан бирининг: “Инқилоб инсониятнинг ярми устида ўтказилган ўйин бўлиб, у бойнинг ҳам, қашшоқнинг ҳам ҳаётини бўрондек супуриб кетди, деярли барча бахтсизликка маҳкум этилди”, деган сўзлари бевосита турмушнинг ўзидан кўчирилгандек таассурот уйғотади.

¹ Манба: Пастернак Б. Соб. соч. 5 томах. 3-том. Доктор Живаго. –М.: Художественная литература, 1990.

Юрий Андреевич Живаго инсонни ўлимдан халос этувчи, фақат эзулик учун курашувчи олийжаноб қалб эгаси сифатида намоён бўлади. Романда худди мана шу курашчан гуманизмнинг зўрликка, қирғинларга асосланувчи ҳар қандай инқилобдан устун эканлиги рўйи-рост кўрсатилади. Асарнинг ҳар бир бобидан тириклик, бахт-саодат учун курашга чақириқ руҳи уфуриб туради. Октябрь тўнтаришидан юз йил ўтди. Аммо ўша давр изтироблари ва инсон қисмати бизни ҳануз ҳаяжонга солади ҳамда тарих устидан хулоса чиқаришга ундайди. Шунини инобатга олиб, Борис Пастернакнинг “Доктор Живаго” романини ўзбек тилига таржима қилишга жазм этдик. Романнинг ўн еттинчи қисмидаги Юрий Живаго шеърлари шоир Муҳаммадали Қўшмоқов томонидан ўзбек тилига ўғирилди.

Таржимондан

ЎН УЧИНЧИ ҚИСМ

Нақшинкор уй қаршисида

Кичик Спасск ва Новосалочное мавзеларига қийшиқ тепаликдан ва Катта савдогарлар кўчасидан кириб бориларди. Шаҳардаги баландроқ қурилган уйлару черковлар худди шу кўчада жойлашган эди.

Бурчакда қорамтир-қулранг тусдаги нақшинкор уй қад кўтарган. Уй пойдеворидаги улкан тўртбурчак тошларга ҳукумат газеталарининг янги сонлари, давлат қарорлари ва фармонлари ёпиштирилганди. Йўлакда узок туриб қолган йўловчилар уларни овозсиз ўқирдилар. Совуқ сезиларли даражада кучайиб борарди. Қоронғи тушган жойларни эса чироқ ёритарди. Чироқ одамларни хаёлан узокларга олиб кетар, кўрқитар, ҳаяжон ва хавотирга солар эди.

Яқинда шаҳарни қизилларга топшириб, оқлар ғойиб бўлди. Отишмалар, қон тўкишлар, ҳарбий тўполонлар тўхтади. Кўчадагилар ғира-ширада мана бундай маълумотларни ўқирдилар: “Аҳоли диққатига! Ўзига тўқлар учун ишчи гувоҳномалари Юрятин совети озик-овқат бўлимида ҳар донаси 50 сўмдан сотилади. Октябрь, собиқ Генерал-губернатор кўчаси 5 уй 137-хона. Кимда-ким ишчи гувоҳномасига эга бўлмаса ёки дафтарчаси нотўғри тўлдирилган бўлса, ўша киши ҳарбий даврнинг энг кескин қоидалари асосида жазоланади. Ишчилар гувоҳномасидан фойдаланишнинг аниқ қоидалари шу йил ЮИҚИнинг №86 (1013) сониди босилиб чиққан ва Юрсоветнинг озик-овқат бўлимидаги 137-хонада осиб қўйилган”.

Бошқа эълонда шаҳарда озик-овқат захираси етарли эканлиги хабар қилинарди. Фақат бу захирани буржуазия озик-овқатни тақсимлаш баҳонасида жанжал чиқариш учун беркитар экан. Эълон мана бу сўзлар билан тугарди: “Озик-овқат захираларини сақлайдиганлар ёки яширадиганлар топилса, ўша жойнинг ўзида отилади”. Ҳарбийларга мана бундай огоҳлантириш бериларди: “Қуролини топширмаганлар ёки уни янги намунавий рухсатномасиз олиб юрганлар қонун бўйича таъқиб этилади. Рухсатномалар Юрятин инқилобий кўмитасида алмаштирилади. Октябрь кўчаси 6 уй 63-хона”.

...Қироатхонада ўқиб ўтирган бир гуруҳ китобхонлар сафига озиб-тўзиб кетган, яқин орада ювинмаган ва шунга кўра ёввойилашиб қолган бир одам кўшилди. Унинг елкасида юки, кўлида ҳассаси бор. Ўсиб кетган сочлари



ҳали оқармаган. Қорамтир-кулранг соқоли орасида битта-яримта оқ кўрина бошлаган. Бу доктор Юрий Андреевич Живаго эди. Пўстинини йўлда олиб кўйишган бўлса керак ёки унинг ўзи пўстинни озик-овқатга алмашгандир. Устидаги юпун кийимлар иситмас, ўша кийимлар ҳам бировники эканлиги сезилиб турарди.

Копида еб тугатилмаган парча нон, бир бўлак қоқланган чўчка ёғи бор эди. Нонни шаҳарга туташ қишлоқда беришганди. Шаҳарга бир соатча аввал темирйўл тарафдан кириб келганди. Йўл заҳматида толиққан шифокор оёқда зўрға турар, йиқилиб тушай дерди. Йиқилса ҳам шаҳар тошларини ўпишдан уялмайди. Ахир, унда бу тошларни кўриш умиди тамом узилган пайтлар кўп бўлган. Энди эса тошларга тикиларкан, доктор худди тирик мавжудотларни кўраётгандек эди.

Жуда узоқ вақт темирйўл бўйлаб пиёда юриб келди. Темирйўл ташландиқ, қаровсиз, ҳаракатсиз ва қор босган ҳолда ётарди. Унинг йўли оқ гвардиячиларнинг қатор-қатор поездлари ёнидан ўтарди. Улар йўловчи ва юк поездлари бўлиб, ёнигининг йўқлиги, Колчакнинг умумий мағлубияти сабабли тўхтаб қолганди. Қор босган бу поездлар бир неча чақиримда узун лентадек чўзилиб ётарди. Бу поездлар йўлда йўловчиларнинг бор-йўғини тортиб олаётган қароқчилар, турли жиноятчилар ва сиёсий қочқинлар, дайдилар, энг кўпи, совуқдан ёки сочма тифдан ҳалок бўлганлар мазорига айланган эди. Совуқ ва сочма тиф бутун-бутун қишлоқ аҳлининг кирилиб кетишига сабаб бўлмоқда эди.

Бу давр “одам одамга бўри” деган қадим иборанинг тўғри эканлигини тасдиқларди. Йўловчилар бир-бирини кўрганда бошқа тарафга юриб кетар ёки ўзини ҳалокатдан сақлаш учун дуч келган одамни ўлдираверарди. Унда-мунда одамхўрлик ҳоллари ҳам кузатилди. Тамаддуннинг инсоний қонунлари ўз кучини йўқотди. Уларнинг ўрнини ҳайвоний қонунлар эгаллади. Инсон уйқусида тарихдан аввалги ғор асри тушларини кўрадиган бўлди.

Атрофда бекиниб ётган яккам-дуккам соялар йўлларни кесиб ўтар, Юрий Андреевич тикилиб қараганда, уларни илгари кўргандек бўларди. Уларнинг ҳаммаси шифокор назарида партизанлар лагеридан чиққандек эди. Кўпинча бу хаёллар хато бўлиб чиқарди. Фақат бир мартагина шифокор кўзлари адашмади. Ётоқ вагон устини қоплаган қор тоғи ортидан чиққан ўспирин далада заруратини қондирди-да, яна уюм-уюм тепаликлар орасида ғойиб бўлди. Бу бола чиндан ҳам “Ўрмон биродарлари”дан бири эди. У – ўлимга ҳукм қилинган, лекин ёлғондан отилган Терентий Галузин эди. Унга қарата ўқ узилган бўлса-да, ўлдирилмаган эди. Терентий ўшанда узоқ вақт беҳуш ҳолда ётди, ўзига келди, қатл жойидан эмаклаб йироқ кетди. Ўрмонларда яшириниб юрди, яралари битгунча чидади. Энди эса поездлардаги таниш-билишларига кўринишдан эҳтиёт бўлиб, бошқа исм ортига яширинганча, Крестовоздвиженскдаги қариндошлари ҳузурига келмоқда эди.

Бу манзаралар худди бошқа юртлардан келтирилгандек, бегоналарникидек таассурот қолдирарди. Улар қайсидир бўлак сайёралардан ерга адашиб тушиб қолган қандайдир номаълум мавжудотларнинг қисмларига ўхшар эди. Фақат табиатгина тарихга содиқ қолиб, энг янги давр санъаткорлари суратларида қандай чизилган бўлса, ўшандайлигича намоён бўларди.

Доктор расмий билдиргиларни ўқиш учун нақшинкор уй тошдеворидаги марказий матбуот тахтасига яқинлашди. Бироқ унинг кўзлари дақиқа сайин қарама-қарши томонга, ундан тепароққа, иккинчи қаватдаги деразаларга

қарайверарди. Кўчага қараган бу деразаларга қачонлардир бўр билан белги кўйилган. Дераза ортидаги иккала хонада уй эгасининг мебеллари йиғиб кўйилган. Гарчанд совуқ деразалар остини юпқа муз қатлами қоплаган бўлса-да, ойналар ялтираб турар ва улардаги бўр излари ювиб ташланганлиги аниқ кўринарди. Бу ўзгариш нимани англатарди? Ёки Лара бу ердан кетиб қолганми? Бу ерга янги хўжайинлар келиб, ҳамма нарса ўзгариб кетганми?

Докторни мана шундай мавҳумликлар қийнарди. У ҳаяжонини яширолмасди. Живаго йўлни кесиб ўтди-да, уй даҳлизига кирди ва юрагига жуда яқин бўлиб қолган зиналардан кўтарила бошлади. У қуйма чўян зиналардаги нақшларни унутмаган эди. Зиналардан кўтарилишда қайсидир қайрилишга етганда, панжаралар орасидан оёқ остига қаралса, нарвон тагида тешик челақлар, тоғоралар ва синиқ стуллар ташлаб қўйилганини кўриш мумкин бўларди. Ҳозир ҳам ҳамма нарса худди ўшандай эди. Ҳеч нарса ўзгармабди, ҳаммаси илгари қандай бўлса, ўшандайлигича турибди. Доктор зинанинг ўтмишга садоқатига қойил қолди.

Қачонлардир бу эшикда қўнғироқча бўларди. Лекин аллақачонлар, яъни доктор ўрмон асирлигига тушишидан аввалроқ бузилган ва ишлалмас эди. У эшикни тақиллатиб кўрмоқчи бўлди, аммо унинг янгича беркитиб қўйилганини пайқаб қолди. Эмандан ясалган эски эшикка зулфин ўрнатилиб, оғир осма кулф илиб қўйилган эди. Илгарилари бундай ёввойиликка йўл қўймасдилар. Авваллари яхши ёпиладиган ички кулфлардан фойдаланишарди. Агар улар бузилгудек бўлса, тузатадиган чилангарлар бор эди. Мана шу кичкинагина тафсилотнинг ўзи ҳаёт сезиларли даражада ёмонлашганидан дарак берарди.

Доктор Лара ва Катеньканинг наинки уйда, наинки Юрятинда, балки бутун дунёда йўқлигига ишонарди. У энг даҳшатли оқибатларни кўришга ҳам тайёр эди. Фақат виждон софлиги учун ўзи ва Катенька жуда кўрқадиган тешикни бир сийпалаб кўрмоқчи бўлди. Кўли каламушга тегиб кетмаслиги учун аввал оёқлари билан деворни тепди. Келишилган жойда нимадир топилишига унда ишонч қолмади. Тешик ғишт билан ёпиб қўйилган эди. Юрий Андреевич ғиштни жойидан чиқариб, қўлини чуқурликка тикди. Ана мўъжиза! Калит ва хат. Хат қатта вараққа ёзилган бўлиб, анчагина узун эди. Доктор зина майдонидаги деразача ёнига келди. Мўъжизагина эмас, балки мўъжизалар мўъжизаси! Хат шифокорга ёзилган эди. У хатни тезда ўқиб чиқди:

“Худога шукур, бахтимиз бутун экан! Сени тирик ва топилган, дейишарди. Сени кўрганлар югуриб келиб, менга хабар қилишди. Сенинг биринчи навбатда Варикинога шошилишингни тахмин қилиб, мен ҳам Катенька билан ўша ёққа кетаяпман. Ҳар эҳтимолга қарши билиб қўй, калит ҳар доимги жойида. Менинг қайтишимни кут, ҳеч қаерга кетиб қолма. Айтганча, ҳозир хонадоннинг олд томонида, деразалари кўчага қарайдиган тарафида яшаяпман. Уй бўшаб ётибди, мебелларнинг бир қисмини сотишга тўғри келди. Озгина овқат, энг муҳими, қайнатилган картошка қолдирдим. Каламушлардан сақлаш учун кастрюланинг қопқоғи устига дазмолни ёки бошқа қандайдир оғир нарсани қўйиб қўй. Мен шундай қилардим. Қувончдан ақлимни йўқотаяпман”.

Хатнинг бир томони шу сўзлар билан тугарди. Доктор қоғознинг орқасида ҳам ёзув бор эканлигига эътибор бермади. У кафтидаги қоғозни лабларига босди, кейин буклаб калит билан бирга чўнтагига солиб қўйди.



Унинг шодлигига оғриқли, даҳшатли бир алам қўшилгандай бўлди. Аёл тўғридан-тўғри Варикинога кетаётган экан, демак, унинг оиласи ҳақида ўша жойларда ҳеч қандай гап йўқ. Шифокор ўз оиласини ўйлаб, эзилиб кетди. Нима учун аёл унинг оиласи тўғрисида биронта ҳам сўз ёзмаган? Улар қаерда? Умуман, улар ўзи мавжудмикан?

Эшик очилишидаги тарақ-туруқ ичкарида тўполонни уйғотиб юборди. Одамлар йўқлиги учун бўшаб қолган уй уни жойидан думалаб тушаётган темир идиш-товокларнинг шарақ-шуруғи билан кутиб олди. Каламушлар ерда бемалол ўйнаб юрарди. Беҳисоб даражада болалаб кетган бу малъунларни кўриб, ёрдамчиси йўқлигидан докторнинг юраги сирқиради ва ўзини йўқотишига озгина қолди.

Доктор қанчалик қийин бўлмасин, тунда бу малъунлардан қутулишга қарор қилди. У эшиги яхши беркиладиган хонага кириб олиб, барча тешиқларни, тўғрироғи, каламуш йўллари ойна бўлаклари ва темир парчалари билан ёпиб чиқишга киришди. Хонада ҳам, ташқарида ҳам битта ёруғлик, яъни яқинлашиб келаётган баҳорнинг кечки, синиққан ёғдулари ҳукмрон эди. Ёруғликнинг бир хиллигидан хонани кўчадан фарқлаш қийин эди. Фақат кичкинагина битта тафовут бор. Ҳозир Юрий Андреевич турган Ларанинг ётоқхонаси Савдогарлар кўчасига қараганда совуқроқ эди. Айтиш мумкин ҳавонинг уйда ҳам, ташқарида ҳам бир хилдаги ҳукмронлиги шифокорни кўчадаги йўловчилар, шаҳардаги кайфият ва ҳаёт билан яқинлаштираётгандек бўларди. У кўркунни унутди, касал бўлиб қолиши мумкинлигини ўйламасди. Кечки баҳорий ёруғлик ўз софлиги билан унга узоқ келажакда юз очадиган саховатга тўлиқ умидлари учун берилган гаровдек туюлди. У ҳаммаси яхшиланишига, барча мақсадларига эришажагига, яқинларини топишига ишона бошлади. Лара билан учрашув қувончини энг яқин байрамдек орзиқиб кутарди.

Шифокордаги қувватсизлик ўрнини ҳаддан ортиқ ҳаяжон ва чексиз беҳаловатлик эгаллади. Яқин ўтмишдаги заифликка нисбатан янги жонланиш қандайдир касаллик бошланаётганидан дарак берарди. Юрий Андреевич жойида ўтиролмас эди.

Шифокор бу ерга келишидан аввалроқ соч-соқолини олдиришни мўлжаллаган эди. Агар Лараникида қайчи топилиб қолса, мушкули осон бўларди-кўярди. Аёлнинг пардоз столини палапартиш қидириб, шифокор қайчи топа олмади. Шу пайт унинг ёдига қачонлардир Кичик Спасск кўчасида тикувчилик устахонаси бўлгани тушди. У ўйлай бошлади: агар у ёпилиб кетмаган ва у ерда кимлардир тер тўкаётган бўлса, ўзи иш соати тугашидан аввалроқ етиб борса, тикувчиларнинг биронтасидан қайчи олиб туриш мумкин бўлади. Шифокор яна кўчага чикди.

Шифокорнинг хотираси панд бермаган эди. Устахона ўз жойида бўлиб, у ҳали ҳам ишларди. Устахона савдо муассасаси ўрнида жойлашган бўлиб, йўлка кенглигидаги витринаси ва кираверишдаги эшиги кўча томонга қараган эди. Хона жуда тирбанд эди. Бу ерда ҳақиқий ишчилар билан бир қаторда ҳаваскор тикувчилар ҳам меҳнат қилардилар. Улар, асосан, Юрятин жамиятидан келган, кексариб бораётган хонимлар бўлиб, ишчи гувоҳномасини олиш учун бу ерга қатнардилар. Гувоҳнома хусусида эълонлар тахтасида айтилган эди. Уларнинг ҳаракатлари шошиб-пишиб ишлайдиган ҳақиқий тикувчиларникидан сезиларли даражада фарқланиб турарди. Устахонада фақат харбий кийимлар, хусусан, пахталик шим-

лар, камзул ва курткалар тикиларди. Шунингдек, бу ерда ит терисидан пўстинлар ҳам тайёрланарди. Бунақа пўстинларни Юрий Андреевич партизанлар лагерида кўрган эди.

Юрий Андреевич деразани тақиллатди ва ўзини ичкарига киритишларини сўраб, қўли билан ишора берди. Худди шундай имо-ишоралар билан унга алоҳида шахслардан буюртма қабул қилмасликларини тушунтирдилар. Юрий Андреевич чекинмас ва аввалги ҳаракатларини такрорлаб, ичкарига киритишларини ҳамда гапини эшитишларини илтимос қиларди. Қўполроқ ҳаракатлар билан унга шошилинич ишлари борлигини тушунтиришиб, халақит бермасликни ҳамда нари кетишни сўрадилар. Шифокор ўрта ва кўрсаткич бармоқларини бир-бирига чалиштириб, қайчи ҳаракатини ифодалагандек бўлди. Унинг ҳаракатларини тушунишмади. Уни қандайдир номақбул шахс деб ўйлаб, масхарабозликда айблай бошладилар. Йиртиқ-ямоқ кийим-боши ва ғалати қилиқлари билан шифокор касал ёки жинни, деган таассуротни берарди. Устахонада шифокор устидан хоҳолаб кулишар, мазах қилишар, қўлларини силкитишар ва шу йўл билан деразадан узоклаштирмоқчи бўлишарди. Ниҳоят, у устахонага ҳовли орқали кирмоқчи бўлди. Йўл топди. Шифокор устахонага орқа эшикдан бориб, уни тақиллатди.

Эшикни қаримсиқ, қорамтир юзли бир аёл очди. Аёлнинг кўйлаги ҳам қора эди. У ўзини ўта жиддий тутди. Бу аёл шу муассасадаги энг ёши улугларидан бўлса ажаб эмас.

– Мана қанақа одам ёпишиб олди бизга! Бундан ортиқ жазо борми. Майли, тезроқ бўлинг, сизга нима керак? Биз шошиляпмиз.

– Ҳайрон бўлманг, менга фақат қайчи керак. Бир дақиқага қайчи беринг. Кўз ўнгингизда соқолимни олиб ташлайману қайчини миннатдорчилик билан қайтариб бераман.

Тикувчи кўзларида ишончсизликка тўла ҳайрат пайдо бўлди. Очк-ойдин кўриниб турибдики, аёл суҳбатдошининг ақлий имкониятларига шубҳа билан қарай бошлаган эди.

– Узокдан келяпман. Ҳозиргина шаҳарга кирдим, соч-соқолим ўсиб кетди. Олдирмоқчи эдим. Биронта сартарошхона учрамади. Мен ўзим олардиму фақат қайчи йўқ-да. Марҳамат қилиб бериб туринглар.

– Яхши. Мен сизнинг соч-соқолингизни олиб қўяман. Фақат билиб қўйинг, агар хаёлингизда қандайдир ёмон ният туғилса, айёрлик қилишни хоҳлаб қолсангиз, кийимингизни ўзгартириб келган бўлсангиз, сиёсий мақсадлар ҳам қўшилган бўлса, биздан яхшилик кутманг, сизни деб ўз ҳаётимизни қурбон қилмаймиз, зарур жойга шикоят қиламан. Ҳозир замон бошқача.

– Кечирасизу, нимадан кўрқасизлар!

Тикувчи докторни ён тарафдаги кичкинагина хонага олиб кирди. Бир дақиқа ўтар-ўтмас у худди сартарошхонадагидек стулда ўтирар эди. Тақилган чойшаб бўйнидан пастга тортиб бораётганга ўхшарди.

Тикувчи асбобларни олиб чиққани кириб кетди ва бир муддат ўтиб, қўлида қайчи, тароқ, ҳар хил рақамли машинкалар, тасма ва устара кўтарганча қайтиб чиқди.

– Умримда ҳар қанақа ишни қилиб кўрдим, – деб тушунтирди тикувчи докторнинг ҳамма нарса тайёрлигидан ҳайрон бўлганлигини пайқаб. – Сартарош бўлиб ҳам ишлаганман. Аввалги урушда шафқат ҳамшираси

бўлганман. Ўшанда соч-соқолни олишни ўрганганман. Соқолингизни аввал қайчида оламин. Кейин устарада тозалаймиз.

– Сочимни олсангиз, илтимос, калтароқ қилиб қўйинг.

– Ҳаракат қиламин. Тузуккина зиёли бўлатуриб, ўзингизни ҳеч нарсани билмасликка оласиз. Ҳозир ҳафталар эмас, ўн кунликлар ҳисобга олинади. Бугун бизда ўн еттинчи. Одатда, ойнинг еттинчи кунлари сартарошлар дам оладилар. Наҳотки шуни билмасангиз.

– Сўзларим рост, ўзимни бошқача қилиб кўрсатишдан нима наф? Айтдим-ку, узокдан келдим. Бу ерлик эмасман.

– Тинч ўтиринг. Қимирламанг. Кесиби олишим ҳеч гап эмас. Демак, келгиндиси? Нимада келдингиз?

– Икки оёғимда.

– Катта йўлданми?

– Катта йўлдан ўтдим, кейин темирйўл бўйлаб юрдим. Поездлар қор тагида! Ҳар қанақа поезд, люкс, экстрен ҳам қор остида.

– Мана энди бир қисми қолди. Шу ерни олсак, тайёр. Оилавий эҳтиёжлар билан юрибсизми?

– Қанақа оилавий эҳтиёж! Қарздор ўртоқлар иттифоқининг ишлари билан юрибман. Мен сайёр инспектор эдим. Текшириш учун сафарга жўнатган эдилар. Шарқий Сибирда ушланиб қолдим. Орқага қайтишнинг иложи бўлмади. Поездлар йўқ эди-да. Пиёда юришдан ўзга чорам қолмади. Бир ярим ой йўл юрдим. Шунчалар кўп нарса кўрдимки, бутун умр айтиб тугатиб бўлмайди.

– Ҳикоя қилиш керак эмас. Мен сизнинг ақлингизни киритиб қўяман. Ҳозир эса тўхтаб турунг. Мана сизга кўзгу. Чойшабнинг остидан кўлингизни чиқаринг-да, уни олинг. Ўзингизга бир қаранг-чи. Қалай, маъқулми?

– Менимча, камроқ олибсиз. Яна ҳам калтароқ қилиш мумкин эди.

– Соч турмаги чиқмай қолади. Мен сизга айтаяпман, ҳеч кимга ҳеч нарса ҳикоя қилишнинг ҳожати йўқ. Ҳозир ҳар қандай масалада жим юрган маъқул. Қарздор ўртоқлар, қор остидаги люкс поездлари, инспекторлар ва ревизорлар – бу сўзларнинг барини унутинг. Уларни айтаверсангиз, шундай тўсиқларга дуч келасизки! Кўрпангга қараб оёқ узат, дейишади. Яхшиси, ёлғон гапириб, ўзингизни доктор ёки ўқитувчи қилиб кўрсата қолинг. Мана соқолингизни бир марта олиб бўлдим. Энди топ-тоза қилиб қирамин. Озгина совун сурамиз-да, ўн йилга ёшариб кетамиз. Мен сув қайнатиб келаман.

“Бу аёл ким ўзи? – ўйларди доктор соч олаётган хотин йўқлигида. – Бизнинг орамизда қандайдир туташ нуқталар борга ўхшайди. Уларни билиш лозим. Кўрилган ёки эшитилган нимадир бор бу ерда. Бу аёл кимнидир эсга солади. Жин урсин, кимни ахир?”

Тикувчи қайтиб келди.

– Демак, энди соқолни оламин. Шундай қилиб, ҳеч қачон ортиқча сўзламаган маъқул. Бу абадий ҳақиқатдир. Агар сўз кумуш бўлса, сукунат олтиндир. У ерларда поездлар имтиёзли ва қарздор ўртоқларники. Яхшиси, бир нарса ўйлаб топинг, доктор ёки ўқитувчи бўлинг. Азоб-укубат чекканингизни ҳеч кимга гапирмай қўя қолинг. Ундай гаплар билан ҳозир кимнинг кўнглини ҳам юмшата олардингиз? Устара безовта қилмаяптими?

– Бироз оғрияпти.

– Бироз оғритишини ўзим ҳам биламан. Азизим, жиндай чидаб туринг. Бусиз мумкин эмас. Сочларингиз ўсиб дағаллашиб кетган. Терингиз оғриққа чидай олмаяпти. Ҳа. Кўрган-кечирганларни гапириш билан ҳозир ҳеч кимни ҳайратга солиб бўлмайди. Одамлар бир-бирлари билан тиллашиб олишди. Бу ерда биз ҳам озмунча азоб-уқубатни бошимиздан кечирмадик. Атаманлар вақтида бу ерда шундай даҳшатлар рўй бердики! Ўғирликлар, ўлдиришлар, олиб қочишлар. Одамлар кетидан ов бошланган эди. Масалан, сапуновчи битта аҳмоқ поручикни ёмон кўриб қолибди. Крапульскийнинг уйи қаршисидаги ўтлоққа пистирма қўйибдилар. Қуролсизлантирилиб, соқчи кузатувида Развильега олиб кетибдилар. Ёмон жой эди. Нега бошингизни қимирлатасиз? Оғрияптими? Биламан, азизим, биламан. Ҳеч нарса қилиб бўлмайди. Сочингиз жуда ғайир. Шунақа жой. Хотини талвасага тушибди. Поручикнинг хотини. Коля. Менинг Колям! Тўғри бошлиқнинг олдига... Тўғри, деб фақат оғизда айтадилар. Ким ҳам ўша хотинни бошлиқнинг олдига қўярди. Таниш-билиш керак. Қўшни кўчада бошлиқнинг олдига кириш йўллари биладиган ва ҳаммага ёрдами тегадиган бир аёл бор эди. Атрофда ўзбошимчалик билан суд қилишар, ҳайвоний ва рашк драмалари авж олган эди. Худди испан романларидагига ўхшарди.

“Бу хотин Лара тўғрисида гапиряпти”, ўйларди доктор. Фақат эҳтиёткорлик важдан у жим турар ва тафсилотларни сўрамас эди. Аёл “испан романларидаги каби”, деганда ҳам кимнидир эсга солди. Қишлоққа ҳам, шаҳарга ҳам хос бўлмаган бу сўзлар нимани англатади?..

– Ҳозир, албатта, аҳвол бутунлай бошқача. Текширишлар, чақимчилик, отув ҳали ҳам тугамаган. Лекин ғоялар бирмунча ўзгарган. Биринчидан, ҳукумат янги. Ўзи энди иш бошлади. Иккинчидан, нима бўлганда ҳам улар оддий халқ томонда. Уларнинг кучи шунда. Мени ҳам қўшиб ҳисоблаганда, биз тўртта опа-сингил эдик. Ҳаммамиз меҳнаткашлардан. Табиийки, биз большевиклар томонидамиз. Битта опамиз оламдан ўтган. У сиёсий ходимнинг хотини эди. Унинг эри шу ердаги заводларнинг бирида бошқарувчи бўлиб ишларди. Уларнинг ўғли, яъни менинг жияним қишлоғимиздаги исёнчиларга бош эди, таниқли киши бўлган.

“Мана гап қаерда экан! – деб ўйларди Юрий Андреевич. – Бу, демак, Ливерийнинг холаси, маҳаллий афсоналар қахрамони ва Микулициннинг қайнисинглиси, сартарош, тикувчи, стрелкачи, ҳаммага танилган уста, қўли гул аёл. Ўзимни танитиб қўймаслик учун жим туравераман”.

– Жияним болалигидан халққа танилиш истагида юрарди. Отасининг “Святогор баҳодир” деган жойдаги корхонасида ишчилар орасида катта бўлган. У ерда Варикино заводлари бор, балки эшитгандирсиз? Биз нима қиляпмиз ўзи! Ох, мен эси йўқ, жинни. Соқолингизнинг ярми сип-силлик, қолган қисми ҳали олинмаган. Мана гапга тушиб кетишнинг оқибати нималарга олиб келади. Сиз қараб турган эдингиз-ку, нега тўхтатмадингиз? Юзингизда совун қуриб қолибди. Сув қайнатиб келаман. Аввалгиси совиб қолди.

Тунцева қайтиб келганда, Юрий Андреевич сўради:

– Варикино – худонинг паноҳидаги овлоқ бир жой. У ерга ҳеч қанақа тўполончилар етиб боролмайди.

– Қандай қилиб худонинг паноҳида дейсиз-а? Ахир, у ердагиларга биздагидан ҳам кўра қийинроқ бўлди-ку. Варикинодан шундай тўдалар

ўтдики, кимникилигини билиб бўлмас эди. Бизнинг тилда гапиришмасди. Уйма-уй юриб, барчани кўчага олиб чиқиб отиб ташлайверишди-ку. Қордаги жасадлар йиғиб олинмай қолаверди. Ҳамма иш қишда бўлган эди-да. Нега нуқул типирчилайверасиз? Сал қолди томоғингизни устара билан кесиб олишимга.

– Куёвингиз Варикинодан экан. Нима, у ҳам ўша азоб-уқубатлардан қутулиб қолмадими?

– Йўқ, нега энди. Худо раҳмдил. У хотини билан қишлоқдан чиқиб кетди. Иккинчи, янги хотини билан. Уларнинг ҳозир қаердалиги номаълум, лекин қутулганлари аниқ. У ерда сўнгги пайтларда янги кишилар пайдо бўлишган экан. Москваликлар оиласи, келгиндилар. Улар аввалроқ кетишган экан. Эркакларнинг кичиги, яъни оила бошлиғи, доктор бедарак йўқолибди. Бедарак деганда нимани тушуниш мумкин? Ҳақиқатда эса, ўлган, ўлдирилган, деб тушуниш лозим бўлади. Кишиларни хафа қилмаслик учун шунчаки бедарак йўқолган дейилади. Уни кидиришибди, кидиришибди, топишолмабди. Бу орада бошқасини – каттароғини ватанига чақириб олишибди. У профессор экан. Қишлоқ хўжалиги бўйича. Эшитишимча, ҳукуматнинг ўзидан чақирув олган эмиш. Улар аввалроқ Юрятиндан ўтиб кетишди. Ўртоқ доктор, яна кимирляяпсиз. Бунақада миждозни сўйиб қўйиш ҳеч гап эмас. Сиз сартарошдан жуда кўп нарса талаб қиласиз.

“Демак, улар Москвада! Москвада!” – у чўян зиналардан учинчи бор кўтарилар экан, ҳар қадамида бу сўзлар такрорларди. Бўм-бўш хонадон уни бир тўда сакраётган, чопаётган каламушлар билан кутиб олди. Юрий Андреевич қанча ҳаракат қилмасин, бу газандалар билан бир дақиқа ҳам ухлай олмаслигига иқрор бўлди. Тунга тайёргарликни у каламушлар чиқадиган тешиқларни беркитишдан бошлади. Бахтига ётоқхонада ундай тешиқлар кўп эмас экан. Хонадоннинг бошқа хоналарида эса пол ҳам, деворлар ҳам яхши таъмирланмаган бўлиб, тешиқлар тўлиб-тошиб ётарди. Фақат шошилиш керак. Тун яқинлашмоқда эди. Баъзи ўринларда девор тагига қоқилган ингичка тахталар полдан узоклашиб қолган эди. Ўша жойларга Юрий Андреевич ойна синиқларини қўйиб чиқди. Ётоқхона эшиги ёпилганда, остона билан бирлашиб кетарди. Эшикни зичлаб ёпиб, ётоқхонани уйнинг бошқа қисмидан ажратиб олиш мумкин эди. Бир соатча вақт сарфлаб, Юрий Андреевич бу ишларнинг ҳаммасини битирди.

Ётоқхонанинг бир бурчагини кафелланган, бўйи шифтга етмайдиган чиройли печка безаб турарди. Ошхонада ўн боғламча ўтин ғамлаб қўйилган эди. Юрий Андреевич Ларанинг икки боғлам ўтинини ўғирлашга қарор қилди. У ўнг тиззаси билан полга чўккалаб, чап қўлига ўтин ола бошлади. Ўтинларни ётоқхонага олиб чиқиб, печка ёнига тахлади. У хонани калит билан ёпмоқчи эди, лекин қулф бузилган экан. Эшикни букланган қоғоз билан зичлаб ёпда-да, шошилмасдан печка ёқишга киришди.

“Демак, сизлар Москвадасиз, менинг қариндош-жондошларим, – деган хулосага келар экан, шифокор назарида Тунцева уларнинг пойтахтга эсон-омон етиб борганларига тўлиқ ишонтиргандек бўларди. – Демак, сизлар менсиз ўша оғир, узок йўлни такрор босиб ўтгансизлар. Яхши етиб олдингларми? Александр Александровичнинг бу галги сафари ва ортга чақириб олиниши қандай кечди? Агар таклиф академиядан бўлса, дадам у ерда дарс беришни давом эттирса керак. Уйдан нима топдинглар? Уйнинг ўзи қолганми? Эй Худо, қанчалик мушкул ва оғрикли! Фақат ўйламаслик,

ўйламаслик керак! Фикрларим қанчалик чалкашиб кетяпти-я! Менга нима бўляпти, Тоня! Касал бўлиб қолаётганга ўхшайман. Менга ва сизларнинг барчангизга нима бўлади, Тоня, Тонечка, Тоня, Шурочка, Александр Александрович? Эй худо, сен нечун ўзингнинг куёвдек чароғон юзингни мендан яширасан? Қариндошларим, нечун бутун ҳаётим давомида яратган эгам сизларни мендан узоқда тутди? Нима учун бизлар доим айрилиқда яшаймиз? Биз яқинда бирлашамиз, топишамиз, шундай эмасми? Агарда ҳеч йўл тополмасам, мен сизларга пиёда етиб бораман. Биз кўришамиз. Ҳамма ишлар жойига тушади, шундай эмасми? Тоня туғиши керак эди, туққандир ҳам. Тонянинг кўз ёриши қандай ўтган экан? Москвага кетишаётганларида улар Юрятинда бўлишган. Тўғри, Лара улар билан таниш эмас. Тикувчи-ю сартарош хотинга уларнинг тақдирлари номаълумлигича қолмабди-ку. Лара эса ўз хатида улар тўғрисида бир оғиз ҳам сўз айтмабди. Қандай ажойиб эътиборсизлик!”

Шу пайтда Юрий Андреевич ётоқхона деворига ҳар вақтдагидан эътиборлироқ кўз ташлади. Унга ётоқхонада турган ёки осиб қўйилган нарсалардан биронтаси ҳам Ларага тегишли эмаслиги аён эди. Ҳозир йўқолиб кетган ёки яшириниб юрган уй соҳибларининг жиҳозларига қараб, Ларанинг дид-фаросати тўғрисида хулоса чиқариб бўлмасди. Деворлардаги катталаштирилган суратлардан қараб турган эркак ва хотинлардан шифокорнинг кўнгли айниб кетди. Ҳашамдор мебеллар ҳам кўзига ёмон кўриниб қолди. Бу ётоқхонада у ўзининг бегона ва ортикчалигини ҳис қилди.

У аҳмоқ бўлса, бу уйни неча марта эслади, уни қанчалик соғинди, бу хонага муассасага киргандек эмас, балки Ларага қалбида яширин ҳисларини аён қилиш учун қадам босганди. Четдан қаралганда, бундай ҳиссиёт кулгили туюлар! Самдевяттовга ўхшаган кучли, чиройли, амалиётчи кишилар шундай яшайдиларми? Улар ҳам ўз ҳис-туйғуларини шу тарзда изҳор қилдиларми? Нима учун Лара Самдевяттов жозибасини унинг тайинсизлигидан, ҳавойи ва тўмтоқ тилидан устун қўйиши керак? Ўша одамга Лара шу қадар муҳтожми? Лара Юрий Андреевичга қанчалик азиз бўлса, Самдевяттовга ҳам шунчалик яқинлик истайдими? Аслида Лара шифокорга қанчалик яқин? Бу саволга унинг жавоби доим тайёр.

Мана, ховлида баҳор окшоми. Ҳаво гўзал товушларга тўлиқ. Ўйнаётган болаларнинг товушлари шу қадар узоқ-узоқларга ёйилиб борадики, улардан бутун атроф-теварак жонланиб кетганга ўхшайди. Бу кенгликлар Россия деб аталади. Унинг денгизлар ортида тўполон кўтарувчи муқаддас онаси, ўжар, азоб берувчи, художўй, тенгсиз, кутилмаган ҳаракатлари билан ҳаммани ҳайратга солган улуғвор ватани! Оҳ, яшаш қанчалик ширин! Дунёда мавжудлик ва ҳаётни севиш нақадар гўзал! Ҳаётнинг ўзи, оламда борлиги учун инсоннинг миннатдорлик билдиргиси келади!

Мана сизга Лара. У билан гаплашиб бўлмайди. Ларанинг ўзи уларнинг вакиласи, овози, сўзи, қулоғи, гўёки номавжудлик ичидаги мавжудотга ўхшайди. Ундан шубҳаланган чоғларида шифокорнинг аёл тўғрисида ўйлаганлари ёлғон, минг марта ёлғон. Лара – ҳар томондан кам-кўстсиз ва мукамал аёл!

Шифокор кўзларидан ҳайрат ва тавба-тазарру ёшлари қайнаб тошди. У печканинг қопқоғини очиб, куракча билан чўғни қовлаб қўйди. Ловуллаб ёнаётган оловни орқароққа, қолган ўтинларни олдинроққа тортди. Бир муддат қопқоқни ёпмай, қараб турди. Ўзининг юз-қўлларида ҳарорат ва



ёруғлик ўйинини ҳис қилиш унга чексиз роҳат бахш этарди. Аланганинг сезиларли ҳаракати уни ўзига келтирди. Ҳозир унга ўша аёл қанчалар зарур. Айни дамда у ўша аёлдан бирор мужда кутарди! Ўшанга мухтож эди!

Шифокор чўнтагидан унинг эзғиланган хатини олди. Бу гал хатни тескарисидан очди-ю, қоғознинг орқа томонида ҳам ёзув борлигини кўриб қолди. Қоғозни текислаб, печкадан чиқаётган ёруғлик ўйини остида у ўқишга киришди:

“Қариндошларинг ҳақида ўзинг биласан. Улар Москвага етиб боришган. Тоня қиз тугибди”.

Шундан сўнг бир неча чапланган қатор кетар эди. Кейин куйидагилар ёзилган эди:

“Ўчириб ташладим, хатда бундай гапларни ёзиш аҳмоқлик. Учрашганда суҳбатлашармиз. Шошилаяпман, от олишга чопиб кетаяпман. Агар от ололмасам, нима қиламан, билмадим. Катенька билан анча қийин бўлади...”

Жумланинг охири ўчиб кетгани учун ўқиб бўлмас эди.

Унинг ўзи эмас, балки ундан ҳам бутунроқ кимдир ичида нафис, ёрқин, қоронғида фосфордек ёнувчи сўзларни айтиб йиғларди, дод соларди. Ўз қалби билан бирга у ҳам йиғларди. У ўзини ўзидан қизғанарди.

“Мен касал бўляпман, мен беморман, – деб ўйларди у дили ёришган чоғларда, уйку орасида, иситма ортгандаги алаҳсирашларда ва ҳушидан кетган пайтларда. – Бу ҳар ҳолда қандайдир тиф. Фақат бундай тиф тиббиёт факультетида биз ўқиган кўлланмаларда тавсифланмаган эди. Нимадир тайёрлаш керак. Нимадир еб олиш лозим. Акс ҳолда мен очликдан ўлиб қолишим мумкин”.

Фақат тирсакка таяниб туриш учун қилган биринчи ҳаракатларидаёқ қаддини кўтаришга холи йўқлигига иқрор бўлар, ҳушидан айрилар ёки ухлаб қолар эди.

“Қачондан бери бу ерда кийим-бошимда ётибман? – деб ўйлади у ўзига келган пайтлардан бирида. – Неча соатдан бери? Неча кундан бери? Мен ётиб қолганимда баҳор бошланаётган эди. Энди эса деразаларга киров тушибди. Улар шу қадар эриган ва кирланиб кетганки, ҳатто хона ҳам қоронғилашиб кетаётгандек”.

Ошхонадан каламушлар ағдариб юборган ликопчаларнинг тарақлаган овози эшитиларди. Каламушлар нариги томонда девор бўйлаб тепага чиқар ва оғир жасадлари билан полга гурсиллаб кулаб тушарди.

У яна ухлаб қолар ва уйғонарди. Унга киров тўридаги деразалар тонгдаги илиқликнинг пушти рангига чулгангандек туюларди. Ойналардаги ўша ранг эса худди биллур қадахларга куйилган май каби товланиб турарди. Бунинг қандай ҳодиса эканлигини тушунмаган шифокор ўзига-ўзи: бу тонгги илиқликми ёки кечки, деб савол берарди.

Бир сафар унга қаердандир, жуда яқиндан одам овози эшитилгандек бўлди. У кўрқиб кетди, чунки худди шу ҳодисани ақлдан озишнинг бошланиши деб ўйларди. Ўзига ачиниш ҳиссидан кўзларига тўлиб кетган ёшларни арта-арта, шифокор осмонга қарата илтижо қиларди. Шифокор осмон нега уни ёлғизликда қолдириб, юзини бошқа бир томонга бурганини сўрарди. У яна илоҳий китоблардаги сўзларни такрорларди: *“Эй худо, сен нечук ўзингнинг куёшдек чароғон юзинг дийдорини мендан дариф тутяпсан? Мен ғафлатда қолдим!”*

Тўсатдан у тушуниб қолди, у алаҳсирамаётганди. Ечинтирилгани, ювинтирилгани, тоза кўйлақда диванга ётқизиб кўйилгани, тагида янги

солинган тўшак борлиги ҳамда сочларини сочларига, кўз ёшларини кўз ёшларига улаб, ёнидаги каравотда Лара йиғлаб ўтиргани – барчаси ҳақиқат эди. У бахтдан хушини йўқотди.

Яқингинада у азоблар ичида осмонга таъна қилиб, шафқатсизликда айблаган эди. Осмон эса бутун саховати билан унинг тўшаги ёнида эди. Унга аёл қўллари узалиб турарди. Кувончдан кўз олди қоронғилашди. У хушидан айрилган одамлардек фароғат гулшанига ғарқ бўлди.

Шифокор бутун ҳаёти давомида доимо нима биландир шуғулланган, хамиша банд бўлган, ишлаган, даволаган, фикр юритган, ўрганган ва яратган эди. Ҳаракатдан, нимагадир эришмоқдан, ўйламоқдан тўхтаб қолса, қандай яхши бўларди? Қани энди ўша меҳнат табиатнинг ўзига буюрилса-да, унинг қўлидаги бирор буюмга, ниятга ёхуд асарга айланиб қолса? Бу ишни табиат ўзининг шафқатнок, гўзаллик тарқатувчи ва ажиб қўллари билан амалга оширса!

Юрий Андреевич тезда тузала бошлади. Уни соғайтираётган, оёққа турғизаётган куч – ёлғиз Лара бўлиб, аёл ўзининг ғамхўрлиги, оққушдек беғуборлиги, майинлиги, нафис овози ила бераётган саволлари-ю жавоблари билан даволарди. Улар орасида ярим овозда кечган суҳбатлар ниҳоятда мазмунсиз бўлса-да, худди Афлотун диалоглари каби қийматга эга эди.

Қалбларни муштарақлик, шу билан бирга бир жарлик яқинлаштириб турарди. Бу жарлик гўё улар ва дунё ўрталиғида пайдо бўлганди. Замоनावий одамдаги тақдир томонидан ато этилган барча типик хусусиятлар, жумладан, ундаги одатий ҳаяжонланиш, бақирок кўтаринкилик ва парвозларсиз сўниқ ҳаёт уларнинг иккаласига ҳам бир хилда ёқмас эди. Уларнинг муҳаббатлари буюк эди. Ҳамма ҳам севади, аммо ҳиссиётнинг ноёблигини тушунмайди. Улар шундай дамларни бошдан кечирдиларки, ўша лаҳзаларда абадиёт эпкинига монанд инсоний мавжудликнинг эҳтирос шамоли эсганда, бир-бирлари ва ҳаёт тўғрисида янгидан-янги кашфиётлар очар ҳамда билиб олар эдилар. Уларнинг бошқалардан устунлик томонлари ҳам худди мана шунда эди.

– Сен, сўзсиз, ўзингникилар ёнига қайтишинг зарур. Сени ортиқ бир кун ҳам ушлаб туrolмайман. Фақат бу ерда нималар бўлаётганини кўраяпсанми. Совет Россиясига қўшилганимиз заҳоти бизни унинг харобалари ютиб юборди. Унинг ёриқларини Сибирь ва Шарқ ҳисобига бутламоқчи бўладилар. Буларни сен билмайсан. Касал ётганингда шаҳарда шундай катта ўзгаришлар бўлдики! Бизнинг омборлардаги захираларни марказга – Москвага кўчириптилар. Москва учун бу захиралар денгиздан томчидек гап. Булар таги тешик бочкага тушгандек йўқолиб кетади. Биз ўзимиз эса озиқ-овқатсиз қоламиз. Почта юрмапти, йўловчи ташиш тўхтаб қолди, фақат нон олиб кетиляпти. Шаҳарда Гайда қўзғолонидан олдин бўлгани каби тўполонлар бошланди. Норозиликларга қарши яна фавқулодда чоралар кўрилмоқда. Ахир, сен қаёққа ҳам борардинг? Танангда фақат тери билан суягу увовқина қалб қолибди-ку? Наҳотки яна пиёда кетилса? Ахир, сен етиб боролмайсан! Бироз ўзингга кел, куч тўпла, ўшанда бошқа гап. Сенга маслаҳат беролмайман. Бироқ ўрнингда бўлсам, қариндошларим олдига кетишдан аввал бироз хизмат қилардим, ўз қобилиятимни кўрсатардим. Буни қадрлайдилар. Масалан, мен ўзимизнинг губерния соғлиқни сақлаш бўлимига борган бўлардим. У ҳали ҳам ўзининг эски ўрнида – шифокорлар бошқармасида. Ўзинг ўйлаб кўр. Сен ўзини

отган Сибирь миллионерининг ўғлисан, хотининг эса шу ерлик фабрика эгаси ва заминдорнинг қизи бўлса. Партизанлар сафида бўлгансан, аммо қочгансан. Қандай талқин қилмагин, бу қочишинг ҳарбий-инқилобий сафлардан кетиш, яъни дезертирлик ҳисобланади. Сен ишсиз ва ортиқча бўлиб қолишинг мумкин эмас. Мен ҳам ишга чиқаман. Губерния халқ маорифи бўлимига жойлашаман. Мен ҳам олов устида тургандекман.

– Қанақа олов? Стрельников-чи?

– Худди ўша Стрельников туфайли ёнаяпман-да. Сенга илгари ҳам айтгандим, унинг душманлари жуда кўп экан. Қизил армия ғалаба қилди. Энди партиясиз бўлган ва юқорига яқин турган ҳамда кўп нарса билганлар кунини кўради. Ишқилиб, из қолдирмасдан йўқотиб юбормасайди. Улар орасида бизнинг Паша ҳам биринчи қаторда турибди. Катта хавф остида қолган. У Узоқ Шарқда бўлган экан. Эшитишимча, қочган ва бекиниб юрибди. Айтишларича, уни қидиришаётган эмиш. Етар у ҳақида гапирганим. Йиғлашни ёмон кўраман, агар унинг тўғрисида яна бир сўз айтсам, додлаб юбораман.

– Сен уни севармидинг, ҳали ҳам уни қаттиқ севасанми?

– Ахир, мен унга эрга теккан эдим. У менинг эрим эди, Юрочка. У табиатан юксак ва ёрқин шахс. Мен унинг олдида айбдорман. Унга ҳеч бир ёмонлик қилмадим десам, тўғри бўлмас. У жуда катта салоҳият эгаси эди. Мен унинг ёнида зарра мисоли, аниқроғи, ҳеч нарса эдим. Мана менинг айбим нимада. Бўлди, бас, у ҳақда гаплашмайлик. Бу масалага бошқа сафар қайтамиз. Ваъда бераман. Сенинг Тонянг жуда ажойиб экан, Боттичеллиевская. У туғаётганда мен ёнида эдим. Жуда яқин бўлиб қолгандик. Аммо бу ҳақда ҳам кейинроқ гаплашсак, илтимос. Шундай қилиб, иккаламиз бирга хизмат қиламиз. Иккаламиз бирга хизматга борамиз. Ҳар ойда миллиардлаб маош оламиз. Тўнтаришгача бизда Сибирь кредиткалари юрарди. Яқиндагина уларни бекор қилишди. Анча вақт, тўғрироғи, сен касал бўлиб ётган пайтингда қоғоз пулларсиз яшадик. Ҳа. Тасаввур қилиб кўр. Бунга ишониш қийин. Бир амаллаб яшадик-да. Энди собиқ хазинага поезд-поезд қоғоз пул келтиришди. Қирқ вагондан кам эмас, дейишяпти. Бу пуллар икки хил рангли катта қоғозларга босилган: улар кўк ва қизил рангда бўлиб, худди почта маркаларига ўхшайди. Ҳар бир қоғоз майда графаларга бўлинган. Кўк катакларнинг ҳар бири беш миллион сўмликни, қизиллари эса ўн миллион сўмликни англатади. Бўялиши, босилиши, умуман, сифати жуда паст.

– Унақа пулларни кўрганман. Биз Москвадан кетаётганимизда улар муомалага киритилган эди.

– Шунча узоқ вақт Варикинода нима қилдинг? Менимча, у ерда ҳеч ким йўқ, ҳаммаёқ бўм-бўш эди. Сени у ерда нима ушлаб турди?

– Мен у ерда Катенька билан сизнинг уйингизни йиғиштирдим. Аввал ўша ерга бориб қоласан, деб кўрқдим. Уйингни ўшандай ҳолда кўришингни истамадим.

– Қандай ҳолда? У ерда нима бўлди, тартибсизликми, талон-торожми?

– Тартибсизлик. Чиқиндилар. Мен тозаладим.

– Тушунарсиз жавоб. Аниқ гапирмаяпсан. Майли, зўрлик билан ичингдагини тортиб олмайман. Менга Тоня ҳақида гапириб бер. Қизимга қандай исм кўйишди?

– Онангнинг шарафига қизингни Маша деб аташди.

- Улар тўғрисида айтиб бер.
- Рухсат берсанг, қачондир, яъни кейинроқ. Ахир, кўз ёшларимни зўрға тийиб турганимни айтдим-ку.
- Сенга от берган киши бор-ку – Самдевяттов, ажабтовур одам-а?
- Жуда ҳам.
- Мен ахир Анфим Ефимовични жуда яхши биламан. Бизнинг бу ердаги дўстимиз эди, кўп ёрдами теккан.
- Буни биламан. У менга гапириб берганди.
- Сизлар, афтидан, дўст эмасмисизлар?
- У мени яхшиликларга кўмиб ташлайди. Билмадим, усиз нима қилардим.
- Тасаввур қилиш қийин эмас. Ўртангизда қискача ўртоқлик муносабатлари ўрнатилгандир? У сенинг учун ҳамма нарсага тайёр бўлса керак.
- Албатта. Орқамдан қолмайди.
- Сен-чи? Айбдорман, чегарадан ўтиб кетяпман. Қандайдир ҳуқуқимга кўра сени сўроқ қила бошладим, кечирасан. Бу беадаблик.
- Вой, бемалол. Сени бошқа нарса, аниқроғи, бизнинг муносабатларимиз қизиқтираётгандир. Бизнинг танишувимизга қандайдир шахсий масалалар аралашдим-йўқми, шуни билмоқчимисан? Албатта, йўқ. Мен Анфим Ефимович олдида қарздорман. Бироқ у мени олтинга белаб ташлаганда ҳам, мен учун ҳаётини қурбон қилганда ҳам, буларнинг ҳеч бири мени унга яқинлаштирарди, дея олмайман. Туғилганимдан буён қариндош бўлмаган бундай саховатли одамларга душманлик кўзи билан қарайман. Мен ҳаёт билан яқинликни бутунлай бошқача тушунаман. Бу ҳам кам. Ахлоқий жиҳатдан Анфим менга бошқа одамни, ўзидан итарувчи кишини эслатади.
- Тушунмай қолдим. Сен қандай аёлсан? Ўзи нима деяпсан? Тушунтириб бер. Сен дунёдаги ҳамма одамлардан ҳам яхшироқсан.
- Ох, Юрочка, шундай қилиб ҳам бўладими? Мен жиддий гаплашаётгандим. Сен бўлсанг, меҳмонхона хушомадларига ўтиб кетдинг. Мендан қандай одамлигимни сўраяпсан. Мен синдирилган, бир умрга жароҳатланган одамман.
- Фаҳмляпман. Бир нарсани тахмин қилиб юрган эдим. Бироқ тўхтаб тур. Ўша пайтлар сен бошингдан кечирган, болалар бардош бера олмайдиган оғриқни, кўрқитилган ёш қалб талвасасини, ёш қизнинг илк хўрланишини тасаввур қилиш қийин эмас. Фақат бу ишлар ўтмишда бўлиб ўтган. Айтмоқчиманки, ўша хўрликларни деб ҳозир азоб чекиш керак эмас. Энди бу ташвиш сени севган кишилар, яъни менинг зиммамга ўтади. Ўшанда кеч қолганим, ёнингда бўлолмаганим, халос этолмаганим учун изтироб зўридан сочларимни юлишим керак. Агар сен нимадандир шикоят қилиб, ҳеч нарсага қуюнмаганимда, бу қадар қаттиқ севолмасдим, деб ўйлайман. Мен гуноҳсизларни, йиқилмаганлару чекинмаганларни яхши кўрмайман. Уларнинг қиммати жуда пастдир. Ҳаёт гўзаллиги уларга бағир очмаган бўлади.
- Мен худди ўша гўзаллик ҳақида гапираяпман. Англашимча, ўша гўзалликни кўрмоқ учун мусаффо ҳаёл ва бокира идрок талаб қилинади. Буларнинг ҳаммаси мендан тортиб олинган. Агар мен бошиданоқ ҳаётни бу қадар жирканч қиёфада кўрмаганимда, турмушга нисбатан ўз қарашларим шаклланган бўларди. Бу ҳам кам. Менинг илк ҳаёт йўлимга битта ахлоқсиз, фақат ўзини ўйлайдиган ўртамиёна шахс аралашгани сабабли беназир ва

- кучли инсон билан ўқилган никоҳим заҳарга айланди. Ўша одам мени қаттиқ севарди. Мен ҳам унга шундай муҳаббат билан жавоб қайтарардим.
- Тўхтаб тур. Эринг ҳақида кейинроқ гапириб берарсан. Сенга айтганимдек, одатда, ўзимдан пастроқ одам менда рашк уйғотади. Ўзимга тенг одам рашк уйғотмайди. Мен сени эрингга рашк қилмайман. Анави?..
- Қайси “анави?”
- Ҳаётингни зимистонга айлантирган кимса бор-ку. Ўша ким?
- Москвалик анча машҳур адвокат. У отамнинг ўртоғи эди, отамнинг вафотидан сўнг қашшоқлашиб қолганимизда ойимга моддий жиҳатдан ёрдам бериб турган. Ёлғиз яшарди ва бойлиги катта эди. Бу қадар қаттиқ қоралаш билан унинг шахсиятига катта эътибор қаратаётганга ва қийматини ошираётганга ўхшайман. Аслида одатий ҳодиса. Хоҳласанг, фамилиясини ҳам айтаман.
- Керак эмас. Мен биламан. Мен уни бир марта кўрганман.
- Ростданми?
- Бир марта. Мехмонхонада, ойинг заҳарланган пайтда. Ўшанда анча кеч тушиб қолганди. Биз у вақтда гимназия ўқувчилари эдик.
- Ҳа, мен бу воқеани эслайман. Сизлар қоронғида келгандингиз ва даҳлизда турган эдингиз. Бу воқеани бутунлай эсламаган ҳам бўлардимиз, хотирамда тиклашга ёрдам бердинг. Сен ўша воқеани менга Мелюзеевода эслатган эдинг.
- Комаровский ўша ерда эди.
- Ростданми? Бўлиши мумкин. Мени у билан учратишингиз табиий. Биз кўп вақт бирга бўлардик.
- Нега қизариб кетдинг?
- Оғзингдан “Комаровский” деган сўз чиққани учун. Ғайриоддий ва кутилмаган ҳодиса.
- Ёнимда гимназиядаги синфдош ўртоғим бор эди. Ўшанда ўртоғим менга Комаровскийни кутилмаган вазиятларда кўрганини айтганди. Ўртоғим отамнинг ўзини отганини йўлда тасодифан кўриб қолган эмиш. Миша у билан битта поездда кетаётган экан. Саноатчи миллионер отам ўзини ўлдириш мақсадида поезддан сақраган ва ҳалок бўлган. Отамнинг ёнида кузатувчиси ёки ҳуқуқий маслаҳатчиси Комаровский ҳам бор экан. У отамни ичириб, ишларини чалкаштириб, банкротлик сари бошлаган ва ҳалокат йўлига итариб юборган. Комаровский отамнинг ўзини ўлдиришига, менинг етим қолишимга сабабчи бўлган.
- Бўлиши мумкин эмас! Қандай даҳшат! Наҳотки шу гап рост бўлса! Демак, у сенинг учун ҳам қабил бир газанда экан-да! Бу ўтмиш бизни қанчалар яқинлаштиради! Тақдир тақозоси бу!
- Мана, мен сени кимдан тузатиб бўлмас телбалик билан рашк қиламан?
- Нималар деяпсан? Комаровскийга нисбатан севги у ёқда турсин, уни кўрарга кўзим йўқ.
- Сен ўзингни шу қадар яхши биласанми? Инсон, айниқса, аёл табиати шу қадар мавҳум ва зиддиятлики, буни ўйлаб ҳайратда қоласан. Балки қайсидир томондан унга итоатда бўлишга мажбурдирсан. Балки бу нафрат бошқа бир кишидан, яъни сен чиндан ҳам севишинг, ҳеч бир зўрликсиз муҳаббат қўйишинг мумкин бўлган кишидан ҳам кўра кўпроқ қарамликка солар.
- Қанчалар даҳшатли нарсани гапирдинг. Тўғриси айтганда, бундай зид тушунча ҳар доимгидек, менга ҳақиқат бўлиб туюлади. Бу – қанчалар кўркинчли!

– Тинчлан. Қулоқ солма. Мен бу сўзларим билан юзи қора, онгсиз, тушунтириб бўлмайдиган кимсадан сени рашк қилишимни билдирмоқчи эдим. Мен сени пардоз-андоз анжомларингдан, терингдаги бир томчи тердан, баданингга ёпишиб, қонингни заҳарловчи касалликларгача рашк қиламан. Шу касалликлардан қизғанганимдек, мен сени Комаровскийдан ҳам қизғанаман. Фақат ўлимгина бизни бир-биримиздан айира олади. Бу гапларим айқаш-уйқаш, тушуниксиз туюлар. Мен ўз фикрларимни бундан яхшироқ ёки тушунарлироқ қилиб айта олмайман. Мен ақлимни, ҳушимни йўқотаяпман. Мен сени чексиз севаман.

– Менга эринг ҳақида кўпроқ сўзлаб бергин. Шекспир айтганидек, “тақдир китобида биз бир қаторда турамыз”.

– Бу сўзлар қайси асаридан олинган?

– “Ромео ва Жульетта”дан.

– Мелюзеевда эримни қидираётган вақтларимда у ҳақида кўп гапирганман. Бу суҳбатни Юрятиндаги илк учрашувларимизда ҳам давом эттирдим. Ушанда сени эрим ўз вағонида қамокқа олмоқчи бўлганини эшитгандим. Сенга айтган бўлсам керак, балки гапирмагандирман. Уни бир марта машинага ўтираётган пайтида узоқдан кўрдим. Уни қандай кўриклаётганликларини тасаввурингга сиғдира олмайсан! Менга у деярли ўзгармагандек кўринди. Ўша чиройли, ҳаққоний, қатъиятли юз. Бунчалик ҳаққоний қиёфани ҳеч кўрмаганман. Хўжақўрсинлик, манманликдан батамом холи. Тўлақонли эркак характери. Ўзи шундай эди ва айни ҳолича қолибди. Фақат битта ўзгаришни пайқадимки, у мени хавотирга солиб қўйди. Бу қиёфада қандайдир мавҳумлик пайдо бўлибди ва унинг қийматини туширибди. Жонли инсон сиймоси ғоянинг ифодасига, принципига, мужассамига айланибди. Бу кузатувдан юрагим сиқилиб кетди. Тушунишимча, бу ўзгариш кимга хизмат қилган бўлса, ўша кучларнинг таъсирида юзага келган ва бир кунмас-бир кун унинг ўзини ҳам аямаслиги сезилиб турарди. Ўйлашимча, тақдир тақозоси билан у қандайдир рағбатга сазовор бўлган. Балки мен янглишаётгандирман. Балки у билан учрашувингиз қандай ўтганлигини сўзлаганингда ишлатган ибораларинг менга ёқиб қолгандир. Ҳисларимиз муштарақлигидан ташқари, мен сендан жуда кўп нарсаларни қабул қиляпман!

– Йўк, яхшиси, инқилобгача ўтган ҳаётларинг ҳақида гапириб бер.

– Мен болалигимданок поклик ҳақида орзу қилар эдим. У эса орзуларим рўёби эди. Биз деярли битта ҳовлида турардик-ку. Мен, у, Ғаллиуллин. Мен унинг болаликдаги овунчоғи эдим. У мени кўрганда титроққа тушар, ўлиб қолай дерди. Менинг буларни билишим ва сўзлашим яхши эмасдир. Лекин ўзимни ҳеч нарса билмайдигандек тутсам, янада ёмонроқ бўлади. Мен унинг болаликдаги муҳаббати эдим. У шундай муҳаббат эдики, ўзининг бутун эҳтироси билан бола қалбини забт этганди. У шундай муҳаббат эдики, бола ўз ҳис-туйғулари тўғрисида бир оғиз сўз айтмаса-да, барча ҳаракатларидан, юз-кўзидан севги мубталосига айланганини англашиб турарди. Биз дўст бўлдик. Камина-ю сен қай даражада бир хил бўлсак, у билан мен ўшанчалик фарқли эдик. Мен ўшанда юрагим билан уни танлаган эдим. Ўз ҳаётимни шу ажойиб бола билан боғлашга қарор қилдим. Фақат бироз катта бўлгунимизча сабр қилишга келишиб олган эдик.

Ўзинг ўйлаб кўр, нақадар қобилиятли бола эди у! Беназир қобилият! Оддий темирйўл стрелкачиси ёки қоровулнинг ўғли фақат ўз ақл-заковати

ва тинимсиз меҳнати билан ҳозирги замон университетларидаги билимларнинг иккала соҳасида, яъни математика ва гуманитар фанлар бўйича муайян ютуқларга эришди. Фан чўққиларига кўтарилди, дейишимизга оз қолганди. Бу – ҳазилакам гап эмас!

– Бир-бирингизни шу қадар севган бўлсангиз, оилавий турмушларингизни нима бузиб юборди?

– Бу саволга жавоб бериш қанчалар қийин! Ҳозир айтиб бераман. Қизиқ-да. Мендек заифа сен каби ақли расо одамга инсоният ҳаётининг моҳиятини, Россиядаги кишилар турмушини ва ниҳоят, бизнинг оиламиз бузилиши сабабларини ҳозирнинг ўзида қандай тушунтириб берсин? Гап одамларнинг ўзида, улар табиатининг мослиги ёки номувофиқлигида, севиш-севмасликларида бўлса керак. Турмушга алоқадор, инсониятнинг яшаш тартибига тааллуқли ҳамма нарса бутун жамиятнинг ағдар-тўнтар қилиниб, қайта қурилиши оқибатида осмонга учди. Маиший ҳаёт неъматлари улоқтирилиб, вайронага айлантирилди. Маишатга у қадар боғланмаган бир йўл, яъни яланғочланган руҳиятгина қолди. Руҳият учун ҳеч нарса ўзгармагандек, чунки у ҳамма вақт титраб-қақшаб ўзи каби ёлғизлик томон интиларди. Сен билан мен дунёдаги илк икки инсон – Одам Ато ва Момо Ҳавога ўхшаймиз. Улар ҳаётнинг бошланишида устларига нима ёпишни билмаган эдилар. Энди биз ҳам ҳаётнинг сўнгида уй-жойсиз ва кийим-бошсиз қолдик. Улар ва биз ўртамызда ўтган кўпмингйиллар давомида яратилган битмас-туганмас улуғвор қадриятлар бўлса, ёлғиз ёдгорликдан хотира бўлиб қолди. Ўша йўқ бўлиб кетган мўъжизалар олдида биз нафас оламиз ва севишамиз, кўз ёш тўкамиз ва бир-биримизга суянамиз, бир-биримизни кучамиз.

Қисқа танаффусдан сўнг у хийла сокин оҳангда давом этди:

– Қани эди, Стрельников қайтадан Пашенька Антипов бўлиб қолса. Қани эди, у ақлсизликлари ва исёнларини тарк этса. Қани эди, вақт ортга қайтса. Агар дунёнинг қай бир бурчагида чироқ ёниб, унинг нурлари хонамиз деразаларидан тушса, Пашеньканинг ёзув столида китоблар пайдо бўлса, мен ўша ергача тиззаларимда эмаклаб етиб борардим. Бутун вужудим билан ғалаёнга келардим. Ўтмиш ва садоқат чақириғига дош беролмас эдим. Унинг олдида ҳаммасини қурбон беришга тайёр эдим. Энг қадрлиларини ҳам қурбон қилардим. Сени ҳам қурбонликка келтирган бўлардим. Сен билан менинг орамиздаги енгил-елпи яқинликни ҳам қурбонлар қаторига қўшиб юборар эдим. Вой, кечир. Нотўғри гапириб қўйдим. Бу – ёлғон! – аёл ўзини шифокорнинг кучоғига ташлади, йиғлаб юборди. У тезда ўзига келди. Кўз ёшларини артатуриб, шундай деди: – Ахир, бу сени Тонянгнинг ёнига ҳайдаётган овознинг айни ўзи-ку. Бурч овози-ку. Эй худо, биз қанчалар қашшоқмиз! Бизга нима бўлади? Биз нима қилайлик? – Аёл ҳушини тўлиқ йиғиб олгач, яна давом этди: – Барибир, бахтимиз нега барбод бўлганлигини сенга айтмадим. Буни мен кейин тўла-тўқис тушундим. Сенга сўзлаб бераман. Фақат бу ҳикоя бизгагина тааллуқли бўлмайди. Бу – кўпларнинг тақдири ҳақидаги ҳикоядир.

– Сўзлайвер, ақллимиз.

– Биз уруш арафасида, аниқроғи, ундан икки йил аввал турмуш қурган эдик. Эндигина рўзгоримизни тиклагандик, уруш эълон қилинди. Энди иқдор бўламанки, уруш ўзидан кейинги барча авлодларнинг, ҳатто ҳозирги насларнинг бахтсизлигига сабаб бўлаётган экан. Болалигимни яхши хотирлайман. Бир замонлар жамиятда “тинчлик асри” деган тушунчалар ҳам

хукмрон эди. Ақлнинг овозига қулоқ солишга ҳамма келишиб олгандек эди. Виждон тақозо этган ҳамма нарса табиий ва зарур деб ҳисобланарди. Бир одамнинг иккинчиси томонидан ўлдирилиши жуда кам учрайдиган, фавқулодда ҳодиса ҳисобланарди. Қотиллик жосуслар ҳаётидан олинган трагедия ва романлар, кундалик газеталарда учрар, турмушда деярли йўқ бўлаёзганди.

Тўсатдан осойишта, беташвиш, гуноҳлардан холи, бир маромдаги ҳаёт оқимидан қон ҳамда дод-войлар, кун сайин ёки ҳар соатда кузатиладиган ақлсизликлару ёввойилашув, қотилликдек жирканч ҳодисанинг қонунийлашуви ва буни мақтовга лойиқ кўриш томон юз бурилди. Афтидан, бундай ҳодисотлар ҳеч қачон исзиз ўтиб кетмайди. Ҳаммаёқ бирданига вайронага айланганини мендан кўра яхшироқ эсласанг керак. Поездларнинг ҳаракатдан тўхташи, шаҳарлар озиқ-овқат таъминотининг издан чиқиши, уй-рўзғор асослари ҳамда онгни суяб турган маънавий устунларнинг бир зарб билан синиши эсингда бордир, ахир!

– Гапиравер. Бундан кейинги айтадиганларинг менга таниш. Буларни жуда яхши билар экансан! Сени тинглашнинг ўзи қанчалар мароқли.

– Ўшанда рус заминига ҳақсизлик кириб келганди. Энг катта хато, келажакда юз берадиган қабоҳатларнинг илдизи хусусий фикрнинг кадр-қиймати тушиб кетгани билан боғлиқ. Ахлоқ даъватига бўйсуниб яшаш даври ўтди, энди ҳамма қатори битта қўшиқни жўровозликда куйлаш ҳамда зўрлик билан киритилган, мажбурий қонунлар асосида турмуш кечириш таклиф қилиняпти, деб ўйлаган эдилар. Аввалига монархия, кейин эса инқилобий сўзбозлик ҳукми ортиб борди. Бундай ижтимоий адашув барчага осонгина юқар ва тездан ёпишиб оларди. Ҳамма нарсада унинг таъсири сезила бошлади. Бизнинг уйимиз ҳам бундан мустасно эмасди. Уйимизда нимадир ларзага келгандек бўлди. Бизда доим хукмронлик қилиб келган ҳисоб-китобсиз жонсараклик ўрнини ва суҳбатларимизни аҳмоқона декломация эгаллади. Бу сўзбозлик мажбурий жаҳоний мавзулар юзасидан ўта ақллилардек фикр юритиш, юқоридан тақдим этилган тайёр гапларни етказиш шаклида намоён бўларди. Пашадек нозик фикрлайдиган ва ўзига талабчан ҳамда моҳиятни тасодифий нарсалардан фарқлайдиган одам бу бемаъниликни фаҳмламаслиги мумкин эмасди. Худди мана шу ерда у жуда катта, ҳаммасини йўққа чиқарувчи хатога йўл қўйди. У давр белгисини ва ижтимоий қабоҳатга айланаётган ҳодисаларни фақат ўз рўзғоригагина хос иллат дея тушунди. Суҳбатларимиздаги нотабиийлик, расмий зўракиликни у ўзига, тошюрак ва ниқоб бандаси эканлигига боғлади. Балки ҳозирги ҳаётимиздаги бу каби майда-чуйдалар сен учун у қадар муҳим эмасдир. Пашанинг мана шу болаларча тушунчадан қанчалар аҳмоқона номаъкулчиликларга қўл урганини тасаввур ҳам қилолмайсан.

Ундан ҳеч ким талаб қилмаган бир пайтда Паша урушга жўнади. Бу ишни у бизни гўёки ўзидан халос этиш, ҳаёлидаги зулмдан қутқариш учун қилди. Худди мана шундан унинг телбаликлари ривож олди. Йигитларга хос қандайдир ясама кибр билан турмушда бошқалар эътибор ҳам бермайдиган алланарсалардан хафа бўла бошлади. У воқеалар оқимидан ва тарихдан араз қиларди. Унинг тарих билан келишмовчиликлари авж олди. У ҳозирги қадар тарих билан ҳисоб-китоб қилади. Худди шундан унинг ақлга сиғмайдиган хулосалари келиб чиқади. Шу аҳмоқона ишлари учун у муқаррар ўлимга яқинлашиб боради. Қани эди уни қутқара олсам!

– Сен уни қанчалар соф ва улкан юрак билан севасан-а! Севавер, севавер уни. Мен сени ундан рашк қилмайман. Мен сенга халал бермайман.

Шу тахлитда икки ёки уч ой ўтди. Тахминан октябрь ойларида Юрий Андреевич Лариса Фёдоровнага шундай деди:

– Биласанми, мен хизматдан кетадиганга ўхшайман. Доимий такрорланадиган тарих. Бу гал ҳар доимгидан ҳам ошиб тушяпти. “Биз ҳалол меҳнатни доимо қувонч билан қарши оламиз. Янги фикрларни янада катта шодлик билан кутиб оламиз. Уларни қутламасликнинг ҳеч иложи йўқ. Марҳамат қилинг, ишлайверинг, курашинг, излаб топинг”. Аммо жиддий ўйлаб кўрилса, улар фикр ўрнида нуқул кўз-кўзлашни, Инқилобни улуғлаш ва ҳукумат тепасида турганларни мақташ учун ишлатиладиган сўзбозликни тушунишлари аён бўлмоқда. Бу жуда зерикарли иш бўлиб, тезда жонга тегади. Мен бу борада устаси фаранглардан эмасман. Балки улар ҳақдирлар. Лекин мен улар томонда эмасман. Аммо бир фикрга, яъни улар қахрамонлар ва ёрқин шахслар бўлгани ҳолда, ўзимни инсонни кулликка солувчи, қуюндек бир дарди бедаво санашларига рози бўлолмайман. Сен қачонлардир Николай Веденяпин деган исмни эшитганмидинг?

– Албатта. Сен билан танишувимиздан аввалроқ эшитгандим. Кейин у ҳақдаги ҳикояларингни тинглаганман. Симочка Тунцева уни тез-тез эслаб туради. Бу аёл унинг издоши. Аммо унинг китобларини ўқимаганман. Бутунча фалсафага бағишланган асарларни унча ёқтирмайман. Менимча, фалсафа санъат ва ҳаётга уйғун бир соҳадир. Қуруқ фалсафа билан шуғулланиш аччиқ гармдори чайнаш билан баробар бир иш. Ҳа-я, узр, ўзимнинг бемаъни мулоҳазаларим билан сени чалғитиб юбордим.

– Йўқ, йўқ, аксинча. Фикрларингга қўшиламан. Бундай фикрлаш тарзи менга жуда яқин. Ҳа, шундай қилиб, гап тоғам ҳақида кетаётган эди. Балки унинг таъсирида мен ёмон йўлга кириб кетгандирман. Бироқ уларнинг ўзи фавқулодда башорат, фавқулодда башорат деб қичқирадилар-ку. Рост, мен касалликларга ташхис қўйишда камдан-кам янглишаман. Уларнинг назарида бу тусмол. Аслида эса бу ҳамма тарафни қамраб олувчи билимларнинг умумий манзарасидир. Мен мимикрия масаласига ўралашиб қолганман. Мимикрия организмларнинг муҳитга ранг жиҳатдан ташқи мослашувидир. Бу ерда, яъни ранглар мослашувида ички ҳолат билан ташқи таъсир ўртасида яқинлашув кузатилади. Маърузаларимда худди шу масалани ўртага ташладим. Ҳамма тўполон шундан бошланди. “Идеализм, мистика. Гёте натурфалсафаси, неошеллингчилик” деган айблар қўйилди. Кетиш керак. Губерния соғлиқни сақлаш бўлиmidан ҳам, институтдан ҳам ўз хоҳишим билан бўшайман. Касалхонада эса мени ҳайдаб юборгунларигача ишлаб тураман. Сени қўрқитмоқчи эмасман, лекин шуни очик айтиб қўйишим керакки, вақти билан – бугун ё эртага мени қамайдиганга ўхшайдилар.

– Худо сақласин, Юрочка. Ҳали қамалишгача бор. Аммо сен ҳақсан. Эҳтиёткор бўлиш зарур. Фаҳмлашимча, бу ёш ҳокимиятнинг ўрнашуви бир неча босқичдан иборат бўлади. Бошланишида ақл тантанаси, танкидий рух, ўтмиш сарқитларига қарши курашиш етакчилик қилади. Кейин иккинчи босқич бошланади. Энди йўлда қолган ёпишқоқлар, ўзини ҳайрихоҳ қилиб кўрсатувчи кучлар устунликка эришади. Шубҳалар, чақимчилик, чалкаштириш, кўролмасликлар авж олади. Сен ҳақсан, биз иккинчи босқичнинг бошида турибмиз. Мисол кидириб узокқа боришнинг ҳожати йўқ. Бу

ерга, яъни инқилобий трибунал коллегиясига Ходатскдан иккита собик сиёсий махбусни, илгариги ишчилардан бўлган Тиверзин билан Антиповни ўтказишди. Уларнинг иккаласи ҳам мени яхши билишади. Биттаси эримнинг отаси, яъни қайнотам. Бироқ улар бизга ўтказилгач, Катенька иккаламизнинг ҳаётимиз борасида хавфсирай бошладим. Улардан ҳамма нарсани кутиш мумкин. Антипов мени ёмон кўради. Бир кунмас-бир кун улар мени, ҳатто Пашани олий инқилобий адолат йўлида йўқ қилиб юборишлари мумкин.

Орадан кўп ўтмай, ушбу суҳбат давом этди. Бу вақт ичида Кичик Буяновка кўчасидаги қирқ саккизинчи уйда, бева аёл Гореглядова хонадонида тунги тинтув ўтказилди. Бу уй амбулаториянинг ёнгинасида эди. Уйдан курол-яроғ омбори топилиб, аксилинқилобий ташкилот борлиги аниқланди. Шаҳарда жуда кўп одам қамалди. Тинтув ва қама-қамалар узоқ вақтгача давом этди. Шивир-шиврлардан маълум бўлишича, шубҳадагиларнинг бир қисми дарёнинг нариги тарафига ўтиб кетган. Бўлаётган воқеалар тўғрисида шундай дейишарди: “Нима бўпти, шу уларга ёрдам берармикан? Гадонинг душмани гадо, дарёнинг душмани дарё бўлади. Жуда қизиқ дарёлар ҳам бор-да. Амурдаги Благовешенск деган жойда қизиқ бир мисолга дуч келамиз. Ўша ерда дарёнинг бир қирғоғида совет ҳокимияти, иккинчи тарафида – Хитой. Сувга сакрасанг, сузиб ўтсанг бўлди, исмингни ҳам ҳеч ким билмайди. Мана буни дарё деса бўлади. Бутунлай бошқа гап”.

– Ҳаво оғирлашяпти, – дерди Лара. – Бизнинг хавф-хатардан холи замоналаримиз ўтиб кетди. Бизни, яъни сени ва мени албатта қамашади. Унда Катенькага нима бўлади? Мен ахир онасиман-ку. Мен қизимни яқинлашяётган бахтсизликдан огоҳлантиришим, нимадир ўйлаб топишим керак. Менда муаммони ҳал қиладиган тайёр ечим бўлиши керак. Шуларни ўйласам, ақлдан озай деяпман.

– Кел, ўйлаб кўрайлик. Бундай вазиятда қандай йўл тутиш мумкин? Бу зарбани қайтаришга қодирмизми? Бу ахир тақдир масаласи-ку.

– Қочиш мумкин эмас ва борадиган жойим ҳам йўқ. Сояга, яъни иккинчи режага ўтиб туриш керакмикан. Масалан, Варикинога кетиш мумкин. Мен Варикинодаги уй ҳақида ўйлаяпман. Бу – анча чет жой. Бунинг устига ташландик бир ер. Ўша жойда, бу ердагидан фарқли, ҳеч кимнинг ғашига тегмаган бўлардик. Қиш яқинлашяпти. У ердаги қаҳратон заҳматларини ўз зиммамга олардим. Бизга етиб келгунларигача бир йилни яшаб қўйган бўлардик. Бу ҳам катта ютук. Шаҳар билан алоқа боғлашимизга Самдевяттов ёрдамлашган бўларди. Балки у бизни яшириб қўйишга ҳам кўнар. Нима дейсан? Тўғри, ҳозир у ерда ҳеч ким йўқ, бўм-бўш. Ҳар ҳолда мен у ерга борган вақтда, яъни мартда худди шундай эди. У ерда фақат бўрилар бор, дейишади. Қўрқинчли. Аммо одамлар, айниқса, Антипов ёки Тиверзин кабилар ҳозир бўридан ҳам хавфлидирлар.

– Нима дейишни билмайман. Ахир, ўзинг мени Москвага ҳайдаяпсан-ку? Нуқул тезроқ жўнашга ундайсан. Ҳозир бу анча осон. Вокзалда суриштирдим. Узоқдан қопларда ғалла келтириб сотишларига қўл силтаб қўя қолишяпти. Қуёндек эпчилларни ҳам поезддан улоқтириб юбораётганлари йўқ. Отавериб чарчаб қолдилар. Ҳозир камроқ отишяпти. Москвага ёзган барча хатларимнинг жавобсиз қолаётгани мени хавотирга солмоқда. Ўша ерга бориб, уйдагиларга нима бўлганини аниқлаш керак. Ўзинг менга шундай қилиш лозимлигини қайта-қайта тайинлардинг-ку. У ҳолда Варикино

- ҳақидаги сўзларингни қандай тушуниш керак? Наҳотки, бир ўзинг, яъни менсиз ўша хавфга тўла овлоқ жойга кетсанг?
- Йўқ, сенсиз мумкин эмас.
 - Бўлмаса, нега мени Москвага ҳайдаяпсан?
 - Ҳа, шундай бўлиши керак.
 - Эшит. Биласанми, нима? Миямда ажойиб режа етиляпти. Ҳаммамиз Москвага кетамиз. Сен, мен ва Катенька бирга жўнаймиз.
 - Москвагами? Ақлингни йўқотдингми? Нега энди? Йўқ, мен қолишим керак. Мен шу яқин ўртада тайёр туришим керак. Бу ерда Пашеньканинг тақдири ҳал бўлади. Яқунни кутишим зарур. Лозим бўлса, ҳар ишга шай туришим керак.
 - Унда Катенька ҳақида ўйлаб кўрайлик.
 - Ёнимга вақти-вақти билан Симушка, яъни Сима Тунцева келиб туради. Яқингинада у ҳақда гаплашган эдик.
 - Нима бўпти? Уни бу ерда тез-тез кўриб тураман.
 - Сенга ҳайронман. Эркакларнинг кўзлари қаёққа қарайди? Ўрнингда бўлганимда уни севиб қолардим. Шу қадар жозибали! Ташқи кўринишига гап йўқ! Қадди-қомати. Хушбичимлиги. Ақли. Ўқимишли. Саховатли. Тиниқ фикрловчи.
 - Асирликдан қайтганимда унинг опаси – тикувчи Глафира соч-соқолимни олиб қўйганди.
 - Уларни биламан. Опа-сингиллар катталари Авдотья билан бирга туришади. Авдотья кутубхоначилик қилади. Ҳалол, ишчан оила. Вазият кескинлашса, яъни бизни тутиб кетишса, ўша опа-сингиллардан Катенькани ўз қарамоғига олишларини сўрамоқчиман. Ҳали бир қарорга келмадим.
 - Фақат жуда кескин вазиятда. Бундай бахтсизлик, шоядки, ҳали биздан узоқ бўлса.
 - Айтишларича, Симанинг эси бутун эмас. Чиндан ҳам уни расмана аёл деб бўлмайди. Лекин бу унинг теран ва ўзига хос фикрлаши билан боғлиқ. У ноёб ақл эгаси, аммо у зиёлилардек илм олмаган, унга халқона таълим берилган. Сен билан унинг қарашларида ҳайратланарли даражада яқинлик бор. Мен кўрқмасдан Катяни унинг тарбиясида қолдирган бўлардим.
 - Юрий Андреевич вокзалдан жуда чарчаб қайтди. У ҳар ўн кунда бир дам оларди. Одатда, шифокор ўша куни бутун ҳафта учун ухлаб оларди. У диванда ёйилиб ўтирар, вақти-вақти билан ярим ёнбошлаб олар ёки бутунлай чўзилиб ётарди. Доктор мудроқ ҳолатда тинглаётган бўлса-да, меҳмонга келган Симанинг мулоҳазалари унга ҳузур бахш этарди. “Албатта-да, буларнинг ҳаммаси Коля тоғамдан олинган, – деб ўйларди у. – Қанчалар истеъдодли ва ақлли аёл!”
 - Ҳавонинг авзойи бузук эди. Қоронғилик чўқди. Ҳовлига кириб олган иккита зағизғон кўнишга жой қидирарди. Шамол уларнинг патларини сокин ўйнар ва силкитар эди. Зағизғонлар ахлат қутиси томига тушди, деворга ўтди, ерга кўнди ва ҳовли бўйлаб юра бошлади. “Зағизғонлар қордан даракчи”, – ўйлади доктор. Шу дақиқанинг ўзида у парда орқасидан овоз эшитди:
 - Зағизғонлар хабарчи бўладилар, – дерди Сима Ларага. – Меҳмон кутасиз. Ёки кимдандир мактуб оласиз.
 - Бироз ўтиб, ташқарида эшик кўнғироғи чалинди. Бирмунча вақт аввал кўнғироқ бузилган, уни яқингинада Юрий Андреевич тузатиб қўйган эди. Парда орқасидан чиққан Лариса Фёдоровна эшик очгани дадил қадамлар

билан юрди. Суҳбатдан уйга Симанинг опаси Глафира Севериновна келганини пайқади.

– Синглингизга келдингизми? – деб сўради Лариса Фёдоровна. – Симушка бизникидалар.

– Йўқ, унга эмас. Майли, унга ҳам дейлик. Агар у кетишга тайёрланаётган бўлса, бирга қайтсак ҳам бўлади. Мен бутунлай бошқа иш билан келдим. Дўстингизга хат бор. Бир вақтлар почтада ишлаганим учун менга раҳмат айтса арзийди. Бу хат қанча қўллардан ўтиб, охири менга етиб келди. Москвадан. Хат беш ой йўлда қолиб кетибди. Манзил эгасини топа олмаётган экан. Мен унинг кимлигини билар эдим. Бир вақтлар унинг сочсоколини олиб кўйгандим.

Ғижимланган, эзғиланган, очилган, эскирган хатжилдда кўп саҳифали узун хат бўлиб, уни Тоня ёзган эди. Доктор фақат у қандай қилиб кўлига теғди ю Лара унга хатни қандай топширди – шунга ақли етмасди. Хатни ўқишга киришар экан, доктор ўзининг қайси шаҳарда ва кимнинг уйида эканлигини яна эслади, аммо хатни ўқиган сари ундаги бу тушунча йўқола борди. Хонадан чиққан Сима у билан саломлашди ва бир вақтнинг ўзида хайрлашди. Шифокор беихтиёр жавоб қайтарди, лекин аёлга ҳеч эътибор бермади. Унинг кетганини доктор сезмади ҳам. Борган сари у ҳамма нарсани унутадиган, ўзининг қаердалиги ва атрофда нималар содир бўлаётганини англамайдиган ҳолга тушди.

“Юра, – деб ёзади Антонина Александровна ўз хатида, – сен қизимиз борлигини биласанми? Марҳума ойимиз Мария Николаевна хотирасига қизчага Маша деб исм қўйдик. Энди бошқа нарсалар тўғрисида ёзай. Кадетлар партияси ва ўнг социалистлардан бўлган Мельгунов, Кизеветтер, Қускова ва яна бошқалар, шунингдек, амакимиз Николай Александрович Громеко, дадам ҳамда барчаларининг оила аъзолари Россиядан чет элга жўнатилармиш. Сенинг йўгингда бу оғир бахтсизлик бўлди. Худога минг қатла шукур, ҳозирги қўрқинч замонда бизни мамлакатдан ҳайдашининг шундай юмшоқроқ йўлини топишибди. Ахир, бундан ҳам ёмон бўлиши мумкин эди-ку? Агар сени топсак, биз билан бирга кетардинг. Лекин сен ҳозир қайдасан? Мен бу хатни Антипованинг манзилига юбораяпман. Агар у сени топа олса, хатни етказади. Мени бир мавҳумлик қийнаяпти: худонинг марҳамати билан топилиб қолсанг, ошламизга тегишли қарор сенга ҳам татбиқ этилиб, чет элга кетишингга рухсатнома бериладими. Ишонаманки, сен тириксан ва топиласан. Севгига тўлиқ юрагим буни менга айтаяпти. Мен унинг овозига қулоқ соламан. Балки ўша вақтларгача, яъни топилгунингча, Россиядаги ҳаёт шароитлари анча яхшиланиб қолар ва сен ўзинг учун чет эл сафарига алоҳида рухсатнома оларсан. Ўшанда ҳаммамиз бир жойда йиғилиб, биргаликда яшармиз. Буни ёзаяпману, бундай бахтнинг юзага чиқишига ўзим ишоналмаяпман.

Ҳамма бало шундаки, мен сени севганим ҳолда, ўз қалбингда Тонягга нисбатан муҳаббат йўқ. Бунчалар ёмон кўришинг сабабини билолмай, изоҳ тополмай, сени оқлай олмай, ўлиб бўлдим-ку. Мен тинимсиз ўз-ўзимни тафтиш қиламан, ковлаштираман, қидираман, бутун ҳаётимиз ва сен ҳақда билганларимни чиғирқдан ўтказаман. Бироқ ибтидони тополмаяпман, сенга нима ёмонлик қилганимни билолмай, қандай қилиб шунча бахтсизликни орттириб олганимга ҳайронман. Сен менга ёмон кўз билан қараб, нуқул қийишқ ойнада кўргандек бўласан. Мен бўлсам, сени севаман. Сени қанчалар севишимни тасаввур қила олсанг эди! Сени борингча, ях-

ши-ёмонинг билан севаман. Сендаги одатий ва фавқуллода жиҳатларга, ички дунёнинг акс эттирувчи юзинга, қандайдир эркинлик ўрнини эгаллаб олган истеъдоднинг ва ақлу заковатинга муҳаббат қўйганман. Буларнинг ҳаммаси мен учун жуда қадрлидир. Мен сендан яхшироқ инсонни билмайман. Фақат сен менинг нима демоқчилигимга қулоқ сол. Бу қадар қадрли бўлмаганинда ҳам, севгимни шунчалар қозонмаганинда ҳам, севишининг номақбул ҳақиқати очилмаганда ҳам сени севаверардим. Севмасликнинг ўзи қанчалар тубанлик, йўқ қилувчи жазо, бу ҳақиқатдан жуда қаттиқ кўрққаним ҳолда сенга муҳаббат қўйишдан онгсиз равишда бўлса-да воз кечолмасдим. Мен ҳам, сен ҳам бунга ҳеч қачон билолмай қолаверардик. Юрагим бу бахтсизликни мenden яширган бўларди, чунки муҳаббатсизлик деярли ўлимга тенг ҳодисадир. Мен ҳеч кимга бундай зарба беришни истамасдим.

Ҳали ҳеч нарса охиригача маълум қилинмаган бўлса-да, ҳар ҳолда биз Парижга кетсак керак. Мен кетаётган мамлакатга сени болалигинда олиб боришган, ўша ерда дадамиз билан амакимиз тарбия олган. Дадам сенга салом йўллайди. Шура катта бўлиб қолди, у жудаям кўркем бўлмасида, соғлом ва бақувват бўлиб улгайди. Сен ҳақингда гап очилса, тинмай, аччиқ-аччиқ йиғлайди. Бошқа ёзолмайман. Кўз ёшлардан юрагим қон бўлиб кетди. Майли, алвидо. Охири йўқ, синовларга тўла, номаълум ва қоронғи йўлнинг бошида, кел, сени бир чўқинтириб қўяй. Сени ҳеч нарсада айбламайман, бир оғиз таъна ҳам қилмайман, ҳаётингни ўзинг хоҳлагандек қуравер, сенинг кўнглинг тўлса бўлди.

Биз учун кўркем ва хавфга тўлиқ Уралдан кетар эканмиз, Лариса Фёдоровна ҳақида баъзи нарсаларни билиб олдим. Ундан миннатдорман. Қийналган пайтларимда доим ёнимда бўлди. Тугаётганимда ҳам ёрдам берди. Унинг жуда яхши аёл эканлигини самимият ила эътироф этаман. Ёлгон гапирмаслик учунгина менинг фикрларимга тўлигича зид ҳолда мулоҳаза юритишини ҳам таъкидлаб ўтмоқчиман. Мен дунёга ҳаётни соддалаштириши ва яшашда тўғри йўл топиши учун келдим. У эса ҳаётни мураккаблаштириши ва йўлдан чиқариши учун бу оламда пайдо бўлган.

Алвидо, тугатиши керак. Хатни олиб кетгани келишиди. Йўлга ҳозирланиши зарур. Оҳ, Юра, Юра, азизим, қадрлигим, умр йўлдошим, болаларимнинг отаси, нималар бўляпти, ахир. Биз энди ҳеч қачон, ҳеч қачон кўришмаймиз. Мен шу сўзларни сенга ёздим. Уларнинг маъносини чақиб олиши сенинг вазифанг. Сен тушуняпсанми, тушуняпсанми, ахир? Шоширишяпти. Мени қатлга олиб кетгани келишганга ўхшайди. Юра! Юра!”

Юрий Андреевич бир томчи ҳам ёш қолмаган кўзларини хатдан узди, ниятлари тортиб олинган, ғамдан қовжираб, изтиробдан мажолсизланган аҳволда эди. Атрофдаги ҳеч нарсани кўрмас ва англамасди.

Дераза ортида қор ёға бошлаган эди. Шамол қорларни суриб борар, лаҳза сайин тезлашар, гўёки пойгалашаётгандек керакдек шошиларди. Юрий Андреевичнинг кўзлари қор уюмларини эмас, балки Тонянинг хатидаги мисраларни кўраётгандек эди, кўз ўнгида куп-қуруқ қор зарралари эмас, балки майда қора ҳарфлар орасидаги оппоқ қоғоз парчалари жонланарди. Юрий Андреевич беихтиёр инграб юборди ва кўкрагини чангаллади. У ҳушини йўкотаётгандек бўлди, диван томонга бир нечта қинғир-қийшиқ қадам ташлади ва ўринга беҳуш йиқилди.

ЎН ТЎРТИНЧИ ҚИСМ

Яна Варикинода

Қиш кириб келди. Паға-паға қор ёға бошлади. Юрий Андреевич шифонадан уйга қайтди.

– Комаровский келди, – деди нохуш ва бўғиқ овозда Лара уни қаршилайтуриб. Улар кираверишдаги майдончада туришарди. Аёл худди биров калтаклагандек эди.

– Қаерга? Кимникига? Бизникидами?

– Йўқ, албатта. У эрталаб келганди, кечкурун қайтишни режалаштирган экан. Тез орада келади. Сен билан гаплашмоқчи.

– Нега келибди?

– Сўзларидан кўп нарсани тушунмадим. Айтишича, Узоқ Шарққа кетатуриб, бу ерда тўхтаганмиш. Атайин қинғир-қийшиқ йўллардан ўтиб, бизни кўргани Юрятинга келган эмиш. Асосан, сен билан Пашани деб келганга ўхшайди. Иккалангиз ҳақингизда кўп гапирди. Яна айтишича, биз учаламиз, яъни, сен, Патуля ва мен катта хавф остида қолган эмишмиз. Айтганларини бажарсак, ёлғиз ўзи бизни қутқара олармиш.

– Мен кетаман. Уни кўришга тоқатим йўқ.

Лара йиғлаб юборди. Тиз чўкишга интилди, докторнинг оёқларини кучоқлаб, бош ургиси келди, бироқ шифокор аёлни ушлаб қолди.

– Мен учун қолгин, ёлвораман. У билан ёлғиз қолишни истамайман. Бу жуда оғир. У билан якка қолишдан қутқар. Кейин, бу одам амалиётчи, кўпни кўрган. Балки у бизга қандайдир маслаҳат берар. Сенинг ундан нафратланишинг табиий. Сендан ўтинаман, ўзингни мажбурлаб бўлса-да, шу ерда қол.

– Сенга нима бўлди, фариштам? Тинчлан. Нима қилаяпсан? Ҳеч кимга тиз чўкма. Тур ўрнингдан. Кўнглингни чўқтирма. Сени кўркувга солаётган васвасадан халос бўл. У одам сени бир умрга кўрқитиб қўйибди. Мен ёнингдаман. Агарки хоҳласанг ва буюрсанг, мен уни ўлдираман.

Ярим соатлардан кейин кеч тушди. Ҳаммаёққа қоронғилик ёйилди. Мана, ярим йилдирки, полдаги барча тешиқлар беркитилган. Янги тешиқлар пайдо бўлиб қолса, Юрий Андреевич дарҳол уларни ҳам ёпиб ташлайди. Уйга сергак катта бароқ мушук топиб келишди. Қаламушлар уйдан бутунлай кетгани йўғу, аммо биров эҳтиёткорроқ бўлиб қолган.

Комаровскийни кутишар экан, Лариса Фёдоровна ўзларига ўлчаб берилган қора нондан ва бир неча қайнатилган картошкадан ликопчага солди-да, столга қўйди. Меҳмонни эски хўжайинлардан қолган овқатланиш хонасида қабул қилишмоқчи эди. Ўша хонада ҳали ҳам овқатланишар эди. Хонада кенг ва катта эман столи бор бўлиб, ёнида ўша дарахт ёғочидан ясалган оғир буфет турарди. Стол устидаги идишга касторка қуйилиб, пилик туширилган ҳолда ёниб турарди. Уни докторнинг сайёр чироғи деб аташарди.

Комаровский декабрнинг қоронғи тунида бўралаб ёғаётган оппоқ қорга беланган ҳолда кириб келди. Пўстинидан, қалпоғи ва калишларидан қор эриб тушар, полда қўлмақ ҳосил қилар эди. Комаровскийнинг анчадан бери олинмаган соқол-мўйлови масхарабозларникига ўхшаб қолганди. Эгнида авайлаб-асралган камзул-шим бор эди. Саломлашишдан аввал у нам, эзилган сочларини чўнтак тароқчасида яхшилаб таради, дастрўмолчасида



мўйлови-ю соқолини артди. Кейин бирданига лом-мим демасдан, мазмундор ифода билан бир вақтнинг ўзида чап қўлини Лариса Фёдоровнага, ўнгини эса Юрий Андреевичга узатди.

– Бир-биримизни эски танишлар деб билсак, – мурожаат қилди у Юрий Андреевичга. – Мен дадангиз билан жуда қалин эдим, эсларсиз. Қўлимда жон берган. Сизга қараб, нуқул ўхшашлик қидиряпман. Афтидан, дадангизга тортмагансиз. Феъли кенг одам эди. Хужумкор, интилувчан. Ташқи қиёфангизга қараганда, кўпроқ онангизга ўхшаб кетасиз. Майиздеккина аёл эди. Орзулари бир жаҳон эди.

– Лариса Фёдоровна сизни эшитиб кўришимни сўради. Айтишича, менда қандайдир ишингиз бор эмиш. Унинг илтимосини бажаришга рози бўлдим. Демак, суҳбатимиз мажбурийроқ руҳда бўлади. Ўз хоҳишимга кўра сиз билан танишмаган бўлардим. Ҳар ҳолда мен, бир-биримиз билан танишиб олдик, дея олмайман. Шунинг учун ҳам тезроқ асосий масалага ўтсак. Сизга ўзи нима керак?

– Салом, менинг азизларим. Мен ҳаммасини ҳис қилиб, тушуниб турибман. Дадиллигим учун кечирингу, лекин сизлар бир-бирингизга дахшатли даражада мос экансизлар. Сизларни олий даражада бир-бирига мос келувчи жуфтлик деб атаса бўлади.

– Гапингизни бўлишга мажбурман. Сизга тааллуқли бўлмаган масалаларга аралашмасангиз. Сиздан ҳеч ким хайрихоҳлик истаётгани йўқ. Қаердалигингизни унутиб қўйяпсиз.

– Яхши йигит, сиз бирданига бунақа чатнаб кетманг-да. Энди айтсам, сиз кўпроқ дадангизга ўхшаяпсиз. Худди тўппонча ва порох. Рухсатингиз билан, болаларим, сизларни табриклайман. Афсуски, фақат менинг сўзларим билан эмас, балки бошқаларнинг тилидан ҳам сизларни бола деса бўлади, чунки дунёдан буткул беҳабар, ҳеч нарса устида бош қотирмай яшайдиганга ўхшайсиз. Бу ерда бор-йўғи икки кун бўлдим, аммо сиз ҳақингизда сиз ўйлагандан кўра кўпроқ нарса билиб олдим. Сира ўйлаб кўрмаганингиз сабабли тўппа-тўғри жар ёқасида кетаётганингизни билмайсиз. Ҳозир бир йўл топиб, хавф бартараф қилинмаса, эркинлигингиз онлари ва ҳаётингиз кунлари тугаб битиши ҳеч гап эмас. Ҳозир коммунистик услуб деган бир меъёр чиққан. Камдан-кам одамгина унга мос келади. Шу кунларда, Юрий Андреевич, ўз яшаш ва ўйлаш услубини энг кўп бузаётган одам фақат сиз экансиз. Ари уясига чўп тикишнинг нима ҳожати бор? Сиз бутун дунё кулгиси остида қолгансиз, унинг жароҳатига айлангансиз. Бундай яшаш сизнинг сирли томонингиз бўлиб қолса ҳам майли эди. Лекин бу ерда Москвадан келган ва катта таъсир кучига эга бўлган кишилар бор. Сизнинг ичингиз уларга ойнадек равшан бўлиб турибди. Бу ерлик аёллар ҳуқуқлари учун кураш ҳомийлари сиздан ғазабда. Антипов билан Тиверзиннинг яқинлари Лариса Фёдоровнага ва сизга тишларини қайраб турибди. Сиз – эркаксиз, сиз – эркин казаксиз, дейдилар эркин рус далаларида. Ўз ҳаётини гаровга қўйиб, ўйин кўрсатмак сизнинг қонуний ҳуқуқингиздир. Бироқ Лариса Фёдоровна эркин инсон эмасдир. У она бўлиб, қўлларида бола ҳаёти ва тақдирини тутиб турибди. Булутлар ортидан учиб, ҳаёлий парвозларга берилишга унинг ҳаққи йўқ. Бутун тонгни Лариса Фёдоровнага бу ердаги вазиятга жиддийроқ ёндошиш кераклигини уқтиришга бағишладим. У мени эшитишни ҳам хоҳламайди. Сиз ўз мавқеингиз билан Лариса Фёдоровнага таъсир ўтказиб, уни тўғри йўлга

солишда кўмак беринг. Катеньканинг хавфсизлиги билан ҳазиллашишга ҳаққи йўқ, менинг гапларимга ҳам қулоқ солмоғи лозим.

– Ҳаётимда ҳеч кимни бирон нарсага зўрлаб кўндирмаганман. Айниқса, яқинларимга нисбатан зўрлик ишлатмаганман. Лариса Фёдоровнанинг кимнидир эшитишни исташи ёки истамаслиги – унинг ўз ишидир. Ундан ташқари, гап нима ҳақдалигини мутлақо тушунмаяпман. Сиз ўз мулоҳазаларим, дея атаётган фикрлар ҳам менга нотаниш.

– Йўқ, сиз борган сари менга ўз дадангизни эслатиб юборяпсиз. У билан ҳам бир битимга келиш қийин эди. Шундай қилиб, асосий масалага ўтамиз. Фақат бу анчагина мураккаб масала бўлгани учун ҳам кўпроқ сабр-тоқат талаб қилинади. Илтимос, гапимни бўлмасдан тингланг. Юқорида жуда катта ўзгаришларга тайёргарлик кўрилади. Йўқ, йўқ, бу маълумотлар менга энг ишончли манбалардан етиб келган. Уларга сира шубҳа қилмасангиз ҳам бўлади. Ҳаётнинг ўта демократик йўлига ўтиш, умумий қонуниятларга ён бериш каби тадорикларнинг жуда яқин келажақда амалга ошуви кўзда тутилмоқда. Айни шулар важдан йўқотилиши мўлжалланган жазо муассасалари жони чиқар олдидан сўнгги талваса билан ҳужумга ўтиши мумкин, Юрий Андреевич. Исмингиз рўйхатга кирган. Ҳазил билманг, ўз кўзим билан кўрдим, менга ишонишингиз мумкин. Халос бўлиш ҳақида ўйланг, акс ҳолда кеч бўлади. Лекин бу гапларнинг ҳаммаси ҳали кириш сўз ўрнида айтилади. Масаланинг асосига ўтаман.

Тинч океанига яқин денгиз соҳилларида ҳозир собиқ муваққат ҳукумат ва тарқатиб юборилган таъсис мажлисидан қолган сиёсий кучлар тўпланмоқда. Бу ерга дума аъзолари, жамоат арбоблари, тадбиркорлар, саноатчилар, ер ишлари билан шуғулланувчилар келмоқда. Кўнгилли генераллар ўз армияларининг қолдиқларини худди шу ерда тўплашяпти. Совет ҳокимияти Узоқ Шарқ Республикаси туғилишига панжа орасидан қарамоқда. Қизил Сибирь билан ташқи дунё ўртасида алоқа ўрнатиш учун ҳам худди шундай сиёсий бир қурилма зарур эди. Янги республика ҳукумати қоришиқ таркибга эга бўлади. Ҳукуматдаги ўринларнинг ярмидан кўпи Москванинг ўзидаёқ коммунистларга ажратиб берилибди. Бундай тақсимот зарур бўлган пайтда республикани қўлга олиш ва истаган йўлга солиш имконини туғдирарди. Бу ерда ғоя жуда аниқ ишланган бўлиб, гап вақтдан унумли фойдаланишда эди.

Мен бир вақтлар, аниқроғи, инқилобдан илгари Владивостокда ака-ука Архаровлар, Меркуловлар каби кўплаб савдо ҳамда банк ходимларининг ишларини юритганман. У ерда мени яхши билишади. Шу ишни ташкил қилаётган ва исми сир тутилишини истаётган эмиссарлардан бири менга ярим махфий, ярим очиқ тарзда Узоқ Шарқ ҳукуматига адлия вазири лавозимига киришни таклиф қилди. Мен рози бўлдим ва ўша ёққа жўнаб кетяпман. Айтганимдек, бу музокараларнинг ҳаммаси совет ҳокимиятининг розилиги ва назорати остида ўтяпти. Фақат бу музокаралар биз ўйлаганчалик ошқора тарзда давом этаётгани йўқ. Демак, бу масала атрофида ортиқча шов-шув кўтаришнинг ҳам ҳолати йўқ. Мен сизни ва Лариса Фёдоровнани ўзим билан бирга олиб кетишим мумкин. У ердан денгиз йўли орқали ўзимизникилар томонга осонгина ўтсангиз бўлади. Уларнинг сургун қилинганини аллақачон эшитгандирсиз. Бу масала катта шов-шувларга сабаб бўляпти. Бу ҳақда бутун Москва гапиряпти. Мен Лариса Фёдоровнага Павел Павлович бошига ёғилган хавфни бартараф

этишга ваъда бердим. Мустақил ва тан олинган ҳукумат аъзоси сифатида мен Стрельниковни қидириб топаман, унинг Шарқий Сибирдан бизнинг мухтор вилоятимизга ўтишига кўмаклашаман. Агарда унинг қочишига имконият яратолмасак, алмашув таклиф қиламан. Бу алмашувга кўра Павел Павлович иттифокдошларимиз томонидан асирликда ушлаб турилган, Москва учун юксак қийматга эга бўлган бирор шахсга айирбошланади.

Лариса Фёдоровна суҳбат мазмунини зўрға илғаб олар, масаланинг маъзи нимадалигига баъзан ақли етмай ҳам қоларди. Фақат Комаровскийнинг сўзлари доктор билан Стрельниковнинг хавфсизлигига келиб тақалганда, аёл ўйчан бепарқлик ҳолатидан чиқди, кутиб турди, бироз қизаринкираб лўқма ташлади:

– Юрочка, тушуняпсанми? Бу тадорик сен ва Пашанинг ҳаёти учун эканлигини пайқаяпсанми?

– Дўстгинам, жуда ишонувчансан. Ҳозиргина ўйлаб топилганларнинг барчаси ўша заҳоти ҳал бўлди, дея тушуниш тўғри эмас. Мен Виктор Ипполотович ҳаммамизни маймундай ўйнатяпти, демаяпман. Бу гапларнинг бари чучварани хом санашдан! Энди, Виктор Ипполотович, менинг бир неча оғиз гапимни эшитинг. Такдирим борасида қайғурганингиз учун минг раҳмат. Ўйлайсизки, мен такдиримни сизнинг яратишингизга йўл қўйиб бераман! Лара билан Пашага қилаётган ғамхўрлигингиз тўғрисида бўлса, ўйлаб кўриш лозим.

– Масаланинг моҳиятини тушуняпсанми? Биз у билан бирга кетамизми ёки йўқ? Ўзинг жуда яхши биласан, сенсиз ҳеч қаёққа бормаيمان.

Комаровский Юрий Андреевич амбулаториядан келтирган сув аралаштирилган спиртдан тез-тез хўплаб ўтирар, ора-сира битта-яримта картошка чайнаб кўяр ва аста-секин мастликдан кўзи сузилиб борарди. Сўзбозлигу ақлбозлик ва бунинг устига деярли ҳеч кимга алоқаси бўлмаган мавзу устидаги суҳбатнинг ҳаддан ортиқ чўзилиши Лариса Фёдоровнанинг жонига теккан эди. Натижада, у хайрлашиш учун Комаровскийга қўл чўзар экан, ҳеч бир юзхотирликсиз шундай деди:

– Кеч бўлиб қолди. Кетишингиз керак эмасми? Менинг уйкум келаяпти.

– Мендай меҳмонни бундайин кечки соатда эшик ортига ҳайдамасиз. Кечаси бегона шаҳарда йўл топиб кетишимга ишонмайман.

– Бу ҳақда илгарироқ ўйлаш керак эди ва гапни чўзиб ўтиравермаслик лозим эди. Сизни ҳеч ким ушлаб тургани йўқ эди.

– Ие, нега сиз мен билан бунчалик кўрс оҳангда гаплашяпсиз? Сиз ҳатто ётарга жойим бор-йўқлигини ҳам сўрамадингиз-а?

– Мутлақо кизиғи йўқ. Ўзингизни хафа қилдириб қўймайсиз. Агар мен ва Катенька ётадиган жойда тунни ўтказмоқчи бўлсангиз, бундай таклифга ҳеч рози бўлмайман. Бошқа хоналарда эса каламуш тинчлик бермайди.

– Мен улардан кўркмайман.

– У ҳолда ўзингиз биласиз.

...Улар бўзарган қиш тонгида шаҳардан чиқиб кетдилар. Варикинога куннинг ёруғ пайтида чанада гўёки учиб кирдилар ва эски Живаго уйи олдида тўхтадилар... Юрий Андреевич рўзғор буюмларидан ҳеч нарса тополмади... Улар яна йўлга тушдилар.

Микулицинлар уйи эшигида икки зулфинга битта осма кулф илинганди. Юрий Андреевич кулфни уриб синдиришга кўп уринди ва охири винтларга ёпишиб қолган ёғоч бўлаклари билан чиқариб олди. Аввалги

уйда бўлганидек, бу хонадонга ҳам шошилиб, ечинмасдан, пўстинлари-ю калпоклари ва пиймаларида ёпирилиб кирдилар.

Уйда меҳмонлар кўзига ярқ этиб ташланадиган нарса тартиб муҳри эди, у айрим буюмларга босилган, Аверкий Степановичнинг кабинети ҳам муҳрланган эди. Бу ерда яқингинада кимнингдир яшаб кетганлиги сезиларди. Фақат ким яшаган экан? Агар уй сохиблари ёки улардан биронтаси турган бўлса, нима учун эшикка ички кулф ўрнатилмасдан, осмаси илиб қўйилган? Агар уй эгалари узокроқ яшаган бўлса, у ҳолда хонадоннинг бир қисми эмас, балки тўлиқ йиғиштирилган бўларди. Хонадонга Микулищинлардан бошқа яна кимдир кирганга ўхшарди. Унда ўша одам ким? Бундаин номаълумлик доктор билан Ларани қийнамасди. Улар бу ҳақда бош қотириб ўтирмадилар. Ярим мулки ўғирланиб, ўзи ҳаво ҳукмига топшириб кетилган хонадонлар камми ҳозир? Ёки таъқибдан қочиб, у ер-бу ерда яшириниб юрганлар оз дейсизми? “Қидирувдаги оқ зобитлардан бири бўлса керак, – деган фикрга келдилар доктор билан Лара. – Борди-ю келиб қолса, кўришармиз, келишармиз”.

...Шифокорнинг ниманидир қоралагиси, сатрларни қалаштириб ташлагиси келарди. Аввалига у эскироқ бирор нарсани эслашга уринади. Шу йўл билан танаффусда зерикиб қолган иқтидорини қайтадан уйғотади. Юрий Андреевични бахтга тўла, фароғатли, тотли ҳаёт ва сукунат қуршаб олгандек эди. Лампа ёруғи оқ қоғоз узра олтин рангда оқиб тушар, сиёҳ билан сиёҳдон ичига кириб олар ва гўёки сузиб юрарди. Дераза ортида зангори киш туни ҳукмрон эди. Юрий Андреевич печкаси ёқилмай музлаб ётган қўшни хонага қадам қўйди. Бу ердан ташқари яхшироқ кўринарди. Қиш кечасининг гўзал манзараси таърифга сиғмасди. Ҳозир докторнинг қалбида бутун дунё мужассамдек эди. У ёруғ, иссиқкина хонага қайтди-да, ёзишга тутинди.

У икки-учта енгилгина банддан ва ўзини ҳайратга солган қиёслардан сўнг ишга тамоман берилиб кетди, илҳом дея аталувчи ҳолатга шўнғиб бораётганини ҳис қилди. Бу пайтда ижодни бошқарувчи кучлар маълум бўлиб қолар экан, ифодаланаётган инсон ва унинг руҳий ҳолати эмас, балки уларни акс эттирувчи тил асосий ўринга кўтарилар экан. Тил – гўзаллик ҳамда фикрнинг ватани-ю, гўё унинг ўзи инсон ўрнида ўйлайди ва гапира бошлайди, шунингдек, тўлиғича мусиқадай жаранглайди. Бунда мусиқа деганда, ташқи овоз жарангини эмас, балки инсоннинг ички дунёсидаги сўзлар ҳаракатчанлиги ва қудратини тушуниш ўринли бўлади. Ўша тил қудратли дарё оқими сув тагидаги тошларни йўл-йўлакай ўзи силлиқлаб боргани каби ёки айланиб турувчи тегирмон ғилдираги сингари нутқ оқимининг кучайиш қонуниятларига мос ҳолда вазну қофияни, яна бошқа минглаб хил унсурларни юзага келтиради. Ўша унсурлар орасида шундай муҳимлари ҳам борки, улар ҳали етарлича ўрганилмаган, уларга ном ҳам қўйилмаган.

Юрий Андреевич қоғоздан бош кўтарганида, соат тунги уч бўлган эди. Берилиб ишлагандан кейин бутун вужудида бахтиёрлик, куч-қудрат, хотиржамлик ҳиссини сезарди. Тўсатдан у дераза ортидаги узок-узокларга ёйилган чексизликдан қандайдир ғамгин, ингрок товуш эшитди...

Қўшни саройлардаги пичан уюмлари ҳам тугаб, қаердандир яна чиқиб қолишига умид йўқ эди. Бу ерда узокроқ қолишнинг иложи бўлганда, доктор атрофни айланиб чиққан, ем-хашак билан озиқ-овқат захирасини тўлдириш чораларини топган бўларди.

Доктор отни чанага кўшгани чиқиб кетди. Бу ишни зўрға бажарарди. Уни бу ишга Самдевяттов ўргатган эди. Юрий Андреевич тажрибасиз кўллари билан зарур бўлган ҳамма ишни бажарди. Аввал у тасманинг қуйма темир учини ёйга ўраб, шотига боғлади, сўнгра қисқичлар билан тортиб маҳкамлади ва отни зина ёнига олиб бориб, унга боғлаб қўйди. Шу тариқа иш битгач, шифокор Ларанинг олдига чиқиб, кетишга тайёргарлик кўриш мумкинлигини айтди.

Лара билан Катенька кетишга тайёр бўлиб кийиниб олишган, ҳамма нарсани йиғиштириб бўлишган эди. Фақат Лариса Фёдоровна қаттиқ ғамга ботган ҳолда кўз ёшларини арта-арта Юрий Андреевичдан бир дақиқага ўтиришни илтимос қилар, креслога ўзини ташлар, қайтиб турар ҳамда ўз сўзларини “тўғри эмасми?” деган хитоблари билан бўлиб турарди. Шу хитобни баланд ва ингичка оҳангда айтгани билан қолган сўзларини тез-тез ва шошилиб сўзларди:

– Мен айбдор эмасман. Қандай қилиб бундай бўлди? Фақат ҳозирнинг ўзида жўнаб кетиш мумкинми? Яқинда қоронғи тушади. Тунда йўлда бўламиз. Худди ўша ўзингнинг ўрмонингда бўламиз. Тўғри эмасми? Сен нима десанг, мен шуни бажаришга тайёрман, лекин ўзимча бу ердан ҳозир кета олмас эдим. Бу ерда мени нимадир ушлаб турибди. Юрагим безовта. Яна ўзинг биласан. Тўғри эмасми? Нега сен жим турибсан? Нима учун бирорта сўз айтмайсан? Эрта тонгдан бери бекор юриб, куннинг ярмини ўтказиб юбордик. Эртага бу такрорланмайди, биз хушёрроқ бўламиз, тўғри эмасми?

– Ошириб юборяпсан. Қоронғи тушишига ҳали анча бор. Ҳали жуда вақтли. Аммо, майли, сенингча бўлсин. Яхши. Қоламиз. Фақат тинчлан. Қарагин, қанчалар ҳаяжондасан. Майли, пўстинларни ечиб ётаверамиз. Мана, Катенька қорни очганини айтяпти. Тамадди қилиб оламиз. Сен ҳақсан, бугунги кетишимиз қутилмаган, тайёргарликсиз бўлур эди. Худо ҳақки, фақат ҳаяжонланма ва йиғлама. Ҳозир печка ёқаман. Лекин ундан аввал чанага кўшилган отда ўтин келтираман. Ўтин умуман қолмади. Фақат сен йиғлама. Тезда қайтаман.

Шифокор уйига қалби тўла хавотир билан етиб келди. Уйдан шовқин-сурон эшитилиб турарди. Юрий Андреевич эшитишни истамаганидан, эшитганда ҳам ниманидир тушунишга қодир эмаслигидан беихтиёр қадамларини секинлаштирди ва тўсатдан тўхтаб қолди. Сўзларни аниқ эшитмаса-да, Комаровский, Лара ва Катеньканинг овозини жуда яхши таниди. Комаровский Лара билан тортишарди. Ларанинг овоз оҳангига қараганда, аёл ҳаяжонланар, йиғлар, гоҳ кескин эътироз билдиар, баъзида эса суҳбатдошининг фикрларига ён берарди. Юрий Андреевич ички туйғу билан шу дақиқада Комаровский унинг ўзи ҳақида гап очганини пайқаб қолди. Комаровский мулоҳазаларидан аён бўлишича, унга ишониш қийин экан (“Икки бойга бир малай” деган ибора ўтди шу онда Юрий Андреевичнинг хаёлидан). Унинг учун оиласи муҳимми ёки Лара кадрлироқми? Буни билиб бўлмайди. Ларанинг унга ишониши мумкин эмас, аёл докторга умид боғлаб, “икки қуённинг ортидан қувиб, стул орасида қолиши ҳеч гапмас”. Худди шу вақтда Юрий Андреевич уйга кириб келди. Доктор хонага кириши билан Лара ва Виктор Ипполитович унга ташландилар.

– Қаерга йўқолиб қолдинг? Ҳозир шу қадар кераксанки!

– Салом, Юрий Андреевич! Ўтган галги учрашувимизда бир-биримиз билан дағалроқ муомала қилган бўлсак-да, кўриб турганингиздек, сизни-кига ҳеч бир таклифсиз келавердим.

– Салом, Виктор Ипполитович.

– Бунча узоқ вақт қаерда қолиб кетдинг? Бу одам нима деяётганини яхшилаб эшит, ўзинг ва мен учун тезда бирор қарор қабул қил. Вақт йўқ. Шошилиш зарур.

– Нега тик турибмиз? Виктор Ипполитович, ўтиринг. Ларочка, қаерга ҳам кетардим? Утинга кетганимни билар эдинг-ку. Кейин отга қарадим. Виктор Ипполитович, ўтиринг.

– Ҳайрон бўлмаяпсанми? Нега ҳайратингни ошкор қилмайсан? Бу одамнинг кетиб қолгани-ю унинг гапларига қулоқ солмаганимизга кўп афеус қилган эдик. Мана, у сенинг ёнингда. Энг сўнгги янгиликларни унга айтиб беринг.

– Лариса Фёдоровна нималарни кўзда тутаётганини билмайман, бироқ ўз навбатида шуларни маълум қиламан. Жўнаб кетганим ҳақида атай овоза тарқатдим. Ўзим бўлсам яна бир неча кун шу ерда қолдим. Бундан мақсад сизга ва Лариса Фёдоровнага яна ўйлаб кўриш ҳамда шошилмай қарор қабул қилиш имконини бериш эди.

– Фақат энди кечиктириб бўлмайди. Ҳозир жўнаб кетиш учун энг қулай пайт. Эртага тонгда... Ҳа, майли, қолганини Виктор Ипполитовичнинг ўзи сенга айтиб берсин.

– Бир дақиқа, Ларочка. Кечирасиз, Виктор Ипполитович. Нега биз пўстинларда, тик оёқда турибмиз? Аввал ечиниб, ўтириб олайлик. Гапимиз ахир жуда муҳим. Бунақа масалаларни тезда ҳал қилиб бўлмайди. Узр, Виктор Ипполитович. Бизнинг дарҳол рози бўлмаслигимиз руҳий ҳолатимиз билан боғлиқ. Буни муҳокама қилиб ўтириш ноқулай ва кулгилидир. Сиз билан қаергадир кетишни ҳеч ўйламаган эдим. Лариса Фёдоровна бошқа масала. Бизнинг хавотирларимиз бир-биримиздан ажралганда, ягона вужуд эмаслигимизни эслаган чоғларда туғилади. Ларанинг қизи учун ҳам режаларингиз ҳақида ўйлаб кўриши ўринли. У худди шундай қиляпти ҳам, яъни сиз ваъда қилаётган имкониятлар тўғрисида жуда кўп бош қотирыпти.

– Фақат битта шарти бор: сен ҳам бирга борган тақдирингдагина ўйлаб кўриш мумкин.

– Ажралишимизни тасаввур қилишнинг ўзи биз учун оғир. Шундай бўлса-да, бу мажбурий кўринади. Ахир, менинг сизлар билан бирга жўнашим тўғрисида гап ҳам бўлиши мумкин эмас.

– Ҳали ҳеч нарса билмайсан-ку. Аввал эшитиб кўр. Эртага тонгда... Виктор Ипполитович!

– Чамаси, Лариса Фёдоровна мен келтирган ва унга етказган маълумотларни кўзда тутяпти. Юратин йўлида жўнашга тайёр бўлиб, Узоқ Шарк ҳукуматининг хизмат поезде турибди. У кеча Москвадан келди ва эртага манзилига жўнаб кетади. Бу бизнинг темирйўл вазирлигимизга қарашли поезддир. Унинг ярми ётиб кетишга мўлжалланган халқаро вагонлардан иборат. Шу поездда кетишим керак. Менинг ишчи гуруҳимдагилар учун поездда ўринлар ажратилган. Ҳаммамиз маза қилиб кетган бўлардик. Бундай имконият бошқа бўлмайди. Сизнинг ёлғон гапирмаслигингизни биламан. Менимча, қарорида қатъий кишисиз, сиз уни ўзгартирмайсиз. Аммо Лариса Фёдоровна учун, ўзингизни мажбурлаб бўлса-да, биз билан

бирга кетиш ҳақида яна бир бор ўйлаб кўринг. Ахир, эшитдингиз-ку, у сизсиз ҳеч қаерга кетмайди. Владивостокча бўлмаса-да, ақалли Юрятингача бирга боринг. У ёғини кўрамиз. Шунинг учун шошилиш зарур. Бир дақиқани ҳам йўқотиш мумкин эмас. Ёнимда одамим бор. Ўзим отни яхши бошқаролмайман. Чанам кенг бўлса-да, бешаламиз унга сиғмаймиз. Адашмасам, ихтиёрингизда Самдевятонинг оти бор. От ҳали чанадан ажратилмаганми?

– Йўқ, отни ажратиб қўйдим.

– Ундай бўлса, қайтадан кўшинг. Хизматкорим сизга ёрдамлашади. Э-э-э, керак эмас. Ҳаммамиз бир амаллаб менинг чанамда етиб олармиз. Фақат, худо ҳақи, тезроқ қимирланг. Йўлга қўлга илинган энг зарур нарсаларнигина олиш мумкин. Уй шундайлигича, қулфланмасдан қолаверсин. Қулфларга калит излаб юргандан кўра бола ҳаётини асраш зарур.

– Виктор Ипполитович, сизга тушунмай қолдим. Сиз менга ўзингиз билан бирга кетишга рози одамдек муомалада бўляпсиз. Агар Лара истаса, жўнайверинг, худо йўлингизни очсин. Уй тўғрисида ташвиш қилманг. Мен сиздан кейин ҳам бу ерда қолиб, ҳаммаёқни йиғиштираман, эшикларни қулфлайман, сўнгра жўнайман.

– Юра, нималар деяпсан? Ўзинг ҳам ишонмайдиган гаплардан нима маъни? “Агар Лара истаса...” дейсан. Жуда яхши биласан, Лара сенсиз ҳеч қаёққа бормайди, биронта ҳам қарор қабул қилмайди.

– Демак, сўзингиздан қайтмайсиз. Унда бошқа илтимосни эшитинг. Лариса Фёдоровнанинг рухсати ила сиз билан ёлғиз қолиб, ўзингизга бир-икки оғиз гап айтсам.

– Жуда яхши. Агар шу зарур бўлса, ошхонага юринг, Лара, сен қарши эмасмисан?

Виктор Ипполитович гап бошлади:

– Стрельников қўлга олинган, олий жазога буюрилган. Ҳукм ижро этилган.

– Қандай даҳшат. Наҳот шу рост?

– Шундай деб эшитдим. Мен бунга ишонаман.

– Ларага айтманг. У ақлдан озади.

– Албатта. Мен сизни бекорга бошқа хонага олиб чиқдимми? Оила бошлиғи отилгач, унинг хотини ва қизи хавфга жуда яқин турса бўлмас. Уларни кутқаришда менга ёрдамлашинг. Биз билан кетишдан қатъий бош тортасизми?

– Сизга айтдим-ку, албатта.

– Фақат у сизсиз ҳеч қаёққа кетмайди. Нима қилишни билмайман. У ҳолда сиздан бошқа бир кўмак сўралади. Сиз ёлғондан ўзингизни кетаётган қилиб кўрсатсангиз. Юрятинда ҳам, вокзалда ҳам бизни кузатишга чиқасиз-у, ҳеч ким билан хайрлашмайсиз. Кетаётганингизга уни тўлиқ ишонтириш керак. Унинг олдида ёлғондан қасам ичишингизга тўғри келади. Фақат менинг сўзларим ёлғон бўлмайди. Ишонингки, дилингизда ёнимизга келиш хоҳиши туғилган заҳоти чақириб олиш ва истаган томонингизга жўнатиб юбориш мажбуриятини зиммамга оламан. Лариса Фёдоровна бизни кузатаётганингизга иқроор бўлиши лозим. Айтайлик, тўсатдан отни чанага қўшиш учун чопиб кетасиз-да, ўша заҳотиёқ, яъни сизни кутмасдан йўлга чиқаверишни маслаҳат берасиз ҳамда орқамиздан қувиб етишни ваъда қиласиз.

– Павел Павловичнинг отилгани ҳақидаги хабардан даҳшатга тушдим, ўзимга келолмаяпман. Сўзларингизни зўрға тушунапман. Аммо фикрингизга қўшиламан. Стрельников отилгач, Лариса Фёдоровна билан Катянинг ҳаёти ҳам хавф остида қолади. Барибир қайсимиздир озодликдан маҳрум қиладилар-да, бизни бир-бирларимиздан ажратиб юборадилар. Шундай бўлгач, ҳозирок ажратсинлар-да, узоқ-узоқларга, майли, дунёнинг икки четига улоқтирсинлар. Сизга бу сўзларни айтаяпману, ишлар режангизга мувофиқ ривожланмоқда. Айтган янгилгингиз мени ҳолдан тойдирди. Шундай изтиробга тушдимки, ўйлаш, мулоҳаза юритишга мажолим йўқ. Балки сизнинг сўзингизга кириб, тузатиб бўлмас хато қилаётгандирман ва бу адашиш деб бутун умр азоб чекарман. Фақат мени ҳолдан тойдираётган оғриқ таъсирида онгсиз равишда сўзингизга қўшилишга ва кўр-кўрона эргашишга мажбурман. Демак, хўжакўрсинга, ёлғиз унинг бахт-саодати деб, ҳозирок отни тайёрлаб, орқаларингдан етиб боришимни эълон қиламан-да, охирида шу ерда ёлғиз ўзим қоламан. Фақат бир нарсани аниқлаб олайлик. Кеч тушаётганини кўриб туриб ҳам, йўлга чиқаверасизларми? Йўл ўрмондан ўтади. Атрофда бўрилар бор. Эҳтиёт бўлинг.

– Биладан. Милтиқ ва револьвер бор. Хотиржам бўлинг. Совуқ бўлгани учун озроқ спирт ҳам олганман. Етиб қолар. Хоҳласангиз бўлишамиз.

Шифокор карахт эди. “Нима қилиб қўйдим? Мен нима қилиб қўйдим? Бериб юбордим, воз кечдим, ён бердим. Орқасидан қувиб бориш, етиб олиш, қайтариш керакми? Лара! Лара! Эшитишмайди. Шамол тескари томонга қараб эсмоқда. Балки баланд овозда сўзлашаётгандирлар. Унинг қувонишга ва хотиржам бўлишига асослари бор. У алдовга берилди ва ҳозир нақадар адашганини билмайди. Мана унинг тахминий ўйлари: “Ҳаммаси унинг хоҳишига мувофиқ содир бўлди. Унинг хаёлпараст ва ўжар Юрочкаси ниҳоят бироз юмшади. Яратганга шукур. Юрочка энди ўзи билан бирга қандайдир макбул жойга, улардан ақллироқ одамлар орасига, қонун ва тартиб ҳимоясига жўнайди. Борди-ю эртага феълени кўрсатиб, айтганида қаттиқ туриб, ўжарлик билан поездга ўтирмаса, Виктор Ипполитович орқасидан бошқа одамни юборади ва у одам сира кечикмай, ўз вақтида етиб келади. Ҳозир эса у, албатта-да, отхонада ҳаяжон ва шошилишдан адашаётган, бўйсунмаётган қўллари билан саманни ҳозирляпти, сўнг тезлик билан йўлга тушади, орқаларидан қувади, ҳали ўрмон бошланмасданок, яъни даланинг ўзидаёқ етиб олади”.

Аёл тахминан мана шундай ўйлаётган бўлса керак. Улар тузук хайрлашганлари ҳам йўқ. Юрий Андреевич қўлини силкитиб, бошқа томонга ўгирилиб олди. Бу ҳаракати билан у томоғига бир бўлак олма тикилиб, оғриқдан ўлаётганга ўхшаш қиёфасини яширган эди.

Доктор бир елкасига пўстинини ташлаган ҳолда зинада турар эди. У бутун онгу шуури билан борликдаги бир узоқ нуқтага боғланган эди. Бу ердан бирмунча узоқликда баландликка ўрлайдиган торгина йўл бўлиб, у бир нечта алоҳида ўсувчи қайинлардан бошланарди. Худди шу очик жойга айна дақиқаларда ботаётган қуёш нурлари тушиб турарди. Ўша жойга, яъни ёғдулар тушиб турган ерга лаҳза сайин унча чуқур бўлмаган пастликдан битта чана чиқиб келиши лозим эди.

– Алвидо, алвидо, – дея хушсиз, овозсиз такрорларди доктор кечки совуқ ҳавода титроқ товушларни ичидан итариб чиқарар экан. – Алвидо, ягона севгилим, мангуга йўқотганим! Кетишяпти! Кетишяпти! – дея шивирларди

у оқарган лаблари билан. Худди шу пайтда чаналар қайинлар ёнидан бир-бир ўтиб, пастликдан тепаликка ўқдай отилиб чиқарди. Тезликни камайтиришди. Қандай қувончки, охирги қайин остида тўхташди. Оҳ, унинг юраги қандай уриб кетди, қандай уриб кетди, оёқлари майишди, ҳаяжоннинг зўридан худди шалвираган, елкадан оқиб тушаётган пўстинга ўхшаб қолди! “Оҳ, яратган эгам, афтидан, уни менга қайтаришни мўлжаллагансан? У ерда нима бўлди? Ўша кунботардаги чизикда нималар бўляпти? Изоҳ қани? Улар нега тўхтадилар? Йўқ. Йўқолди. Яна жўнаб кетдилар. Афтидан, ўша аёл тўхташни илтимос қилди. У бир дақиқа тин олиб, хайрлашаётган манзилларига охирги марта назар солмоқчи бўлди, шекилли. Балки аёл Юрий Андреевичнинг йўлга чиққан-чиқмаганини билмоқчи бўлгандир, тезроқ етиб олишига умид боғлагандир? Кетдик. Кетдик.

Мана ўша дақиқа ҳам етиб келди ва ўтиб кетди. Куёш нурлари кўкимтир қор уюмлари узра тўкиларди. Мана улар кўриндилар, ўқдай учиб ўтиб кетдилар. “Алвидо, Лара, у дунёда кўришгунча хайр, алвидо, гўзалим менинг, алвидо, шодлигим менинг, чексиз, туганмас, абадий мухаббатим менинг”. Мана улар ғойиб бўлдилар. “Мен сени энди ҳеч қачон кўрмайман, ҳеч қачон, ҳеч қачон ҳаётимда учратмайман, сени энди ҳеч қачон кўрмайман”.

Кўнгилдаги изтироб Юрий Андреевичнинг ҳаяжонини баттар оширарди. Гўё у ҳаммасини ўн баробар кучлироқ ҳолда қабул қиларди. Теварак-атроф, ҳатто об-ҳаво ҳам ўзгача. Гўё қоронғилик ҳам бугунгидек бўлмаган. Оқшом фақат бугун тушаётганга ўхшарди. Ҳар ҳолда, етимдек бўлиб қолган, танҳоликка маҳкум одам учун шундай туюлиши табиий. Гўё теваракдаги ўрмон уфққа орқа ўгириб эмас, балки тартибни бузганча энди ер остидан чиқиб келгандек, хайрихоҳлик билдиришга тайёрдек кўринарди.

Доктор ўша дақиқалардаги ошқора гўзалликдан узоқлашишга уринар, бу иши билан гўё ўзига хайрихоҳлик билдираётган оламдан йироқлашгандек бўлар, ўзи томон интилаётган тонг нурларига: “Раҳмат. Керак эмас”, – деяётганга ўхшарди. У ёпик эшикка юз буриб, бутун дунёга орқа ўгиргандек зинада турарди. “Менинг порлоқ куёшим ботди”, дея нукул такрорларди шифокор ичидаги қандайдир куч даъватига бўйсуниб. Бу сўзларни овоз чиқариб айтишга мажоли етмас, томоғида қадалиб турган талвасалар ҳам бунга йўл бермасди.

У уйга кирди. Юрагида икки хил овозда монолог бошланаётган эди: бу монолог ўзига нисбатан куруқ ва сохта туюлса, Ларага мурожаат сифатида ўқилганда ҳадсиз-худудсиздек кўринарди: “Энди йўл Москвага. Биринчи навбатда – тирик қолмоқ зарур. Уйқусизликка берилмаслик даркор. Уйқуга ётмаслик керак. Кечалари ҳолдан тойгунча, яъни чарчоқ қулатгунча ишламоқ лозим. Мана яна бир нарса. Кечаси беҳудага совуқдан қотиб ўлмаслик учун ҳозироқ ётоқхонадаги печни ёқмоқ зарур”.

У ўз-ўзи билан яна мана бундай сўзлашарди: “Унутилмас гўзалим менинг! Ҳамон менинг қўлларим ва лабларимда мавжуд экансан, ҳамиша ўзим билан биргасан. Сен ҳақингда бирор арзигулик, узоқ вақтлар яшайдиган асар ёзиб, бор кўз ёшларимни унга тўкиб соламан. Хотиранг нафис, нозик, юракни ларзага келтирувчи ифодада мужассамлашади. Шу ишни тугатмагунимча, бу ердан кетмайман. Ўшандан кейингина жўнаб кетаман. Мана сени қандай тасвирлайман: хусусиятларингни денгиз тўлқинларини асоси ила парчаловчи бўрон тасвири акс этган қоғозга битаман. Ёнингдаги қумлоқда шиддатли, узоқ-узоқларга етиб боргувчи тўлқинлар излари мавж

уриб туради. Денгиз ўз кўксидан ниманики, майда тошчалару, пўкаклару ўт-ўланларни улоқтиргани каби, ҳаёт бўрони сени ҳам менинг олдимга суриб келган эди. Сени мана шундай тасвир этаман”.

Доктор уйга кирди, эшикни ёпди, пўстинини ечди. Эрталаб Лара су-пуриб-сидириб тозалаган хонадаги бетартиб солинган тўшакни, полда-ю стулларда сочилиб ётган нарсаларни кўргач, ёш боладай каравот ёнида тиззалади, четига кўкрагини тираб, юзини босди ҳамда гўдаклардек енгил ва аччиқ йиғлаб юборди. Бундай ҳолат узоқ чўзилмади. Юрий Андреевич ўрнидан турди, тездан кўз ёшларини артди, чарчоқ ва ҳайратга тўлиқ нигоҳлари билан атрофга назар ташлади. У Комаровскийдан қолган шишани қўлига олди, копоқини очди, суюқликдан стаканнинг ярмигача куйди, сув қўшди, қордан ҳам солди ва роҳат қилиб, шошилмай, хўплаб-хўплаб ичиб юборди.

Юрий Андреевич тушуниксиз аҳволда қолди. У секин-аста ақлдан озаётган эди. Умрида ҳеч бундай бўлмаганди. Уйга карамай қўйди, ўзини ўйламайдиган бўлди, кечалари кундузга айланди, Лара кетгандан бери қанча вақт ўтганини билмай ҳам қолди. У ўзича тарихни, аниқроғи, тарих деб аталувчи ҳодисани бутунлай бошқача тушунарди. Назарида, тарих ўсимликлар дунёсидаги ҳаёт тарзига жуда ўхшаш эди. Қишда қор остида қолган яланғоч новдалар чолнинг соқол-мўйлови каби ингичка, сийрак бўлади. Баҳорнинг бир неча кунда ўрмон гўё янгиланади ва шохлари булутларгача бориб етади, барглар билан қопланган қуюқ дарахт шохлари орасида беркиниш, йўқолиб қолиш мумкин. Бу янгиланиш ҳаракат ҳисобига юз беради. Мазкур ўсиш-интилиш ҳайвонлардагидан кўра хийла тез кечади. Ўрмон ўз ўрнидан қўзғалмайди. Биз ўрмонни бир жойда қотиб қолгандек кўринувчи, аслида тинимсиз ўсувчи ва тараққий этувчи мавжудлик дея тушунамиз. Толстой Наполеон, ҳокимлару кўмондонлар ҳақида ёзатуриб, шахснинг тарихдаги ролини инкор қилар экан, фикрини охиригача етказмаган эди. Аслида, у ҳам масалани биздек тушунган, фақат охиригача аниқ-тиник қилиб айтишга улгурмаган. Майса ўсганини кўриш мумкин бўлмаганидек, тарихий ривожланишни ҳам кўз билан пайқашнинг иложи йўқ. Шунинг учун тарихни ҳеч ким яратмайди, деган гапда чуқур маъно бор. Урушлар, инкилоблар, подшолар, Робеспьерлар – булар тарихнинг ҳаракатлантирувчи, кўпиртирувчи қисмларидир. Инкилобни ҳаракатчан, бир томонлама фанатиклар, чекланган даҳолар амалга оширадилар. Улар бир неча соат ёки бир неча кун ичида эски тартибларни улоқтириб ташлайдилар. Тўнтаришлар бир неча ҳафта, кўпи билан бирон йил давом этиши мумкин. Кейин эса ўнйилликлар мобайнида одамлар ўша тўнтаришга сажда қилиб яшайдилар.

Лара деб йиғлар экан, шифокор ўтмишдаги Мелюзеево ёзини ҳам аянч билан эсга олди. Ўшанда инкилоб одамлар кўзига осмондан тушган худо бўлиб кўринган эди. Ўша ёз худоси қўл остида ҳар ким ўзи билганча яшайверди. Ҳаммининг ҳаёти ўзича давом этар, фақат юқоридан жорий этилган сиёсатга мос келса бўлди эди. Шу тариқа ҳар хил ҳодисаларни тасвирлаш ва ҳаёлдан ўтказиш асносида доктор ўз хулосаларига янада ишонч ҳосил қиларди. Унинг энг асосий хулосаси шуки, санъат ҳар доим гўзалликка хизмат қилади. Гўзаллик эса муайян шаклга эга бўлиш бахтидир. Шакл мавжудликнинг калитидир. Мавжуд бўлмоқ учун ҳар бир яшовчи жисм ўз шаклига эга бўлмоғи зарур. Шундай қилиб, санъат ва унинг таркибидаги

фожиавий қисм ҳам мавжудлик бахти ҳақидаги ҳикоядир. Ушбу ёзувлар ва мулоҳазалар ҳам унга бахт келтирарди. Фақат бу бахт фожиага, кўз ёшларига тўлиқ эди. Ундан бош чарчоқ ва оғриққа тўларди.

Шифокорни кўргани Анфим Ефимович келиб кетди. У ҳам ароқ келтирди, Антипова қизи ва Комаровский билан жўнаб кетгани ҳақида ҳикоя қилиб берди. Анфим Ефимович докторни отга яхши қарамаганликда айблаб, саманни ўзи билан олиб кетди, Юрий Андреевичнинг яна уч-тўрт кун сабр қилиб туриш тўғрисидаги илтимосига кулоқ ҳам солмади. Бироқ у бу вақт ичида қайтиб келиб, докторни Варикинодан олиб кетишга ваъда берди.

Баъзан ёзиб, ишлаб ўтирар экан, Юрий Андреевич хотирасида аёл бутун кўриниши билан жонланар, доктор назокату айрилик даҳшатини туйиб, ақлдан озай дерди. Узоқ болалик чоғларида, ёзнинг энг гўзал пайтларида қушлар овози орасида вафот этган онасининг товуши ҳам эшитилгандек бўларди. Ҳозир унинг алаҳсирашдан гангиган кулоқларига нариги хонадан гоҳида: “Юрочка”, – деган садо келиб урилгандек бўлар эди. Шу ҳафта ичида у бошқа бир ҳиссий алданиш ҳолатларини ҳам туйди. Жумладан, ҳафта охирида кечаси тушида уй тагидаги аждаҳо қароргоҳини кўратуриб, тўсатдан уйғониб кетди. У кўзларини очди. Тўсатдан жарлик остида ёруғлик чакнади ва отилган ўқ товушидан ҳаммаёқ гумбурлаб кетди. Ҳайратланарли жойи шунда эдики, мазкур воқеадан бир дақиқа ўтар-ўтмас доктор яна ухлаб қолди, эрталаб эса ҳаммасини тушга йўйди.

Оқшом олдидан, яъни ҳали қуюқ қоронғилик тушмасдан кимнингдир қорда оғир-оғир қадам ташлагани эшитилди. Кимдир дадил, шиддатли қадамлар билан уйга яқинлашарди. Қизик. Ким бўлиши мумкин? Анфим Ефимович отда келган бўларди. Ҳозир Варикинодан бошқа йўловчилар ҳам ўтмай қўйган. “Мени олиб кетгани келишди, – деб ўйлади Юрий Андреевич. – Шаҳарга етиб бориш ҳақидаги чақириқ ёки талаб билан. Ё бўлмаса, қамамоқ учун. Фақат улар мени нимада олиб кетадилар? Шунда ҳам улар икки киши бўлишлари керак эди-ку. Бу – Микулицин, Аверкий Степанович”, – деган қарорга бориб, шифокор қувониб кетди. У меҳмонни юришидан танигандек эди. Бу орада кимлиги ҳали топишмоқ бўлиб турган одам зулфини уриб туширилган эшик олдида бир дақиқа тўхтаб қолди, ундан мўлжалдаги қулфни топмади. Сўнгра ишончли қадамлар билан олға юрди, йўлда учраган эшикларни очиб ҳам ёпиб келаверди.

Бу вақтда Юрий Андреевич кираверишдаги эшикка орқа ўгириб, ёзув столига эгилиб ишлаб ўтирарди. Доктор ўрнидан туриб, эшикка юз бурганида меҳмон остонада қоққан қозикдек турар эди.

– Сизга ким керак? – деган савол отилиб чиқди докторнинг бўғзидан. Жавоб бўлмади. Юрий Андреевич бунга ҳайрон қолмади.

Меҳмон кучли, қадди-қомати келишган, кўркам киши эди. У эгнига пўстин, шим, оёқларига эчки терисидан тикилган этик кийганди, елкасида тасмали милтиқ осилиб турарди. Меҳмоннинг келиши эмас, балки унинг пайдо бўлиш лаҳзаси кутилмаган ҳодисадек туюлди. Уйдаги баъзи топилмалар ва айрим бошқа белгилар Юрий Андреевични бу учрашувга ичдан тайёрлаб қўйган эди. Меҳмоннинг ташқи кўриниши докторга таниш туюлди. Чамаси, меҳмон ҳам уй бўш эмаслиги ҳақида огоҳлантирилган эди. Меҳмон уйда одам камлигига унча ҳайратланмади. Унга уйда кимни учратиши ҳақида маълумот берган бўлишлари ҳам мумкин. Балки унинг ўзи докторни танир.

“Ким бу? Ким бу? – дея Юрий Андреевич хотирасини титкилар ва эслашга уринарди. – Яратган эгам, хаммаси сенинг ироданг ила, мен бу одамни каерда кўрганман? Шундай бўлиши мумкинми? Қайсидир йилнинг май тонги. Развилье темирйўл бекати. Меҳр-шафқатдан бегона комиссар вагони. Тушунчалар тиниклиги, принципларнинг тўғрилиги ва шафқатсизлиги, ҳаққонийлик, ҳаққонийлик, ҳаққонийлик.
Стрельников!..”

ЎН ЕТТИНЧИ ҚИСМ

Юрий Живаго шеърлари

ҲАМЛЕТ

*Говур сўнди. Чиқдим саҳнага. Энди
Эшик ёндорига суянган кўйи
Олис садолардан илгайман: нени
Кўриб-кечирарман мен умрим бўйи.
Нимқоронги ёқдан, амрдай вожиб
Минглаб дурбин менга тикилар кутиб.
Агарда, эй Ота, бўлса иложи
Кетсин ушбу коса наридан ўтиб.*

*Қайсар ниятингга ҳавасим ошар –
Мен бу ролни ижро этмоққа шайман.
Лекин ҳозир тамом бошқа томоша,
Шу гал мени бўш қўй – изн сўрайман.*

*Лекин ўйланган иш бўлмоққа маҳкум,
Сўнгги марра – шаксиз янграр бир баёт.
Мен – ёлғиз, барини риё этгай гум,
Бўёқчи нилими киройи ҳаёт.*

ОҚ ТУН

*Ўтган кунлар тушар ёдимга менинг,
Петербург ёқдаги ўша хонадон.
Қурсклик помешчиклар – томиринг сенинг,
Қурсда ўқиб юрган қизсан шўх-хандон.
Ўзинг ойдеккина, шайдоларинг бор.
Бу оқ тун сен ва мен тўлиб ҳавасга,
Эгилиб деразанг рафидан – бедор,
Кўкўпар гўшангдан қараймиз настга.*

*Фонуслар нақ ҳарир капалаклардир,
Тонг илк титроғи-ла тегинди бехос.
Аста сўйлаганим сенга худди сир,
Сокин уйқудаги кенгликларга мос.*



*Бизни асир этган беизҳор, эркисиз
Кўнгил орзусига вафо тўла завқ,
Нева ортидаги бепоён, чексиз
Манзара бергандек Петербургга шавқ.*

*Унда, узоқларда, ушбу боҳаё,
Оқ тун ичра ухлар кенгликлар бари,
Бутун ўрмон бўйлаб таратар зиё,
Булбулларнинг баравж мадҳиялари.*

*Тобланар жунуний чаҳ-чаҳларда ор,
Увоққина қушнинг селдай овози
Ўртайди – ёқачок маст чакалакзор
Қий-чув билан тўлар ва бўлар рози.*

*Оёқяланг дайди хотиндай толиб,
Ўша ёқ кетар тун тўсиқлар оша,
Дераза рафидан, кетар чувалиб –
Бўлган суҳбат унинг изидан шоша.
Эшитилган суҳбат акс садолари
Юпқа тахта девор тўсган, боёқши
Олма, олча шохи – боғ адолари
Энига либослар таишлайди оқши.*

*Дарахтлар ёғдирар мисоли рўё –
Йўлдаги тўдалар узра оқлиқлар,
Айлар кўпни кўрган оқ тунга, гўё,
Видо ишораси, узрхоҳлиқлар.*

ШАРҲИ ҲОЛ

*Бузилганди бирдан – на важ, на тўзим,
Тузилди қайтадан, туйқусдан ҳаёт.
Тагин ўша кўҳна кўчада ўзим,
Ёзнинг ўша қуни, ўша соат бот.*

*Ўша одамлару таишишли қуни,
Кунботар ёнғини ўчмаган ҳамон,
Манеж деворига ўшанда уни
Ўлим шоми шошиб михлагансимон.*

*Қирчимол кўйлақлар кийган аёллар
Кечда бошмоқларин келтирар эпга.
Кейин тунукага – чормихга олар
Ва сақлар чордоқлар, ёйгандек сепга.*

Бири зўрға юрар, зўр берар анча,
Остонага етиб олади лекин
Яримертўладан кўтарилганча,
Ҳавлини қиялаб ўтади секин.

Мен яна турли важ топаман шу кез,
Ҳаммаси барибир мен учун яна.
Қорасин ўчириб қўшни хотин тез,
Холи қолдиради бизларни, мана.

КУЗ

Жўнатиб юбордим уйдагиларни,
Яқинлар тарқашган қачонлар, зотан,
Ёлғизлик ёпишиб, бир қадам нари
Жилмайди кўнгилдан ва табиатдан.

Қоровулхонада биз ёлғиз эдик,
Бир мен, бир сен, ўрмон кимсасиз, овлоқ,
То ярмисигача, - қўшиқдагидек, -
Ўт билан қопланмиш йўлка-ю сўқмоқ.

Ёлғизлигимизга дуч келгач ҳадеб,
Тахтадеворлар ҳам боқмоқда хомуш,
Сўз бермадик говни қўпорамиз деб
Биз хазон бўлурмиз ошкора ва хуш.

Соат бирда бошлаб, тинармиз учда,
Мен китоб, сен кашта узра инжилмай,
Тонгда ажраламиз, гўёки, ҳушдан
Ўпишмоқдан қандай тўхташни билмай.

Япроқлар, янада бебок, серҳашам
Шовулланг, тўкилиб сочилинг алҳол,
Тўлдириб-тошириб кечаги алам
Косасин бугунги гам ила дарҳол.

Бир жону бир танлик, латофат, ҳавас!
Потрармиз сентябрь шовқинида чоғ!
Кўз шитир-шитири ичра кўмил, бас!
Нафас чиқармай қот ё эсингдан оғ!

Дарахтзор тўккандек баргин сабода
Эгингдагин ечиб ташлайсан сен ҳам,
Попуклари ипак ҳарир қабода
Ўзингни оғушга отганда у дам.



Дарддан уқубатли бўлганда ҳаёт,
Ҳалокатли қадам баҳи этган хайр – сен,
Гўзаллик илдизи эса жасорат,
Бизни қовуштирган сир – шу, дейман мен.

ҚИШ КЕЧАСИ

Бўралар қорлар, қорлар
Оққа ўралар олам.
Стол узра шам порлар,
Порлар шам.

Ёзда, ёлқинга чивин
Ёпирилгандек ҳар бор,
Кирмоқнинг топмай эвин,
Ромга калла ташилар қор.

Изгириқ нақш солар:
Ойнада ўқ, гардиш ҳам,
Стол узра шам порлар,
Порлар шам.

Ялт-юлт шифтни арвоҳлар
Тўпланиб манзил қилган.
Қисматлару, оёқлар,
Қўллар чалиштирилган.

Бир жуфт бошмоқ қалашиб
Тушганда ингранар пол.
Тунчироқ мум кўз ёши
Либосга томар беҳол.

Неки бор – зойиб – чорлар:
Қор тўзони ичра жам,
Стол узра шам порлар,
Порлар шам.

Февраль гувраниб қорар
Борлиқни қорга ҳар дам,
Стол узра шам порлар,
Порлар шам.

ТОНГОТАР

Қисматимнинг сен эдинг бори.
Вайронкорлик, уруш келди сўнг,
Бўлсам ҳамки мен интизори
Бир хабаринг учрамади ўнг.

Бадар кетгач йиллар шу кўйи,
У сас тагин олди оромим.
Ўғитларинг ўқиб тун бўйи
Тутқаноғим оти ўчди жим.

Одамларга, қайнаган, гавжум –
Жойга бошлар мени ихтиёр.
Нуқиб, ақлин киритиб шу зум,
Мен ҳаммани тиз чўктиргим бор.

Чопқилайман зинама-зина,
Гўё, кўриб илк бор ўнг-сўлни,
Бу қор босган кўчани, яна,
Тўнглаб ётган тўшама йўлни.

Ҳамма турар, ишига қарар,
Ким трамвай кутади яниб.
Дақиқалар сайин ўзгарар,
Бўлмай қолар шаҳарни таниб.

Дарвозада қуюн тўқир тўр
Бўралаган қордан бирйўла,
Кечикмай деб югура-югур –
Нонушталар қолади чала.

Ҳар нафасин ҳис қилмай қандай,
Танидаги жондай мен йўлдош,
Мен эрийман қор эригандай,
Тонготардай чимираман қош.

Номин билмам ва лекин маҳбуб –
Бу одамлар, дарахтлар бари,
Мени этган ҳаммаси мағлуб,
Фақат шудир менинг зафарим.

“ОСМОН МЕНГА СУЙГАНИМДАН ХОТИРА”

Япон мумтоз шоирлари ижодидан

Рус тилидан
Минҳожиддин МИРЗО
таржимаси

Япон адабиётида муҳим ўрин тутувчи шеърий жанрлардан бири – вака яралганига ўн икки асрдан кўпроқ вақт бўлди. Қизиғи, вака анъаналари энг қадимги даврлардан буён бугунги кунгача сақланиб қолган. Вака (“япон кўшиқлари”) ва танка (“қисқа кўшиқлар”) номи билан машҳур бу шаклнинг асосий шеърий жанр сифатида яшаб қолиши “Япониянинг қадимги ва янги кўшиқлари тўплами” (“Кокинвакасю” ёки “Кокинсю”) антологиясининг юзага келиши билан боғлиқдир. “Кокинвакасю” пайдо бўлишидан бир ярим аср олдин Нара даврида (VIII аср) тўрт ярим мингта шеърни ўз ичига олган япон шеърятининг биринчи улкан “Беҳисоб япроқлар тўплами” (“Манъёсю”) антологияси тузилган эди. Аммо бу тўплам адабиётшунослар ташаббуси билан тайёрланган эди. “Кокинвакасю” эса ўша давр императорининг фармони ва ўз ихтиёри билан тўпланди ва биринчи “сарой” антологияси бўлиб қолди.

“Япониянинг қадимги ва янги кўшиқлари тўплами” – “Кокинвакасю” Хэйан даврининг тенгсиз ёдгорлиги, Япония маданиятининг олтин асрига оид бетакрор дурдона. Ўн асрдан кўпроқ вақт давомида япон шоирлари ўзлари ёзган бешликларни “Кокинвакасю” билан қиёслашга ҳаракат қилганлар. Бу тўплам миллий мероснинг бетимсол намунаси сифатида кўп йиллар давомида сарой хазинасида сақланиб келган.

Таржимондан

Аривара-но НАРИХАРА

(825–880)

*Ивиб кетдим ёмгир остида,
Гуллаган бута шохи
Ёдгор сифатида синдириб олдим,
Негаки, тез орада тугайди баҳор,
Гуллаш даври ҳам абадий эмас...*

* Манба: “Кокинвакасю” Собрание старых и новых песен Японии. Т.1: –М.: Радуга, 1995 .

* * *

*Нечун
Ҳар гал самода сузиб юрган булутлару
Гўзал тоғ чўққилари узра шиддат-ла эсиб
Инграган шамол мисол...
Қайтишига шошиламан.*

Оно-но КОМАТИ

(825 – 900)

*Бу дунёнинг шодликлари
Ва гам-андухлари ифода этилган,
Ўша сўзлар
Ҳаётга қўл силтаган мендек гариб кимсани ҳам
Бу оламга боғлаб қўйди-ку...*

Ки-но ТОМОНОРИ

(850–904)

*Майли, олиб кетсин баҳор шамоли
Узоқ-узоқларга
Гулбаргларнинг хуш ифорларин –
Токи булбул кулбам ёнидаги чаппар уриб гуллаган
олхўри томон йўлни адашмай топиб кела олсин!..*

* * *

*Кўз ёшлар
Чақмоқдан сўнг томган томчилару
Ипи узилиб кетган мунчоқлар каби....
Бутун борлигим-ла севганим,
Ҳисларимни яширганним учун мени айбситманг...*

Фудзивара-но ТАДАФУСА

(857 – 928)

*Денгиз соҳилига туташ йўлда
Турналар садосини эшитгач
Мен сени эсладим.
Ахир, улар бежиз учиб келмаган –
Демак, сен ҳали ҳам бу ёруғ оламда борсан! ..*

Фудзивара-но ТОКИХИРА

(871–909)

*О, “бокира гуллар”,
Айни кез шамоллар остида
кузги ўтлоқларга айлангиз таъзим!
Айтинг, қайда у қалбингиз суянчи,
Танлаганингиз....*

Ки-но ЦУРАЮКИ

(872 – 945)

*О, “бокира гуллар”!
Не боис бунчалар эрта таъзим-ла эгилдингиз?
Ё ёруғликдан тўйдингизми?
Қаерга шошасиз,
Ахир, куз ҳеч кимга шафқат қилмас, аяб ўтирмас...*

* * *

*Шохларда
Илк гуллар очилгандан буён
Қанча баҳорлар кечди, –
Оҳ, қачон бизнинг дунёмизга ҳам
Абадий гуллаш саодати насиб этаркин!...*

Осикоти-но МИЦУНЭ

(898 – 922)

*О, “бокира гуллар”!
Шамол тоғ яйловларидан
Куз ифорларини олиб келур –
Гарчи нигоҳлар-ла сизни кўриб бўлмас,
Аммо, ҳуш атрий бўйларингиздан илғаб олиш мумкин.*

* * *

*Сен, кўл силтаб,
Кимсасиз тоғлар сари кетдинг!
Қаердан бошпана ва паноҳ топасан,
Агар хилватдаги ибодатхона ичра ҳам
Қайғулар асирига айланадиган бўлсанг!*



*Шундай бир юрак соҳибасин топсамки
Токи у ҳам мени
Мен севганчалик севолса,
Шундагина англаймиз
Бу дунё фақат изтиробу андуҳлардан иборат эмаслигин.*

Мибу-но ТАДАМИНЭ

(898 – 920)

*О, “бокира гуллар”!
Бу ерда танҳо завқланмоқлик нечун,
Қанийди, мен сизни кулбамга яқин боққа эккан бўлсайдим,
Ўша ерда баҳра олардим,
Тенгсиз гўзаллигингиздан...*

* * *

*Агар
Мен ойнаинг шаффоф ёздуси бўла олганимда,
Ўшанда
Эҳтимол, бераҳм қалбим соҳибаси
Ҳар тун фақат мени, мени деган бўларди...*

Фудзивара-но ЁРУКА

(IX асрда яшаган)

*Узоқ йиллар давомида
Комил ишонч-ла абадий яшиллик касб этган барглар мисол
Ҳаётбахш сўзларни қалбимда сақладим.
Бу сўлгин япроқлар фарёди қаердан келаётир,
Улар учун энди қалбимда жой йўқ...*

Фудзивара-но КОТОНАО

(X асрда яшаган)

*Баҳор нега бунча кечикди,
Не ҳодиса юз берди, боисини билгим келади?
Нечун, гуллар ҳануз уйғонмади?
Булбул ҳам негадир жим,
Ҳатто у ҳам бугун менга беролмас жавоб ...*

* * *

*Согинч ила жуда узоқ кутдим,
Шунданми юрагим беихтиёр баҳорнинг тоти,
Рангларини симира бошлар,
Ҳатто дарахт шохларида товланаётган қорлар
Гуллар каби кўринар менга...*

Киёхара-но ФУКАЯБУ

(X асрда яшаган)

*Гарчи ҳали борлиқда қиш кезаётган бўлса-да,
Гўё осмондан оппоқ гулбарглар ёғаятгандай –
Топдим,
Демак, булутлар ортидаги юксакликда
Баҳор бошланган ...*

* * *

*Қуёш нигоҳидан йироқ
Ўша тоғлар аро
Баҳор не эканлигин билмас
Бу водийга сўлаётган гуллар қайғуси бегона,
Шундандир бедорлик ва безовталик юракларга ёт...*

Мононобэ-но ЁСИНА

(X асрда яшаган)

*Мен бу қайғули ва ўткинчи дунёдан
Тоғ сўқмоқлари аро
Узоқ-узоқларга кетгим келади,
Лекин севгининг беихтиёр ришталари
Сендан айрилишига изн бермас...*

Сакаи-но ХИТОДЗАНЭ

(X асрда яшаган)

*Балки
Осмон менга суйганимдан хотира –
Негаки
Ҳар гал мен уни согинганимда
Қайта ва қайта мовий осмон сари талпинавераман.*



Эдвард РАДЗИНСКИЙ

(1936 йилда туғилган)

ҚОНСИРАГАН ИЛОҲЛАР¹

*Рус тилидан
Жалолiddин САФОЕВ
таржимаси*

Ва “Халқ дўсти” ҳар куни нафрат кампаниясини давом эттирарди. У Ватан хавф остида, деб ёзади. Ватанпарвар санклюлотлар² душманга қарши жанг қилиш учун фронтга кетганлигидан фойдаланиб, Париж қамоқхоналарида ўтирган фитначи роялистлар озодликка чиқишади ва лаънати Оилани озод этишади.

“Улар сизларнинг болаларингизни ўлдиришади. Улар сизларнинг хотинларингизни зўрлашади!”

Марат ватанпарварларни “Қамоқхоналарда пайт пойлаб ётган душман устидан халқ судини ўтказмасдан туриб” фронтга йўл олмасликка чақиради.

Халқ Маратнинг қонли даъватига лаббай, деб жавоб берди.

Тампль минорасида сақланаётган Оила иккинчи сентябрь куни бонг садосини эшитди.

Шу куни Парижда янги Варфоломей туни³ бошланади. Пойтахтнинг барча қамоқхоналарида бир юз йигирма соат роялистлар ва руҳонийларни ўлдиришади. Махбуслар тақдирини шитоб билан ҳал қилувчи ўзини ўзи тайинлайдиган сохта халқ судлари ташкил этилади. Қисқа саволлардан сўнг халқ судьясининг: “Аббатликка олиб чиқинг!” деган буйруғи янграйди.

Шўрлик махбус қамоқхонадан чиқиш томон йўл олади. Уни қамоқхона дарвозасидан ташқарига олиб чиқишади. Бу ерда бахтиқаро махбусни ойболта, найза ва тошлар билан қуролланган авом кутиб турарди. Улар қурбонни уриб ўлдириб, унинг кийимлари, кўлидаги узугини бўлишиб олишар ва чўнтақларини титкилашарди...

Қамоқхона олдида қон дарё бўлиб оқар ва мурдалардан тоғ ҳосил бўлганди.

¹ Давоми. Бошланиши ўтган сонда.

² Санклюлот – паст табақадан чиққан инқилобчиларнинг умумий номи. Кюлот (калта шим) кийган зодагонлардан фарқли ўлароқ камбағаллар узун иштон (санкюлот) кийган.

³ “Варфоломей туни” – насронийларнинг авлиё Варфоломейга бағишлаб ўтказиладиган байрами арафасида, Парижда католиклар томонидан гугенотларнинг ялпи қирғин қилинишини англатувчи ибора. Бу қирғинбарот 1572 йил 24 августга ўтар кечаси содир бўлган. Парижда бошланган хунрезлик мамлакатнинг бошқа вилоятларида ҳам давом этиб, уч мингдан зиёд киши ҳалок бўлган, охириқибат католиклар билан гугенотлар ўртасида уруш келиб чиққан. Бу ибора кейинчалик одамларни ваҳшийлик билан оммавий қирғин қилишнинг ифодаси ва тимсолига айланиб қолган. (Бу ва кейинги изоҳлар таржимонники)

Герцогиня Ламбални тунда уйқудан уйғотишади. Суд одатдагидек қиска бўлади. “Аббатликка олиб чиқинг!” деган буйрук янграйди.

Хоним қамоқхона дарвозасидан чиқиши биланок... хайвондек кутурган оломоннинг кўлига тушади. Уни тошбўрон қилишади, ўлаётган аёлни зўрлашади. Кейин “қассоблик” қилишди: юрагига ханжар санчишди, бошини танасидан жудо қилишди ва аёлнинг жинсий аъзосини ҳам кесиб ташлашди.

Гўннга қорилган аёлнинг боши, юраги ва авратини найза учига санчиб Тампль минорасига олиб келишди – “австриялик фоҳишани хурсанд қилиш учун”. Кўриб қўй, фоҳиша!

Антуанетта дугонасининг найза учига санчилган бошини кўради-ю хушидан кетади.

Конвентга сайлов давом этаётган бир пайтда Қонунчилик мажлисида кураш авж олади. Бу албатта инқилобчиларнинг бир-бирова билан содир бўладиган кураши эди. Жирондистлар яacobинчилар билан кураш олиб боришарди. Жирондистлар Марат ва Дантонни химоясиз одамларни ўлдиришга кутку солганликда айблаларди. Қамокда ўтирган 2800 нафар маҳбусдан ярми ўлдирилганди...

Дантон бу айбловга шундай жавоб қайтарди: “Биз зодагонлар ва рухонийларни ҳозир айби борлиги учун эмас, келажакда жамият ҳаётида уларга ўрин йўқлиги учун ўлдираимиз”.

Робеспьер шундай дейди: “Халқни қонунсиз иш тутганликда айблалашга кимнинг ҳадди сизди? Халқ зўравонлигининг чегарасини белгилашга ким журъат этди? Зўравонлик инқилобнинг ўзидек буюқдир. Инқилобнинг ўзи, тахтни ағдариш ва Бастилияни олиш қанчалик ноқонуний бўлса, зўравонлик ҳам шунчалик қонунга зид! Озодлик қанчалик ноқонуний бўлса, зўравонлик ҳам шу қадар ноқонуний!”

Нима ҳам дердик, Робеспьер ҳақ – буюқ Инқилоб буюқ зўравонликни вужудга келтиради.

Йигирманчи сентябрь куни Тамплда яна бонг ва барабан садолари, оломоннинг ҳайқирикларини эшитилади.

Генерал Дюмурье бошчилигидаги кашшоқ ва оч-яланғоч республика армияси герцог Брауншвейский бошчилигида ғолибона юриш қилаётган Пруссия ва Австриянинг бирлашган армиясини мағлубиятга учратганди.

Жанглarda иштирок этган Гёте: “Биз янги дунё туғилаётганига гувоҳ бўлдик”, дейди.

Сайланган Миллий конвент йигирма биринчи сентябрь куни тўпланади ва “Қирол тахтдан ағдарилди”, дея тантанали суръатда эълон қилади.

Яна тўхтовсиз кўнғироқ чалинади ва оломон жунбишга келади...

Миллат монархияни дафн этади.

Сайланган Конвентда яна жирондистлар кўпчилик ўринни эгаллаган бўлсалар-да, бироқ улар ҳокимиятдан маҳрум эдилар. “Қурол кимнинг кўлида бўлса, куч ҳам ўша томонда”. Миллий гвардия Париж мэриясига бўйсунарди, яъни яacobинчиларга.

Эндиликда Конвентни очикчасига қуролланган озчилик – Яacobинчилар клуби бошқарарди.

Конвентда яacobинчи-депутатларнинг ўриндиқлари юқорида жойлашганди ва шу боис улар “Тоғ” деган лақаб олишади. Тепада, яъни Тоғда халокатли чакмоқ чақа бошлайди. Яacobинчиларга ҳам, жирондистларга



ҳам қўшилмаган депутатларнинг қўркувдан оёқлари қалтирашга тушади. Уларни жирканиб “Ботқоқ” деб аташди. Бечора “ботқоқ қурбақалари”.

Воқеалар кутилган ўзанда ривожланиб боради. Инқилоб қайта такрорланиш томон шошарди. Худди англиялик инқилобчилар Карл Биринчини жазога лойиқ кўрганидек, Республика Конвенти ҳам қиролни жазолашга қарор қилади.

Қирол Людовик Ўн олтинчи (энди гражданин Капет деб аташарди) устида суд рамзий маънода қироллар саройи бўлган Тюильрида бўлиб ўтади. Худди Тамплдек бу сарой ҳам ҳозирда сақланиб қолмаган.

Қирол адвокатларидан бирининг таъбири билан айтганда, бу суд жараёни **“бутун бошли бир Миллатнинг бир одамга қарши қаратилган жараёни”**га айланади.

Жирондист-қонунчилар “қиролни суд қилишга ваколатимиз йўқ”, деб яна баёнот беришади. “Амалдаги Конституцияга кўра қирол шахси дахлсиз ва у судга тортилмайди”. “Башарти биз бугун қиролни қонунга хилоф равишда судга тортадиган бўлсак, эртага ана шу тарзда оддий фуқароларни ҳам ноқонуний судга тортишимизга тўғри келади”.

Робеспьер бунга қарши чиқади: “Тақдирнинг киноясини қаранг! Мустабид қатли бизни бирлаштириш ўрнига орамизга адоват уруғини солмоқда... Бу ерда қонун ҳақида кўп ва хўп гапиришяпти... Бироқ мустабид Цезарь йигирма маротаба кўксига ханжар урилиб, ҳеч қанақанги қонунсиз сўйиб ташланганди. Аниқроғи, олий қонун – озодлик қонуни асосида. Мен жирондист депутатларга мурожаат қилмоқчиман. Инқилоб ойболтасини тутган қўлларимиз қалтираса, душманларимиз қанчалик хурсанд бўлишини тасаввур қилаяпсизларми? Уни дахлсиз шахс деб атаб, оёқларингиздаги кишанлар хотирасига эҳтиром кўрсатмаяпсизми? Қирол – бу ўтмишнинг шарпаси. Шарпа йўқолиши шарт!”

Жирондистлар муҳокамага халқни ҳам жалб этишга уринишарди: “Гап давлат бошлиғини қатл қилиш устида кетяпти. Бу масала умумхалқ овози билан ҳал бўлиши керак... Бу овоз бериш бизнинг ҳукмимизни Миллат муҳофазасига олади... Англиядаги инқилоб сабоғини эсланг. У ерда халқнинг хоҳиш-иродаси сўралмаганди. Хўш, нима бўлди? Карл Биринчининг қатлидан кўп ўтмай Англия халқи монархияни тиклади... ва қиролни қатл қилганларни айбдор деб топди”.

Бу фикрлардан кейин минбарга Камиль Демулен югуриб чиқади: “Бизни бебурдлик билан қўрқитишга журъат этишяпти. Яна кимни денг? Бизнинг буюк халқимизними? Бу Миллатни ҳақоратлашдир. Бизни мустабидликни ағдариш учун юборган ҳалол Миллатимиз, орадан вақт ўтиб бизни таъқиб этишини ҳатто хаёлимга ҳам келтирмайман! Французлар ҳеч қачон бундай адолатсизликка йўл қўйишмайди! Қирол иши бўйича Халққа ҳеч қанақанги мурожаат қилмаймиз. Унинг тақдирини ҳозирок, шу ерда ҳал қиламиз!”

Ва овоз бериш жараёни бўлиб ўтади. Якобинчилар дохийлари – Марат, Робеспьер, Дантон, Демулен, табиийки, қиролни қатл қилишни ёқлаб овоз беришади.

Қиролнинг яқин қариндоши герцог Орлеанский – Бурбонлар шажарасининг кичик буюғи бошлиғи – овоз беришда иштирок этади. Ҳамма у бетараф қолишига юз фоиз ишонарди. Бунга унинг ҳақи бор эди. Бироқ у шундай дейди: “Халқнинг яқка ҳокимлигига кимки раҳна солса, у ўлимга

махкум. Мен бунга ишонаман. Шу боис, мен қиролнинг қатл қилинишини кўллаб-қувватлаб овоз бераман”.

Кўпчилик овоз билан гражданин Капет ўлимга маҳкум этилади.

Қирол оиласи билан видолашишга уч кун муҳлат сўрайди. Унга йигирма тўрт соат вақт беришади.

Тунда у васиятнома ёзади. Мен уни Париж архивида кўрганман. Васиятнома ҳайрон қоларли даражада бир текис ва эҳтиросга берилмасдан ёзилган.

Қирол васиятида хотинидан унга кулфат келтиргани учун узрхоҳлик қилади, ўғлига мурожаат қилиб, ўлими учун ҳеч қачон қасос олмасликни сўрайди...

Худди шу нарсани бизнинг охириги подшомиз ҳам сўраган. Улуғ княжна Ольга ёзганидек: “Хукмдор ўзи учун ҳеч кимдан ўч олмасликни сўради. У барчани кечирганини билдирди”.

Васиятномани ёзиб бўлгач, туннинг қолган қисмида ухлашга ётади. Камердинер ҳикоя қилишича, у хотиржам ва қаттиқ уйқуга кетади.

Тонг отиши билан Франция қироллари руҳонийси ҳамроҳлигида Людовик каретага ўтириб гильотинага жўнаб кетади.

Каретанинг икки томони гвардиячилар билан ўраб олинганди...

Гильотинани аввал халқнинг севимли қироли Людовик ҳайкали, эндиликда эса инқилобий Озодлик ҳайкали қўйилган Тюильридаги қироллар саройи ёнига ўрнатишади.

Майдон минглаб парижликлар билан тўлиб-тошиб кетганди.

Эшафот Миллий гвардия томонидан зич қуршаб олинганди.

Эшафотда қирол ўзини муносиб тутди. У эшафотнинг четига келиб халққа мурожаат қилади: “Французлар, мен бегуноҳ ўляпман. Яратган эгамдан сўрайманки...”

Аммо худди шу жойда Миллий гвардия қўмондони ишораси билан барбанлар садоси янграйди. Қирол яна нималардир демоқчи бўлади, аммо жаллод уни ўз ёрдамчилари билан судраб кетиб, тахтага тортади.

Жаллод ипнинг учини тортиши билан гильотина тиғи Франция қиролининг бошини кесди. Қиролнинг боши савагга тушди...

Дастлаб қиролнинг боши савагга тушаётган пайтда тўплардан бирваракайига ўт очишни режалаштиришганди. Бироқ Робеспьер эътироз билдириб шундай дейди: **“Қиролнинг боши олдий оламнинг бошига нисбатан кўпам шовқин солмаслиги керак”**.

Ва тўплардан ўт очиш бекор қилинади.

Тўплардан ўт очиш ўрнига жаллод Сансон қиролнинг бошини қўлида тутиб уни эшафот майдончаси узра бир айлантириб барчага намоиш қилади. Оломон ғоятда завққа тўлиб бақириб юборади ва рўмолчаларини қиролнинг қонига бўктириб олишади. Бошидан жудо қилинган танани Мадлен черковидаги умумий қабристонга аравада олиб бориб дафн этишади.

Шу вақтдан бошлаб майдондан гильотинани олиб кетишмайди. Ойболта осилган иккита қонли тўсин шаҳарга кўркув солиб туради.

Воқеалар шиддат билан олға силжийди. Австрия-Пруссиянинг бирлашган қўшини устидан ғалабага эришган генерал Дюмурье қиролнинг қатлини қоралайди. У армиядан қочиб, Республикага хиёнат қилади. Унгача Америка мустақиллиги учун кураш қахрамонига айланган генерал Лафайет қочиб кетади...



Конвентда инқилоб фарзандлари ўртасида шаксиз кураш давом этади. Шу пайтга қадар ғоялар курашган бўлса, энди ёлғонлар баҳси бошланади.

Робеспьер ва бошқа якобинчилар жирондистларни сотқин Дюмурьегга қўшиб хиёнатда айблашади... Робеспьер ёлғон айтаётганди ва унинг ўзи ҳам буни биларди. Шунингдек, уни ва Маратни хиёнатда айблашга уринган жирондистлар ҳам ёлғонни ўзларига байроқ қилиб олишади.

Бир бирови билан курашаётган инқилобчилар илк бор тўпларнинг кучини хис этишди! Якобинчилар қўл остида бўлган Париж коммунасининг буйруғи билан Миллий гвардия Конвент мажлис қилаётган бинонинг олди-га тўпларни олиб келишади. Депутатларга тўплар стволи остида “хиёнаткор жирондистлар”ни Конвент аъзолигидан чиқариш таклиф қилинади.

Аввал инқилоб дохийлари сифатида улуғланган ва кўкларга кўтарилганлар энди хиёнаткорлар, деб эълон қилинади...

Тўплар ўз ишини қилганди. Қўрқиб кетган Ботқоқлик Тоғни қўллаб-қувватлайди. Камгина депутат сал ўжарлик қилган бўлса-да, лекин айтилганидек овоз беришди.

Инқилобчи-жирондистларнинг инқилобий-гильотина томон йўллари худди шу тарика бошланади. Жирондистлар қамокқа олинади ва улардан йигирма икки нафари Консьержери қамокхонасига жўнатилади. Яқиндагина жирондистларнинг ўзлари шу қамокхонага Инқилоб душманларини тиқишганди...

Улар ҳаётидаги сўнгги тун Консьержери қамокхонасида ўтади. Жирондист-инқилобчилар вино ичишади, Робеспьернинг нутқларини пародия қилишади, бир-бирларига ҳазиллашадилар ва севиқлиларига мактублар битишади.

Жаллод Сансон айтганидек, қатл қилиш шунчалик авж олиб кетдики – одамлар йиғлаш ўрнига кула бошлашди.

Уларни гильотина томон араваларда олиб боришаркан, жирондистлар йўл бўйи инқилобий қўшиқлар куйлаб, Инқилобни улуғлашади. Кўчаларни тўлдирган оломон уларга лаънат ёғдириб, айнан улар куйлаган инқилобий қўшиқларни айтишади ва улар ҳам Инқилобни улуғлашади.

Эшафотда туриб, ўлими олдидан куни кеча Миллий мажлиснинг раиси бўлган жирондист Верньо ўлмас бир ҳикматни айтади: **“Худди илоҳ Сатурндек, Инқилоб ўз болаларини еб юборди”**. Кейин эса уларни эшафотга жўнатган ва ҳозирча омон қолган барча буюк инқилобчиларга қарата: **“ЭХТИЁТ БЎЛИНГ, ИЛОҲЛАР ҚОНСИРАГАН”**, деб қўшиб кўяди.

“Қон босган гильотинанинг тахта полига оёқ босиш ўлимдан ҳам даҳшатли эди”, – деб эслайди жаллод Сансон.

Қатл маросими қирқ уч дақиқа давом этади. Республика ўз асосчиларидан жудо бўлиши учун шу вақт етиб-ортади...

Энди якобинчилар бошқарув жиловини ўз қўлларига олишганди. Конвент ҳокимиятдан маҳрум йиғинга айланганди. Тоғда навбатдаги чакмоқ чақилишини кутиб бечора Ботқоқ қурбақалари қўрқувдан қалтираб қолишганди.

Ана шу муддат ичида “Халқ дўсти” Марат қон ва ўлимга даъватини давом эттирди. Лекин у Қонга қон, жонга жон, деган ҳақиқатни унутганди.

Унинг нимқоронғи ҳовлисига узун бўйли, қизғиш сочли Шарлотта Корде кириб келади...

Инқилобчи-рассом Давиднинг машҳур картинасини эслайлик. Марат ваннада чўзилиб ётибди... У тирик чоғидаёқ дўзахий азобни бошидан кечирарди. Маратни асаб билан боғлиқ тери касаллиги адои тамом қилганди. Фақат ваннада бироз ўзини енгил ҳис этарди.

Шарлотта, Республика душманларининг фитнасини фош этиш учун провинциядан келдим, деб мактуб ёзганди Маратга. Душманга ҳам, дўстга ҳам бирдек шафқатсиз бўлган ва одамларни мудом Нафратга чорлаган Марат “фош этувчи” кизни сабрсизлик билан кутади!

У ваннага кириб келади ва пичоқни Маратнинг кўксига санчади.

Нафрат ана шундай кучга эга!

Шарлотта Корде бурч ва адолат учун ўзларини қурбон қиладиган қахрамонлар ҳақида трагедиялар ёзган машҳур Корнелнинг авлоди эди.

Шарлотта сўроқда ўзини Корнелнинг қахрамонларига хос обрў-эътибор билан тутади.

Ундан шерикларинг ҳам борми, деб сўрашганида: “Наҳотки бу махлукқа нисбатан менинг нафратим камлик қилади, деб ўйласангиз? Чин юракдан туғилмаган иш ёмон ижро этилишини сиздек мўътабар ёш соҳиби яхши билсангиз керак. Айниқса, ўз ҳаётингизни қурбон қилишгача бориб етadиган иш бўлса. Мен махлукни ўлдирдим. Минглаб одамларнинг ҳаётини сақлаб қолиш учун бир одамни ўлдирдим... Мен Республика тарафдориман. Инқилобнинг буюк принциплари олдида бош эгаман, аммо унинг ҳаддан ошиб кетишидан нафратламан. Марат халқ қалбига доимо Нафрат уруғларини сочди... Ўзи ҳам нафрат қурбони бўлди! Мен арши аълога мамнуният билан йўл оламан... Ҳаётнинг мен учун қадри қолмади. Ватан учун ўзини қурбон қиладиган ватанпарварлар сони озайиб кетди, замондошларимиз кўрқоқ одамларга айланиб қолди”.

Уни жаллод аравасида гильотинага олиб боришди. Оломон лаънат ўқирди. У қарғиш ва сўкишларга бепарво, авомдан жирканиб борарди.

У жаллодга: “Кўпам шошилаверманг. Менинг Парижга илк бора келишим ва шаҳарни ҳам биринчи марта кўриб туришим”, дейди.

“Худди сеvimли ёри кучоғига отилгандек” ўзини эшафот тахтасига ташлайди.

У ўз бурчини бажарганига ишонарди.

Маратнинг ўлиmidан сўнг инқилобий телбалик бошланади.

Бу пайтда Республика олов ҳалқаси ичида қолганди. Интервентлар кўшинлари хужумга ўтганди. Асосий аҳолиси дехқонлар бўлган Вандеяда кўзғолон кўтарилади. Мамлакатнинг жуда катта худуди ўт-олов ичида қолади. Фақат паншахалар билан қуролланган дехқонлар инқилобий армия билан қахрамонларча жанг қиларди. Шу орада Лионда ҳам исён чиқади. Франциянинг бош порти Тулон инглизларга таслим бўлади. Ана шунда фавқулодда ва ақл бовар қилмайдиган воқеа юз беради...

Якобинчиларнинг таклифи билан Конвент қарори асосида давлатнинг ўзи террорга қонуний тус беради. “Озодликнинг енгилмаслигини таъминлайдиган энг ишончли дўсти – Террордир”, дейди Робеспьер. Эзгулик дея ақлидан озиб, савдoyи бўлиб қолган Робеспьер “эзгуликнинг ўзи террорсиз ҳеч нарсага арзимади, террор ҳам эзгуликсиз ҳеч бир аҳамиятсиз нарсадир... Террор душманларга даҳшат солади, дўстларни эса бирлаштириб, интизомли қилади”, дейди.

Мамлакатни эндиликда Конвент идора этмасди. Робеспьер бошчилигидаги Террорнинг бош ташкилоти – Ижтимоий нажот комитети Францияни

бошқара бошлайди. Комитет қошида жамоат номидан айбловчи Фукье-Тенвиль раҳбарлигидаги Инқилобий трибунал ва Давлат хавфсизлик комитети ташкил этилади. Давлат хавфсизлик комитетининг бошлиқларидан бири инқилобчи-рассом Давид эди ва у бу ташкилот фаолиятида жуда муҳим роль ўйнайди.

Ана, энди томошани кўринг... Улар инқилоб нима мақсадда амалга оширилганини буткул эсдан чиқаришади. Улуғвор “Озодлик, Тенглик, Қардошлик ёки Ўлим” шиорларидан фақат “Ўлим” қолади.

Фикрлар хилма-хиллиги, йиғилиш эркинлиги – барча-барчаси бекор қилинади. Ҳатто Маърифат тимсолига айланган Академия ёпилади. Мухолифатчи газеталар нашри тўхтатилади...

Марҳум Марат ўргатганидек, террор инқилобий қирғинлардан омон қолган роялистлар (монархия тарафдорлари) бошига ёғилади. Франциядан қочишга улгурмаган зодагонлар оиласи билан жаллод аравасида гильотина томон йўл олишди.

Ўтган тузумнинг рамзига айланган графиня Дюбарри ҳам жаллод аравасида эшафот томон йўлга чиқади. “Аравамда жуда кўп оху нолалар эшитганман, лекин ҳеч қачон аёлнинг бу қадар юракни эзувчи ва чидаб бўлмас йиғиси ва фиғони кулоғимга кирмаганди”, деб эслайди жаллод Сансон.

Эшафотда графиня ўтиниби сўрайди: “Бир дақиқагина, ўтинаман, жаноб жаллод, яна бир дақиқагина ҳаётни кўриб қолай!”

Аёлнинг бу фиғони Достоевскийни ларзага солганди.

Ва албатта, яна Мария-Антуанетта мавзусига қайтсак. Собиқ қироличани Тампль минорасидан Консьержери қамоқхонасига олиб келишади. Шу воқеадан бироз аввал ундан ўғлини тортиб олишди.

Илк бор ғурурини унутиб ўғли учун қоровуллар билан худди шердек олишади, уни ўзи билан бирга қолдиришларини ялиниб-ёлвориб сўрайди. Барибир ўғли олиб кетилади.

Шаҳзодани этикдўз тарбиясига беришади¹. Унга инқилобий кўшиқларни куйлашни, сўқинишни ва онаси ҳамда аммасини фоҳиша деб ҳақорат қилишни ўргатишади...

Тампль минорасида ўтирган чоғлари Антуанетта ўғлини сайрга олиб чиқишларини соатлаб кутарди. Узоқдан бўлсада бир кўриб қолиш учун...

Консьержери қамоқхонаси камераси деразаси ҳовлига қараганди. Ҳовлида ҳаёт қайнарди. Маҳбуслар сайр қилишар, ҳовлидаги кичкина фавворада ҳам ичиб, ҳам кир ювишарди. Баъзан фаввора ёнида ошиқ-маъшукларнинг учрашувлари ҳам бўлиб турарди.

Бироқ қиролича дераза ёнига бормас ва ундан ташқарига қарамасди. У соатлаб стулда жим ўтирарди.

Эндиликда “Капетнинг беваси” деб аталаётган қиролича устидан суд унчалик узоққа чўзилмайди.

Баъзан: “У фахш ботқоғига ботиб, ўз ўғли билан эрига хиёнат қилган...” – деган энг қабих айблар янграб қоларди.

Бироқ у бу ҳақоратга ҳам чидаб шундай дейди: **“Мен бу жанобнинг айбловига жавоб беришни ўз шаънимга номуносиб, деб биламан”.**

¹ Шаҳзода Людовик Карл (Луи-Шарль) – Франция қироли Людовик XVI нинг кичик ўғли (каттаси 1789 йил вафот этган). Шаҳзода 1785 йил туғилган. Онаси Мария-Антуанетта қатл этилганидан сўнг у этикдўз Антуан Симонга “инқилобий руҳда тарбиялаш” учун фарзандликка берилади. Этикдўз саккиз яшар болани вино ичишга мажбур этар, оғир меҳнатга жалб қилар ва тинимсиз калтакларди. Бола азоб ва таҳқирлар натижасида ҳамда онасини қаттиқ соғингани туфайли касал бўлиб қолади ва 1895 йил ўн ёшида вафот этади.

Уни ўлимга ҳукм қилишади. У ҳеч нарса сўрамайди, илтимос ҳам қилмайди. Бошини баланд кўтариб, жим чиқиб кетади.

У ўзининг охирги тунини бедор ўтказади. Дастлаб қиролнинг синглиси Елизаветага хат – васиятини ёзади.

Мен бу хатни кўрганман... Ҳарфлар тез-тез ёзилганидан бир бирига чаплашиб кетган... У ёзган ва йиғлаган.

“Соат тўртдан ўн беш дақиқа ўтди... Синглим, мени ўлимга ҳукм этишди. Бироқ ўлим фақат жиноятчилар учунгина шармандалидир. Мени эса сизнинг акангиз билан дийдор кўришишга ҳукм этишди... Худди у каби ўлимни мардонавор кутиб оламан, деган умиддаман. Ўғлим отасининг охирги гапини ҳеч унутмаслигини сўрайман. “Ўғлим, ҳеч қачон менинг ўлимим учун қасд олишга ҳаракат қилма”, деган васиятини. Бу гапни унга тез-тез эслатиб туришни унутманг, азизам”.

Кечирисни ўзи ҳам унутмагани: “Менга ёмонлик қилганларнинг гунохидан ўтдим. Ўзим ҳам туғилганимдан буён қилган гуноҳларим учун яратган эгамга тавба қиламан. Парвардигори олам менинг тавба-тазаррумни қабул қилади, деган умиддаман. Ўлимим дўстларимга кўп азият етказади, деб ўйлайман. Дўстларим, *ҳаётимнинг охирги дақиқаларида ҳам хаёлан сиз билан бўлганимни* унутмаслигингизни сўрайман”.

У “дунёдаги мени энг яхши кўрадиган ва мен чин юракдан севадиган инсон!” билан шу тариқа видолашгани.

Хат охирида яна Елизаветага мурожаат қилади: “Оҳ худойим, Сиз билан видолашиш қанчалик оғир! Алвидо, алвидо, алвидо!”

Робеспьер юз йилликнинг бош модапарастига икки дона кўйлак қолдиришга буйруқ бергани. Бева сифатида ҳар куни қора кўйлак кийиб юрарди. Бир дона оқ кўйлакни эса бу дунёда одамлар олдига охирги марта чиқиши учун асраб кўйгани.

Франция маликасини гильотина томон жаллод аравасида олиб боришди. Унинг қўлларини орқага боғлаб, аравага тескари ўтирғизиб кўйишади.

Уни Сент-Оноре кўчасидан олиб боришаркан, қахвахонада бу маросимни ўз кўзи билан кўриш учун инқилобчи-рассом Давид кутиб турарди. Рассом инқилобнинг буюк лаҳзасини ўтказиб юборолмасди.

Ўша лаҳзалар ҳақида Давид ўлмас расм чизди: кўли боғланган Антуанетта аравада тескари ўтирар, бошида беваликнинг қора тасмали чепчиги. Чехраси-чи?.. Ақл бовар қилмас даражада ўзгариб кетган чехра! Инқилоб қойилмақом қилиб ўз ишини бажаргани – рококо маликаси қари кампирга айланиб қолгани.

Биз бугун унинг ўша пайтдаги қиёфасини кўриш имконига эгамиз. Тобутсозлар тушлик қилаётган вақтдан фойдаланиб мадемуазель Тюссо Антуанеттанинг кесилган бошини гипс қолипига кўйишга улгургани. Малика Елизавета Антуанеттанинг хатларини олмайди – мактуб эгасига берилмагани.

Инқилоб марҳум қиролнинг синглиси Елизаветани ҳам эсдан чиқармайди. Республикага қарши фитна иштирокчиси сифатида уни ҳам гильотинада бошини танидан жудо қилишади. Аслида камтарин, ўта ройиш малика Республика нима, фитна нима – ҳатто тасаввур ҳам қилолмасди.

Ва ниҳоят уларнинг ҳам вақти-соати келди.

Инқилобий гильотина томон инқилобчилар гуруҳ-гуруҳ бўлиб оқиб кела бошлашди. Инқилобнинг байромона “силлик” даврида иштирок этган



конституцион-монархистларнинг барчаси жаллод Сансон аравасидан жой олишди. Албатта, улар орасида машхур нотик Барнав ҳам бор эди...

Жирондистларнинг қолган-қутганларини ҳам топиш бўйича ов бошланади. Большевиклар даврида “троцкийчи” сўзи қандай ҳақоратли ва кўрқинчли эшитилган бўлса, “жирондист” ҳам шундай иборага айланади.

Жирондистларни бутун мамлакат бўйлаб изғиб излашар, қўлга олишар ва гильотинага жўнатишарди.

Буюк Кондорсе Париждан узоқ жойга бориб жон сақлаб турди. У кўп вақт яшириниб юргач, охири ортиқ чидай олмасдан бир куни кўлида Горацийнинг китоби билан сайрга чиқади ва тамадди қилиш учун ошхонага киради. Садоқатли гражданин кўлида Гораций китобини кўтариб юрмаслигини ошхонада овқатланиб ўтирган бир “ҳақиқий ватанпарвар” тезда англаб етади... Ва буюк Кондорсе қамокхонага йўл олади, бу ерда эса эҳтиёт шарт деб асраб юрган заҳарни ичиб ўлади.

Бошқа бир файласуф, эрксевар ва жирондист Шамфор ўзини ўзи чавақлаб ташлайди.

Жирондистларнинг илҳом париси, гўзал Ролан хонимни ҳам албатта қамокқа олишади... Эндиликда жинси аёл эканлиги уни қутқариб қололмайди...

Ролан хоним қамокда ўтирар экан ажойиб мемуарлар ёзади. Уни гильотинага олиб келишганда, менга қоғоз-қалам беринг, эшафотга чиққан инсоннинг ҳайратомуз фикрларини ёзиб қолдираман, дейди. Атрофда тўпланган одамлар кулиб, уни сўкишларга кўмиб юборишади (ўшанда Париж туманларидан чиққан жуда кўп оддий одамлар ҳокимиятни эгаллаб олишганди)... Қонли тахтага ётишдан олдин хоним гильотина қаршисида қад ростлаган Озодлик ҳайкалига қарата: **“Озодлик, сенинг чехрангни ҳам қон сачратиб ифлос қилишди...”** дейди.

Қамок ва қатл зодагоний инқилобчи, Тенглик герцоги – герцог Орлеанскийни ҳам четлаб ўтмади.

Уни қамокқа олиб, Консьержерига жўнатишади.

Бу ерда камералар янги тартиб асосида бўлинганди. Инқилобнинг кечаги дохийлари ва бой-бадавлат инсонлар алоҳида камераларда – имтиёзли ўтиришарди.

Қатл белгиланган кун жаллод Сансон унинг камерасига кирганда герцог тушлик қилаётганди. Ҳақиқий галл¹ оч корин билан ўлмаслиги керак ва шу боис герцог иштаҳа билан тановул қиларди. Жаллоднинг: **“Хизматингизга тайёрман, гражданин”**, деб хушмуомалалик билан айтган гапига жавобан у: **“Хато қиялпсиз, дўстим, аксинча, мен бугун сизнинг хизматингизда бўламан”**, деб истехзо қилади.

Ўша куни ўлимга ҳукм қилинган зодагонлар герцог билан бир аравада кетишдан бош тортадилар. Шу боис аравада гильотина томон ёлғиз ўзи йўл олади.

Кечагина унинг бюстларини кўлида кўтариб юрган оломон бугун герцогга лаънат ўқирди. У оломонга боқиб фақат кулимсираб қўйди, холос.

Робеспьернинг буйруғига биноан арава Пале Роялда тўхтаб ўтади. Ҳа, ўша Инқилоб туғилган жойда. Худди шундай – эндиликда уни гильотинага жўнатаётган инқилоб.

¹ “Галл” сўзи лотинчада жангарилиги туфайли Марс илоҳига аталган хўрозни англатади. Кейинчалик Франциядаги галлар қабиласининг тимсолига айланган.

Герцогнинг бу ердаги саройи узра “Халқ мулки” деган эълон осиглик турарди. Франциянинг энг бой одами бўлган герцог бу эълонни кўриб яна кулимсираб кўйди...

Эшафотда ўзини дадил ва беписанд тутди. Зодагонлар кейинчалик инқилобий герцог ҳақида шундай дейишганди: “У худди итдек яшади, бироқ қироллар авлодига хос ғурур билан ўлимга бош кўйди”.

Инқилоб қамоқхоналари маҳбуслар билан тўлиб-тошиб кетади.

Инқилобий трибуналнинг амалдаги бошлиғи ва жамоатчилик айбловчиси, топқир Фукье-Тенвиль камераларни бўшатиш йўлини ўйлаб топади.

Қамоқхоналарда махсус юборилган ифвогарлар (провокадорлар) иш бошлайди. Бу ёлғондакам маҳбуслар фитна уюштириб, унга камерадошларини жалб этишади ёки очиқ-ойдин кимларгадир тухматлар қилишади.

Шундан сўнг гильотина тўхтовсиз ишга тушиб кетади. Қурбонлар сони кун сайин ошиб боради. Баъзи кунлар юздан ортиқ одам қатл қилинади, жаллоднинг араваси маҳбусларни гильотинага ташиб улгурмайди.

Фукье-Тенвиль истехзо билан шундай дейди: “Яхшиси, гильотинани Инқилобий трибуналнинг ўзида ўрнатсак соз бўларди”. Ва яна бу гапига қўшимча қилади: “Мен одамларни ўлимга буюриш ҳадисини олдим. Олтмиш дақиқа ичида олтмиш нафар одамга ҳукм чиқаришим мумкин”.

Шубҳали шахслар тўғрисидаги қонуннинг қабул қилиниши инқилобий телбаликнинг бир қисми бўлди. Ўзларининг инқилобга содиқликларини исботлаш учун фуқаролар оммавий равишда бир-бирларига қарши хабар етказга бошлайдилар. Ушбу қонун асосида қамоққа олинганлар сони тўрт юз мингдан ошиб кетади...

Провинцияларнинг бирида тўтиқушнинг эгасини қамоққа олишади. Тўтиқушга қачонлардир “Яшасин қирол!” деган сўз ўргатилганди. Инқилобдан кейин бечора тўтиқушнинг эгаси жониворнинг бу одатини йўқотишга ҳарчанд уринмасин, қуш барибир айтганидан қолмайди. Албатта, “содиқ” одамлар тегишли жойга хабар етказишади. Шўрликни гильотинада бошини олишади, қушни эса қайта “тарбиялаш”га жўнатишади.

Фоҳишаларнинг ҳам омади келмайди. Улар инқилобнинг қудратли захираси бўлиб, унга ҳамиша садоқат билан хизмат қилиб келаётгандилар (Юдифчиларнинг Версаль саройига юришини эсланг). Бироқ эзгуликнинг эътиқодли мухлиси ва қўриқчиси бўлган Робеспьер Жамоат хавфсизлиги комитетида сўзга чиқади: “Улар эзгуликни ҳақорат қилганлари етмагандек, қахрамон аскарларимизни таносил касалликларига гирифтор этиб, армиямизнинг жанговар руҳига путур етказмоқдалар”.

Ва жаллод аравасига ортилган фоҳишалар гильотина томон сўнги сафарга йўл олишди.

Террор супургиси тинмай супурарди. Конвентда қиролнинг ўлимига қарши овоз берганларнинг барчаси “Республика душмани” сифатида гильотинага жўнатилади.

Қиролнинг адвокатларини ҳам назардан қочирмадилар. Қиролнинг энг либерал министри Мальзерб унинг адвокати бўлишдан кўркмаган эди. Уни эшафотга олиб чиқишади. У билан бирга кизи ва куёви – машҳур ёзувчи Шатобрианинг укаси ҳам қатл қилинади...

Жирондистларни овлаш давом этади. Улардан бири, машҳур публицист Горза эшафотга кўтарилар экан, жаллод Сансонга шундай дейди: **“Биз монархияни йўқотмоқчийдик, бироқ янги подшоликни, жаллод, сенинг подшолигингни барпо этибмиз!”**



Ҳақиқатан ҳам, барча жирканиб юрадиган жаллод Республиканинг энг хурматга сазовор одамига айланганди.

Инқилобчи-рассом Давид жаллод Сансонга антик Рим усулида янги либоснинг расмини чизади. У ҳатто “жаллод” деган сўзни бекор қилишни таклиф этади. Эндиликда бу касб вакиллари улуғвор ном билан – **“халқ қасоскорлари”** деб аталади.

Террор даврида одамлар шафқатсизлик бўйича мусобақалашишни ўрганиб олишди. Террор: “Гражданин, мабодо аксилинқилоб ғалаба қозонса, осиб ўлдирилишим учун барча ишни қилдимми, деб ўз-ўзингдан сўра”, деган шиорни туғдиради. **“Ўзингнинг ёвузлигинг, йиртқичлигинг билан ватанпарвар эканлигингни исбот эт”.** **Ва одамлар исботлашади.**

Лиондаги исён бостирилиши биланок, Конвент комиссари Фуше¹ Лионни жазолаш учун жўнатилади. “Лион исён кўтардим, демак, энди Лион йўқ” шиори остида жазолаш бошланади. Шаҳарнинг энг гўзал иморатлари вайрон қилинади. Гильотина ишга тушиб кетади. Бироқ Фуше таъкидлаганидек: “Туноҳкорлар жуда кўп, аммо гильотина жуда суест ишламоқда”. Ва устомон Фуше “Чақмоқ”ни ўйлаб топади: олтмиш нафар ёш йигитни арқон билан бир-бирига қапиштириб боғлаб, титраб турган гавдаларни тўпга тутишади...

Жазолаш давом этади. Энди ана шу тарзда олтмишта эмас, икки юзта одамни арқон билан боғлаб тўпга тутадилар. Мурдаларни дарёга улоқтиришади.

“Бу мурдалар Тулон шахригача сузиб бориб, Республика душманларини даҳшатга солсин”, дейди Фуше.

Тулон шахрида кўтарилган қўзғолон Наполеон деган офицер томонидан бостирилади. Шўринг қурғур шахарга республикачилар армияси бостириб киргандан сўнг қиёмат қойим қўпади.

Вандеялик қўзғолончилар ҳам қонли жазога маҳкум этилади.

Қатлу қирғинларга Робеспьер ижозат беради. Бу одам қатл чоғи ҳеч қачон майдонда шахсан иштирок этмасди. Гильотинада боши кесилишини кутиб турган инқилобчи маҳбуслар сақланаётган қамоқхоналарда ҳеч қачон бўлмаганди. Инқилобий армия ҳолидан ҳам бирор марта хабар олмаганди. Мажлис залларида инқилобий террорни яратган кабинет одами эди у. Одамларни ҳалок қилган барча қотилликлар унинг учун... шартли бир нарса эди.

Террор қутуриб, душманлар ва кечаги дўстлар Робеспьердан кўрқишгани сайин, у ўзини Миллат Овози сифатида ҳис қила бошлади. У инсоннинг барча ожизликлари устидан баландга кўтарилди. У фақат қон ва олов ичида қолган Инқилоб даҳшатини биларди, холос.

¹ Жозеф Фуше (1759–1820) – француз давлат ва сиёсат арбоби. Маълумоти ва касби бўйича руҳоний бўлса-да, доимо динни таҳқирлаб, масҳара қилиб келган. Инқилоб пайти кимнинг қўли билан келса, шу гуруҳни қўллаб-қувватлаган. Конвентда қиролнинг қатл қилиниши учун овоз берган. Инқилоб душманларини шафқатсиз жазолашда иштирок этган. Якобинчилар клубига бир муддат раислик ҳам қилган. Сўнг якобинчилар ва Робеспьерга қарши чиқиб, уни ҳокимиятдан ағдаришда фаол иштирок этган. Термидор даврида радикал ва террорчи сифатида қисқа муддат қамоқда ўтирган. 1799 йил ички ишлар ва хавфсизлик министри этиб тайинланади. Уни бу мансабга тайинлаган ҳукуматга хиёнат қилиб, Наполеонни тахтга олиб келган фитнада фаол иштирок этади. 1809 йил Наполеонни тахтдан ағдариш учун фитна тайёрлайди. Буни император сезиб қолиб уни истеъфога жўнатади. Наполеон ҳокимиятдан маҳрум бўлиб сургунга жўнатиш билан ва тахтга Людовик XVIII келганда яна ўша министрлик вазифасини эгаллайди. Наполеон тахтга қайтган юз кунда министрлик лавозимини сақлаб қолишга муваффақ бўлади. Наполеон мағлубиятга учраб буткул тожу тахтдан маҳрум бўлгандан кейин тахтга яна Людовик XVIII қайтади ва Фуше бу янги ҳукуматда ҳам ички ишлар министри этиб тайинланади. Тарихда бундай иккиюзламачи, бевурд ва ниҳоятда пихини ёрган “ўлмас-йитмас” бошка бир сиёсатчини топиш мушкул.

Камиль Демулен ва Дантон худди шу вақтдан бошлаб тўхташ кераклигини ҳис қилишади: етар энди! Инқилоб қон дарёсига чўкиб кетганди. Париждаги гильотина атрофида кун сайин томошабинлар сони камайиб борарди.

“Бизнинг кўплаб қонли комитетларимиз ўрнида ягона – Меҳрибонлик комитетини тузишга аллақачон вақт етилди”, деб ёзади Демулен.

Улар Миллатнинг ҳақиқий Овози бўлган Робеспьерни шафқатсизликда айблашга журъат этишади.

Бу иккиси билан бир вақтда “қутурганлар” деб аталган – ўта радикаллар ҳам овоз чиқара бошлашди. Уларнинг дохийиси Эбер: “Гильотина тўхтовсиз ишлаб турсагина Республика хавфдан нари бўлади”, деб таъкидлайди. Қутурганлар Робеспьердан янада кўпроқ қон тўкишни талаб қилишади! Ўта радикаллар Робеспьерни кўнгилчанликда айблашга журъат этишади!

Уфқ ортига – ёруғ келажакка кўз ташлаган Миллат Овози нотавон одамчаларнинг ҳужумларига тоқат қилолмасди.

Бу икки айбловга жавобан Инқилобий диктаторнинг ваҳимали ва шафқатсиз овози янграйди: “Озодлик, икки армия сенга хавф солмоқда. Биттаси бизни заифликка бошламоқда, иккинчиси ҳаддан ошишга. Озодликни биттаси узлуксиз айш-ишратга, иккинчиси фоҳишага айлантирмоқчи...”

Итоаткор Инқилобий Трибунал дастлаб “қутурганлар”ни гильотинага жўнатади. Улардан биттаси, машҳур анархист Клотц ўзига чиқарилган ҳукми эшитиб қаҳ-қаҳ отиб кулади: “Мени – Венада, Лондонда, Берлинда осиб ўлдиришлари мумкин бўлган одамни республикачилар Парижда гильотинада қатл этишяпти!”

Кейин эса ақл бовар қилмайдиган иш бўлиб туюлган ҳодиса содир бўлади! Бастилияни олишга халқни даъват этган, Инқилобнинг юзи деб ҳисобланган Демулен ва Инқилобнинг овози – Дантон ҳам қамоққа олинади!

Инқилобий трибуналнинг асосчиси Дантон ва трибунални тузишга жуда кўп хизмат қилган, Фукьени унинг раҳбари этиб тайинлаган Демулен трибунал ва унинг бошлиғи Фукье-Тенвиль қаршисига жавобгар ва айбланувчи сифатида олиб келинди.

Бу манзара Тарих табассуми эди.

Дастлаб трибуналнинг одатдаги саволлари ва айбланувчиларнинг машҳур жавоблари янграйди.

Дантондан яшаш жойини сўрашганда: “Бугун менинг яшаш масканим **ҳеч жой**, яъни дунё ташвишларидан қутулиб тинч-осойиш жойга бораман, номимни эса Тарих Даҳмасидан топасиз”, деб жавоб беради.

Трибунал раҳбари Демулендан неча ёшга кирдингиз, деб сўраганида: “Ёшим инқилобчига ҳалокат олиб келган Исонинг санкюлоти ёши билан тенг”, дейди.

Суд мажлиси бошланади. Тенгсиз нотиқ Дантон ва ажойиб мунозарачи Демуленнинг соқовланиб гапирадиган айбловчи Фукье-Тенвиль билан мусобақаси жуда кулгили кўриниш олади. Дантоннинг наъраси – машҳур овози гулдираб янграши билан суд залида тўпланган одамлар унинг таъсирига тушиб қолишади. Фукье кўрқиб кетади, Робеспьер эса вазмин тортади. Дантон ва Демулен трибуналда нотиқлик қилаётган пайтда, Миллат Овози Конвентда, трибуналда ва Якобинчилар клубида сўзга чиқади:

– Бизга икки йўлдан бирини танлашни таклиф этишмоқда – ўзини хато қилмайдиган ва айбсиз деб билган бир нечта кимса Миллатдан устун

келадими? Ўзини сажда қилинишга лойиқ Саждагоҳ деб ҳисобловчилар Инқилоб олдига шарт кўйишга журъат этишди!.. Аллақачон чириб бўлган, сохта Саждагоҳни Конвент тор-мор қиладими ёки Саждагоҳ кулаб тушаётган чоғида Конвент ва француз халқининг устидан босиб қоладими – биз бугун шунга гувоҳ бўламиз! Одамлар ўзига ўхшаганларнинг қулашидан доимо кўрқишади. Айнан ана шундай кўрқоқлар келиб қулоғимга шивирлашди: “Нуфузли инсонларга дахл қилманг. Йўкса, бугун Дантон, эртага сиз қулайсиз...” Тентаклар! Ҳаётим халқ изми-ихтиёрида экан, мен бу ҳаётни сарик чақага ҳам олмайман!

Бундай гапларни эшитиб, Тарих яна бир бор кулимсираб кўяди.

Конвент ва Ижтимоий нажот комитети керакли қарорни қабул қилганидан сўнг Инқилобнинг буюк фарзандлари гильотина томон равона бўлишди...

Жаллод аравасида кетиб боришар экан улар не кўйларга тушмади дейсиз! Шўрлик Демулен халққа мурожаат этиб, беҳуда қичқирарди: “Одамлар! Бу мен, озодликнинг даракчиси Демуленман! Менинг овозим олдида Бастилия таслим бўлганди! Ёнимга кел, халқим! Мен билан сенинг ҳимоячинг Дантон елкадош бўлиб турибди!”

Оломон қаҳқаҳа отиб кулар ва уларни лаънатларди. Дантон секингина Демуленга шундай дейди: **“Нахотки сен бу итоаткор ва кўрқоқ махлуқларнинг қалби уйғонишига ишонсанг?”**

Демулен ўлиmidан бир кун аввал Люсильга мактуб ёзади: “Мабодо душманларим менинг устимдан шундай иш қилганларида эди... аммо мени душманларим эмас, ўртоқларим... Робеспьер... ва Республика шу кўйга солди! Хизматларимдан сўнг ана шу аҳволга тушиб ўтирибман!.. Шу учун кўз ёш тўкиб, ожиз ва нотавонга айландим. Бироқ битмас-туганмас қайғу ичида ҳам қўлларим билан сени қучаман, танамдан жудо қилинган бошимни сенинг кўксингга қўяман... Ўлаётган бўлсам-да, севиб ўлаяпман”.

Гильотина томон йўл Сент-Оноре кўчасидаги Робеспьер уйи олдидан ўтарди. Бу уй ёнида Дантон бор овози билан қичқирди: **“Эслаб қол, Робеспьер! Сен ҳам менинг ортимдан борасан, сени эшафотда Дантоннинг сояси кутиб олади!”**

Дантон қатл олдидан ўзини жуда яхши тутди. У жаллодга: **“Кесилган бошимни халққа кўрсат. Халқ шунга арзийди”**, – дейди.

Жаллод Дантоннинг узилган боши билан эшафотни бир айланиб чиқади. Халқ бу қатлни олқишлар билан қарши олади.

Камиль Демуленнинг хатлари Люсилга етиб келмайди. Республикага қарши фитнада айблаб уни ҳам қамокқа олишади ва тез орада гильотинага жўнатишади. Қатл майдони томон кетиб бораркан Сансонга шундай дейди: “Бугун ҳаётимдаги энг бахтли кунлардан бири. Мени У билан учрашишга олиб боришмоқда”.

Энди Робеспьернинг ёлғиз ўзи қолганди. У ўзини ғолиб деб ҳис қилишига барча асослари бор эди, бироқ... Ҳаммаёқдан фитна хавфи кўзига кўрина бошлайди. Бу хавфни назарий жиҳатдан шундай ифода этди: “Инқилобнинг ғалабалари кўпайгани сайин, унинг душманлари баттар ғазабга тўлиб, ёвузлашиб бораверадилар”.

Ребеспьер энди ҳеч кимга ишонмасди.

Одамларни итоаткорлик билан ўлимга йўллаган Инқилобий трибуналнинг йигирма беш нафар судьяси ҳам гильотинага жўнатилади!

Робеспьер нима воқеа содир бўлганлигини тушуниб етди. Тушунишни истамагани, бироқ барибир тушуниб етди... Энг муносиб, энг катъиятли одамларни гильотина ҳалок қилди. Жирондистлар ҳам, Тоғ вакиллари ҳам қирилиб битди. Фақат кўрқувдан оёғи қалтираб турган Ботқоқ вакиллари қолди, холос. Ва севимли халқ ҳам ҳеч кимга ишонмай қўйди. Жуда кўп буюк инсонлар душман деб эълон қилинган ва жуда кўп улуг номларга лаънатлар ёғдирилганди.

Энди Диктатор атрофини кўрқок одамлар ўраб олганди.

Бироқ кўрқувдан ҳам кучлироқ яна шу кўрқув бўлиши мумкин! Бу одамлар ундан ўлгудек кўрқишарди. Робеспьернинг ҳар нутқидан навбати келганинг исмини излашарди. “Халқ қасоскори” Сансон аравасига ким чиқади?

Робеспьер жирканч “ботқоқ”ни йўқ қилишга қарор қилади.

“Ботқоқ қурбақалари” ичида тайёрланган янги рўйхатлар ҳақида миш-мишлар юрарди. Робеспьернинг Якобинчилар клубида сўзлаган нутқини бир-бирларига айтиб юришарди. Миллат Овози озодликка даҳл қилаётган янги хавф-хатарлар ҳақида гапириб, уни албатта фош этишга ваъда берганди.

Ва Ботқоқнинг фитнаси бўлиб ўтади.

Бу аблаҳ ва пасткаш кимсаларнинг охириги қонсираган фанатикларга қарши фитнаси эди. Улар бошлашга кўрқишарди – инқилоб Саждагоҳига айланган Робеспьер қўл етмас одамдек таассурот қолдирарди.

Бироқ биз сиз билан Нафосат асри воқеалари ичида, шу боис – Инқилобнинг Буюк Драмаси якунида “аёлни изланг!”

Худди шу пайт энг асосий фитначилардан бири, депутат Тальен мактуб олади. Бу унинг ўйнаши, гўзалликда тенги йўқ Тереза Кабаррюс йўллаган хат эди. У дугонаси (гильотинада боши кесилган генералнинг беваси Жозефина Богарне) билан қамокда ўтирарди. Тез орада эшафотга чиқишларини ҳар иккиси тушуниб турганди...

Тальен уни озодликка олиб чиқадиган Конвентда фитна тайёрланаётганлигини Терезага хабар қилишнинг уддасидан чиққанди. Бироқ аёлга Тальеннинг кўрқоқлиги маълум эди ва шу боис уни дадил ҳаракат қилишга руҳлантормоқчи бўлганди.

У хатида: “Ҳозиргина полиция комиссари мени Трибуналга, демак, эшафотга жўнатилишим ҳақидаги хабарни етказди... Бу ўтган тунда кўрган ажойиб тушимга сира ўхшамайди. Тушимда Робеспьер ўлган эмиш ва қамокхоналар эшиги очилганмиш. Аммо ораларингда тушимни ўнгидан келтирадиган эркак йўқ.

Мен кўрқоққа тегишли бўлганим учун ўлаяпман”.

Тальен бу гапга чидай олмайди. У уриниб кўришга қарор қилади. Диктатор ботқоққа чўкиб кетиши керак эди...

Тез орада Тереза хатига жавоб олади:

“Хавотирланманг ва мен қандай дадил бўлсам, сиз худди шундай ҳушёр бўлинг”.

Инқилобий спектаклнинг охириги сахнаси шиддат билан ва кескин тусда рўй берди. Қудратли диктатор нутқ сўзлаётган чоғда Конвент ғалаёнга келади. Фитначилар унинг гапини бўлиб қўйишади. Робеспьер сўзини давом эттиришга харчанд уринмасин, бунга йўл беришмайди. “Қароқчилар, ҳамманг қароқчисан!” деб беҳуда қичқирарди у.



У ҳақ эди – Конвентда қароқчилардан бошқа ҳеч ким қолмаганди. Бошқаларни у аллақачон гильотинага жўнатиб улгурганди.

Диктаторнинг овози чикмай, хириллаб қолади.

Худди шу пайт Буюк Инқилобга яқун ясаган момақалдиروقдек овоз гумбурлаб янграйди: “Эй бадбахт, сени Дантоннинг хуни тутди!”

Унинг иродасига биноан Инқилобнинг саждагоҳлари ўлимини кутган Консьержери қамоқхонасида Робеспьернинг ўзи ҳам ўлимини кута бошлайди. Франция қироличаси Мария-Антуанетта қамоқхонадаги ўзининг биринчи кечасини ўтказган камерада у ҳаётининг сўнгги тунини ўтказади.

Тарих кулимсираб кўядиган одатига бу сафар ҳам содиқ қолди.

Якобинчилар инқилоби 9 термидор¹ билан яқунланди.

Термидорни Тереза Кабаррюс ҳақли равишда “Муқаддас Биби Марям” деб атайди.

Жаллоднинг ўша машҳур араваси Робеспьерни, унинг укаси Огюстни ва якобинчи сафдошларини эшафотга олиб келади.

Инқилобнинг охири дохийсининг бошидан жудо қилинган танасини Сансон бир соатдан кейиноқ яшиққа жойлай бошлайди. Мурданинг икки оёғи ўртасига кўзига кўзойнак синиғи сукилиб қолган ва пудралаи сарик сочли каллани жойлаштиради.

Ҳамма нарса ойдинлашиб, жой-жойига тушди. Инқилобнинг бутун тарихи унинг асл қироли жаллод Сансоннинг искирт аравасига сиғишиб кетди. Шунга шунчами?

Вақт эса ўтиб борарди. Ҳокимиятни эгаллаб олган термидор дохийлари ўрнига ҳукумат тепасига Наполеон келади.

Тереза билан қамоқда бир ўтирган Жозефина Богарне императрицага айланади.

Халқнинг Империяга меҳр-муҳаббати тўлиб-тошиб кетади.

Кейин эса Наполеон тахтдан ағдарилиб, монархия тикланади.

Ва халқнинг... **Монархияга меҳр-муҳаббати тўлиб-тошиб кетади.**

Бу шундай “муҳаббат” эканки... қаранг, ҳатто бутун қирол оиласини гильотинадан ўтказган жаллод Сансон ҳам монархия тиклангач, яширин монархист бўлиб чиқади.

Барча фуқаролар қонли Инқилобнинг машъум ва даҳшатли воқеалари ҳақида завқ билан бир-бирларига ҳикоя қилишарди, бироқ...

Бироқ вақт ўтгани сайин инқилобнинг қонли қилмишлари ҳақидаги гап-сўзлар ҳамманинг жонига тегади. Янги авлод вояга етади. Кексаларнинг Инқилоб ваҳшатлари ва террор ҳақидаги ҳикоялари ёшларга чўпчак, бир қолипдаги афсона бўлиб туюлади...

Гильотинада барча яқинларидан ажраган, Тўнтариш даврида кўп машаққатларни бошидан кечирган машҳур ёзувчи Шатобриан XIX аср ўрталаридаёқ янги радикалларнинг Инқилоб арафасида янграган нутқларига икки томчи сувдек ўхшаш гап-сўзларини эшитади. Нима ҳам қилардик, **ёшлар Тарихнинг асосий сабоғи – Тарихдан ҳеч қандай сабоқ ва ҳулоса чиқармасликни бажо келтираётганди!**

¹ Термидор (фр. “иссиқ”) – 1793–1806 йиллар Францияда амалда бўлган Республика календари ойи (19 июль – 18 август). 1794 йил 27 июль куни Конвентдаги фитначилар якобинчилар ҳокимиятини ағдариб ташлайдилар, якобинчиларнинг асосий раҳнамолари қатл этилади, Ижтимоий нажот кўмитасининг кўпгина аъзолари Гвианага сургун қилинади. Бу воқеалар тарихда “давлат тўнтариши”, “аксилинқилобий термидорлар давлат тўнтариши” деб аталади.

Ва Шатобриан ёзади: “Бошимиздан ўтган воқеалар ҳали тубсиз чоҳ эмас. Бизнинг асримиз ана шу тубсиз чоҳ томон йўлнинг боши эканлигини ҳис қилиб турибман. Башарий фалокат тайёрланмоқда. Биздан ўрнак олиб бутун-бутун халқлар оёққа қалқийди. Яқинлашиб келаётган улкан қатлу қирғинни ҳис қилиш туйғуси мен ҳеч тарк этмаяпти”.

IV ҚИСМ

Ёзувчи Шатобриан башорат қилган “Башарий фалокат” Россияда содир бўлди.

Октябрь тўнтариши амалга оширилган тун... Смольнийнинг колонналар залида Советлар Иккинчи съезди бўлиб ўтмоқда. Минбарда овози хириллаб қолган меньшевик Абрамович залда тўпланганларнинг виждонини уйғотишга уринмоқда:

– “Аврора” қонуний ҳукумат иш кўраётган Қишки саройни тўпга тутмоқда. Биз бунга аралашимиз керак... Ўзимизнинг қатъий сўзимизни айтишимиз лозим. Қон тўкишни тўхтатиш шарт!

Октябрь туни, соат иккидан ошган... Минбардан туриб Каменев эълон қилади:

– Қишки сарой қўлга олинди! Муваққат ҳукумат ағдариб ташланди!

Залда гулдурос қарсақлар янграйди.

Бутун XX асрда унутилмас из қолдирган буюк тўнтариш амалга ошади.

Шундан сўнг ҳориб-чарчаган ғолиблар уйқуга ётишади. Троцкий бу манзарани шундай ёдга олади:

“Биз Ильич билан полга ётдик. Кимдир бизга жой солиб қўйган экан. Биз ёнма-ён ётдик. Эрталаб Ильич гапириб қолди: “Жуда кескин бурилиш қилвордикми дейман, яширин ҳолатдан тўғри ҳокимият тепасига келиб қолдик. – Кейин немисчалаб қўшиб қўйди: – Бошим айланиб кетяпти”.

Умуман олганда Ильичнинг боши айланмаслиги керак эди. Чунки барча воқеалар у яхши кўрган Буюк француз инқилоби қонуниятлари асосида кечаётганди. Бир минг тўққиз юз ўн еттинчи йилнинг февраль ойида Россияда худди Париждагидек ҳокимиятга йирик буржуазия – рус жирондистлари келган эди. Бироқ инқилоб сира тиниб-тинчимайдиган хонимдир. У худди Париждагидек давом этди.

Февраль тўнтаришини амалга оширганлар тез орада худди жирондистлардек энг паст табақа ва авомнинг нафрату қасоси билан яккама-якка қолишди. Якобинчи-большевиклар худди Париждагидек бу инқилобнинг дохийларига айланишнинг урдасидан чиқишди. Якобинчилар Париж коммунасини босиб олганидек, большевиклар ҳам Петроград советини эгаллаб олишди. Якобинчилар Коммунага бўйсунган Миллий гвардияга таяниб ҳокимиятни эгаллашганларидек, большевиклар ҳам Петроград совети гарнизони кучи билан ҳокимиятни босиб олишди.

Большевиклар Марказий Комитети Смольнийдаги хира ёритилган бир хонада турган стол атрофига йиғилишади. Каменев шундай дейди:

– **Ҳокимиятни олишдек аҳмоқликка йўл қўйдикми, демак, энди ҳукумат тузишимиз зарур.**

Ленин:

– Ҳукуматни қандай ном билан атаймиз? Фақат министрлар деб эмас. Бу ном ўта жирканч...



Шунда Троцкий большевик министрларни халқ комиссарлари деб аташ-ни таклиф қилади. “Халқ комиссарлари совети...”

– Ҳа, ҳа, худди ана шундай, бу жуда соз, бундан Инқилоб ҳиди келиб турибди! – хитоб қилди Ильич.

Бироқ энг асосийси бундан Буюк француз инқилоби ҳиди келиб турганлиги Ильич учун муҳим эди. Чунки Ленин рус якобинчиси эди. Айнан шу нарсани тушуниб етмасак, большевиклар ҳокимиятининг биринчи йилларида содир бўлган воқеалар моҳиятини англаб етолмаймиз.

Ильичга қадар рус инқилобий ҳаракатида бир нечта ҳақиқий якобинчилар бўлган.

Владимир Ильич Ткачев фаолиятини маъқуллаб баҳо берганлигини Лениннинг яқин сафдоши – Бонч-Бруевич¹ эслаган. Рус якобинчиси Ткачев ботир инсонларнинг кичик бир ташкилоти томонидан амалга оширилган фитна муваффақият келтиришига ишонган. Улар минг йиллик самодержавия ва итоаткорлик ҳукмрон бўлган Россияда ҳокимиятни босиб олиб халқни социалистик жаннат томон бошлашга ишонишарди. Тўғри, эски тузумдан мерос қолган нодон омма қаршилиқ кўрсатиши мумкин ва шу боис уларни маҳв этиш мақсадга мувофиқ бўлади. Порлоқ келажак йўлида қанча одамни йўқ қилиш керак, деган саволга Ткачев ҳақиқий якобинчи сифатида: “Улардан қанчасини тирик қолдириш кераклиги ҳақида ўйлаб кўриш лозим”, деб жавоб беради.

Галаба Ивановнинг қотили, Достоевскийнинг “Иблислар” романи қаҳрамони Верховенскийнинг прототипи – Нечаев яна бир машхур якобинчи эди. Ўшанда рус инқилобий ҳаракатининг барча тарафдорлари Нечаевга лаънат ўқиганди.

Ильич эса унга қандай муносабатда бўлди?

Яна Бонч-Бруевич хотираларини ўқинг. “Инқилобнинг улуғ сиймоси, оташқалб инқилобчи”, – Ленин Нечаевга ана шундай таъриф берганди.

“Инқилобнинг улуғ сиймоси” Нечаев инқилобчининг чин якобинча Катехизисини ёзади.

“Инқилобчи, бу – ҳалокатга маҳкум инсон. Унинг на манфаати, на туйғуси, на дўстлари, садокати, меҳри, ҳатто мулки ҳам, ўз исми ҳам йўқ. Ягона ва фавқулодда манфаати, ўй-хаёли, ягона эҳтиросини, яъни бутун борлигини инқилоб қамраб олган... У бу дунёнинг маънавий-ахлоқий кадриятларидан, умум қабул қилган шартларидан, одатларидан ва барча қонунларидан, барча маърифат аҳлидан бутун борлиғи билан сўзда эмас, амалда ҳар қандай алоқани узган одам... Инқилобнинг ғалаба қозонишига кўмак берадиган ҳамма нарса у учун ахлоқ ва маънавиятга мосдир. Инқилобга ҳалақит берадиган жамики нарсалар эса ахлоқсизлик ва маънавиятсизликдир...”

Бу сўзларнинг тагига Марат ҳам бемалол имзо чеккан бўларди!

Ва ниҳоят, Зайчневский. У Владимир Ильични жуда қизиқтириб қўйганди. Ёш Ленин у ҳақида унинг сафдошлари билан кўп суҳбатлар қурган. Рус инқилобий ҳаракатида энг қонли прокламацияни² айнан Зайчневский ёзган.

¹ Владимир Дмитриевич Бонч-Бруевич (1873–1955) – рус инқилобчиси, большевиклар ва совет давлати арбоби, ёзувчи ва этнограф, Лениннинг ёрдамчиси. Тарих фанлари доктори. РСФСР Халқ комиссарлари советининг ишлар бошқарувчиси лавозимида ишлаган. Лениннинг вафотидан сўнг илмий фаолият билан машғул бўлган.

² Прокламация – сиёсий ташвиқот varaқаси.

“Ҳозирги замон тартиботларига барҳам бериш учун XVIII асрнинг тўксонинчи йилларида француз якобинчиларига қараганда уч маротаба кўп қон тўкишга тўғри келса, биз бундан сира чўчимаймиз...”

“Ҳозирги замон кишисини ҳалок этаётган ва мавжуд машъум аҳвол ҳамда бу жабр-жафодан қутулишнинг ягона бир йўли бор – у ҳам бўлса, Инқилобдир. Инқилоб бўлганида ҳам ҳозирги жамиятнинг истисносиз барча негизини ва ҳамма нарсани радикал ўзгартирадиган ҳамда ҳозирги тузум тарафдорларини ҳалок қиладиган қатъий ва қонли инқилоб. Биз бундай инқилобдан кўркмаймиз. Албатта, дарё-дарё қон тўкилади, айбсиз одамлар қурбон бўлади. Биз буларнинг барчасини олдинда кўриб турган бўлсак-да, барибир инқилобни қучоқ очиб кутиб оламиз. Биз ўз бошимизни ҳам қурбон қилишга тайёرمىз – фақат ўша орзиқиб кутилган кун келса, бас... “Яшасин башарий социал ва демократик Россия Республикаси” деб кичкириб, кўлимизда қизил байроқ билан у ерда яшаётганларни қириб ташлаш учун Қишки сарой томон йўл оладиган кунларимиз тез орада келади...”

Зайчневский ўлими билан, унинг сафдошлари айтганидек, “рус якобинчилик ҳаракати барҳам топди”. Бироқ унинг ишининг бош давомчиси Мицкевич кўшимча қилади: “...Рус марксизми бўлган большевизмда янги шаклда бош кўтариш учунгина барҳам топди”.

Ленин ҳам ўзининг якобинча илдизи билан фахрланарди.

“Яхши буржуа инқилобини, инчунин, социалистик инқилобни якобинча тозалашни ўтказмай туриб амалга ошириб бўлмайди... Якобинча зўравонликсиз пролетариат диктатураси фикрнинг энг керакли мағзини олиб ташлашга ўхшайди”, – деб ёзганди “Бир қадам олдинга ва икки қадам орқага” асарида Ленин.

Унинг социал-демократ Валентинов билан эҳтиросли суҳбатига қулоқ тутайлик: “Улар бизни якобинчилик, бланкизм ва бошқа бало-баттарлар билан айблашмоқда. Аҳмоқ жирондистлар, бундай айбловлар аслида бизни алқаш эканини билишганда эди”.

Қаттиқ ҳаяжондан Лениннинг ёноғи қизариб, кўзлари ўт чакнаган нуқтага айланади.

“...Халқаро социалистик ҳаракатни айнан якобинчиликка муносабат икки лагерга ажратади – инқилобий ва ислоҳотчилик”.

“Якобинчилик нима эканлигини билмоқчи бўлсангиз, Француз инқилоби тарихини ўқиб кўринг. Бу ҳар қандай қатъий плебейча чоралар кўришдан кўркмай, оқ кўлқоп киймасдан кураш олиб бориш, меҳр-оқибатни бир чеккага йиғиштириб қўядиган кураш, одамларни гильотинага жўнатишдан кўркмайдиган, мақсад учун курашдир”.

Ўша октябрь тунида Россия ҳокимияти тепасига ҳақиқий якобинчи келганди.

Россиянинг янги ҳукмдори кабинети Смольнийда бир синф мураббияси хонасида жойлашганди. Тўсиқ ортида Ильич ва Надежда Константиновна Крупская тунашарди. Дарвоқе, Крупскаянинг ўзи тунарди. Бу пайтда Ильич кечалари қарийб ухламасди. Кабинетда жанглар кетарди. Баъзи вақтларда баҳс-мунозараларга Крупскаянинг эркакча хурраги аралашиб қоларди. Шунда уялиб кетган Ильич: “Надюша озроқ шамоллаб қолган”, деб тушунтириш берарди.

Лениннинг кўплаб сафдошлари учун кўркинчли воқеа юз беради. Ильич тузган ҳукумат фақат большевиклардан иборат – бир хил бўлиб қолади.

Бошқа партиялар большевикларни зўравонлик билан ҳокимиятни тортиб олишда айблаб, бу ҳукумат билан ҳамкорлик қилишдан бош тортадилар. “Ёлғиз ўзимиз ҳокимиятни сақлаб қололмаймиз” – Лениннинг яқин издошлари фикри шунақа эди. Ва Ленинни кенг демократик-коалицион ҳукумат тузишга кўндиришга урина бошлайдилар. Улар эсерлар, меньшевикларни ҳукуматга жалб этишни таклиф қилишади. “Ёлғиз ўзимиз ҳалок бўламиз, иттифоқчилар керак!”

Худди шу кунларда Луначарский Қишки саройда зиёлилар делегациясини қабул қилади. Ўзи аъзо бўлган большевиклар ҳукуматининг чорасиз аҳволини масҳара қилиб: **“Ҳа, албатта, биз бирмунча вақт... борингки, икки ҳафтача ҳокимиятни қўлда ушлаб турамиз! Кейин эса барчамизни симёғочларга осишади”**, дейди.

Большевикларнинг жуда кўпчилиги ана шундай кайфиятда эди. Ильич олдида ультиматумлар қўйишади. Совет ҳукуматининг номига бўлса-да бошлиғи Каменев меньшевиклар ва эсерлар билан иттифоқ тузишни талаб қилиб, Бутунроссия марказий ижроия комитети раиси лавозимидан истеъфо беради. Григорий Зиновьев ва бошқа яқин сафдошлар – Риков, Ногин, Милютин сингари халқ комиссарлари ҳукумат ва Марказий Комитет таркибидан чиқамиз, деб таҳдид қилишади. Уларнинг барчаси коалицион ҳукумат тузишни талаб қилишади. Темирйўлчиларнинг Бутунроссия ижроия комитети ҳам коалицион ҳукумат тузилмаса, темир йўл ишини тўла тўхтатамиз, деб пўписа қилади.

Большевикларнинг ҳокимияти санокли кунлардан кейин ағдарилиши аниқ бўлиб қолганди. Лекин Ильич букилмас, мустаҳкам ирода эгаси эди: **“Фақат яacobинчи-большевиклар ҳукумати бўлади – тамом-вассалом! Чириган меньшевик ислохотчилар билан ҳеч қанақанги иттифоқ тузилмайди!”**

Петроград томон Керенский генерал Краснов билан хужумга ўтади.

Бу пайтда Ильичнинг сафдошлари ҳукумат таркибига кириш юзасидан меньшевиклар ва эсерлар билан яширин музокаралар олиб боришади.

Ленин буни билиб қолиб, ғазабдан қони қайнаб кетади. Сафдошлари бошига аёвсиз сўкишларни ёғдиради. (Ильич сўкишни қойиллатарди!) Унга ҳукуматда бошқа партияларнинг кераги йўқ эди. У ақл бовар қилмас нарсани мўлжаллаганди – тарихда илк бор улкан деҳқон мамлакатада коммунистик жамият курмоқчийди. Фантастик лойиҳани амалга оширишга бу барча туғма мурасосозлар ёрдам бера оладими?

Краснов ва Керенский мағлубиятга учрайди. Большевиклар ҳокимияти омон қолади. Лекин умри узоққа борадими?

Бошқа демократик партиялар қўллаб-қувватлашидан маҳрум Ильич нимага ва кимга таянишни ўйлаётганди? Ленин энг қийин ва таҳликали пайтда Парижда диктатура ва инқилобий террор жорий қилган сеvimли яacobинчилар тажрибасига таянмоқчи эди. Ахир, улар худди шу йўл билан интервентлар устидан ҳам ғалаба қилишди ва асосий рақиблари жирондистлар ҳамда бошқа партиялар вакиллари эшафотга жўнатишди-ку!

Бонч-Бруевич ўзининг хотираларида Ильич ҳақида жуда муҳим гап айтган: **“Пролетариат диктатурасини сақлаб қолиш учун нафақат қўлга қурол олиб курашиш, шу билан бирга бизнинг инқилобий курашимизда кучли таъсирга эга – қизил террорни ҳам қўллаш даври келишига биз аллақачон тайёр эдик”**.

Шундай қилиб аввалбошданоқ Ильич келажакда нима содир бўлишини билган ва шу томонга юрган.

Келажакнинг номи – “Қизил террор” ва “Якобинча диктатура” деб аталган.

Бизнинг рус Робеспьеры большевиклар ҳокимиятининг биринчи куниданоқ севимли якобинчиларининг тажрибасидан андаза ола бошлади.

Якобинчилар диктатураси кунларида бўлганидек, барча муҳолифатдаги газеталар ёпилади. Уларнинг босмаҳоналарини ишчилар отрядлари ер билан яксон қилади. Буларни кўриб сўл эсерлар (ўнг эсерларга нафрати туфайли уларни Ильич вақтинча ҳукумат таркибига киритганди) норозилик билдиришганида, Ильич далил сифатида кимни келтиради? Худди шундай иш қилган якобинчиларни дастак қилади! Барча муҳолиф партиялар фаолияти ва албатта йирик буржуазиянинг бош партияси – кадетлар тақиқланади.

Февраль инқилобини амалга оширган кадетлар – рус жирондистлари – “халқ душмани” деб эълон қилинади. Сўл эсерлар яна ғингший бошлашади, Ильич эса тагин якобинчиларни дастак қилади. У ҳақ эди: “буржуазиянинг бош партияси – жирондистларни якобинчилар гильотинаси ямламай ютганди”.

Ленин хамиша ўша томондан – якобинчилар терроридан кўзини узмасди. Бу масалада унинг сафдоши – якобинчиларнинг худди Лениндек садоқатли мухлиси – Троцкий эди. Куни кеча у Ленин билан курашганди, бугун эса большевиклар сардори. Аниқроғи, якобинчилар сардори.

Троцкий шундай изоҳ беради: **“Бу аблаҳ мешчанлар бизнинг ҳам, душманларимизнинг ҳам томонига ўтмай кутиб туришипти, улар ҳокимиятимизнинг куч-қудратини кўришлари ҳаманоқ биз томонга ўтишади... Питер остонасида Краснов казакларини тор-мор этганимиздан кейин бизга ҳамдардларнинг сони кўпайиб қолди. Майда буржуазия бўйсунуш учун куч излайди. Кимки шуни тушунмаса, билингки, у ҳеч нарсани англаб етмайди”.**

Бироқ олдинда янги синовлар кутиб турарди.

Ноябрь ойида Таъсис мажлисига ўтган сайловда жуда катта устунлик билан эсерлар ғалаба қозонади. Большевиклар иккинчи ўринни эгаллашади. Бироқ улар асосий ғалабани қўлга киритишган – Москва ва Петроград ҳарбий қисмларида муваффақият қозонишганди. Бу жойларда большевиклар биринчи ўринни олишганди. Нимасини айтасиз, аскарларга большевиклар ҳокимияти ёқиб қолганди. Фронтга боришнинг кераги йўқ, окоп қазिश ўрнига вақтичоғлик билан буржуйларни талаш – жуда мазали, шириндан-шакар ҳокимият.

Олдинда Таъсис мажлисининг очилиши кутилаётганди. Хўш, бунга муносабат қандай бўлади? Ленин сира иккиланиб ўтирмади. Бундай вазиятда якобинчи устозлар қандай йўл тутишган эдилар? Конвентни қай кўйга туширгандилар? Тўплар ва гильотина орқали итоаткор бўлишга мажбур этишганди. Бироқ Ильич бу тарихий сюжетнинг нима билан якун топганлиги яхши эсларди. Ўшанда Конвент итоатгўй бўлиб қолган эса-да, охир-оқибат депутатлар фитна уюштириб якобинчиларни йўқ қилишганди. Ҳеч нарсага арзимайдиган, разил Ботқоқ буюк инқилобчиларни ҳалок этганди. Чунки Конвент Конституция бўйича Республиканинг олий органи – Миллат парламенти ҳисобланарди.

Таъсис мажлиси – рус парламенти эди. Хатолари туфайли жонлари қурбон бўлган устоз якобинчилар Ленинни огоҳликка чорларди. Шундай



қилиб, рус Робеспьерни устозининг хатосини тўғрилайди – ҳеч қандай Таъсис йиғилишига йўл кўйилмайди!

Рус демократиясининг асрий орзуси – умумий овоз бериш йўли билан сайланган биринчи рус Парламентини йўқ қилмоққа Ленин журъат этади. У парламентни тарқатиб юборишга қарор қилади.

Кўрқинчлими? Ҳа, кўрқинчли, лекин яacobинчига эмас.

Кизил гвардия, ишчилар, матрослар сафарбар қилинади. Шинел ва бушлат кийиб олган чаласавод омма демократик кадриятларни сариқ чақага ҳам олмасан-да, лекин “буржуйларни ур” ширини қойилмақом қилиб ижро этишади.

Таъсис мажлисини ҳимоя қилиб зиёлилар намоиш уюштиришганда, матрослар тинч намоишни бамайлихотир ўққа тутишади. Худди яқиндагина, подшо замонида бўлганидек, намоишлар шафқатсизлик билан бостирилади. Йигирмадан зиёд одам ҳалок бўлади, юзлаб кишилар яраланади.

Рус яacobинчилари “халқ душманлари”га қаттиққўлликда устозларидан ўтиб тушишади.

Аммо Таъсис мажлиси тўпланишига Ленин рухсат беради.

Биринчи йиғилишидаёқ мажлисининг “дафн маросими”ни ўтказиш учун ҳам ижозат берганди.

Бутунроссия марказий ижроия комитети раиси, совет ҳукуматининг расмий бошлиғи Свердлов мажлисни оча туриб, “Эксплуатация қилинаётган халқнинг ва меҳнаткашларнинг ҳуқуқлари Декларацияси”ни ўқиб эшиттиради. Бу ҳужжатда Россия Советлар Республикаси деб эълон қилинади. Таъсис мажлисига ўз ваколатларини Советларга бериб, шу тариқа фаолиятини яқунлаш тавсия қилинади. Бу биринчи йиғилишни охириги йиғилишга айлантириш юзасидан таклиф эди.

Табиийки, бу таклифни Таъсис мажлиси ҳатто муҳокама қилишни ҳам ўзига раво кўрмайди.

Музокаралар бошланади. Ер тўғрисидаги қонун кун тартибдаги биринчи масала эди...

Мажлис ўз ишини ўн икки соат давом эттиради. Кечаси соат иккидан ошганда большевиклар мажлис залини тарқ этишади. Йиғилишдан Ильич ҳам чиқиб кетади.

Бироқ Таъсис мажлиси йиғилишни давом эттиради.

Эрталаб соат бешга яқин рус парламентаризмининг хотимаси – ҳақоратли майнавозчилик содир бўлади. Таъсис мажлисига раислик қилувчи Черновга қоровуллар бошлиғи, матрос Железняков мурожаат қилди:

– **Мажлиснинг ҳамма иштирокчилари дарҳол тарқалсин! Чунки қоровуллар чарчаб кетди. Биз бу ҳақда кўрсатма олдик.**

– **Қанақа кўрсатма? Ким берди бу кўрсатмани? – сўради хайрон қолган Чернов.**

– Кўрсатмани комиссар Дибенкодан олдик, – деб жавоб берди матрос.

Энг уятлиси, бу гапни эшитиб депутатлар тарқаб кетади.

Матросчалар аҳён-аҳёнда гўё ҳазиллашиб депутатларга милтиқ ўқталардилар. Улар отишни бошлашлари ҳеч гап эмасди. Бироқ ўша куни ўқ узишмади. Хўш, ўқ ота бошлаганларида нима бўларди? Ахир, Сиёсатчи ўлим билан ҳам тўкнашади-ку!

Тарих тўп ўйини залини ва Мирабонинг овозини эслайди: “Биз бу ерга халқ иродаси билан тўпландик ва бизни фақат милтиқ найзаларигина тарқалишга мажбур этиши мумкин”.

Россиялик депутатлар-чи... Улар “милтиқ найзалари кучи”ни кутиб ўтиришмади. Бир-бирларини туртиб-суртиб залдан қарийб қочиб чиқишди. Шундай қилиб мамлакатда минг йиллардан буён ҳукм сурган мустабид тузум туфайли ҳосил бўлган Қўрқув бу сафар ҳам жуда яхши иш берганлигини Ильич ва бошқа яна бир яacobинчи Троцкий ўз кўзлари билан кўришди.

Кечкурун Таврический саройига мажлис қилиш учун бир гуруҳ депутатлар қайтиб келишади. Уларни иккита тўп ва пулемёт билан курулланган қоровуллар ва ёпиқ эшиклар қарши олади. Мажлис батамом интиҳосига етганди.

Худди бундай давлат органи ҳеч қачон мавжуд бўлмагандек, амалдаги қонунчиликдан Таъсис мажлисига оид барча меъёрларни чиқариб ташлаш ҳақида Халқ комиссарлари совети декрет қабул қилади.

Яacobинчилар сабоғини яхшилаб ўзлаштириб олишлари учун кечаси матрослар касалхонада ётган Таъсис мажлисининг депутати, кадет Шингаревни ва кадетларнинг яна бир раҳбари Кошкинни ўлдиришади.

1917 йилнинг декабрь ойида Фавқулодда комиссия (ЧК) ташкил этилади.

Ильич яна ўша севимли яacobинчиларига мурожаат қилди. У Бонч-Бруевичга шундай дейди: “Мана, чиновниклар (давлат хизматчилари)нинг саботажни бошланди. Наҳотки, аксилинкилобнинг ҳушини ўзига келтириб кўядиган бизнинг Фукье-Тенвилемиз топилмаса?”

Ва большевикларнинг ўз Фукье-Тенвили топилади. Бу Дзержинский эди. “Темир Феликс” раҳбар бўлган Бутунроссия фавқулодда комитети (ВЧК)ни яacobинчиларга хос дабдабали усулда – “Инкилобнинг жазоловчи қиличи”, деб аташади...

“Жазоловчи қилич” дарҳол ишга тушиб кетади.

Тез орада Дзержинскийнинг одамлар йўқолиб қоладиган даҳшатли кабинети ҳақида миш-мишлар тарқайди.

Ҳақиқатда эса гап собиқ шаҳар бошлиғини эндиликда Дзержинский эгаллаб олган кабинетига бахмал парда билан тўсилган эшик орқали яширин зинапоёга олиб чиқадиган йўлак ҳақида борарди. Бизнинг Фукье-Тенвиль кимнидир қамоққа олса, маҳбусни айнан шу эшикдан олиб чиқиб кетишарди.

“ЧКнинг ертўла ва гаражларида содир бўлаётган даҳшатли воқеалар ҳақида одамлар ҳикоя қиларди. Ўқ овозлари эшитилмаслиги учун аввалдан юк машиналари моторларини ўт олдириб одамларни отишган”, деб ёзганди Зинаида Гиппиус¹.

Бироқ одамларнинг бундай ваҳимали ҳикояларидан Ленин хижолат тортмаган, аксинча, қувонган.

Янги ҳокимиятнинг биринчи кунлариданоқ эълон қилинмаган террор амал қилаётганлигини у тушуниб турарди. Оддий одамлар қўрқиб колди. Давлат хизматчилари саботажни тўхтатиб, янги халқ комиссарликларига ишга қайтганлиги бежиз эмас.

Каменев ва Ленинга қарши чиққан бошқа халқ комиссарлари дохий ҳақ эканлигини тан олишади. Шу муносабат билан Каменев: “Вақт ўтгани

¹ Зинаида Гиппиус (1869–1945) – рус шоираси, ёзувчи ва драматург. Октябрь инқилоби ва большевикларнинг ҳокимият тепасига келишини “Антихрист” ҳокимиятга келди”, деб таърифлаган. 1920 йили турмуш ўртоғи ёзувчи Д.Мережковский билан бирга Россияни тарк этган ва Парижда яшаган.

сайин Ильич ҳеч қачон хато қилмаслигига ишонч ортиб бормоқда”, деганди.

Бироқ мустақамланиб бораётган большевиклар ҳокимияти ўз ҳукмронлигини Петроград кўчаси билан баҳам кўрарди.

Таъсис мажлиси тарқатиб юборилаётган пайтда айнан шу ишни ташкил қилиш учун Таврический саройига извошда келаётган қудратли большевик комиссари Урицкийни йўлда икки нафар йўлтўсар талончи тўхтатиб пальтосини ечиб олишади. Қаттиқ совуқ забтига олиб турганди. Совуқдан муз қотган комиссар аянчли аҳволда саройга югуриб келганида, унинг ҳолатини кўриб Ленин завқ билан кулади...

Аммо Лениннинг ўзи ҳам саройдан чиқиб кетаётганида пальтоси чўнтагидан тўппончасини ўғирлаб кетишганини сезиб қолади.

Такрор бўлса-да айтай: бундан большевиклар сира ҳам хафа бўлишмади.

Кўчаларда Троцкий “рус инкилобининг ғурури ва хусни” деб таърифлаган матрослар талончилик билан шуғулланиб изғиб юришарди.

“Республика” кемасининг матрослари Анатолий Железняк бошчилигида намоишчиларни ўққа тутиб, парламентни тарқатиб юборишганди. Шу кеманинг бошқа матрослари бошқа Железняк, яъни Анатолийнинг акаси Николай раҳбарлигида вақтларини анча хурсандчилик билан ўтказишарди. Уларнинг қилмишлари ҳақида Бонч-Бруевич хотираларини ўқинг: матрослар кўчаларда офицерларни ушлаб олиб, уларни уйларига олиб келишган ва товон пули талаб қилишган. Офицерлар пул берсак, янада кўпроқ ақча ундиришади, деган иштибоҳ билан товон тўлашдан бош тортишган. Шунда матрослар уйни талаб, офицерларни отиб ташлашган. Айрим пул берган офицерларни эса аввал таҳқирлаб, кейин “чиқит”га чиқаришган.

Кўчалардаги ўтакетган тартибсизлик большевикларни нега кам ташвишга солди? Шунинг учунки, улар бир нарсани яхши билишарди: кўчанинг ҳаддидан ошиб кетишидан тўйган аҳоли, албатта, тартиб-интизомни истаб қолади. Одамлар қаттиққўл ҳокимиятни соғинишади. Улар нафақат бундай ҳокимиятга бўйсунушади, балки шундай ҳокимият ўрнатилганига ҳатто хурсанд бўлишади. Одамларни отадиган даҳшат солувчи ҳокимиятни кучок очиб кутиб олишади!

Бироқ бизнинг “жазоловчи қиличимиз” бўлган ЧК одамларни отишга расман ҳуқуқи йўқ эди. Большевиклар давлат тўнтаришини амалга оширган кун бўлиб ўтган Советларнинг Иккинчи съездида ўлим жазоси бекор қилинганди. Ҳокимиятни босиб олган большевиклар ўша куни ўта сахийлик қилиб юборишганди...

Аммо отувсиз яқобинчилик яшай олмайди. Ҳуқуқий жиҳатдан бекор қилишган бўлсалар-да, ҳокимиятни эгаллаб олган дастлабки кунларданок яқобинчи-большевиклар отувни кенг қўлларди.

Ва 1918 йил 22 февраль куни ЧК отувга қонуний жиҳатдан ҳуқуқ олди.

Худди шу кунлари Германия ҳужумга ўтади¹. Ленин ва Троцкий дарҳол яқобинчиларнинг “Ватан хавф остида” Декретини қайта тирилтириб, ҳокимиятга фавқулодда ваколатлар беришади.

Большевиклар: “Социалистик ватан хавф остида!” деб эълон қилишади. Троцкий декрет ёзади, унга Ленин имзо чекади.

Декретнинг 8-банди: “Душман агентлари, чайқовчилар, бузғунчилар, безорилар, аксилинқилобий ташвиқотчилар, Германия жосуслари жойида отиб ташлансин”. Худди яқобинчилар Парижида бўлгани каби судсиз ва

¹ Бу пайтда 1914 йил бошланган Биринчи жаҳон уруши ҳали давом этар ҳамда Шарқий фронтда Германия ва Россия ўзаро уришарди.

сўроқсиз отиб ташлашга қонуний жиҳатдан ана шундай тарзда руҳсат берилади.

Яна сўл эсерларнинг норозиликлари бошланади.

“Бунақада бизга Адлия комиссарлигининг нима кераги бор? Келинг, уни очик-ойдин Ижтимоий кириб ташлаш комиссариати деб атайлик, тамом-вассалом!” – деб норози бўлади адлия халқ комиссари, эсер Штейнберг.

Штейнбергнинг ўзи хотирлашича, бу бўшанг эсерга Ленин шундай жавоб қилади: **“Жуда топиб айтдингиз... Айнан худди ана шундай аташ керак... Бироқ биз буни халққа очик-ойдин айтолмаймиз”**.

Ленин яқобинчасига тўғри жавоб қайтарган!

Немисларнинг ҳужуми давом этарди, улар Петроградга хавф сола бошлайдилар. Март ойида Ленин пойтахтни Москвага кўчиришдек инқилобий кадам қўяди.

Петроградга ҳарбий хавф мавжудлиги боис пойтахтни Москвага кўчиришни Муваққат ҳукумат ҳам режалаштирганди. Лекин ўшанда большевиклар советлари буни “Петербургни немисларга топшириш мақсадидаги қочиш”, деб аташганди.

Шаҳар бўйлаб большевиклар Петрограддан қочиб кетишмоқда, деган миш-миш тарқайди. Дарҳол аҳолига эълон қилинади: буларнинг бари душманлар ҳийласи ва “асоссиз миш-мишлардир”, Инқилоб Бешигини большевиклар ҳукумати ҳеч қачон тарк этмайди!

Шу пайт пойтахтни кўчиришга ҳамма нарса шай турганди. Махфий вазиятда Москвага кўчиб ўтишади.

Подшолар Кремлига Ленин ва ҳукумат жойлашади!

Спасский минорасининг соатида подшони улуғловчи мусиқа ўрнига яқобинчиларнинг “Интернационал”и янграйди. Яқобинчи ҳукмронлар автомобилларда Спасский минорасининг иконалари остидан Кремлга кириб келишарди.

ВЧК Лубянка майдонидаги катта бинода бемалол жойлашиб олади. Авваллари бу бино империядаги энг йирик “Россия” суғурта жамиятига қарашли эди. Бинонинг олдинги эгаларидан қимматбаҳо қизил ёғочдан ишланган мебеллар Лубянка хоналарида қолганди. Бино деразаларидан кейинчалик Дзержинскийга ҳайкал ўрнатилган фавворалар майдони яққол кўриниб турарди.

Кўчиб ўтилгач, большевиклар Француз инқилоби дастурини амалга оширишни давом эттиришди. Улар француз инқилобчиларининг ҳамма ҳаракатларини (сўзма-сўз иқтибос олгандек) лаззатланиб такрорлашади.

Инқилоб қиролларнинг Париждаги барча ҳайкалларини зўр бериб ағдарганди. Франция шарафи бўлган Людовик Ўн тўртинчига ҳайкал ўрнатилганди – ағдариб ташлашди. Кўшиқлар ва афсоналар қаҳрамони, француз халқининг севимли қироли Генрих Тўртинчининг от устида турган ҳайкали Янги кўприкда ўрнатилганди – ирғитиб ташлашди. Людовик Ўн учинчига ўн еттинчи асрда бунёд этилган саройи майдонида ҳайкал барпо этилганди – қулатишди.

Людовик Ўн олтинчини оиласи билан Тампль саройига олиб кетишаётганда инқилобчилар унга “Қуёш қирол” – Людовик Ўн тўртинчининг ағдариб ташланган ҳайкалини тантанавор кўрсатишади.

– Яхшиямки, кулфатлар тош ҳайкал бошига тушибди, – дейди тожу тахтдан айрилган қирол.

Бошланиб кетган Фуқаролар уруши ва интервенциянинг ташвишлари-ю кулфатларига қарамасдан яқобинчилар шогирди Ленин “Подшолар ва уларнинг малайлари ёдгорликларини олиб ташлаш тўғрисида” декрет қабул қилади. Бу декрет ижроси таъминланишини шахсан ўзи назорат қилиб боради. Романовларнинг тош ҳайкаллари билан Ленин жуда кўтаринки руҳда кураш олиб боради.

“Мана бу бемаънигарчиликни олиб ташламабсизлар! – Буюк князь Сергей Александрович ўлдирилган жойда барпо қилинган эсдалик хочни кўрсатди Ленин”, – деб хотирлайди Кремль коменданги Маликов. Ва дарҳол иш қайнаб кетди! Арқонларни олиб келишди. Ильичнинг ўзи чакқонлик билан сиртмоқ ясаб уни хочга илинтирди. Тезда хочга ҳар томондан арқон солинди. Ленин, Свердлов, Ованесов ва Халқ Комиссарлари совети ва Бутунроссия марказий ижроия комитетининг бошқа аъзолари арқонларни забтига олиб торта бошлашди. Хоч ётқизилган тош устига қулади.

Хочга буюк князь беваси томонидан: **“Бу зулмкорларнинг гуноҳларини ўзинг кечиргайсан, чунки бу бандаларинг нима иш қилаётганларини ўзлари билишмайди”¹**, деган сўзлар ёздирилганди.

Ильич декрет ижросини диққат билан кузатиб боради.

Бутун мамлакат бўйлаб рус подшолари ҳайкаллари олиб ташланади. Император хонимлар – Екатерина ва Елизавета, императорлар – Александр Иккинчи ва Александр Учинчи ҳайкаллари бузиб ташланади...

Бироқ ҳайкал супалари жуда мустаҳкам чиқиб қолди. Уларни бузиш осон эмасди. Аслида бунинг кераги ҳам бўлмай қолди. Ленин вафотидан кейин бу супаларга... Ильичнинг ўзи кўтарилди.

Дарвоқе, Лениннинг ҳайкаллари ҳам узоқ турмади. Ўтган асрнинг тўқсонинчи йилларида подшоларнинг бузиб ташланган ҳайкаллари қайта тиклана бошланди. Ильич супаларни ўз эгаларига қайтариб беришига тўғри келди.

Ўн тўққизинчи асрда французлар ҳам айнан мана шунақанги ишлар билан шуғулланишганди. Биз ҳозир Людовик Ўн учинчи ва Янги кўприкда Генрих Тўртинчининг қўр тўкиб турган ҳайкалларини кўришимиз мумкин... Бу халқларнинг ҳазили, шекилли.

Ленин тошлар (Романовлар ҳайкаллари) билан курашишни бир чеккага суриб қўйиб, Романовларнинг ўзи билан машғул бўлишга киришиши керак эди. Севимли яқобинчилари қандай васият қилган бўлса, у худди шу ишни қилади...

“Подшо оиласидан кимни йўқ қилиш керак?” деган саволга “оташқалб инқилобчи ва инқилобнинг улуғ сиймоси” Нечаев: “Катта оиланинг барча аъзоларини”, дея жавоб беради. Бундан ғоятда ҳаяжонланиб кетган Ленин: “Ҳа, бутун Романовлар авлодини қириб ташлаш! Ахир, бу – гениал ғоя!” деб завқланганлигини Бонч-Бруевич хотираларида ёзиб қолдирган.

Кекса большевик, драматург Иван Попов Ленинни жуда яхши билган ва Инесса Арманднинг² яқин дўсти эди. У Инессанинг бир хотирасини

¹ “Нима иш қилаётганларини ўзлари билишмайди”. Инжилнинг Лука ҳикояларидаги сатр. Исо Масихни чормих қилаётганларида у худога мурожаат қилиб шундай деган экан: “Бу зулмкорларнинг гуноҳларини ўзинг кечиргайсан, чунки бу бандаларинг нима иш қилаётганларини ўзлари билишмайди”.

² Инесса Фёдоровна Арманд (1874–1920) – рус инқилобий ҳаракатининг фаолларидан бири. Парижда туғилган. 1909 йил Ленин билан танишиб, унинг ишончли вакилига айланган. Баъзи маълумотларга кўра, Лениннинг маъшуқаси бўлган.

қоғозга туширган: “Инессанинг болапарварлигини кўриб кўрқиб кетган Ильич Пушкиннинг: “Сендан ва сенинг тожу тахтингдан нафратланаман. Ҳалокатингни ва фарзандларинг ўлимини шафқатсиз шодлик ичида кўрапман...” шеърини шиддатли завқ билан ўқиб берди”.

Ленин Романовлардан икки ҳисса нафратланарди – ҳам жонидан ортиқ яхши кўрган акасининг ўлими учун, ҳам ҳақиқий яқобинчи бўлганлиги боис.

Бироқ яқобинчиларнинг Лениндан бўлак яна бир садоқатли шогирди – Троцкий ҳам бор эди.

У яқобинчилар қирол устидан ўтказган суддан андаза олиб Россия подшоши устидан суд маҳкамасини ўтказишни орзу қиларди. Инқилобнинг буюк ноғиғи ва рус Дантони Троцкий суд жараёнида башарий мустабидлик тимсоли бўлган рус подшошини бутун дунёнинг эзилган меҳнаткашларини кувонтириб фош қилишни кўнглига тугиб қўйганди.

Бироқ Ленин шошилиш керак, деган тўхтама келади. Чунки ўша пайтда большевиклар ҳокимияти фронтларнинг оловли ҳалқаси ичида қолиб кетганди. Бундан ташқари, у фақат биргина подшо билан чекланиб қолмоқчи эмасди. Яқобинчи устозлар ўша пайтда Франция ҳудудида бўлган барча Бурбонларни гильотинадан ўтказишганини Ленин яхши эсларди. Яқобинчи Сен-Жюст айтганидек: **“Қироллар дунёга келишларининг илк дақиқалариданоқ ўлимга лойиқ”**. Яқобинчилар герцог Орлеанскийни ҳам, қиролнинг синглиси, ҳокимият ишларидан йироқ бўлган ва художўй Елизаветани ҳам ёддан чиқармагандилар – уларнинг барчаси гильотинага жўнатилганди.

Ильич яқобинчи Нечаевнинг ўғитини бажо келтириш ва яқобинчилар ишини Россияда такрорлашга қарор қилади – подшонинг художўй катта оиласи барча аъзоларини қатл қилишга жазм этади.

Троцкий фронтларда тентираб юрган маҳал Ленин ўз қарорларининг садоқатли ижрочиси – Свердлов билан режани амалга оширишга киришади...

Дастлаб Романовларни Урал минтақасига – Екатеринбург, Пермь, Алапаевск – тўплашади. Урал, бу – Пугачёв кўзғолон кўтарган жойлар. Бу ерларда Романовларни жуда ёмон кўришарди.

Петербургда қолган Романовлар авлодидан бўлган буюк князлар Лениннинг акаси ўтирган Петропавловский қалъаси камерасида ўзаро юз кўришишди.

Романовлар авлодини жазолаш тадбири Уралда бошланди. Бу ёвузлик учун бутун жавобгарликни маҳаллий ҳокимият ўз гарданига олиши керак эди. “Ильич ва Москва бундан беҳабар қолганди” – бу афсона, мана, юз йилдирки, яшамоқда. Бу афсона бизга узукка кўз қўйгандек ярашиб тушган – Россияда “отахон подшо” ҳеч қачон айбдор эмас, “ҳокимиятдаги иккинчи одам”, бу ўринда Уралсовет ёки ҳеч бўлмаганда Свердлов, яъни “ёмон ёрдамчи” айбдор. Албатта, “отахон подшо” беҳабар ва айбсиздир.

Ленин подшо оиласининг отуви ташкил этилаётганлигини жуда яхши билишини исботлайдиган телеграммани мен биринчи бўлиб “Огонёк” журналида (кейинчалик Николай Иккинчи ҳақидаги китобимда) эълон қилганман.

Бу телеграммада Уралсовет подшо ва унинг оиласини отиш ҳақидаги қарорни Лениндан тасдиқлаб беришни сўраган...



Бунга Лениннинг жавобини ҳам билиб олдим.

Москва архитектура институти доценти Алексей Фёдорович Акимовнинг гувоҳлик кўргазмасини топиб, “Огонёк” журналида эълон қилганман. Акимов ўтмишда инқилобга хизмат қилган одам бўлган – у Кремлда дастлаб Я.М.Свердлов, кейинчалик В.И.Лениннинг танқўриқчиси бўлиб ишлаган.

У подшо оиласини отиш ҳақидаги Ленин ва Свердлов қарори ёзилган телеграммани 1918 йил 16 июль куни телеграфга қандай олиб борганлигини ўзининг гувоҳлик кўргазмасида ҳикоя қилган.

Бундан ҳам муҳим бир ҳужжат кўлимга тушди! “Махфий, кундузи соат 12, Екатеринбургдан ўртоқ Ленинга” ёзувли бўш конвертни собиқ партия Марказий архивидан топдим. Конверт ичида телеграмма бўлмаса-да, подшо оиласи отилган тонгда Уралсовет Ленинга нима ҳақида хабар берганлигини англаб етиш мушкул эмасди.

Конвертда: **“Қабул қилиб олдим. Ленин”** деган ёзув қолган.

Ўз кундаликларида бошқа бир яқобинчи Троцкий Лениннинг яқобинча қарорини изоҳлаган. У ўзининг Свердлов билан бўлиб ўтган суҳбатини келтирган (Троцкий ўша пайтда эндигина фронтдан қайтиб келганди).

“– ...Подшо қаерда?

– Отиб ташланди, албатта.

– Оиласи-чи? Оиласи қаерда?

– Оиласи ҳам у билан бирга отилди.

– Ҳаммаси-я?

– Ҳаммаси. Нимаиди?”

Троцкий орзу қилган бутун дунё кузатадиган суд жараёни кунпаякун бўлганди!

“– Ким бу ҳақда қарор қилди? (Ўзи билан ҳатто маслаҳат қилишмаганликлари боис дарғазаб бўлиб сўраган, деб ўйлайман).

– Биз бу ерда шундай қарорга келдик. Ильич, айниқса, ҳозирги қийин шароитда душманларимизга тирик байроқни қолдириш ярамайди, деб ҳисоблади”.

Ғазаб чекиниб, ҳовуридан тушган Троцкий Лениннинг бу қарорини – унинг **яқобинча моҳиятини** баҳолаган: “Подшо оиласининг қатл этилиши нафақат душманни кўрқитиш, уни даҳшатга солиш ва умидидан мосуво этиш учун, шу билан бирга ўз сафларимизни ҳам бир силкитиб олиш ва олдинда ё тўла ғалаба ёйинки муқаррар ҳалокат борлигини кўрсатиш учун бизга керак эди. Ишчилар оммаси ва аскарлар бошқа ҳар қандай қарорни тушунмас ва қабул қилмасди. Буни Ленин жуда яхши ҳис этганди...”

Подшо бўлиш насиб этмаган – буюк князь Михаил Александровични ҳам отиб ташлангандан яқобинчи Ленин хабардор бўлган. “Михаил ҳозирги қийин шароитда яна бир “тирик байроқ”қа айланиши мумкин эди”.

Буюк князнинг қотилларидан бири Андрей Марков қатл маросимидан кейин ошиғич Москвага келгани ва Лениннинг қабулида бўлгани, “Ильичга воқеа тўғрисида гапириб бергани”ни ўз кўргазмаларида ёзиб қолдирган.

Парижда яқобинчилар қиролнинг художўй синглизини ўлдиришганди. Большевиклар ҳам Марфо-Маринский монастирининг асосчиси, подшонинг синглизини Елизавета Фёдоровнани ўлдиришди. У билан бирга буюк князь Константин Константиновичнинг ўғиллари ва буюк князь Павел Александровичнинг ўғли ҳам қатл этилди.

Романовлар оиласи қирғини империянинг собиқ пойтахтида яқунланади. Якобинчилар рамзий ишора сифатида Людовик Ўн олтинчини қироллар сулоласи саройи – Тюильри қаршисида қатл қилишганди.

Охирги тўрт нафар буюк князь ҳам рамзий ишора сифатида – Романовлар сулоласи қабри ёнида жойлашган Петропавловский қалъасида қатл этилади.

Бизнинг якобинчилар отувлар билан бир қаторда санъатда ҳам французлар сабоғини олишади.

Инқилобчи-рассом, якобинчи Давид бошланиб кетган инқилобнинг қахрамонлари, Миллий кенгашнинг кўпгина депутатлари портретларидан иборат – “Тўп ўйини залида қасамёд” деб номланган машҳур картинасини чизади.

Бизда ана шундай инқилобий буюртмани рассом Бродский амалга оширди. У ҳам якобинчи Давидга монанд – “Коминтерннинг иккинчи конгресси мажлиси” номли улкан полотно яратади. Бу картинада ҳам жуда кўп қиёфалар – партия шон-шарафига айланган ва халқаро коммунистик ҳаракатнинг атоқли арбоблари акс этади...

Давидга ўз полотносини кўргазмага қўйиш насиб этмаганди. У картинани чизишни давом эттираётган чоғда унинг кўпгина қахрамонлари инқилобий бошларини инқилобий гильотинага қўйишганди.

Бродский омадлироқ чиқиб қолди – у ўз картинасини кўргазмага қўйишга муваффақ бўлди. Тўғри, фақат бир мартагина. Чунки Давид картинаси қахрамонлари бошига тушган кулфатлар унинг қахрамонларининг ҳам бошига тушади. Бродский қахрамонлари бошлари гильотина тигига эмас, Лубянка деворларига қапишиб ўққа учишди!

Якобинчи Давид инқилобий монументал тарғиботи билан ҳам ажралиб турарди. Собиқ тузум ҳайкали ўрнига Она Табиат ҳайкалини барпо этади. Махсус супада улкан аёл – Табиат – ўтирибди ва унинг сўлқиллаган кўкрагидан сув оқмоқда... Давид яна бир улкан ҳайкал – Суверен халқ ёдгорлигини яратишни дилига тугиб қўйганди-ю, уни яшашга улгуролмайди. Аммо Людовик Ўн бешинчи ҳайкали ўрнига ўрнатилган Озодлик ҳайкали Парижда кўр тўкиб турибди. Уни ҳайкал ва эшафот биргаликда Террор ва Озодликнинг якобинча иттифоқи бузилмас эканлигининг рамзий ишораси сифатида гильотинага жуда яқин ерга ўрнатишади.

Бизнинг якобинчилар бу масалада ҳам французлар билан изма-из қадам босишди.

Монументал тарғибот бўйича ленинча режа қабул қилинади.

Буюк инқилобчилар (энг кўп сонли гуруҳ – ўттиз битта ёдгорлик), улуғ прогрессив ёзувчилар, маданият арбоблари ва бошқаларнинг... ҳайкаллари яратилиши керак эди. Спартак, Брут, Маркс, Радищев ва уч қонхўр якобинчи – Марат, Дантон ва албатта, Робеспьер – дарвоқе, охиргисига ҳатто Парижда ҳам ёдгорлик ўрнатилмаган – шундай шарафга сазовор бўлишди. Ильич ўз устозларини унутмаганди...

Ҳайкали ўрнатилиши лозим бўлган ёзувчилар рўйхатида Достоевский ҳам бор эди. Ильич унинг “Иблислар”ини жуда ёмон кўрарди, Достоевскийнинг бутун ижодига лаънат ўқирди (“кўнгилни айнитадиган даражадаги насиҳатгўй”, “жазавали тавба-таззару”, “сассиқ китоблар”). Аммо унга ҳайкал қўймасликка журъат этмайди. Буюк ёзувчи худди Ильичдек инқилобий тўғаракларда иштирок этганди, бироқ дохийдан фарқли ўларок

ўлимга хукм қилиниб, ҳатто эшафотга ҳам чиққанди ва қўл-оёғи кишан-ланиб сургунга жўнатилганди. Шу боис унга ҳам...

Ёзувчи хайкалини машҳур Сергей Меркуров яратади. Ва дарров латифа урчийди:

“Луначарский хайкални очади. Хайкал устидан чойшаб сирғалиб ерга тушади, қарашса Достоевский хайкали остига: **“Миннатдор иблислардан Фёдор Достоевскийга” деб ёзиб қўйилган экан**”.

Шу орада Фуқаролар уруши қизигандан қизиб борарди.

1917 йилнинг октябрь ойидан большевикларга қарши ҳар жой-ҳар жойда бошланган қуролли қаршилик оммавий урушга айланади. Буларнинг барчаси тенгсиз ҳарбий телбалик бўлган Биринчи жаҳон уруши фониди кечади. Бу урушнинг барча иштирокчилари Россия устига ташланади.

Фақат икки пойтахт – Москва ва Петроград – большевиклар ҳокимияти остида қолади, холос.

Бироқ Ильичнинг руҳи тушмайди. У устоз яacobинчилар устига ҳам бутун қуролланган Европа ташланганини яхши эсларди. Ахир, Францияда ҳам дехқонлар Вандеяси қандай олов ичида қолганди, Франциянинг асосий шаҳарлари қандай бош кўтарганди? Бироқ яacobинчилар ҳокимиятни қўлларида сақлаб қолгандилар-ку! Уларга нима ёрдам берган? Яacobинча “ноу-хау” – террор!

“Террор – озодликни енгилмас кучга айлантирадиган энг яхши дўстдир!” – деб Ильичга сабоқ берарди Робеспьер. Террор туфайли Лион ва Тулон душман қўлидан қайтариб олинганди ва Вандеяда тинчлик ўрнатилганди...

Ва: **“Фақат жуда қаттиқ терроргина бизни қутқариши мумкин”**, дейди яacobинчиларнинг садоқатли шогирди.

Француз инқилоби сабоқларини бошқа бир инқилобий партия – эсерлар ҳам эсдан чиқармаганди. Большевиклар томонидан ҳокимиятдан четлаштирилган ва ўзининг жангарилари ва террори билан шуҳрат қозонган партия...

Қўлида ханжар тутган республикачи – Шарлотта Корденинг образи васвасага солиб, ўзига торгарди.

Ҳаммаси Моисей Володарскийдан бошланди – йигирма олти ёшли большевикларнинг биринчи рақамли ташвиқотчиси ўлдирилади.

Худди шу лаҳзадаёқ яacobинча террор билан жавоб бериш имконияти туғилганди.

Кўпгина ҳолларда бўлгани каби Ильичнинг сафдошлари Дохийнинг ўйлаб қўйган асосий фикр-ғояларини тушунмасдилар. Улар ҳақиқий яacobинчилик даражасига ҳали етмагандилар.

Петроград партия ташкилоти йиғилишида ишчилар Володарский ўлимига жавобан “аксилнқилобий ярамасларнинг адабини бериб қўйиш” учун зиёлиларни кўчабезориларга хос усулда жазолашни таклиф қилишади.

Бироқ Петроград партия ташкилоти раҳбари Зиновьев бу таклифни рад этади.

Ва шу заҳотиёқ Лениннинг ғазабга тўлган телеграммасини олади: “Қатъиян норозилик билдираман! Омманнинг тўғри ва асосли инқилобий ташаббуси йўлига тўғаноқ бўлиб, ўз-ўзимизни обрўсизлантирмоқдамиз. Бунга йўл қўйиб бўлмайди! Террорчилар бизни ландовур деб ўйлашади. Ҳозирги замон эса ўта ҳарбийлашган даврдир. **Аксилнқилобчиларга қарши террорни қўллаб-қувватлашимиз керак...**”

Аммо Шарлотта Корде ишини давом эттиришади...

Ёш шоир, Есениннинг дўсти Каннегисер Бош штабнинг собиқ биносиди Петроград ЧКсининг раиси Урицкийни отиб ўлдирди.

Ва бари бошланиб кетади! Зиновьев Лениннинг талабини унутмаганди. Петроград бошлиғи ишчиларга аксилинқилобчиларни кўчаларда бемалол жазолашга рухсат беради.

Уни террорни тўхтатишга кўндирмоқчи бўлгандилар, ялиниб-ёлворишганди, аммо кечга бориб тўхтатишга кўндиришнинг иложи қолмайди: Москвадаги Михельсон заводида Ленинга ўқ узишади.

Энди большевиклар расман яacobинчиларга хос йўлдан кетишади.

Сентябрь ойида яacobинчилар шафқатсиз яacobинча террор эълон қилишганди.

Бешинчи сентябрь куни Қизил террор эълон қилинади.

Европа тарихида иккинчи марта Ҳокимият давлат террорини тасдиқлайди...

Ички ишлар халқ комиссари Г.Петровский “Гаровга олинганлар тўғрисида буйрук”қа имзо чекади:

“Маҳаллий советларга маълум бўлган барча ўнг эсерлар дарҳол камоққа олинсин. Буржуазия ва офицерларнинг катта қисми гаровга олинмиши шарт. Қаршилиқ кўрсатишга озгина уриниш содир бўлганда ҳам оммавий отув қўллансин”.

“Ағдариб ташланган синфларнинг” беш нафар вакили дарҳол отиб ташланди, бу фақат расмий маълумотда қайд этилгани.

Кронштадтда тўрт юз нафар собиқ офицерни учта хандақнинг олдига тизиб қўйилиб отиб ташланди...

Расмий қотиллик кампанияси бутун мамлакат бўйлаб давом этди.

Губерниялар ЧКлари отувлар тўғрисида “ЧК ҳафтаномаси”га рапорт бера бошладилар: “Новгородда – 38 нафар одам, Псковда – 31 нафар одам, Ярославда – 38 нафар одам, Пошехонскийда – 31 нафар одам...”

Террор қонхўрлик мусобақасига айланиб кетди. Губернияларда ўлимини кутиб турганларнинг узун рўйхатларини деворларга ила бошлашди. Ҳаммаёқда бир андазадаги эълонлар пайдо бўлди: “Озгина аксилинқилобий ҳаракат учун бу отиб ташланади” – остида гаровга олинган ўнлаб кишилар фамилияси турарди.

Гаровга олинган эрни қутқариш учун хотин ЧКга келиб жонини қурбон қилиши оддий ҳолга айланди.

“ЧК ҳафтаномаси”: “Кўпгина шаҳарларда гаровга олинганларни оммавий отиш бўлиб ўтди. Бу албатта яхши. Бу ишда энг ёмони чала-чулпаликка йўл қўйиш. Бу душманни заифлаштирмайди, балки қаҳр-ғазабини ошириб юборади”.

Лениннинг террорни “омма билиши” ана шундай таъминланганди. Мақола муаллифлари: “Кўнгилбўшлиқ ва муросасозлик қилиш етар! Мешчанлик мафқурасидан воз кечиш ва қийноқларга расман рухсат бериш керак...”

Бироқ ўшанда бунга журъат этишмайди.

Қийноқларни қўллашга бизнинг яacobинча инқилобимизнинг қонуний ўғли – Сталин жазм қилади.

Инқилобий шиддатда яacobинча мусобақа авж олади.

“Бу даврда бизнинг барчамиз – террорчилармиз!” – деб хитоб қилади Зиновьев. Ундан: “Агар армиямиз сонини кўпайтирмасак, бизни буржу-

азия кириб ташлайди. Ахир, уларнинг бундан бошқа йўли йўқ. Биз улар билан бир осмон остида яшай олмаймиз. Душманларимиздан устун келиш учун бизга ўзимизнинг социалистик милитаризмимиз лозим. Юз миллион одамдан 90 миллионини ўз ортимиздан эргаштиришимиз керак. Қолгани билан ади-бади айтиб ўтирмасдан, уларни кириб ташлаш шарт”, деган “ҳикматли” сўзлар қолган.

Газеталарда: “Нафрат ва қасос эндиликда ишчиларнинг мадҳиясига айланди”, “Буржуйлар баданидаги ёғни эритиб, ундан совун тайёрлаймиз ва бу совунлар билан меҳнаткаш қўлларимизни ювамиз” сингари гоҳ маҳзун, гоҳо қувноқ шиорлар бетўхтов босилиб турарди.

ЧК раҳбарларидан бири Лацис энг асосий нарсани тушунтириб берган:

“Биз айрим кимсаларга қарши уруш олиб бораётганимиз йўқ. Биз буржуазияни синф сифатида кириб ташламоқдамиз. Айбланувчи совет ҳокимиятига иши ёки сўзи билан қарши чиққан-чиқмаганини тергов материаллари ва исботларидан изламанг. Айбланувчига бериладиган биринчи савол қайси синфга мансублиги, келиб чиқиши, тарбияси, маълумоти ва касби ҳақида бўлиши керак. Бу саволлар айбланувчининг тақдирини ҳал қилиши лозим. Қизил террорнинг маъно ва моҳияти ана шунда”. Энди яқобинчи Дантоннинг гапига кулоқ тутинг: “Биз руҳонийлар ва зодагонларни айби борлиги учун эмас, келажақда уларга ўрин йўқлиги учун ўлдираемиз”.

Уша пайтдаги газеталар яқобинча иқтибосларга бой эди. Каменев, Зиновьев, Троцкий террорни очиқ-ойдин шарафлардилар. Ҳатто гуманист сифатида танилган Бухарин ҳам: “Пролетарча мажбурлашнинг отувдан бошлаб бошқа барча шакллари кўллаш капиталистик давр инсонни материалдан коммунистик жамият инсонини ишлаб чиқиш усули ҳисобланади”, деганди.

Бироқ большевиклар террорининг асосий мазмун-маъноси Троцкий кундалигида акс этган. Подшо оиласининг ўлдирилиши муносабати билан нима деб ёзганлигини эслайлик:

“Подшо оиласининг қатл этилиши нафақат душманни кўрkitиш, уни даҳшатга солиш ва умидидан мусово этиш учун, шу билан бирга ўз сафларимизни ҳам бир силкитиб олиш ва олдинда ё тўла ғалаба ёйинки муқаррар ҳалокат борлигини кўрсатиш учун бизга керак эди”.

Бу гап партиявий маънога эга.

Шу кундалигида ижтимоий мазмунга эга гап ҳам ёзган: “Душманни кўрkitиш ва унга даҳшат солиш керак бўлганди”. Бироқ бу ўринда Троцкий қувлик қилиб, фикрини охиригача айтмаяпти. Аслида нафақат душманни, шу билан бирга бутун аҳолини кўрkitиш керак бўлганди.

Қизил террор – бу олдий оламлар доимо даҳшат ичра. Ҳокимият олдида тўла ҳуқуқсизлигини ҳис этишидир. Яқобинчилар ва большевиклар террорининг қонли самараси ана шунда эди.

Қизил террор расман тугаган пайтда ҳам яқобинчилар партиясининг қулаш сароби, Термидор сароби Ленинни таъқиб қилишда давом этарди.

“Террорни оммалаштириш” сиз ҳокимиятни кўлда сақлаб қола оламизми?

Шу боис, Фуқаролар уруши ғалаба билан яқунланган 1922 йил Ленин адлия халқ комиссарига шундай деб ёзади: “Террорни иккиюзламачиликсиз ва муболағасиз қонунийлаштириш керак”.

Жиноят кодексига қонунийлаштириш зарур!

Доимий террор ва очлик фонидида қотиллик ва ёвузликнинг улкан тўлкини одамларни буткул ўзгартириб юборди. Жамиятдан цивилизация пўстини

шилиб олишди. Дераза ортидаги ҳаётдан жирканиб ўлаётган Блок шундай дейди: “Халқаро инқилоб халқаро юрак оғриғига айланмоқда”.

Расмий террор ва ундан кейинги даврда большевиклар ўзларининг иккита душманлари масаласини ҳал қилишади.

Биринчиси – Дин.

Бу ерда яна ўша француз инқилобидан андаза олинди...

Париж шахрининг илоҳий химоячиси, муқаддас Женевьева саккиз юз йил шаҳарни душманлар босқинидан асраб келганлигига французлар ишонарди. Бироқ яқобинчилар келиб муқаддас қоқ мурдани қиролларни жинойтчилар қатл этган Гревский майдониға, эшафотга олиб келишади.

Муқаддас қоқ мурдани бўлак-бўлакларға кесиб, Сена дарёсига улоқтириб юборишади...

Нотр-Дам авлиёларининг ҳам бошини кесишади.

Барча жойда динни таҳқирлаш авж олади. Лион шаҳрида Фуше чўчкаға епископлар кийимини кийгизиб, думига Инжилни боғлаб қуяди.

Кейин одамларға навбат келади. Яқобинчилар террори даврида юзлаб руҳонийлар ўлдирилади.

Большевиклар устозларидан ортда қолмасликка ҳаракат қилишди. Улар ҳам халқ учун энг азиз авлиёлар қоқ мурдаларини ахлатга ташлаб юборишди. Бу таҳқирловлар киноплёнкаға муҳрланган. Черковларни портлатиб юборишади. Худди яқобинчиларға ўхшаб руҳонийларни оммавий равишда қатл қилишади.

Яқобинчи Ленин хулоса қилиб якунловчи дастур ёзади:

“Ўта махфий

Кўрсатма

...Иложи борича тезроқ дин ва попларға барҳам бермоқ керак. Попларни аксилинқилобчилар ва саботажчилар сифатида қамоққа олиб, барча жойларда шафқатсизлик билан отиб ташланг. Қанча кўп отилса, шунча яхши. Черковлар ёпилсин. Ибодатхоналар муҳрланиб омборхоналарға айлантирилсин...”

Большевиклар ҳал қилиши зарур бўлган иккинчи ўткир масала – зиёлилар масаласи эди.

Улар инқилобнинг бошидаёқ муҳолифатдаги газеталарни ёпиб, зиёлилар билан уришиб қолишганди.

Бу ўринда ҳам Ильич яқобинчилар тажрибасига таянади. Улар шафқатсиз бўлишганди. Жирондистлар ғояларини йўқлаб чиқишға жазм этган буюк Кондорсе ҳалок бўлади, Маратнинг илмий тажрибалари кулгили эканлигини исботлаб берган кимёгар олим Лавуазье гильотинаға жўнатилади. Инқилобий Фигаро образини яратган Бомарше яқобинчилар қамоқхонасига тушиб, аранг ўлимдан кутулиб қолади. Шарлотта Корде жасоратини мадҳ этган ва инқилобий ёвузликларни қоралаган шоир Андре Шенье ҳаётиға гильотина нуқта қўяди.

Француз Маърифатчилиги тимсоли – Академия ёпилади.

Бизнинг Ильич ҳам зиёлиларға яқобинчасига муносабатда бўлади:

“Буржуазия ва унинг ҳамтовоғи бўлган ва ўзларини миллатнинг ақл-идроки деб ҳисобловчи капитал малайлари зиёличаларни ағдариш курашида ишчи ва деҳқонларнинг интеллектуал кучлари ўсиб-кучайиб бормоқда”.

Йигирма иккинчи йил Штеттин шаҳри портиға Россиядан пароход етиб келади.

Келганларни ҳеч ким кутиб олмайди. Улар бир нечта от-арава топиб юкларини ортишади. Аравалар ортида хотинлари кўлини ушлаб олган эркаклар шаҳар томон юришади. Қувғин қилинган одамлар кетиб борарди – йигирманчи аср бошида Россияда ижтимоий онгни белгилаган, рус фалсафаси ва ижтимоий фикрининг фахри ва гуллари бўлган: Лосский, Бердяев, Франк, Кизеветтер, князь Трубецкой, Ильин... Бир юз олтмиш нафар инсон – машҳур профессорлар, файласуфлар, ёзувчилар, Россиянинг буюк маънавий кудрати – бир силташда супириб ташланганди.

Троцкий: “**Ҳа, уларни қамокқа олиш учун бизда асос йўқ эди. Аммо бизнинг улар билан бирга яшашимизнинг имкони йўқ**”, деганди.

Бирга яшаш шунинг учун имконсиз эдики – улар фикр одамлари эди. Зиёлилар фикрлардилар.

Ўша йигирма иккинчи йил ЧКнинг раҳбарларидан бири Агранов шундай изоҳ берганди: “1921 йил Петроград зиёлиларининг бир оёғи душман қароргоҳида эди. Биз бу оёкни жонидан ўтказиб савалашимиз лозим”.

Савалаш учун душман тимсоли зарур эди.

Бу тимсол машҳур шоир бўлиб, у Шеньедек ўз маслагини яширмайди... У инқилобга қадар мана бу шеърни ёзганди:

*Эл раҳнамоси Атрид, э воҳ, ўтди оламдан,
Мен-чи, фақир – бечора, ҳануз ҳаётман, афсус.
Бунча жозиб бўлмаса шаффоф ва чўнг бу кўллар,
Таънали – қон нигоҳин санчар кўксимга шафақ.
Бирам оғир, оғирдир бу шармандалик, биродарлар,
Яъни, подшоҳ ўлганда сабр этмак – яшамак!¹*

Подшо оиласи ҳалокатидан сўнг Гумилевнинг бу мисралари чақмоқдек чакнади.

Шоирни Таганцев фитнаси бўйича айблаб қамокқа олишади. Фитначилар гўёки Кронштадт кўзғолони ортидан Петроград исёнини уюштирмакчи бўлишган.

“Гўёки” – ўшандаёқ ҳеч қанақанги Таганцев фитнаси бўлмаганлиги версияси пайдо бўлади.

Бўлмаса, нима бўлганди ўзи?

Биринчи манбаларга, яъни устоз яacobинчиларга мурожаат қиламиз. Ленин қайта тирилтиришни жудаям орзу қилган, Инқилобий трибуналнинг ҳақиқий раҳбари Фукье-Тенвиль нима ўйлаб топганлигини эсга олайлик.

Фукье аслида бўлмаган – ифвогарона фитналарни ташкил қилишни таклиф қилганди. Унга шу асосда кейин гильотинага жўнатиш учун бахтиқаро кимсаларни жалб этишади. Қамокхоналардаги жой шу тарзда бўшатишган ва тузум учун номақбул кимсалардан ана шу тариха қутулишганди.

Большевиклар дарҳол провакациянинг бу амалиётини ўзлаштириб олишди.

Машҳур “Трест” операцияси нима ўзи? Бу ёлғондакам фитна ва ифво. Ҳаётда ҳеч қанақанги “Трест” деган ташкилот бўлмаган. Чет элдан инқилоб душманларини алдаб Россияга олиб келиш учун большевиклар ўйлаб топган. Ва бунинг уддасидан чиқишади! “Трест” мавжудлигига ишониб, машҳур инглиз жосуси Рейли ва бизнинг Савинков қармоққа илинишади.

¹ Шеърни шоир Рустам Мирвоҳид таржима қилган.

“Трест” ёрдамида Россияга кириб келишади ва қамоққа олиниб, шу ерда ҳалок бўлишади.

Бизнинг охирги подшомиз-чи? Уни озод қилишга жазм қилган қандайдир фитначилардан кичкина мактуб олади. Бироқ бу ҳам навбатдаги хийла эди. Бу подшони тезроқ отиш учун далилга эга бўлиш мақсадида ЧК томонидан ташкил қилинганди.

Сохта фитналар ЧК амалиётида одатий ҳолга айланди. Бечора Таганцевнинг фитнаси ҳам ЧК томонидан ташкил этилган сохта фитналардан бири бўлса керак.

Гумилев бунга ишонган ва иштирок этиб, қамоққа олинган.

Энди машҳур шоирнинг тақдири зиёлиларни кўрқитиш ва яхшилаб “савалаш”и лозим эди.

Гумилевни сўроқ қилиш фожиали тус олади.

“Агар Петроградда исён бошланганда, сиз фитначилар сафида бўлардингизми?” деб сўради терговчи. Бироқ шоир образли фикр юритади. Бу савол у учун подшо Николай Биринчи ва Пушкин мулоқоти саҳнасини такрорлаганди.

“Петербургда бўлганингизда, Сиз ҳам Сенат майдонига чиқармидингиз?” – сўради подшо.

“Чиқардим!” – деб жавоб берди Пушкин.

Шоир Гумилев севимли Пушкини билан изма-из бориб “Бўлардим!” деб жавоб беради.

Аммо Пушкин билан Император мулоқот қилганди, Гумилев билан эса шоирни ўзига синфий душман билган яқобинчи суҳбатлашганди.

Кутилган ҳукм янграйди: “Отилсин!”

Энди отувлар ҳақида гаплашсак... Тарихчилар кейинчалик ленинча “Отилсин!”ни ҳайратга тушиб ўқишади. Аммо бу ҳам узлуксиз такрорланган яқобинча ва Робеспьерча “Гильотинага юборилсин!”дан олинган иқтибосдир.

Француз инқилоби даврида яқобинчилар шафқатсизлик бўйича ўзаро мусобақалашгандилар. Большевиклар ҳам худди шу ишни қилишади.

“Фуқаролар! Аксилинқилоб ғалаба қозонгудек бўлса, осиб ўлдирилишингиз учун ҳамма ишни қилдингизми?” шиорида шоғирд яқобинчилар ўзларининг қонхўрлик бобидаги мусобақалари мазмунини акс эттиришди ва шаклантиришди. Ильич Тамбов деҳқонларини жазолаш ҳақида буйруқлар ёзар экан, яқобинчиларнинг Вандея деҳқонларини йиртқичларча жазолаганларини эсга олган. У Лионда ёш йигитлар бир жойга тўплаб ва боғлаб тўпга тутилишини яққол тасаввур қилган.

Шу боис бизда ҳам: “Чекинишга йўл йўқ. Олдинда – ё ғалаба ёки ҳалокат”.

Петропавловский қалъасида отилган буюк князлар орасида ажойиб тарихчи буюк князь Николай Михайлович ҳам бор эди. Хур фикрли бўлганлиги учун уни худди инқилобчи герцог Орлеанскийдек подшо оиласида устидан кулиб “жаноб Эгалите” (Тенглик) деб аташарди.

Яқобинчилар ўз эгалителарини гильотинага жўнатганидек большевиклар ҳам бизнинг Эгалитени отувга ҳукм қилишади.

Горький ва Фанлар академияси ҳукми эшитиб Лениндан уни афв этишни сўрайди. Ильичга буюк князь ажойиб ва либерал тарихчи эканлигини эслатишади. Ильич истехзо билан жавоб қайтаради:

“Инқилобга тарихчиларнинг кераги йўқ”.

Бу жумлани баъзан афсона деб ҳам эълон қилишган. Бу ҳукм Ленинга тегишли эканлиги шак-шубҳасиздир. Аслида бу шунчаки жумла эмас, севимли яқобинчиларидан Ленин олган иқтибосдир. Буюк Лавуазьени гильотинага ҳукм қилишганда у Инқилобий трибунал бошлиғидан қатлини бироз орқага суришни сўраган: “Мен ҳозир фан учун жуда катта кашфиётнинг остонасида турибман. Бор-йўғи бир ҳафтага қатл муддатини кечиктириш зарур... Улгуришга ваъда бераман, фуқаро”. Трибунал раиси яқобинчиларга хос жавоб қайтаради: **“Инқилоб сенинг фанингга зор эмас!”**

Ильич ўзининг истехзоли жавобида бир сўзни ўзгартирган, холос. Бирок у янглишганди. Фожиавий хатога йўл қўйганди.

Инқилобга тарихчилар жудаям керак!

Улар унутувчан Ильич ва унинг сафдошларига ҳар қандай инқилобнинг ўзгармас қонунини эслатган бўлур эдилар.

Буни бахтиқаро жирондист Верньо шундай ифода этганди: “Худди илоҳ Сатурндек, Инқилоб ўз болаларини еб юборади. Эҳтиёт бўлинг, илоҳлар қонсираган”.

ЭХТИЁТ БЎЛИНГ, ИЛОҲЛАР ҚОНСИРАГАН!

Эҳтиёт бўлишмади. Орадан йигирма йил ўтиб – инқилоб ҳеч нарсани ва ҳеч кимни эсдан чиқармайди – мен ҳикоя қилган Инқилобнинг барча иштирокчи шахсларини ёппасига маҳв этиш бошланади.

Риков, Каменев, Зиновьев, Лацис, Петрес ва бошқалар – большевистик ленинчи гвардия девор тагига турғазилиб отиб ташланади.

Ильич эркалаб “Бухарчик” деб атаган Бухарин чаласавод Климент Ворошиловга Француз инқилоби сабоқлари ва яқобинчилар тақдирини эслатишга беҳуда уринади!

Бухарин худди Камиль Демуленга ўхшайди, деб ҳисобларди Ромен Роллан. Ёзувчи ҳақ – у жуда ўхшаб кетарди. Бухарин ҳам худди Демулендек қамокда ўтирар экан, инқилобчи учун инқилоб қамокхонасида ўтириш ҳақоратли ва кўрқинчли эканлиги ҳақида ёзади!

Ўлимини қарши олишга ҳозирлик кўрар экан у ҳам Демулендек бошқа қайтиб кўролмайдиган севимли рафикаси ва гўдак фарзанди ҳақида аламли ўйлар гирдобига ғарқ бўлади!

ЭПИЛОГ

Қайғули Инқилоб Театримизни эзгу бир сахна билан яқунлашга ҳаракат қиламиз.

Француз инқилобининг икки юз йиллиги куни улар биргаликда рақсга тушишди.

Улар – Марат ва Шарлотта Корде қариндошларининг авлодлари эди.

Бу рақс орқали улар бизга Инқилоб ва унинг қонуний фарзандлари – Нафрат ва Қон – ўтмишда қолиб кетганини англатмоқчи бўлишди.

Бизга эса бугун фақат Кечириш ва Севиш қолди.

Иван БУНИН

(1870–1953)

ҲАМ ҲАҚИҚАТ, ҲАМ ШЕЪРИЯТ МАЁҒИ

*Рус тилидан
Вафо ФАЙЗУЛЛОҲ
таржимаси*

Мусулмон Шарқи маданиятига қизиқиб, мафтун бўлган, шу жумладан, ислом фалсафасидан ўз ҳаёти учун зарур ҳикматларни ўрганган, ижодида ҳам бу ижобий таъсирини кўрсатган бошқа дин вакили бўлган мутафаккирлар, дунё адабиётининг мумтоз вакиллари оз эмас. Бунга рус халқида мансуб ижодкорларни ҳам мисол қилиб келтиришимиз мумкин. Рус насрининг карвонбошиси Лев Николаевич Толстойнинг “Ҳожимурод” асари, мусулмонга турмушга чиққан рус аёли хатида жавоблари, пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом ҳадисларидан ўқиб, ўзига кучли таъсир қилган ўғитлардан бир китоб қилгани, шоҳ асарлари бошида Қуръондан иқтибослар келтиргани, эътиқодий тушунчаларда насронийча хурофотларни танқид қилиб, Исломни ёқлаганини буюк адибнинг мукаммал ахлоқ, чин ҳақиқат излаганидан деб биламиз.

Бунга қадар ва бундан кейин ҳам Шарқ дунёси, мусулмон оламини таниш жараёнлари ифодаси рус шоирлари ижодида кўпроқ кўзга ташланади. Маданиятимиз ва динимизга қизиқиш руслар орасида XVII–XVIII асрларда кучайган эса-да, рус адабиётининг “олтин” ва “кумуш” асри деб олқишланадиган XIX аср ва XX аср бошларида эса қоларли мевалар берди. Бу А.Пушкин, Ю.Лермонтов, А.Фет, К.Бальмонт, И.Бунин, Н.Гумилёв, С.Есенин ва бошқаларнинг ижодида ёрқин кўзга ташланади. Лекин рус шеъриятининг ёрқин истеъдодларидан биронтаси мусулмон Шарқини, Ислом тушунчаларини, Қуръоний яшаш тарзини холис ва тўғри васф этишда Иван Алексеевич Бунинга ета олганича йўқ.

Ижодини эрта, шеър ёзишдан бошлаган И.Бунин (1870, Воронеж – 1953, Париж) машҳур адиб сифатида дунёга донг таратгунича (рус мумтоз насри анъаналарини изчил ривожлантиргани учун 1933 йили Нобель мукофоти соҳиби), аввало, етук шоир сифатида танилган. Аммо бу жараён ҳам бошқаларга қараганда анча кеч, ўттиз ёшидан ўтгандан кейин юз беради. У иккинчи китоби “Хазонрезги” шеърлар тўплами учун 1903 йили Пушкин мукофотида лойиқ кўрилади. 1909 йил яна “Танланган асарлар”и учинчи ва тўртинчи жилдидан ўрин олган шеърлари муносабати билан Пушкин мукофотини иккинчи марта қўлга киритган ўттиз тўққиз ёшли шоир, шу йили нафис адабиёт йўналиши бўйича Санкт-Петербург университетининг фахрий академиклигига ҳам сайланади. 17 ёшида матбуотда биринчи чиққан “С.Я.Надсон қабри устида”

* Манба: И.А.Бунин. Собрание сочинений 9 томах. 1 том. Стихотворение. Москва. Художественная литература. 1965 г.



шеърیداёқ ҳаётнинг маънисини излашга, ундан ҳикмат топишга мойил навқирон шоир ўттиз ёшидан ўтиб бир ҳақиқий ва туганмас маънавий хазинанинг устидан чиқди. Бу хазинадан баҳрамандлик эса уни ҳақиқий ҳикматга ошно этди, етук шоир сифатида рус шеърлятида янги тушунча ва қарашларнинг кашшофи ўлароқ танилишига, оммалашишига ҳам йўл очди. У 1902 йилда А.Николаев таржимасида Қуръони каримнинг русча таржимасини илк бора ўқиб чиқади. 1903 йилда у биринчи марта Усмонли империясининг пойтахти Истанбулда бўлди. Унда мусулмон тарихий обидалари, асори-атиқалари, маданий ёдгорликлари жуда кучли ижобий таассурот қолдирди. Рафиқаси Муромцеванинг кундаликларида қайд қилинганидек, “У Исломга фарқ бўлди”. Шундан бошлаб унинг Яқин Шарқ мамлакатлари, Туркия (буғунги номи), Италия, Юнонистон, Болқон, Фаластин, Жазоир, Тунис, Сурия (бу ўлкаларнинг кўпи ё катта қисми ўшанда Усмонлилар империяси ҳудудига кирган), Миср ва Цейлонга сафар ва саёҳатлари бошланди. Гоҳ қисқа, гоҳ бир қадар узун 1903, 1907 ва 1908, 1910 ва 1911 йилларда Шарқни, кўпроқ ундаги мусулмон юртлари: қишлоғу шаҳарлари, водий ва саҳроларида кезган Бунин орада Европада ҳам бўлган, бироқ унинг дунёқарашидан Шарқда кўрганлари, Шарқдан ўрганганлари илҳом манбаи бўлганини ижоди билан танишган ўқувчи пайқамасдан қолмайди. Шоирнинг Шарққа қизиқиши ва мафтунлиги, ҳаяжон ва ҳайратдан бошқаларникидан кескин фарқ қилади. Иван Бунин табиатнинг куйчиси бўлган шубҳасиз. Шу жиҳатдан Шарқ табиати тараннуми ҳам унинг шеърларида оз эмас. Аммо унинг Шарққа, хоссатан, мусулмон Шарқига эҳтиром асосида, бу юртларнинг ўзига хос экзотикасига маҳлиёлик ётмасдан, балки Шарқнинг қалби, руҳониятини тиклаб турган ақидаларига қизиқиш ва ўзлаштириш, Шарқ кишисининг ҳаёт тарзи нимага, қандай ҳақиқатга асосланганидан ҳайратланишлар мужассамдир. Унинг мусулмон заминларига меҳри ва иҳлосини ошириб борган нарса кишиларнинг эътиқоди, ҳусни хулқи бўлган. Бунда у Европа билан Осиёни бир-бирига солиштириб, асл ҳаёт тарзини англаб етади. Бунин ёзади: “Худо, дин тушунчаси Европада аллақачон гумдон бўлган. Биз ўзимизнинг тирикчиликка овора-ю очофатлигимиз билан ҳаёт ва ўлимга жуда совуққон бўлиб қолганмиз. Ундан кўрққанамизда ҳам бу ҳаддан ташқари хурофотга берилганимиз ёки фақат ҳайвоний сезимимизга таянишимиздандир”. Унинг сафар жомадонида доимо 1901 йил нашр этилган А.Николаев ўзирган Қуръони карим русча таржимаси бўлар, буюк китобдаги низомларнинг ҳаётдаги инъикоси унинг динимизга нисбатан муҳаббатини фақат кучайтиради. Муромцеванинг кундаликларидаги мана бу хулоса муболаға эмас: “Константинополда Ислом Буниннинг қалбига кирди”. Санкт-Петербурге билан Истанбулнинг ораси ўша вақт шароитида оз йўл бўлмаган. Лекин шу олти-етти йил орасида у Истанбулда ўн уч марта бўлади, гоҳ ҳафталаб, ойлаб қолиб кетади. Бунин ёзади: “Менда бундай теран кўриш ва кузатиш қуввати ҳеч қачон бўлмаган эди”. Рафақасининг назарида Буниннинг бегона дин, бегона маданият, бегона тил марказига иҳлоси жуда ҳайратланарли эди. “У Истанбулни Москвадан кам билмас эди” (Муромцеванинг кундаликларидан). У мусулмон Шарқининг ўзида бўлиб ўрганиши асносида европаликларнинг мусулмон оламига нисбатан жуда кўп баҳолари ғаразли ва адолатсиз, ёлғондан иборат эканлигини англаб етади. Шарқни ўз кўзи билан кўриб, чин манбаларни ўқиб ва ўқиб кашф қилган Бунин ҳар бир мулоҳазасида энди ўзиникигагина таянадиган бўлди. Масалан, Истанбулдаги Оё София ибодатхонасини мусулмонлар жомеъ масжиди қилганини насронийлар қоралашига у қўшилмайди. Бунин ёзади: “Насронийлик тарихида шармандали, қора саҳифалар етарли. Европанинг Шарқни варварликда айблаши холис бўлмасдан, бу айбловни унинг ўзига қарши қўлласа ҳам бўлаверади”.

Агар Бунин ижодининг биринчи даврида ёзилган Шарққа бағишланган, хусусан, орасида “араб туркуми” деб ном олган шеърлари бўлмаганда вақтлар ўтиб, унинг бу таассурот ва тушунчалари унутилиб кетар эди. У 1903 йилиёқ “Кавсар”, “Қадр туни”, “Каъбанинг қора тоши” каби исломий руҳдаги шеърлар ёза бошлайди, “Знание” нашриёти ўша йилларда нашр этган “Танланган асарлар”нинг учинчи жилдида 12 та шундай шеър “Ислом” деган умумий номда биринчи марта ёруғлик юзини кўради. Шундан бошлаб бу мавзу ва руҳдаги шеърлари йиллар оша кўпайиб, алоҳида тўплам қилса бўладиган ҳажмга етади ва Бунинни “Рус шеърлятида биринчи рақамли мусулмон шоир” деган рутбага муяссар этади. Булар, бизнингча, куйидаги жиҳатлар билан характерланади:

Бунин мусулмон Шарқига маданият сифатидагина қарамаган, балки Исломни Шарқ дунёсини бутунлай ўзгартириб, комил бир жамиятга етаклаган чин дин деб билган, Қуръон Оллоҳнинг каломи, Муҳаммад алайҳиссалом эса уни етказган пайғамбар эканлигини чинакамига англаб етган биринчи рус шоири эди. Шунинг учун у қатор шеърлари бошига Қуръондан ўзгартирмай иқтибослар келтирар, булар Оллоҳ амрлари ёки Қуръонда келган пайғамбарлар қиссаларидан олинган бўлиб, шеърни ҳам шу асл манбалар асосида битарди. Унинг бундай шеърлари, масалан, Пушкиннинг “Подражания Корану” туркумидан ҳам фарқ қилади. Пушкин ҳам Қуръони карим таржимасини ўқиб, кучли таъсирланган эди. Лекин Александр Сергеевич арабчадан французчага, ундан русчага ўгирилган Қуръон билан танишган, таржимадаги янглишувми ёки муқаддас китоб амр ва ривоятларига эркин ёндошув боисми гоҳ ифодалар бошқачароқлиги учрайди, қиссаларда ўзгартиришлар ёки икки воқеадан бир нарса ҳосил қилиши кузатилади. Демакки, Пушкин Қуръон амрларини диннинг амри деб қарамаган кўринади. Қиссаларга ҳам худди адабиёт намунасидек ижодий ёндашаверган. Қисқача айтганда, А.Пушкинни Ислом бир маданият сифатида эътиборини тортган, ҳайратлантирган. Шу маънода унинг Ислом ёки Муҳаммад алайҳиссалом ҳақидаги фикрлари жуда шахсий ва мусулмон киши учун эътиборсиздир. Масалан, у ўзининг Россия жанубига сурғунини Муҳаммад алайҳиссаломнинг Маккадан Мадинага ҳижрат қилганларига ўхшатади... Ёки Ф.Достоевский ўйлаганлари бундан ҳам ножоиз. Достоевский ўзининг эпилепсия хасталигини... Пайғамбаримизга илоҳий ваҳий келиш пайтидаги фавқуллодда ҳолатга менгзаёди. Бунин эса Исломни комил дин, етук маънавий низом эканлигини тушуниб етган, Ислом маданияти асосини шунда кўрган эди. Шунинг учун у ижодининг иккинчи ярмида бу мавзуга қайтмаган эса-да, Исломга эҳтиромини, Муҳаммад алайҳиссалом шахсига дўстона муносабатини ўзгартирмайди ва яҳудий, насроний ва ислом динларининг асоси бир деган ақидада яшаб ўтади.

Рус ёки европалик ижодкорларнинг аксарияти Шарқнинг нафосатига, мусулмон юртлари, халқи гўзаллигига мафтун бўлиб, ёзганларида эътибор шунга қаратилган. Бунинда бу эстетик завқ қараш асосида ҳам этик-ахлоқий жиҳат асосий ўрин тутган. Шарқ кишисининг олами, хусни хулқ, иймоний яшаш тарзи Буниннинг ихлосига сазовор бўлган. У шу маънода Муслиҳиддин Саъдий каби Шарқ мутафаккирлари ҳикматларидан тўйинган, уларни ўзига устоз деб билган. Саъдийнинг насиҳатомуз ўғитларидан бевосита шеърларида фойдаланган ҳам. Демакки, рус ва Европа шеърлятида кузатилмаган адабий-маърифий ҳодиса Бунин шеърларида кўз очди, унинг ижодида қутлуғ бир саҳифа бўлди. Буниндаги мусулмон Шарқи маънавий қарашларига холислик, сарчашмаларимизни соф ҳолда қадрлаши, дунёдаги энг комил маданий тараққиётга муҳаббат қўйгани: ҳам шеърят, ҳам ҳақиқат маёғи сифатида ўлмас аҳамиятга эгадир.

Таржимон

КАВСАР¹

*Бунда охиратнинг диёри. Шўрхок саҳро
Юзлаб чақирим, йўқдай соҳили мутлоқ.
Зумраддай феруза – сувлари аммо,
Ипакдай оқ қорлари қордан-да оппоқ.
Қум барханларида кўкаради явшанлар фақат,
Оллоҳ ўстиради, ризқин теради отар.
Бу ерларда осмон ҳаддан ложувард,
Офтоб – жаҳаннамнинг олови, Сақар.
Жазирама, сароб ярқирайди ойнадай
Жами дунё ботган бир буюк тушга.
Чеки йўқ шуълаларга ер қапишиб йиғлагай,
Қалби жаннат боғига кетган шодланишларга.
Туманлар ортидаги Равзада шаффоф бир жом,
Дарёларнинг онаси, мавжланиб ётар Кавсар.
Бор юрту элатларга бағрида етган ором.
Иймон келтир, сабр ила ибодат қил, биродар.*

ЛАЙЛАТ УЛ-ҚАДР

*Бу тунда Роббилари изни ила фаришталар
ва Рух (Жаброил) барча ишлар учун
(кўкдан) туширилади.
Қуръони карим, “Қадр” сураси, 4-оят².*

*Қадр туни. Кўклар яқинлашиб, ер-ла якдил бўлишар,
Мўминларнинг дасторлари эса кўкка етади ўсиб.
Муаззин, азон чақир! Ҳали жилоланар харсангли музлар,
Бироқ тор дара, водийларда юрар зулмат совуғи ҳам пусиб.*

*Қадр туни. Қоп-қоронғи қояларни ёқалаганча ҳали
Оқ булутлар қават-қават тушиб келишар зебо.
Муаззин, азон чақир! Улуг аришинг олдида, келган гали
Кўпириб мавжланади. Айқирар олмос Дарё.*

*Жаброил – Рух ул-Қуддус сездирмай, билдирмай ҳеч
Ухлаётган дунёни кезиб юрар. Ёрлақагин, Ас-Салом,
Қутлуглиги тилсим сафардаги зиёратчини бу кеч,
Ҳам муҳаббат ва омонлик тунингни ерга эт инъом!*

¹ Кавсар – жаннатдаги ҳовузнинг номи (барча изоҳлар таржимонники).

² Қуръони каримнинг ушбу ва навбатдаги оятлари таржимаси Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф таржимасидан олинди. “Sharq” НМАК Бош таҳририяти, 2007.

ИБЛИСНИНГ ОЛЛОҲГА ИСЁНИ

*Эсла, фаришталарга: “Одамга сажда қилинлар”
деганимизни. Бас, сажда қилдилар, магар иблис бош
тортди, мутакаббирлик қилди ва кофирлардан бўлди.
Қуръони карим, “Бақара” сураси, 34-оят.*

*Мен – оловдан, забун тупроқдан – Одам,
Амр этдинг: “Одамга сен қилгин, – деб, – сажда!”
Ўтда соврилади қуруқ зайтун барглари зумда –
Шавқлиларни ожизларга “Бўйсун!” деганинг ажаб.
Бўйсунмасман асло! Қизил тугимни ҳалол
Кўтарарман баланд. Одамингнинг эса ҳолига қара:
Уни тўрт тарафдан этдим-ку қамал! Мен худди кулол,
Ул сополни куйдириб-тоблаб, чиқараман ўзгача жаранг.*

МУҲАММАД (с.а.в.) ҲИЖРАТДА

*Учади саҳролар кўкида руҳи
Харсангли чоҳларни субҳ оралаб
Аламдийда сўзлар жаранглар худди
Унут Ҳақнинг амрларидай чорлаб.*

*Қумларда ялангоёқ, порадири бағри,
Дер мук тушиб соғинч ўртагани он:
“Кимни яхши кўрсам, йироқда бари,
Биёбонда Ёдинг менгадир дармон”.*

*Садо берар Оллоҳ: “Ким ожиз, ҳоргин
Пайғамбар танланмоққа эмас ҳеч лойиқ”.
Ғамгин виқор билан дер Расулulloҳ:
“Кечир, тошлар билан дардлашсам, Холиқ”.*

КАЪБАНИНГ ҚОРА ТОШИ

*Қачонлардир нодир харсанг бўлган ул,
Бирон-бир доғдан асар топилмас оппоқ.
Ҳушбахт жаннатдаги мисоли бир гул,
Баҳорда тоғ бошида қордай ярқироқ.*

*Жаброил бериб дарак, кекса Иброҳим
Қум барханлар аро топган уни зап.
Қисмат юзлаштира, Каъба деворига ким,
Ул кўксиди дурдай турарди порлаб.*



*Охирзамон яқинлашган сари, пайдар-пай
Унга дуо-муножотлар дарёдай оқиб.
Каъба юрагига чўнг дард ортмоқлагандай
Нурдан жудо – қора шуълага соҳиб.*

*Оллоҳ! Оллоҳ! Нодир мўъжизанг оқ дур –
Одамзод дард-гуноҳидан қорайган эрур!*

ФАҚИР

*Ботаётган юлдуз юксаклигича
(Унга) ҳамд айт.
Қуръони карим¹*

*Боглар сершабнамдир, илиқ уяларида
Полапонлар ширин чуғурлаб мизгир.
Юлдузлар кетаётир – юксалтир ҳамд ила,
Гермон водийи ёришар тоғлар ортида сирли.*

*Сўнг эса саодатманд, сарпойчан, дўстим,
Қўлда кашкул билан дароҳт соясига бор.
Дунё эриб бораётган чангдир, азизим!
Ҳақ янги кун берди, шукр қил, дил ёр!*

ПАЙҒАМБАР УММАТИ

*Дунёда салтанатлар, юртлар бир талай,
Қамиш гиламларни хушлар таъбимиз.
Майхоналар эмас, жомеъ чорлагай,
Офтобли ҳовлилари обод ва тамиз.*

*Бозорда тужжормасмиз. Этмас ҳеч ҳам шод
Мол ортиқ карвонлардан кўтарилган чанг.
Қутлуг Дамашқ, бог-богчаларин, ҳайҳот,
Инглиз чақаларига муштоқ деб билманг.*

*Собирмиз. Бўлганидан эмас кийимлари оқ,
Оқ дубулгаларни ҳам кўрмоқ ниятимиз йўқ.
Айтган: бегоналарга тилама ёмонлик мутлоқ,
Номаҳрамга тикилиб қарама – кўзни этиб лўқ.*

*Унутма, мусулмонсан, салом бер ҳар чоғ,
Сарвдай адл туриб, кўзига боқ тик.
Боққин осмонларга, буқалумун бўлмагин бироқ,
Ҳар жойда ҳар нағмага қул ўйнаганидек.*

¹ Бундай маънодаги оятни Қуръондан тополмадик. Қуръоннинг “Нажм” (“Юлдуз” маъносида) су-раси 1-оятида келади: “1. Ботаётган юлдуз билан қасам”.

ТОШКЎМИР

*Муғул Темур келтирди сабий ўғлига
Ўтти гуриллатадиган лаъл ва тошкўмир.
У оқил эрди: на тошкўмир, на-да лаълга
Ўғлида талпиниши бўлмасин бўлмагур.*

*Темур деди: “Мубталоликдан ҳар қачон,
Билгин, ўтда куймоқ аъло, ажрат нафини”.
Лекин Худо Раҳмон зот: у болага меҳрибон –
Унинг Ўзи елиб турди гўдак кафтини.*

ҚИЁМАТ КУНИ

*Олтин қалқони осиқ тахтининг тепасига,
Суруни пуфлаганда малоийка Исрофил –
Чумолидай оқамиз Ҳашрга¹ ёппасига
Ёрилган қабрлардан тизилганча муттасил.*

*Қалқон гувиллаб қолар – гўрдан чиқаргунг бетил,
Маиҳаргоҳга Қиёмат соянг тушиганда, Қаҳҳор.
Осмон қонли терининг рафторидай қип-қизил,
Кўнчи ичин ағдариб шўр сувга солган сўнгбор.*

ПАРДА

*Оллоҳ шундай деган: “Агар, сеvimли бандам,
Қуръонни душманларим ичра қилсанг қироат,
Мен ўзим орага ажаб парда ташларман мубҳам²,
Хуш жаранг оятларим жоҳиллар этса ҳақорат”.*

*Аломат ҳислар, қанча гўзал фикрлар бошда,
Сир тутарман сиздан. Йўқдир йўлимда хатар.
Ҳеч ким кўнглим билмас, Оллоҳдан бошқа:
У Ўзи ўзининг пардаси билан бизни ажратар.*

МУҲАММАД (с.а.в.) ВА САФИЯ

*Чаққон турмакларкан, Сафия тонгда уйғониб
Қора сочларини оппоқ қўллари ила.
Юзин ювган ёшларни артмай дер ёниб:
“Ҳазрат, ҳамма жуҳуд дея мени турткилар”.*

¹ Ҳашр – Қиёматда одамзод тирилиб, тўпланадиган жой.

² Ушбу сатрлар Қуръони каримнинг қуйдаги оятига асосланган: “Ва биз уларнинг олдидан ҳам тўсиқ қилдик, орқаларидан ҳам тўсиқ қилдик, кўзларига парда тортидик. Бас, улар кўрмаслар”. (“Ёсин” сураси, 9-оят).



Муҳаммад кулимсиб, боққанча бир зум
Дер муҳаббат билан: “Айтгин, азизам:
“Иброҳим – отам менинг, Мусо – амаким,
Муҳаммад – завжам”.

ФАРЗ

Ҳар нега қодир Оллоҳ номига қасам!
Қаламга тақдир этди ёзмоқни азал.
Айтган: “Омонат бил Сўзни, эй одам,
Тил нега ваъда берса, муқаррар бажар”.
Қонун ёзиқ, қулсан қабул эт, кулма
Ё рад этгин ва ё улугла чиндан.
Китоб кўтариб юрган эшакдай бўлма,
Фақат юк бўлмасин елкангга минган.

* * *

Ботар, сўнар кўмир чўғидай офтоб,
Кулранг саҳро. Мудрар, эгилар шу тоб
Одам бошлари. Фурсат жуда ҳам яқин:

Шамсни узатиб, шиппакларни ечадир ҳамма,
Юлдузлар остида, қош қорайган палла
Эгамга кўтарамиз намозимизни сокин.

Дашт чўпонлари биз, билардик нени!
Ўз юртимиз минораларин энди
Болалик эртакларидек эслармиз, дил – қон.

Қаййум Раббим, саҳро кўкида ёйгин
Оқшомги қора – кўкишда илоҳий ойдин
Сайёралар китоби – бизнинг Қуръонни!

Букканча тизимизни, кўзларни юмиб,
Жон тотли бир тақвога расо кўмилиб,
Юзга тортамиз салқин қумлар ёлқинин.

Муножот билан дилдан тиёлмай ёшни
Ҳузурингга забун хокисор эгамиз бошни,
Қиргоққа бош урганидек денгиз тўлқини.

* * *

Кимсасиз замин кўкида ёнар қаҳқашон,
Қутлуг Олапар юлдузлари қўр тўккан мағрур.
Тўсиндан зулмат босар – чўғ-олов илон,
Ер қоронгилиги узра осмонни ёрадир кимдир.

*Йўлчи, ҳеч қўрқмагин! Даштда мўъжизадир мўл.
Бу қуюнмас, балки жинлар таиивиш уйғотган
Фаришталар сардори, меҳрибон Оллоҳнинг қули,
Иблисларга тунлар олтин найзасин отган.*

ИБРОҲИМ (а.с.)

*Қоронғи тун эди бир кун саҳрода порлоқ
Юлдуз кўриб кўкда, хитоб қилди Иброҳим:
“Мана менинг Раббим!” Тун ярмида бироқ
Юлдуз ботиб кетди, энди кўролмас ҳеч ким.
Тонгга яқин эди бир кун саҳрода порлоқ
Ҳилолни кўриб, хитоб қилди Иброҳим:
“Мана менинг Раббим!” Юлдуз каби бироқ
Нури сўниб, ботиб кетди ой ҳам, топгай ким?
Эрта тонг чоғи эди бир кун саҳрода порлоқ
Кўёшга қўл узатиб шод хитоб қилди Иброҳим:
“Мана менинг Раббим”. Офтоб ҳам бироқ
Шомда ботиб кетди сирғалиб уфқ ортига жим.
Ҳақ йўлни Иброҳимга ўзи кўрсатди Оллоҳ!*

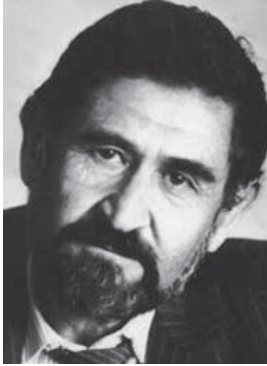
КЎЗГУ

*Қиш куни қош қораяр, тун чўкади хотиржам,
Кўнгилга қулар бир-бир – жилваланганлар бари.
Кўзгуда кўринганлар йўқолган – сўнгандай шам...
Ўлим ҳам худди шундай, шундайдир ўлим жари.*

*Лаҳад қоронгилигида фақат менинг сигарам
Ажиб чақнаб туради, чўғи қизаринқираб.
У ҳам сўнади охир, из қолдириб бирор дам
Ортидан хушбўй, уқпар иси ҳам қолмас, ёраб.*

*Ким бу Зот, ўйнаётган? Кимнинг азиз бармоғи,
Чақнаб узуги ҳар он, симлар устида толмас?
Кўнглимни ёритганча орзу-армон чироғи,
Қабр қоронгилиги мени ҳеч қўрқитолмас.*





Неъмат АРСЛОН

(1941 йилда туғилган)

АШИРИТ

Новелла

Таниқли ўзбек ёзувчиси. У Қашқадарё вилоятининг Шаҳрисабз туманида туғилган. Самарқанд давлат университетини тамомлаган (1965). Адибнинг “Аёл сувартига чизгилар”, “Олдинда яна тун бор” ҳикоялар тўпламлари, “Адам водийси”, “Мавҳумот” романлари чоп этилган.

Бу маъданинг “Аширит” деб номланиши уни Европага биринчи бўлиб олиб келган бухоролик савдогар Ашурбойнинг номи билан боғлиқ¹.

Минерал ва тоғ жинслари ҳақидаги маълумотномадан

Жонгинам Сюзи!

Қулоқ сол, Кёнигсберг гувраниб ётибди.

Ҳамманинг оғзида битта сўз такрорланади: “Аширит!”, “Аширит!”

Бу мўъжизавий бир тош. Ўзи зумраддай яшил ёки кўк. Ичи кўринади. Ҳамма гап ана шунда. Уни Бухоро деган аллақандай мамлакатдан бир киши олиб келган. Жуда бой савдогар одам. Шаҳарнинг бадавлат хонимлари шу тошдан ясалган тақинчоқларни савдолашиб ҳам ўтирмай сотиб олишяпти. Тошнинг ичига қараган киши нималарни кўришини айтиб ўтирмайман. Чунки бу таърифга ҳам, қоғозга ҳам сизадиган нарса эмас. Шу Ашурбой дегани Париж орқали Мадридга ўтмоқчи. Эскуриални² кўриши ниятида эмиш. Менимча, Париж уни осонликча қўйвормайди! Қисқаси, қуруқ қолма, ҳеч бўлмаганда бирорта узугини қўлга кирит. Бу қандай натижага олиб келишини кейин ўзинг кўрасан.

Сени ўпиб қоламан:

Аглаида Гердер.

Р. С. Сенга хат ёзмаганимга анча бўлди. Ҳозир биз бошқа жойда яшаймиз. Мабодо йўқламоқчи бўлсанг қўйидаги манзилга ёз:

Кёнигсберг, Преголь-47.

¹ Здорик Т.Б., Матиас В.В. и др. Минералы и горные породы СССР. –М.: Мысль, 1970.

² Эскуриаль, Эскориал – Испания пойтахти Мадриддаги машҳур сарой-монастр.

Аделина анчагина босиқ, мулоҳазакор, етти ўлчаб бир кесадиган аёл эди Шанъе хоним. Шундай бўлса-да, хат уни қаттиқ ҳаяжонга солди. Тошойна олдида туриб қандайдир овозни тинглаётгандек гоҳ ўнг, гоҳ чап чаккасини ойнага солиб кўрди. Аёлнинг ортиқ даражада ҳаяжонланаётган юрак зарбларини ўзида акс эттириб, титраб шуълаланарди кулоғидаги ёкут кўзли ҳалқа. Ва майингина сийпаларди унинг ёноқларини оловранг бу шуълалар. Садафранг сандиқча ичидаги тақинчоқларга ижирғаниброк қаради Аделина хоним. “Минг йилдан бери алмисоқдан қолган шу дарди ҳариналар менга ҳамроҳ. Беранжъе хоним кечаги зиёфатда яна бошқа тақинчоқларини кўз-кўз қилди”, деган фикрдан қони қизиби, ойнадаги аксини танқидий назар билан кузатди ва хаёлан, балки ихтиёрсиз бир тарзда шивирлай бошлади унинг лаблари: “Аширит... Аширит...”

Оқшом пайти ўзининг тунги қароргоҳида ўтириб, банкдаги фақатгина ўзига тегишли бўлган маблағини чек дафтарчаси билан солиштириб ҳисоб-китоб қилди. Таниш ломбард ва уни юритувчи тепакал судхўрнинг кулранг пешонаси кўз ўнгидан ўтди. Аввал ҳам бир неча бор иши тушганди тилла ва кумуш буюмлару антиквар нарсаларнинг нукси уриб қолган бу одамга. Зеро, бадавлат хонимларни ва жанобларни ҳам гоҳи-гоҳида пул ва инсон шаъни билан боғлиқ қалтис ҳолатларда “ломбард” деб аталмиш маъво шармандалиқдан кутқазиб қолиши сир эмас. Ана шу хаёллар билан тақинчоқларга тўла сандиқчани нарироқ суриб қўйиб меҳмонхона, зал ва оралиқ интерьерлардаги сувратларни бир-бир кўздан кечирди. Катта пул туради бу сувратлар. Мана, Диего Веласкеснинг “Инфанта Мария” картинаси. 1628 йил. Шу қаторда 1653 йилда чизилган “Инфанта Маргарита” картинаси, ундан нарироқда Ж.Патернинг “Таманно” картинаси ҳамда француз рассомлари қаламига мансуб бир қатор бошқа сувратлар... Санъатнинг қадрига етар ва санъат асарларини яхши тушунарди Аделина хоним. Авваллари сира мақтанмаганди ўзининг мулки бўлган қимматбаҳо тақинчоқлар билан. Лекин энди...

Орадан бир ҳафта ўтмай Париж зодагонлари орасида ҳам “Аширбай”, “Бухара”, “Аширит” деган сўзлар оғиздан-оғизга ўтиб, бадавлат жаноблар чўнтақларини дам-бадам ушлаб кўрадиган, зодагон хонимлар эрларига ўзгача ғамза қиладиган бўлиб қолдилар. Бухоролик савдогар эса Луврда улуғ рассомларнинг асарларини томоша қилиб юрарди худди шу кунларда. Пер-Лашез қабристонига ҳам борди, қайси халққа мансуб бўлмасин, унинг қабристонини зиёрат қилишни савоб деб биларди Ашурбой. Биби Марям ибодатхонаси ва бошқа диққатга сазовор жойларни ҳам зиёрат қилди. Қаерда бўлмасин, париждиклар катта қизиқиш билан қарашарди унга. Кейин бадавлат хонадонларда бухоролик савдогар шарафига зиёфатлар бошланиб кетди.

Мана, ниҳоят, Аделина хонимга ҳам навбат етиб (уни Сюзи деб атарди кёнигсберглик дугонаси), Парижнинг казо-казолари билан тўлди меҳмонхона. Хонимнинг қизи илм йўлидан кетганлиги сабабли олимлар ва фан арбоблари ташкил этарди зиёфатга ташриф буюрган меҳмонларнинг

кўпчилигини. Ашурбой – давра тўрида. Гарчи Париж лаҳжасини бироз бузиб гапирса-да, жон қулоғи билан тингламоқда эди меҳмонлар унинг ҳикояларини. Хонимлар эса тоқатсизланишар ва тезроқ бухороча сандиқларнинг очилишини кутишарди. Албатта ўткир нигоҳли заргарлар ва қимматбаҳо маъданларнинг сир-асроридан хабардор кишилар ҳам бор эди меҳмонлар даврасида. Ниҳоят, қўлдан-қўлга ўтди катталиги ростмана кишининг муштидай келадиган зумрад рангли тош. Сандиқларга келганда, уларни ўзи билан олиб юрмаслигини билдирди Ашурбой. Фақат ёнидан ҳамёнини чиқариб мельхиор, тилла ва кумуш гардишли, Аширит тоши қадаб зеб берилган бир неча дона билакузук ва ҳалқаларни намоёниш этди. Хонадон соҳибасининг қистови билан сандиқларни очмасликка келишиб олганди бухоролик савдогар. Меҳмонлардан кўпчилиги бухоролик савдогарни ўз хонадонларида кутишларини айтиб тарқала бошладилар. Хона бўшаб қолди.

Савдо шу тартибда бўлганди бошқа хонадонларда ҳам. Аввал зиёфат берилар, меҳмонлар тарқалгандан кейин зиёфат берган уй эгалари олдида очиларди сандиқлар. Шанье хонимникида шу хонадоннинг энг яқин кишиларигина қолган эдилар. Бухоро атласи, кундал ва баркут матоҳлар, рангдор адраслар, заргарлик буюмлари... Ҳаммаси нафис, бежирим ва ҳайратафзо. Аммо буларнинг ҳеч бири Аширит тошичалик мўъжизакор эмас. Тошни қўлига олиб улкан қандиллардан қуйилиб турган ёруғликка тутиб томоша қиларди хонадон бекаси. Тош қаърида турли кўринишдаги дарзлар, чизиклар ва бир-бирига тутшиб жойлашган отқулоқ япроғига монанд шакллар... Қўлнинг ҳаракати озгина бўлса-да ўзгариши билан шакллар бошқа кўриниш олар, тошнинг ички деворларида антиқа чизгилар ва нақшлар ҳосил қиларди улардан таралаётган ички нур толалари.

3

Ногоҳ титраб кетди Шанье хонимнинг бармоқлари. Юзи оқариб лаблари ҳаракатга келди ва товушсиз шивирлади: “Марсель!.. Марсель!..” Сўнг чўчиб атрофига аланглади, ёши қирқдан ошиб қолганига қарамай, хаёлига келган фикрдан қизиллик югурди унинг ҳали ажин тушиб улгурмаган ёнокларига. Аширит қаъридаги чизиклардан гўё шу сўзни ўқиган ва бўй қизлик пайтидаги жўшқин муҳаббатини эслаб ҳаяжонга келганди аёл. Бундай руҳий ҳолатнинг рўй бериши бежиз эмас. Шаффофланувчи ёки ўзидан нур таратувчи маъданлар нафақат инсон кайфиятига, соғлиғига ва унинг руҳиятига ғойибона таъсир кўрсатади, балки ҳаётининг тубдан ўзгариб кетишига ҳам сабаб бўлишидан башорат қилувчи ақидалар ҳам бор. Хусусан, ҳиссиётга берилиб яшайдиган кишилар қимматбаҳо ва ноёб тошларнинг сеҳру жодусига ортик даражада ишонадилар. Француз заргари Таверье 1642 йили Ҳиндистондан олиб келган 45-52 каратли “Хоуп” (“Умид”) деб номланган тош кимнинг қўлига тушмасин, ўша одамнинг, албатта, бахтсизликка учрагани тарихий ҳақиқат. Балки буларнинг барчаси тасодифлар силсиласидир... Хуллас, қимматбаҳо тошларга тийиксиз бир куч билан интилади инсон. Ва агар олмос, гавҳар каби бебаҳо маъданлардан бирортасини қўлга киритган бўлса-ю, бахт ташриф буюрса ёки бахтсизлик соя солса, тақдир эврилишларини ана шу маъданлардан деб билади

инсон. Шунинг учун ҳам “Хоуп” ёки “Кўҳинур”га ўхшаш ноёб тошлар тўғрисида тўкилган афсоналар замирида аслида нималар борлиги худди шу тошларнинг ўзи каби сирлигича қолаверади.

...Рафиқасининг нимадандир каттиқ таъсирланганини пайқади жаноб Эптон Нувель де Шанье, аммо аёлнинг хаёлидан ўтган ҳолатни билишга ожизлик қилди унинг тасавури. Ва тошни назокат билан хонимнинг кўлидан олиб ёруғликка тутди. Узоқ тикилди бу антиқа маъданнинг ички оламига ва ўзининг ички дунёси гўё шу маъдан ичига ўтгандек, йигитлигини, мансаб пиллапояларини ва ёшликдаги омадсиз севгисини кўз ўнгига келтириб хўрсинганча яна рафиқасига қайтарди уни. Гўё бу ишларга мутлақо алоқаси йўқдек, диванда ўтирганча қайноқ чой хўпларди Ашурбой.

Мана, навбат етиб келди савдо-сотик ишларига ҳам. Бир жуфт билагузук харид қилди Шанье хоним. Эри таклиф этган сирға жуда нафис ва сержило бўлса-да, билагузукни маъқул кўрди. Билагузукдаги тошларга истаган пайтинг қараб ўтиришинг мумкин, ҳалқа эса қулоқда туради, унга қараш учун ё ойна олдиға бориш ёки ечиб қўлга олиш керак деган фикрда шундай қилди. Кёнигсберг шахрида яшовчи дугонасининг, яъни Аглаида хонимнинг тахмини тўғри чиқди. Ҳақиқатан ҳам, Ашурбой Парижда қарийб бир ой қолиб кетди. Ёшгина ва ҳали турмушга чиқмаган, афтидан, ҳали-вери бу масалани ўйлаб кўришни хаёлига ҳам келтирмайдиган турколог қизнинг таклифи ва талаби туфайли чўзилди унинг сафари. Ашурбой билан дастлабки учрашувидаёқ, ҳатто дурустроқ сўрашишни ҳам унутиб, саволга тутди турколог қиз:

– Сиз... парс?

– Ўзбек.

– Ўзбек?!

Чарақлаб кетди қизнинг кўзлари:

– Ўзбек?! Монтеस्कьёнинг Ўзбегими?

Бир дам ўйланқираб қолди Ашурбой. Монтеस्कьё ҳақида эшитганди, ёзувчи ва мутафаккир Монтеस्कьё, бу аниқ, аммо унинг Ўзбеги ким ва нима учун унинг Ўзбеги, деган саволлар ўтди дилидан. Турколог қиз кутиб турмади, тилла топган тентакдай қувончини ичига сиғдиролмаёқ хайратини ошқор этди:

– Сиз тўғрингизда ўқиганман. Сиз донишмандлик илдизларини қидириб тинч ва осойишта ҳаётингизни, кўп сонли хотинларингизни тарк этиб Европа бўйлаб кезиб юрибсиз. Зашининг сизни қўмсаб ёзган хатларидан каттиқ таъсирланганман. “Келгин энди менинг бебаҳо, Ўзбегим, бу ерда муҳаббат тантана қилиши учун кел!” деган сатрларга қараганда Заши сизни каттиқ севаркан. Роксана-чи? Фатима-чи? Аммо сиз назаримда Роксанани кўпроқ севасиз. Аёлларни ҳарамда сақлаб кўплаб кўрикчилар кўйишларингиз тўғрими? Ҳақиқатан ҳам, шундайми? Роксанага йўллаган мактубингизда: “Роксана, сен бу ерда бўлганингда, аёлларнинг шармандали ҳолатларини кўриб аёл бўлганингга пушаймон ер эдинг”, деб ёзгансиз. Европа аёлларини садоқатсизликда айблагансиз... Бу фикрингизга мутлақо қўшилмасдим, агар айрим ҳолатларнинг гувоҳи бўлмаганимда. Шахсан мени дин тўғрисидаги фикрлар ҳам бирмунча қизиқтиради. Мен бошқа бир ходиса ҳақида ҳам кўп ўйлаганман... “Дунёга ўн икки нафар имомни берган аёл қабрини зиёрат қилдик-да, яна йўлга тушдик”, дегансиз дўстингиз

Рустанга, сафар ойининг 15-куни ёзган мактубингизда. Ана шу аёлнинг кимлигини билишни истайман...

- Биби Фотима у кишининг исмлари.
- Ростми, ҳақиқатан ҳам, ўн икки нафар фарзанд кўрганларми?
- Рост. Шарқда бундай масалаларда ёлғон гапирилмайди.
- Пайғамбар бўлганларми уларнинг ҳаммалари?
- Имом десак тўғрироқ бўлади.
- Имом пайғамбардан улуғми?

Жавоб беришга улгурмади Ашурбой. Турколог киз суҳбат мавзуини янги ўзанга бурди:

– Аммо сиз келтирган Аширит тоши мени бундан-да кўпроқ қизиқтиряпти. Зеб-зийнат сифатида эмас, мен асли минералогман. Туркий тилни эса, сиз томонларнинг тоғ жинслари ва минералларини туркона тилда айтиш ва ўзимизники билан солиштириб тадқиқ этиш мақсадида ўрганияпман. Бобуршоҳнинг “Кўҳинур” тоши тўғрисида ҳам эшитганман. Сиз келтирган Аширит балки Кўҳинурнинг ўзи ёки унинг бирон-бир кўриниши эмасмикан?..

4

Шошқину жўшқин бу қизнинг гапларини тинглар ва эътироз билдиришга беҳуда уринарди Ашурбой. Қизнинг шошқинлиги туркий миллатга мансуб кишини учратиб қолиб, ўз билимини синаб кўриш ва мусулмонлар тўғрисида профессори сўзлаб берган билимларни тўлдириш, балки уларнинг қанчалик тўғрилигини синовдан ўтказиш бўлса, жўшқинлиги табиат берган феъл-атворга боғлиқлигини, қайси жиҳатдандир фарангларга хослигини англаб турарди суҳбатдоши. Ва файласуф Шарль Монтескьёнинг Ўзбеги тўғрисида ўйларди хаёлан.

– Нотр-Дам¹ сизни ҳайратга солдими чиндан ҳам? – дея бирдан мавзуни яна ўзгартирди киз. – Редига ёзган мактубингизни шу ҳақдаги фикрлар билан бошлагансиз... Борми Бухорода ҳам бизнинг Нотр-Дам каби ҳайратомуз ёдгорликлар? Ҳаммани ўзига тортади бизнинг Париж! Дарвоқе, уч йилдирки, 1777 йил сентябрдан буён Вольфганг Моцарт ҳам Парижда. Йигирма бир ёшли бу йигитнинг истеъдодидан ҳамма ҳайратда. Балки кейинги ҳафталарда унинг концертига кирармиз?..

Ашурбой табиатан меланхолик² бўлиб, оғир табиат ва камгап, бир гапни айтишдан олдин вьетнамликларнинг мақолига амал қилиб, тилини оғзида етти марта айлантириб оладиган одам бўлганлиги сабабли қизнинг тинимсиз жаврашидан ақли шошди, унинг нафас ростлашини кутди ва ҳеч бўлмаганда Бухородаги Ситораи Моҳи Хоса тўғрисида сўзлашга неча бор чоғланди. Буни пайқаган мадам Шанье: “Савол бердингми, жавобини кут, жонгинам”, деб койиган бўлди қизини, билагузугида яшнаб турган тошлардан кўз узмай. Ҳинд аёллари бурнига ҳам зирак таққанидек, билакни тақинчоқ билан безаш қизиқ туюлмоқда эди унга. (Ўзбек ва тожик аёллари ҳам ўша даврларда бурунларига зирак тақиб юришлари ва бу тақинчоқ латвинди деб аталишини билмасди, албатта, Шанье хоним). Ва мўъжизавий

¹ Нотр-Дам – Париждаги Биби Марям ибодатхонаси.

² Меланхолик (лот. melancholia – қора сафро) – депрессияга, ғамгинлик, тушкунлик кайфиятига мойил киши.

Аширит тошига эга бўлган Бухоро мамлакати урфларига, безакларига, аёлларининг кўринишига, мамлакат манзараларига жуда кизикаётганди.

– Ситораи Моҳи Хоса деб эшитганмисиз? Юлдузларга ва ойга монанд дегани бу. Бухорода ана шундай қадимий ёдгорлик бор. Аммо сизга, мадмуазель Элоиза, аввало Бухоронинг оддийгина бир кишлоғи тўғрисида сўзлаб бермоқчиман, – бир нафас сукут қилди Ашурбой. – Ўйлайманки, бефарқ қолмайсиз.

Билагузукдан кўз узиб, ўша кишлоқни кўрмоқчидек узоқ уфққа тикилди мадам Шанье. Қиз эса Ашурбойдан кўз узмасди. Шарқ аёлларига хос кўнғир эди унинг кўзлари ва корейсларникидек кийик эди. Бунинг устига бодомқовоқ ва қаламқош. Юқори лабининг ўнг четида зиғир донасидан ҳам кичик қора хол. Сочи ҳам битта қилиб ўрилган ва орқага ташлаб қўйилган. Этаги узун, яримшаффоф батистдан тикилган кўйлақда бўйбастии янада узун кўринади. “Атлас кўйлақ кийса, қандай жозибали бўларкан бу навнихол хилқат?” деган фикр ўтди шууридан ва ўз фикридан ўзи ўнғайсизланиб нигоҳини ерга олди Бухоро савдогари.

Тик турганча – айвон тўсинига суянган ҳолатда – суҳбатлашардилар улар. Қиз савол берар, фикр билдирар, назарида вақт тез ўтиб кетаётгандай ва кўп нарсани билиб олишга улгурмай қоладигандай шошилар, шундай бўлса-да, суҳбатдошининг ташки киёфасини ҳам тарозига солиб, ўлчаб кўрмоқда эди. Рўпарасида турган туркийзабон бу одамнинг ёши ўттиз бешларда бўлса ҳам анча ёш кўринарди. “Юзи бронза тусда, Шарқ куёшининг тафти бордек, кенг ва очик, тароватли ва улуғвор унинг юзи. Афтидан, ўз кадрү қимматини билладиган одам. Елкадор, бўйчан ва бақувват. Француз тилида дурустгина гапира олади. Казо-казолар даврасида ўзини эркин тутуди ва босиклик билан ҳикоя қила олади”. Шу билан чеклангандай бўлди кизнинг антропологик тадқиқоти ва яна саволга тутди суҳбатдошини:

– Бухоронинг оддийгина кишлоғи? Гапиринг, мсьё, шу ҳақда эшитгим келади, – деди қиз бироз эркаланганнамо.

– Бухоро музофотида Афшона деган кишлоқ бор. Бир кун келиб бутун дунё ана шу кишлоқдан миннатдор бўлади деб ўйлайман. Чунки оламга Ибн Синони берган бу кишлоқ...

– Афшона! Бунча чиройли бу сўз. Мазмуни нима экан? Мен сўзлар мазмуни билан ўйин қиламан. Бўлақларга бўлиб, кўшиб, тескарисидан ўқиб кўраман. Сўзлар жуда кизик. Умуман, дунёдаги барча тилларга қизикаман. Афшона!.. Жуда жарангдор. Афшона... Афсона!..

– Бу сўз мазмуни, унинг келиб чиқиш тарихи жуда узун. Бир учи хитойга, бошқа бир томири қадимий хуннларга ва Дашти Қипчоққа, яна бошқа худудларга бориб тақалади. Она бўри деб ҳам талкин қилдилар унинг номини. Хуллас, Ибн Сино шу кишлоқда дунёга келган...

– ...Ва дунёни ҳайратга солган, – кўшимча қилди қиз, – Алфраганус ҳам бухороликми? Алгоритм-чи, яъни Ал-Харезмий демокчиман. Бухорога яқинми Харезм? Бунча улуғлар кўп сизнинг юртингизда! Қани энди мен ҳам...

– Элоиза!..

Норозилик оҳанглари яққол сезилиб турарди мадам Шаньенинг сўзида.

– Мам-ан!..

Кулиб қўйди Ашурбой. Фарангларнинг бурун товушлари, “антр”, маман” каби сўзларни талаффуз қилганда бурун бўшлиғида ҳосил бўладиган “нг”

товушига монандроқ ва бизнинг талаффузимиз билан бериш қийин бўлган оҳанг қизиқтирарди уни.

– Сен тугамас саволларинг билан мсьё Ашурбойни толиқтириб қўймагин дейман, – қизига дакки берди она.

– Йўқ, аксинча, менга маъқул бу суҳбат. Билимга чанқоқ қизларни яхши кўраман. Бундай қизлар моддий бойликларга унчалик ружу қўймайдилар. Модомики, қизингиз... мадмуазель Элоиза бизнинг юртга қизикаркан, бажону дил унинг саволларига жавоб беришга тайёрман.

5

Шу пайт хизматкор ҳабаш чол остонада пайдо бўлиб, профессор жаноб Беранжье ташриф буюрганини эълон қилди ва хонадон бекасининг жавобини кутганча эшик олдида туриб қолди. Жаноб профессорни қабулхонада кутиб олишини билдириб ўрнидан турди мадам Шанье. Ва енгилгина таъзим қилиб, Ашурбойдан узр сўраган бўлди. Аммо орадан тўрт-беш дақиқа ўтмай профессорни бошлаб кирди. Бу ҳурматли жанобни шарқона эҳтиром билан қарши олди Ашурбой. Оддий ва самимий бўлди уларнинг суҳбати. Гап мавзуини фарангларга хос кувноклик билан дарҳол минералогияга бурди жаноб Беранжье. Ва Бухорони кўриш орзусида юрганлигини айтиб, қимматбаҳо тошларга доир бир неча савол берди.

– Мен бутунлай бошқа соҳанинг одамиман, оддий савдогарман, – жавоб қилди Ашурбой шарқликларга хос елка қисиб. – Бухорода заргарларим бор. Жуда маҳоратли улар. Умуман, Бухоро заргарларини Россияда, хусусан, Оренбург ва Санкт-Петербургда кўп қадрлашади.

– Ҳа, бир неча кундирки, Аширит тошидан ясалган буюмлар тўғрисида эшитиб юрибман. Касбим тақозоси билан ўша тошни бир кўриш орзусида келдим. Албатта, шахсий қизиқиш эмас бу. Яна бир неча кундан кейин Париж минералогларининг катта анжумани бўлади. Агар шу йиғинимизга ташриф буюрсангиз ва Аширит тошини намойиш этиб, жаҳоншумул бу янгиликдан бизни хабардор қилсангиз, бағоят миннатдор бўлардик. Мен шогирдим Элоизани ва бошқа ҳамкасбларимни назарда тутяпман. Ўйлайманки, йўқ демайсиз, – қўшимча қилди профессор Осиё одамининг рад этишидан чўчигандай, бир қадар шошқинлик билан. – Айбга буюрмайсиз... Ҳозир ўша тошни... Агар имкони бўлса...

– Бош устига!

Шундай деб, жаноб Нувелнинг кошонасидан ўзи учун ажратилган хона томон юрди Ашурбой ва сандиқчани олиб чиқди-да, уни очиб профессорнинг олдида қўйди. Чўнтагидан заррабин олиб астойдил ишга киришди жаноб Беранжье. Гарчи ўтирган ўрни ёруғ бўлса ҳам, айвоннинг очикроқ жойига бориб куёш нурига тутиб қаради тошни, дунёнинг турли томонига айлантириб син солди. Оғирлигини салмоқлади, ҳатто ҳидлаб, силкитиб ва қулоғига тутиб ҳам кўрди. Ва енгил бир хўрсиниш билан якунлади бу тадқиқотларни.

6

...Орадан бир ҳафта ўтиб Париж геологлари ва минералогларининг йиғинида ўтирарди бухоролик савдогар. Анжуманга минералогия ва тоғ

жинслари бўйича илмий тадқиқотлар олиб бораётган нуфузли олимларнинг таклиф этилишига қараганда, асосий гап Бухородан келтирилган зумрад тош устида бориши керак. Дунё кезиб юргани ва кўплаб Европа давлатларида бўлгани, турли тоифадаги одамлар билан мулоқот қилишга тўғри келганига қарамай, бухоролик савдогарни бироз хаяжонга солди бу йиғин. Ўзига қолса, олимлар даврасида ўтиргиси йўқ эди, аммо ёш олима мадмуазель Элоиза ва унинг профессори “йиғин атайлаб сизнинг шарафингизга бўляпти”, деб туриб олишди.

Ҳамманинг нигоҳи Ашурбойда. Унга диққат билан қараб олишар ва худди сувратини чизаётган рассомлардай нималарнидир қоғозга туширишар ва ёзишарди, шивир-шивир билан ҳали йиғин бошланмасдан туриб мунозарага киришиб кетган гуруҳлар ҳам бор эди бу залда. Ниҳоят, давранинг биринчи қаторида ўтирган қотмагина тепакал чол ўрнидан турди. Қўлидаги кўнғироқчани бир-икки силкиши билан сув сепгандай тинчиди зал. Ҳамма бухоролик ўзбек билан тезроқ танишишни ўйларди ва ҳали Европага маълум бўлмаган мўъжизавий тошни тезроқ кўришга ошиқарди. Бундай йиғин, яъни геологлар, минералоглар, петрографлар ва туркологлар иштирокида биринчи марта ўтказилаётганлиги, бунинг сабаби Европа учун шу пайтгача номаълум бўлган янги бир минерал билан танишиш кўзда тутилганлиги тўғрисида қисқагина гапириб, тошни намоёни қилиш ва унинг хусусиятлари тўғрисида тушунча беришни илтимос қилиб Ашурбойга қаради йиғилишга раислик қилаётган олим.

– Мен олим эмасман, савдогарман, – деб гап бошлади Ашурбой. – Шу боис минералогия соҳасидаги билимим билан сизнинг даврангизда мақтана олмайман. Аммо ўзим олиб келган маҳсулотнинг айрим хусусиятларини биламан... – Шундай деб ўзи ҳамиша ёнида олиб юрадиган кутучадаги тошни олди. Ва боши узра баланд кўтарди. Улкан қандиллар таратаётган кучли ёруғликда тош қирралари жилоланиб атроф-теваракка зангор ёғдулар сочилди. Бир неча дақиқага чўзилган ҳайратли нидолар босилгандан сўнг сўзини давом эттирди Ашурбой: – Бу ерда ва мен бўлган барча Европа мамлакатларида, хусусан, Россияда худди келишиб олгандай “Аширит” деб аташяпти бу тошни. Аслида унинг номини юнонча “Диоптаз” десак маъқул бўлармикан деб ўйлайман... Биз ўзбеклар “Кўхинур” деб бироз улуғлаб ва бироз нотўғрироқ атаганмиз. Агар мен қилган таржима тўғри бўлса, “диоптаз” – “ич-ичигача кўряпман” дегани. Дарҳақиқат, тошнинг ўзига, ҳа, фақат ўзига хос хислатларидан бири унинг қаъридаги чизиклар, шакллар, белгиларнинг кўриниб туриши ва ёруғликда нурланиши ҳамда кўлнинг ҳаракати салгина ўзгариши билан тош ичидаги чизиклар, япроксимон нақшларнинг турли кўринишлар ҳосил қилиб жилваланишида. Тош шу қадар сезгирки, ҳатто уни тутиб турган кишининг юрак уришини ҳам илғайди десам муболаға бўлмас... Унинг таркибида мис ва кислород бор. Бошқа яна нималар борлигини аниқлаш шу соҳа олимларига ҳавола. Яна бир фикрни кўшимча қилмоқчиман. Бу тош ҳозирча фақат бизнинг Бухородан топилгани сабабли уни (рус олимларининг фикрига кўшилиб) диоптаз деган бўлсам-да, юнонларнинг ўзи ҳозирча бундан беҳабар. Шу боис, диоптаз унга берилган ном эмас, балки унинг шаффофланиш хусусиятига ишора, холос. Мана, марҳамат, – деб тошни анжуман раисига узатди Ашурбой.

Кўлдан-кўлга ўтди тош. Оғиздан-оғизга кўчди сўзлар. Нигоҳларда

қизиқиш ва ҳайрат. Чамаси, ярим соатлар давом этди бу ҳол. Бўшаб қолган қутичага қараганча нима сабабдандир маъюсроқ ўтирарди Ашурбой. “Бу тош жуда ноёб: малахит, кальцит, хризаколла, каламин каби минералларга дугона бу тош, яъни шулар билан бирга учрайди”, деган хулосага келдилар мутахассислар. Тош соҳибига қайтиб келиб яна қутичадан жой оларкан, унинг номланиши устидаги тортишув ва мунозара авж олиб кетди:

– Тош Бухородан топилган, уни бизга Ашурбой олиб келган. Фақатгина шу инсон тугайли Европа янги бир минерални кўришга муваффақ бўлди, шундай минерал Ер шарида мавжудлигидан огоҳ бўлди бизнинг Европа. Ҳамма жойда, шу жумладан, Парижда ҳам халқ “Аширит” деб атамоқда бу тошни. Биз халқнинг фикрига қарши бормайлик ва диоптазлик хусусиятига, яъни ичдан нурланиб туриш хусусиятига эга бўлган бу тошни Ашурбойнинг номи билан “Аширит” деб атаб...

Раиснинг сўзи тугамай ўринларидан кўтарилишди олимлар ва қарсақлар билан маъқуллашди унинг фикрини.

– Халқ ҳаммамиздан кўра донишмандроқ, – дея давом этди мажлис раиси. – Мен россиялик ҳамкасбларим билан алоқа қилиб шу тош ҳақида сўраганимда, “Бу ерда Аширит номи билан маълум ўша тош, аммо ҳали расмий равишда тасдиқлаганимизча йўқ”, деган жавобни олдим. Демак, минералогия фанига бу тош “Аширит” деган ном билан ёзилади ва бутун дунё олимларига маълум қилинади!

Бирма-бир қўл сиқиб табриклашди Ашурбойни. Хижолатда эди бухоролик савдогар. Аммо узлуксиз ёғилаётган табрикларга қарши боролмади. Эртаси кун мадмуазель Элоиза уни Испанияга кузатаркан, Сена дарёси бўйлаб пароходда Версалгача борди. Ва хайрлашиш олдидан: “Қайтишда, албатта, бизникига ташриф буюринг”, деб ўтина бошлади. Аммо “Ловелас” лангар кўтаришига ҳали ярим соатдан кўпроқ вақт бор. Ашурбой қизни шундайгина дарё бўйидаги емакхонага таклиф қилди. Ташқарида куёш чарақлаб турганига қарамасдан нимқоронғи эди бу жой. Ғарб тарафдаги деразадан “Ловелас”нинг тўгараксимон деразалари яркираб кўринади. Жанубий дераза ортида “Мадам Жьютюль Буше” деб номланган оқ атиргуллар барқ уриб очилган...

Шу ерда қандай гап-сўз бўлди уларнинг орасида, нималар ўтди Ашурбойнинг хаёлидан, пароходнинг номидаги яширин маънолар¹ таъсиридами, дабдурустдан сандиқчани қизга узатди. Олимларни ҳайратга солган ўша тош тинчгина ётарди унинг ичида. Иккала қўлини кўксига босиб бош чайқади қиз.

– Ол, бизнинг тилимизни шунчалик яхши билган ва урф-одатларимизни ҳурмат қилган, Бухорога ғойибона муҳаббат боғлаган сендай қизга... – Бироз ҳаяжонланиб сўз тополмай қолди Ашурбой. Элоизанинг юзи лоладай қизариб кетди. – Ол! – деб, охири айтилмай қолган гапни якунлади бухоролик савдогар. Қизнинг кўлига тутқазди Аширит ором олаётган сандиқчани ва этак силқиб ўрнидан турди. Ҳамма нарсани шайлаб ташқарида кутиб турарди унинг содиқ хизматкори. Сахтиён сумкачасидан Шарль Монтескьёнинг Европа бўйлаб кезиб юрган Ўзбек тўғрисидаги китобини олиб Ашурбойга узатди қиз ва аранг лабларидан учди “кутаман” деган сўз.

¹ Ловелас – С. Ричардсоннинг “Кларисса Гарлоу” романи қаҳрамони. Аёлларни йўлдан уришга моҳирлиги билан ном чиқарган киши.

Охиста чайқалади “Ловелас”. Чайқалади ва аллалайди пароход. Шитоб билан олға интилаётган қудратли ва тирик жонзотни эслатади унинг бир маромдаги пишқириши, ҳар замонда оғир уҳ тортиб қўйиши ва хуштак чалиши. “Ловелас”нинг биринчи даражали каютасида кетаётган савдогарнинг қўлида қизгина берган китоб. Ўзбек ва унинг дўсти Риканинг Европа бўйлаб саёҳати ва уларнинг ўз юртига йўллаган мактубларида француз, испан, португал ва бошқа Европа мамлакатлари халқларининг ҳаёт тарзи жуда жонли ва қизиқарли тасвирланган. Секин юзига яқинлаштирди китобни ва энгилгина атир ҳидини туйди. Элоиза пардоз-андозга ва тақинчоқларга унчалик қизиқмаслигини ва ҳатто бир қадар ўзининг ташқи қиёфасига бефарқлигини пайқаганди ўша бир ой давомида. Демак, бу китобни бошқа бир мем ҳам ўқиган... Монтескьё гўё икки халқни, яъни форсий ва туркий халқларни бирлаштиришни кўзда тутгандай: китоб қаҳрамонининг номи Ўзбек, миллати эса форс. Аммо Элоиза китоб қаҳрамони билан Осиёдан ташриф буюрган Ашурбойни бир вужудда ҳис этаётгани ва балки Ашурбойни Ўзбек тимсолида кўраётгани аниқ. Балки Элоиза китобни ўқиш давомида Ўзбекни севиб қолгандир ва мана энди Ашурбой қиёфасида унинг ўзини кўриб турибман, деб шу фикрга ишонч ҳосил қилгандир... Ҳақиқатан ҳам, ақлли, билимли ва мард инсон сифатида яхши таассурот қолдирарди Монтескьёнинг Ўзбеги. “Аммо бир нарса аниқки, йиллар орасидаги тафовутни ҳисобга олмаётир қизгина”, деган хаёлга борди Ашурбой. Ва дарҳол ҳисоблаб кўриб, қиз эмас, балки ўзи янглишганини англади. “Мен эса ҳозир ўттиз бешдаман!..” Беихтиёр хаёлига келган бу фикрнинг бир учи мадмуазель Элоизага бориб туташаётганидан ажабланиб жилмайиб қўйди. Йигирма бир ёшда эди қиз.

Буни қарангки, йиллар ва рақамлар айирмаси солиштирилганда, Монтескьёнинг Ўзбеги билан деярли тенгдош бўлиб чиқди Ашурбой. Демакки, қизгинанинг уни “Форс мактублари”да тасвирланган Ўзбек деб қабул қилишида жон бор. Мана, ниҳоят кўринди Испаниянинг Бельбао порти ва пишқириб, уҳ тортиб, хуштаклар чалиб тўхтади “Ловелас”. Ва испан тупроғига қадам босди Ашурбой.

...Ҳақиқатан ҳам, ҳайратафзо иншоот эди Эскуриаль. Не-не фикрларни хаёлидан ўтказиб, унинг қаршисида бир муддат туриб қолди бухоролик савдогар. Ўзининг қиррадор пирамидалари билан мағрур қад ростлаб турибди бу улуғвор иншоот. Салобати билан кишини ҳайратга солади унинг оқимтир-кулранг гранитдан тикланган деворлари. Туманли куз манзарасидай. Тошлар... инсон ҳаёти, унинг қизиқишлари... нурланувчи соҳир тошлар... Кўп қизиқ манзаралар намоён бўлди ичкарида. Эскуриаль ва ундаги кутубхона чиндан-да ҳайратомуз. Араблардан қолган кутубхона. Энди у Испаниянинг мулки. Бу мамлакатни мусаххар этган ва кўп йиллар ҳукмронлик қилган араблар пировард-натижада шундай бебаҳо хазинани қолдириб кетишга мажбур бўлганлар. Китобларнинг асосий қисми араб ёзувида. Қўлёзмалар... шеърят, фалсафа, фан дурдоналари. Бир ҳафтадан

бери ҳар кун келиб эртадан-кечгача шу бино ичида айланиб юрарди Ашурбой. Алоҳида-алоҳида 16 ички қалъа, 2673 дераза, 1940 эшик, руҳлар ором оладиган 1860 та хона. Инсон тасаввурига сиғмайдиган нарсалар бор эди бу қасрда. Хусусан, авлиёлар жасадини сақлаш учун олтин, кумуш, бронзадан, ўзидан нур таратувчи тошлардан ишланган мақбаралар қизиқтирди уни. Папа Пий бешинчининг сийдик жомидан олинган тошни ҳам кўрсатишди. Ўзи Бухородан келтирган зумрад билан бу тошни хаёлан ёнма-ён қўйиб эти жунжикиб кетди ва дарҳол узоқлашди бу ердан. Эскуриални томоша қилиш қарийб бир ойга чўзилди.

Ўз юртини қаттиқ соғинган Ашурбой кейинги ҳафта охирларида “Қора Кайман” кемасининг Ўрта Ер денгизи орқали Туркияга йўл олишидан хабар топаркан, юрт соғинчи минг чандон ошиб, шу кема билан Туркияга бориш, ундан Эрон орқали Афғонистонга ўтиш ва Амударё сувларини кечиб, тезроқ ўз юрти тупроғига қадам қўйишга аҳд қилди. Ва Парижда қолган дўстлари-ю гумашталарига мактуб йўллаб, дарҳол Бухорога қайтишларига изн берди. Албатта, мадмуазель Элоизага қолдирган тош қанчалик қимматли бўлмасин, Париждан Германияга ёки Чехославакияга, Австрияга, ундан Украинага ўтиб, Қозоғистон чўллари орқали қайтиш икки-уч баробар кўп вақтни олар ва бу вақт нима сабабдандир мадам Шаньелар хонадонидан қолдирилган тошдан ҳам қимматли туюларди. Дунё кезиб ўрганган Ашурбой ўзидаги бу бетоқатлик сабабини ўйлаб тушунишга улгурмай, Париждан мактуб олди. Хат мазмунидан қаттиқ ҳаяжонга тушди ва Ўрта Ер денгизи сафарини қолдириб Парижга етиб келди. Ҳеч нарсадан истиҳола қилиб ўтирмай, унинг қучоғига отилди Элоиза.

9

Кизнинг хонасида, стол устида турарди Аширит. Устига қора рангдаги матоҳ ёпиб қўйилган. “Қара”, деб боши билан имо қилди қиз. Тошнинг нимқоронғи бағрида ажиб бир синоатни кўрди Ашурбой. Аввалига ҳеч нарсага тушунмади. Худди Бухородаги улуғвор миноралар соя солиб тургандай бўлди дастлаб. Ана шу тасвирлар оралиғида Лаби Ҳовуз сувлари чайқалиб тургандай. Мадраса-масжид мезаналари, гумбазларнинг қадимий ҳаворанг тоқи... Диккат қилиб қараб тошнинг узоқ бир бурчагида юқоридан қуйига тушаётган заррачалар оқимини пайқади. Гўё Бухородаги Мўлиён ариғининг сувидай. Тош қаърига тикилар ва бутун борлиқни унутиб ички бир товуш билан хиргойи қиларди Ашурбой:

*Мўлиён сувин ҳиди келганда алҳол,
Меҳрибон ёр ёдини қўмсайди хаёл.*

Ўзи таржима қилган Рўдакийнинг бу форсий ғазалини айтганида таъсирланиб кетарди ҳамиша, бу сафар кўзларига ёш келди ҳатто. Ёзнинг жазирама иссиғида Бухоро кўчаларидан Мўлиён ариғи томон сувдай оқар эди шаҳар болалари. Ва улар гўё арикни йиллаб кўрмагандай ва соғиниб қолгандай шу шеърни айтганча-қўшиқ қилиб қуйлаганча ўзларини муздек сувга отардилар. Бутун бошли мўъжиза эди Мўлиён. Болалиқда отаси айтиб берган шу шеър билан боғлиқ бир воқеа ёдига келди.

Ривоят қилишларича, Бухоро амири бир гуруҳ аъёнлари, шоиру шуаролари билан (улар орасида Рўдакий ҳам бор эди) ўзга юртда узоқроқ муддат қолиб кетади. Юртини ва оиласини соғинган аъёнлар амирнинг ҳали-вери ватанга қайтиш нияти йўқлигини кўриб турсалар-да, унинг раъйига қараб фикрларини айта олмайдилар ва “Хукмдорга сиз айтинг, кетайлик юртимизга”, деб Рўдакийга илтимос қиладилар. Форснинг улуғ шоири дарҳол шу шеърни ёзади ва амирга тақдим этади. Мўлиён ариғининг бўйини, Бухорода қолиб кетган ёру биродарлари висолини кўмсаб, ўша лахзанинг ўзида, ҳатто оёқ кийимларини кийишни ҳам унутиб отга минади ва йўлга тушади шеърни ўқиган хукмдор.

Мўлиён ариғининг сувларига ўхшарди Аширитнинг зумрад вужуди ичра ҳаракатланаётган ўша зарралар. Оҳу кўзидек узунчоқ ва япроқсимон шакл қаъридан сизиб чиқар, бир жойда тўпланар ва маълум оғирлик олгандан кейин пастга кулаб тушарди зилол томчилар. Аширитнинг чуқур қаърида, балки Ашурбойнинг қалбида рўй бермоқда эди бу ҳодисот. Буни зийрак ва нафосатли аёлларга хос ички бир ҳиссиёт билан пайқади Элоиза. Аширбойнинг хаёлидан ўтаётган туйғуларда Ватанга бўлган муҳаббат бошқа ҳар қандай ҳиссиётдан кучли эканлигини, она юрт ўз фарзандини тийиксиз бир куч билан бағрига чорлаётганини сезиб оғир хўрсинди. Тош йиғларди Ашурбойнинг назарида. Ўз тупроғини, ўзи туғилган тоғларни ва тошлар салтанатини ва Мўлиён ариғининг сувларини кўмсаб йиғларди Тош.



Сомерсет МОЭМ

(1874–1965)

САРҲИСОБ¹

*Рус тилидан
Олим ОТАХОН
таржимаси*

XI

Ўша ёзмокчи бўлаётган китобим, маъносини ифодалаш у қадар зарур бўлмаган барча сўзлар тушириб қолдирилгани туфайлими, тасаввуримда узундан-узун телеграммадек туюларди. Имло хатоларини кўриб бериш учун жўнатишганда қайта ўқимадим, шу боис бу уринишим қанчалар муваффақиятли чиқди, билмайман. Мазкур китоб, янглишмасам, шу чоққача ёзган асарларимга қараганда ҳарқалай табиийроқ чиққандек, аммо унинг баъзи ерлари бўш-баёв ёзилган, бунинг устига грамматик хатолар ҳам етарлича бўлса эҳтимол.

Ўшандан буён яна бир қанча асарлар ёздим. Гарчи тажрибали, мохир адибларнинг (руҳан тетик, жисман заиф!) ижодини тинмай ўқиб, улардан таъсирланиб, ўрганиб юришдан биров чекланган бўлсам-да, доимо имкон қадар яхшироқ, гапиришга арзигулик даражада ёзишга ҳаракат қилардим. Ўз имкониятларим чегарасини аниқлаб олганим важдан, назаримда, шу имконият доирасида мукамалликка эришишдек ягона тўғри йўлни танлагандим. Мендан ҳеч қанақа ҳассос адиб чиқмаслигини билардим. Сўз бойлигим ночор, таъбир жоиз бўлса, қашшоқ эди, энг ёмони, ҳар қанча уринмай, буни деярли ўзгартиролмасдим. Кўнгилдагидек мажоз топишим қийин кечарди, хаёлимга ўзига хос, эса қоларли ташбеҳлар келавермасди. Юксак шоирона хаёллар, тасаввурнинг поёнсиз дунёси, афсуски, менга насиб этмагандек эди. Бошқа ёзувчи, шоирлардаги бундай фазилатларини кўриб ҳавасим келар, шунингдек, уларнинг мураккаб ижодий йўлига ҳамда асарларининг ғоясини йўргаклаган беназир, ва шу билан бирга ғалати, чийратма тилига қойил қолардим. Таассуфки, бунақа “бадий инжулар”ни инкишоф этишга қурбим етмас, қўлимдан келмайдиган бу уринишлар эса мени чарчатиб қўярди. Бошқа томондан, зийрак кузатувчилик қобилиятидан Худо мени сикмаганди, бу йўлда унча-мунча адиб ҳам олдимга тушолмасди, назаримда, бошқаларнинг эътиборидан четда қолган, соддароқ айтганда, ўзгалар сезмаган, кўрмаган нарсалар менинг

¹ Охири. Бошланиши ўтган сонда.

нигоҳларимдан қочиб қутулолмасди. Кўрганларимни аниқ-равшан баён қилиб бериш қўлимдан келарди. Мен мантиқан фикр юритардим, нафис, ғайриоддий сўзлар топиб ишлатишга алоҳида қобилиятим йўқлигини айтмасам, ҳар ҳолда, сўзларнинг жаранги (муסיқийлиги)ни эшита олардим. Ҳеч қачон ўзим хоҳлаган даражада яхши ёза олмаслигимга кўзим етарди, бироқ туғма камчиликларимдан имкон қадар халос бўлиб ижод қилишдан умидимни узмасдим. Узоқ мушоҳадалардан сўнг аниқлик, соддалик ва оҳангдорликка эришишни ўз олдимга мақсад қилиб қўйдим. Санаб ўтилган бу бадий хислатлар, мен уларга берган тартиб бўйича аҳамият касб этади.

Ёзганларини катта қийинчиликлар эвазигагина тушуниш мумкин бўлган ёзувчилар зардамни қайнатарди. Ҳар қандай фикрнинг беҳад нозик маъноларини мутлақо равшан ифодалаб бериш мумкинлигига ишонч ҳосил қилиш учун буюк файласуфларнинг китобларини ўқиш кифоя. Мен Юм на-зариясининг маъзини чақиш осон эмаслигини яхши тушунаман, айрим жумлалар мазмунини ҳар қандай саводхон одамнинг тушуниши эса бошқа масала, аммо фалсафа бобида етарли тайёргарликка эга бўлмасдан, асарнинг асосий маъносини ва сертармоқ мундарижасини англаш имконсиз. Инглиз тилида Берклидек нозик ёза олиш ҳар кимнинг қўлидан келавермайди. Ёзувчилар иккита сабабга кўра – бирлари бепарволик туфайли, бошқалари атайин тушунарсиз ёзади. Кўпчилик одамлар фикрини қиёмига етказиб тушунтириб беролмайди, бунинг сабаби – улар аниқ-равшан ёзишни ўрганиш учун заҳмат чекишга қунт қилмаганлигидан. Бунақа тушуниб бўлмайдиган мубҳамлик замонавий файласуфлар, олимлар ва ҳатто мунаққидларнинг асарларида ўқтин-ўқтин учраб туради. Кейингиларига одам чинданам хайрон бўлади. Зоҳиран, бундай қараганда, бир умр адабиёт оламининг дарғалари асарларини ўқиб, улардан ўрганиб юрган кимсалар, сўз нафосатини, нозиклигини бошқаларга қараганда чуқурроқ ҳис қилишлари лозимдек, улар фикрларини чиройли бўлмасам ҳам, лоақал тушунарли ифодалаб беришлари керакдек туюлади. Шунга қарамай, уларнинг асарларида шундай ғализ жумлалар учрайдики, азбаройи уларни тушуниб олиш учун бир неча марта ўқиш лозим бўлади. Баъзан муаллиф нима демоқчи бўлаётганини тахмин қилишдан бошқа иложингиз қолмайди, негаки айтмоқчи бўлган гапи қолиб, бутунлай бошқа нарсани ифодалаётган бўлади.

Гоҳо ёзувчи ўзи айтадиган фикрига унча ишонмайди, бунга ишончи комил эмас. Ё уддасидан чиқолмайди, ё ялқовлиги туфайли фикрини ҳам хаёлида пишитиб олмаган бўлади. Бунақа чалкаш фикрни аниқ-тиниқ ифодалаш эса, турган гапки, мумкин эмас. Бунинг сабаби – адибларнинг ёзишга ўтиришдан олдин ўйлаб олиш ўрнига, ёзаётганларида ўйлай бошлашлари бўлса керак. Қаламдан фикр туғилади. Бунинг хавфли томони шуки, ёзувчи доим ундан эҳтиёт бўлиши керак, қоғозга тушган фусункор сўз жодуга ўхшайди, у сеҳрлаб қўяди. Кўз билан кўриш мумкин шаклга кирган фикр моддийлашдими, тамом, унинг маъносини англаш қийинлашади. Бироқ бунақа мавҳумлик осонлик билан атайин қилинган ноаниқликка айланади. Аниқ фикрлашга ноқобил айрим ёзувчилар асоссиз равишда ўзларининг фикрларини анчайин маъноли деб ҳисоблашга мойил бўладилар. Улар фикрларим фавқуллодда теран ва қамровли, шунинг учун уларни дуч келган одам тушуниб кетадиган тарзда ифодалаш мумкин эмас, деб мақтанишни яхши кўрадилар. Шунақа ёзувчиларнинг бутун фожиаси – ўзларининг аниқ фикрлашга ноқобил эканликларини хаёлла-

рига ҳам келтирмасликларида. Шу ўринда, боя айтиб ўтганимиздек, яна қоғозга тушган – моддийлашган сўзнинг сеҳр-жодуси таъсир ўтказади. Ваҳоланки, етарлича тушунилмаган ибора, жумла аслида бағоят ифодали ва сермаъно фикрнинг инъикоси, дея одам ўзини осонгина ишонтириши мумкин. Бу эса таассуротларини азалий мавҳумликда қоғозга тушириш одатини мустаҳкамлашга хизмат қилади. Улардан яширин маъно излаб топадиган овсарлар ҳамиша топилган, топилади. Атайлаб тушуниксиз ёзишнинг яна бир тури борки, буниси аввалгисидан ҳам ўтиб тушади, у гўё назокатли услубга буркангандек кўриниш касб этади. Муаллиф омманинг фаҳми етмаслиги учун ўзининг ғоясига мавҳумлик либосини кийдиради. Шу тарика, гўё бир қанча қалтис тўсиқларни енгиб ўтолган мумтоз кишиларгина сирли бокка кира олади. Бироқ бунақа мавҳумлик нафақат оҳангжамадан, балки калтабинликдан ҳам дарак беради. Зеро, давр шамолларида не кўйларга тушмайди у. Агар асар маъносиз сўзлар бўтқасига ўхшаган бўлса, Давр уни ҳеч ким ўқимайдиган кераксиз сўзлар уюмига айлантириб қўяди. Гийом Аполлинер изидан бормоқчи бўлиб, ҳийла-найранглар қилган француз ёзувчиларининг деярли ҳаммаси шундай қисматга дучор бўлишди. Баъзан бундай бўлиши ҳам мумкин: Вақт теран ва ҳаққонийдек туюлган асарларни ўтқир, кўзни қамаштирувчи нури билан ёритади, ана шунда бу ғалати сўз ўйинлари замирида жўн, арзонгаров фикрлар яширингани маълум бўлади. Малларменинг шеърлари, айримларини айтмаса, ҳозир ҳамма учун тушунарли, унинг бир вақтлар оммани ҳайратга солган ғоялари ниҳоятда оддий, сийқа эканлигини сезмаслик мумкин эмас. Гўзал иборалари бор, бироқ ўша замонлардан буён ҳаммага маълум бўлган шоирона фикрлар унинг шеърлари учун манба бўлиб хизмат қилган.

XII

Соддалик – равшан ёзишчалик рўйирост кўриниб турувчи фазилат эмас. Мен ҳамиша шунга интилганман, чунки дабдабали, серҳашам тилда ёзиш қўлимдан келмайди, таъбир жоиз бўлса, бунга ноқобилман. Бошқа ижодкорларнинг шундай ёза олишларига ҳавас қиламан, лекин яшириб нима қилдим, жуда тез кўнглимга уради, ҳазм қилишга қийналаман. Рескинни бир саҳифа ўқисам, дилим яйрайди, қойил қоламан, йигирма бетдан кейин меъдамга уради, толикаман. Жумлалар равон, таҳсинга лойиқ сифатлашлар, ўзаро боғланган шоирона ташбеҳлар, ибораларга салмоқ ва салобат бахш этувчи эргаш гаплар, бир маромда мавжланаётган тўлқинлардек улуғвор оҳанг – буларнинг ҳаммаси қандайдир юксак туйғуларга йўғрилган. Шу тахлит бирлашиб уйғунлик касб этган сўзлар ажиб бир мусиқа сингари кўнгилни ром қилади. Одамда ақлий эмас, кўпроқ ҳиссий таассурот уйғотади, гўзал сўзлар бу ибораларнинг маъносини ўйлаб, мулоҳаза қилиш заруриятидан халос қилади. Натижада, сўз ўйинларига маҳлиёлик мазмун ҳақида қайғурмасликни келтириб чиқади, бу эса ўз-ўзидан бутунлай асарнинг асосий меҳвари бўлган ғояни англаш, тушуниш истагини йўққа чиқаради. Фикрсизлик назарияси пайдо бўлади. Бироқ сўзлар шафқатсиз мустабид, улар ўзлари ифодалаётган маънонинг куввати билан белгиланади, маъно йўқолдими, тамом, сўзлардан, умуман, адабий матндан узоқлашиб кетасан. Фикр тарқоқ ҳолга келади. Бунақа усулда ёзиш ўзига муносиб

мавзуларга эҳтиёж сезади, ҳатто шуни талаб қилади, арзимаган нарсалар ҳақида дабдабали усулда ёзиб бўлмайди. Ундан Томас Браунчалик ҳеч ким маҳорат билан фойдалана олмаган, лекин у ҳам доимо шу тузоққа тушишдан сақланолмаган. “Гидриотафия” – “Хок солинган кўзачанинг дафн этилиши” китобининг сўнгги бобида инсон қисмати барокко адабиётининг дабдабали тилида баён қилинганки, ҳар жихатдан услубга мувофиқ – тилла узукка олмос кўз қўйгандек. Насрда шундай гўзал саҳифалар яратилганки, бизнинг адабиётда унинг олдига тушадигани йўқ, бироқ у кўзчалар қандай топилганини ҳам худди шундай дабдабали усулда берадики, бунинг таъсир кучидан (ҳеч бўлмаганда мен шундай деб ўйлайман) асар ҳам қолмайди, демак, ўқувчига бу фожиали лавҳалар таъсир қилмайди. Замонавий ёзувчи оддийгина суюқоёқ хотиннинг ҳеч бир жихати билан эътиборга арзймайдиган йигит тўшагида ётган-ётмаганини баландпарвоз услубда, бунинг устига тантанавор оҳангда баён қилиб берса, ҳақли равишда энсангиз қолади.

Серҳашам услуб яратиш учун истеъдод зарур экан – ахир, бу ҳар кимга ҳам насиб этавермайди, соддалик бўлса, туғма хусусият эмас. Унга эришмоқ учун темирдек интизом зарур. Билишимча, бизнинг тилимиздагина насрининг алоҳида тури – purple patch¹ яратишга тўғри келган. Башарти, у ҳаддан зиёд ўзига хос бўлмаганда эди, бунга ҳожат қолмасди. Инглиз насри тили содда эмас, аслида у ҳашамдор. Аммо ҳар доим ҳам бунақа бўлмаган. Шекспир насридан кўра шиддатлироқ, чўрткесар ва жонлироқ услуб йўқ, лекин унутмаслик лозим, бу оғзаки нутққа мўлжаллаб ёзилган диалог. Биз Шекспир Корнель сингари ўз пьесаларига сўзбошини қандай ёзган бўларди, билмаймиз. Эҳтимол, бу муқаддималар Елизаветанинг номаларига ўхшаш ғализ, ғайритабиий чиқармиди. Лекин ундан аввалроқ ижод қилган, дейлик Томас Мор насрини оладиган бўлсак, у дағал ҳам, бежамдор ҳам, тумтароқ ҳам эмас. Ундан инглиз тупроғининг ҳиди келиб туради. Ўйлашимча, қирол Иаков Библияси инглиз насрига зарар етказган. Мен унинг гўзаллигини инкор қиладиган даражада нодон эмасман. У жуда улуғвор. Бироқ Библия – шарқона китоб. Унинг образлилиги бизга бутунлай бегона. Бу муболағалар, бу ширали мажозлар руҳимизга тўғри келмайди. Менимча, Библия узоқ пайтгача инглизларнинг кундалик, ҳаттоки ягона мутолаа қилинадиган китоби бўлгани касри бу. Библиядаги сўз бойлиги, оҳангдошлик, баландпарвоз иборалар миллатнинг қон-қонига сингиб кетди. Оддий, тоза инглиз тили ҳар хил, бўлар-бўлмас бежама зийнатлардан туғилди. Ўзининг кўркини йўқотди. Бефаросат инглизлар яҳудийларнинг пайғамбарларига ўхшаб гапираман деб, тиллари танглайга ёпишгудек бўлди. Афтидан, бунга инглизларнинг табиатидаги қандайдир ўзига хос аломатлар: балки аниқ мушоҳада юритишга ноқобиллик ёки чиройли, ялтироқ сўзларга болаларча маҳлиё бўлиш ёки бунақа жимжимадор безакларга туғма ишқибозлик ва муҳаббат сабабдир – билмадим. Лекин битта нарсага ишончим комил, ўшандан буён инглиз адабий тили ортиқча сўзбозлик иллоти билан курашиб келади. Вақти-вақти билан бамисли Драйден асарлари ёки қиролича Анна ҳукмдорлик қилган даврда яшаган адибларнинг ижодидаги каби тилнинг бурунги қудрати қарор топган бўлса-да, кўп ўтмай яна Гиббон ёки доктор Жонсоннинг юзаки, дабдабали услуби босиб кетарди. Хэзлитт тадқиқотлари, Шелли мактублари, Чарльз Лэмнинг энг яхши асарларидаги тил эвазига инглиз насри яна соддаликка

¹ Purple patch – матннинг энг жимжимадор, серҳашам қисми.

эришса – де Квинси, Мередит, Карлейль ҳамда Уолтер Патернинг китоблари шу фазилатни йўққа чиқарарди. Дабдабали услуб, табиийки, оддийликка нисбатан одамни лол қолдиради. Бу ҳам етмагандек, аксар кишилар одамларни ҳайратга солмайдиган услуб умуман услуб эмас, деб ҳисоблайдилар. Шунақалар Уолтер Патерни ўқиб, тасаннолар айтадилар-у, Мэтью Арнольд бадихасини ўқиш у ёқда турсин, ҳатто унинг ўз фикрларини нақадар но-зик, гўзал ва табиий ифодалаётганини сезмасликка ҳаракат қиладилар.

Услуб, бу – инсоннинг ўзидир, деган жумла жуда машҳур бўлиб кетган. Ушбу ҳикмат шунчалар кўп маънода ишлатиладики, шундан деярли ҳеч нимани англамайди. Гёте инсон сифатида қайси асарларида кўпроқ намоён бўлади – назокатли лирик шеърларидами ёки кўполдан-кўпол асарларидами? Хэзлитт-чи? Бироқ, менимча, инсон феъли инжиқ бўлса, у шак-шубҳасиз мавҳум ёзади, агар унинг феъл-атвори миянғи бўлса, ёзганлари ҳам инжиқ, жиззаки, агарда унинг идроки, қабул қилиш қобилияти ўткир бўлса ва буюмлар юзлаб бошқа буюмларни эслата олса, у ҳолда, ўзини идора қилиш қолиб кетиб, ёзганларини ўхшатишлар ва метафоралар билан бежаб ташлайди. Яқин орада тилга қўшилган янги сўз бойликлари билан сархуш юрган XVII аср адибларининг баландпарвоз услуби билан бетайин назариянинг қурбони бўлган Гиббон ва доктор Жонсоннинг дабдабали услуби ўртасида катта фарқ бор. Доктор Жонсон ишлатган сўзларнинг ҳар бири менга ҳузур бахш этади, чунки у гапнинг кифтини келтириб ёзиш билан бирга дилбар услуб соҳиби ва бамаъни ижодкор эди. Кўра-била туриб, бунақа дабдабали услубда ёзмаганда эди, унинг олдига тушадиган ёзувчи бўлмасди. У соф, яхши маънодаги инглиз тилини қадрлай биларди. Драйден насрини ишнинг кўзини биладиган биронта мунаққид жиддий равишда мақтамаган эди. У Драйден санъатининг моҳияти – теран фикрга равшан ифода топа билишда, дея таърифлаган эди. “Таржимаи ҳол”ларидан бирини эса шундай яқунлаган эди: “Кимки кўпол бўлмаган, нафис, лекин кўзни қамаштирмайдиган, табиий инглизча ҳижо топишни истаса, кеча-кундуз Аддисон асарларини ўқисин”. Лекин ўзи перони кўлга олар экан, мақсади ўзгариб қоларди. Дабдабали услубни улуғвор дея ҳисобларди. Улуғворликнинг биринчи белгиси, бу – табиийлик ва соддаликдан иборат эканини англаш учун унга таълим-тарбия етишмасди.

Баркамол наср тарбия туфайли вужудга келади. Шеърятдан насрнинг фарқи шуки, у тартибга келтирилган санъатдир. Шеърят, бу – барокко. Барокко – фожиавий, поёнсиз, сир-синоатлар услуби. У – тартибсиз. У теранлик билан ҳурлик талаб қиладди. У бамисли пўртана, олов, чакмоқ, ибтидоси йўқ интихо. У теранлик, ҳурлик ва зийраклик! Менга ҳамон барокко даврининг носирлари – Библияга эътимод қилган қирол Иаков, Томас Браун, Гленвиллар – йўлидан адашган шоирлар бўлиб туюлади. Наср, бу – рококо. У нафақат қудрат, балки дид, нафақат илҳом, балки изчиллик, мантиқ, фақатгина салобат эмас, балки аниқлик талаб қиладди. Шоир учун шакл – баайни жилов билан сувлик, уларсиз, агар цирк устаси бўлмасангиз, отда юролмайсиз, лекин носир учун бу шасси – усиз машинангиз йўқ дегани.

Мазмундор наср тарбия кўрган одамнинг суҳбатига монанд бўлиши керак, дейишади. Қачон ширин суҳбат қилинади, қачонки турмуш ташвишларидан озод бўлинса! Уларнинг ҳаёти иложи борича хавф-хатарсиз, беғалва, хотиржам бўлмоғи, хаёлини бузмаслиги лозим. Улар кўпроқ дунё моҳиятининг тақомилига аҳамият беришлари даркор. Улар хуш-

муомалаликни қадрлашлари, ўзларининг ташқи қиёфаларига аҳамият беришлари, бировларни зериктириб қўйишдан истиҳола қилишлари, ҳаддан зиёд шодумон ҳам, ҳаддан зиёд жиддий ҳам бўлмасликлари, доимо меъёрни сақлашлари, завқ-шавққа танқидий кўз билан қарашлари керак. Мана шу наср учун беҳад қулай, кўнгилдагидек ҳолат. Мана шу замонамизнинг энг баркамол носирни – Вольтерни дунёга келтирди. У бамисли ўз-ўзидан эришгандек туюлаётган камолотга бизнинг ёзувчилар, эҳтимол, инглиз тилининг шоирона хусусиятига кўра эриша олгандирлар.

Улар равон услуби, ғоянинг шакл билан мувофиқлиги, ифоданинг равшанлиги бўйича буюк французларга тақрибан ижод қилганлари боис таҳсинга сазовордирлар.

XIII

Мен инглиз насри ҳақида анча-мунча китоблар ўқиганман, бироқ уларнинг нафи тегмаган, деса ҳам бўлади. Уларнинг аксари мужмал, назарий жиҳатдан хом ва бадхоҳлик билан ёзилган эди. Фаулернинг “Жонли инглиз тили луғати” китоби ҳақида бундай деб бўлмайди. У юксак даражада фойдали китоб. Одамнинг ҳар қанча қалами ўткир бўлса ҳам бу китобдан кўп ўрганса бўлади. Уни ўқиш мароқли. Фаулер соддаликни, жиддийлик ва фикрчанликни яхши кўради. Оҳангжама қилишни ёқтирмайди. У турғун бирикмалар – тилнинг негизи, деб ҳисобларди, жарангдор ибораларни қадрларди. У мантик, изчилликка кўр-кўрона амал қилмас ва ҳамиша биринчи ўринда чандирдек қаттиқ грамматик тўсиқлар аро жонли тилга йўл беришга тайёр турарди. Инглиз тилининг грамматикаси ҳаддан зиёд оғир, грамматик жиҳатдан беҳато ёзиш ҳамманинг ҳам қўлидан келавермайди. Ҳатто Генри Жеймсдек ижодкорлар орасида ҳам кам учрайдиган, грамматик қоидаларни ҳавас қиларли даражада биладиган саводхон ёзувчи гоҳо бепарволикданми, шундай хатоларга йўл қўяр эдики, ҳар қандай мактаб муаллими ўқувчининг иншосида шунақа хатоларни кўрса, аччиқланар эди. Грамматикани билиш керак, ғализ жумлалар тузгандан кўра, орфографик хатога йўл қўйган маъқул, бироқ грамматика нари борса жонли қоидага солинган оғзаки нутқ эканини унутмаслик лозим. Ягона мезон, бу – жонли тилдир. Ҳар қандай жиддий, тартиб билан тузилган жумладан кўра, мен оқар сувдек равон ва табиий жумлани афзал кўраман. Инглиз ва француз тилларининг битта фарқи, француз тилида грамматик қоидаларга амал қилинган ҳолда самимий ёзса бўлади, инглиз тилида эса бунга доим ҳам эришиш амримаҳол. Инглиз тилида ёзишнинг қийинлиги шундаки, жонли сўзлашувнинг овози босма – қоғозда ёзилган ёзув устидан гўё ҳукмронлик қилади. Мен услуб муаммолари ҳақида жуда кўп фикр юритганман ва бунга анча меҳнатим сингган. Ёзганларим ичида тузатишга кучим етмаган саҳифалар кам учрайди, минг зўр берганим билан тузатолмай қўл силкиб қўйганларим эса ҳаддан ташқари кўп. Мен ўзим ҳақимда Жонсон Поп хусусида айтганидек: “У жумлаларни ҳеч қачон лоқайдлик билан тузатмасдан ташлаб кетмайди, тузатмай ўтиб кетган чоғларида ношуд бўлганидан шундай қилади”, – деёлмайман. Мен хоҳлаганимча эмас, қўлимдан келганича ёзаман.

Фаулер эса сўз оҳангига қулоқ солмайди. У гоҳо оҳангдорлик олдида оддийликдан воз кечса бўлаверишини тушунмайди. Менимча, бироз сунъий ё эскирган ёки ҳатто дилтанг сўзни, магарки яхшироқ жаранг-

лаётган бўлса, жумлага изчиллик, маҳзунлик бағишлаётган сўз ўрнида қўллаш мумкин. Бироқ изоҳ бериш зарурга ўхшайди: бунақа сўзларнинг бемалол баҳридан ўтавериш мумкин, лекин зинҳор-базинҳор фикрнинг аниқ ифодаси эвазига эмас. Мавҳум ёзишдан кўра ёмонроқ нарса йўқ. Равшанликни рад қилиб бўлмайди, оддийликка эса фақат ширасиз бўлиб қолибди, дея эътироз қилиш мумкин. Худди жингалак улама соч такқандан кўра, кал бўлиб юриш афзаллигидай. Бироқ оҳангдорликнинг ўзига яраша хатарли жиҳати бор: у осонгина бир хилликдан иборат бўлиб қолади ёки шуни касб этади. Жорж Мур ижодини бошлаган пайтда тили қашшоқ эди, худди учи тўмтоқ қаламда нарса ўрайдиган қоғозга ёзилгандай туюларди. Шундай бўлса-да, секин-аста оҳангдор инглиз тилида қойилмақом қилиб ёзадиган бўлди. У бора-бора сокин, руҳсиз жумлалар ёзишга ўтдики, шунчалар ўзига маъқул келганидан бу усулдан воз кечолмасди. У бир хилликдан сақланишни хаёлига келтирмади. Унинг жумлалари тошлок соҳилга урилаётган тўлқинлар сингари бир маромда эди – аллаларди, афсуски, бу оҳангдорлик китобхон эсидан жуда тез чиқиб кетарди. Улар шу даражада хушоҳанг эдики, азбаройи дағалроқ, мана шу ипакдак майин оҳангларни бузадиган аллақандай кескин, бадҳазм, тумтароқ нимагадир зарурат борлиги сезилиб қоларди. Бундан қандай сақланиш мумкин – билмайман. Эҳтимол, китобхонлардан кўра сенинг ўзингда шу ўзгармас, бир хил оҳангли жумлаларга муносабат бўлиши керакдир, ана ўшанда, сенинг ўзинг китобхонлардан аввалроқ жонингга тегарсан, аммо ўзинг топган сермазмун воситалар кутганингчалик самара бермаётганини вақтида сезиш жуда-жуда қийин. Доктор Жонсон айтганидек: “Кимдир кун келиб ўз услубига зўр ғайрат ва интилиш билан эришади. Аммо охир-оқибат камданкам ҳоллардагина етарлича эркин ёза олади”. Мэтью Арнольд услуби амалга оширмакчи бўлаётган мақсадларга қанчалик мувофиқ бўлмасин, очиғини айтишим шарт, у хуш кўрган, унга маъқул усуллар кўпинча менинг асабимга тегарди. Услуб адибнинг ўзи учун бир умрга узил-кесил ясаб олган қуроли – ҳар хил ишларни бажаришга қодир инсон қўллари эмас!

Агар аниқ, оддий, хушоҳанг ёзиш мумкин бўлсайди, бу мукамаллик касб этарди: бу Вольтерга ўхшаб ёзиш бўларди. Ваҳоланки, таъсирли ёзиш ортидан қувиш хавfli эканини биламиз: у Мередитнинг диққинафас, зерикарли машқларига олиб келиши мумкин. Маколей билан Карлейлларнинг ҳар бири ўзига яраша ижодкор, бироқ бу фақатгина бебаҳо хусусияти – табиийлиги туфайлидир. Уларнинг ёрқин таъсирчанлиги диққат-эътиборни бир ерга тўплашга ҳалал беради. Уларнинг шу хусусияти ўзларига бўлган ишончни йўққа чиқаради. Агар бир одам қатъий равишда омов билан ер ҳайдаш, эгат очишни ният қилиб, кадамда темир чамбаракни судраганча унинг устидан сакраб юраверса, унинг эгат очишни ният қилганига ишониш мумкинми? Йўқ, албатта. Яхши услуб машаққатли меҳнатга зўр берганликнинг оқибати экани сезилмаслиги керак. Нимаики ёзган бўлсангиз, бахтли тасодиф маҳсули бўлиб кўрингани маъқул. Францияда биронта ёзувчи Колеттдан яхшироқ ёзолмаса керак, у шунчалар енгил, ўйнаб ёзгандек таассурот қолдирадики, ўқиган одам унинг заррача бўлсин қийналганига ишонгиси келмайди.

Шундай туғма ижрочилар бор, аксари пианиночилар бунга тинимсиз меҳнат эвазига эришилади, дейди, мен ёзувчилар орасида ҳам шундай бахти кулиб боққанлар борлигига ишонаман. Колеттни ана шундайлар тоифасига

мансуб, дея тасдиқлашга мойилман. Мен ундан бир куни шу тўғрими, деб сўрадим. Во ажабо, у баъзан эрталабдан тушгача тиним билмай тер тўккани билан бир саҳифагина ёзишга муяссар бўларкан. Осон ва енгил ёзгандек таассурот қолдиришга қандай эришиши муҳим эмас. Мен, айтайлик, шунга эришсам ҳам, фақатгина машаққатли меҳнат эвазига ёлғиз қийналишлар орқали эришаман. Камдан-кам ҳоллардагина тўғри фикр, шунингдек, ҳаққоний ва чайналмаган сўз ёки ибора қоғозда осонгина акс этиб қолиши мумкин.

XIV

Қаердадир ўқигандим, Анатолий Франс фақатгина ўзи тан берган XVII асрда яшаб ўтган ёзувчиларнинг тил бойлиги ва усулларини ўзлаштиришга интилар экан. Чинданам шундайми, билмайман. Услубида оддийлик, ҳаётий оҳангдорликлар, таъсирчанлик етишмаслигининг сабаби шундандир балки. Бироқ ёзувчи кўнглидагини, айтиш лозим бўлган гапларни айтмасга ёки ёзмаса, бундай оддийлик сохта, қалбаки бўлади. Ўз замонасининг услубида ёзиш шарт. Тил яшайди ва шу билан бирга ўзгариб боради, ўтмиш замондагиларга ўхшаб ёзишга ҳаракат қилиш фақатгина сунъийликка олиб келиши мумкин. Услубнинг жонли бўлиши ва замонавийликка эришиш учун, гарчи бугун авжи расмга киргани билан ўн икки йилдан кейин унутилиб кетиши мумкин бўлган сўзни ҳеч иккиланмай ишлатганман. Асарнинг умумий қиёфаси етарли даражада жиддий ва қатъий бўлса, маҳаллий ёки вақтинчалик қийматга эга тил меъёрларидан фойдаланишга монелик қилмайди. Мен қийшанглайдиган ёзувчидан кўра, беадаб ёзувчини афзал кўраман. Ҳаётнинг ўзи беадаб, бузуқ, шу ҳаётни ёзувчи акс эттиришга ҳаракат қилаётган экан, шундай бўлмоғи табиий, адиб ойдаги ёки бошқа сайёралардаги ҳаётни тасвирлашга бел боғламаган-ку!

Назаримда, биз инглиз адиблари, америкалик ҳамкасбларимиздан кўп нарсани ўрганишимизга тўғри келади. Зеро, Америка адабиёти қирол Иаков Библиясининг зарарли таъсиридан узоқ бўлган, шу билан бирга биздагидек ёзиш услублари маданий ҳаётимизнинг бир қисмига айланганидек эски дарғаларнинг ижоди Америка ёзувчиларига жуда кам даражада таъсир кўрсатган. Ўзларининг услубларини яратаётганларида улар балки ўйламасдан, ихтиёрсиз равишда атрофларида янграган жонли тилдан намуна олишга интилгандирлар; ана шу услубнинг энг гўзал намуналарида ҳаққонийлик, ҳаётийлик ва куч-қудрат баралла намоён бўлади, унинг олдида бизнинг маданиятлроқ бўлиб кўринган адабиётимиз нимжон, тинкаси қуриган адабиёт бўлиб қолди. Қайсидир даврда репортёрлик қилган аксар америкалик ёзувчиларга бу соҳа жуда катта фойда берган. Ўзининг газетадаги фаолияти давомида улар лўнда, ўткир ва таъсирчан тилда ёзиш машқини олдилар, бизда эса бундай тажрибага панжа орасидан қараларди. Аждодларимиз Библияни қандай ўқиган бўлса, ҳозир биз газетани шундай ўқиймиз. Газета жуда арзон. Биз учун тажриба мактаби вазифасини бажариши лозим бўлган ёзувчилар эса ҳамон бунга эътиборсизлик билан қараяптилар. Чунки бу – тўппа-тўғри кушхонадан келаётган хомашёдек гап, агар биз ёзувчилар қон ва гўнг ҳиди бор, деб ундан юз ўгирсак, номаъқул бузоқнинг гўштини еган бўламиз. Нима бўлган тақдирда ҳам бу кундалик прозадан бўйин товламаслик лозим. Аммо услуб жиҳатдан ҳамма даврдаги

матбуот бир хил бўлади. Худди барча материалларни бир киши ёзаётгандек, у киёфасиз. Унинг таъсирига ўзгача мутолаани қарши қўя билиш керак. Бунинг битта йўли бор: мунтазам равишда бошқа адабиёт билан алоқада бўлиш шарт, фақат у ҳаддан зиёд узоқ ўтмиш адабиёти бўлмасин. Ана ўша адабиёт сиз учун бамисли ўз услубингиз ва идеалларингизни таққослаш, бугунги кун ёзувчиси бўлатуриб унга интилиш имконини беради. Шу маънода Хэзлитт билан кардинал Ньюмен сингари ёзувчилар мен учун маёк вазифасини ўтади. Мен уларга тақлид қилган эмасман. Хэзлитт баъзан керагидан ортиқ дабдабали ёзарди, баъзан унинг Виктория даври готик услубига монанд латофати сийқаси чиққандек ёки эскиргандек таассурот уйғотарди. Ньюмен эса баъзан баландпарвоз ёзишда меъёрни унутарди. Бироқ икковида тенгсиз саҳифалар бор. Вақт асарларининг тилига унчалик таъсирини ўтказмаган – улар шу замонда яратилгандек эди. Хэзлитт жуда ишонарли, баланд руҳда, ғайрат билан ёзарди, унинг асарларидан ҳаёт ва қудрат уфуриб турарди. Жумлаларида у яхши билган майдақаш, жанжалқаш, ўшшайган, бадхулқ инсон акс этарди. (Ахир, бизнинг ботиний менимиз ўша ночор, бир умр қоқилиб-суқилиб юрадиган одам каби нореал эмас-ку!) Ньюмен, бу – нафосат, бу мусиқа – гоҳ енгил, гоҳ залворли; бу тилнинг мафтункорлиги, олийжаноблиги ва хилма-хил тимсолидир. Улар иккови мумкин қадар аниқ-равшан ёзишарди. Уларнинг оддийлиги талабчан дидларига мос даражада оддий эмасди. Бу жиҳатдан улар, назаримда, Мэтью Арнольддан орқада эдилар. Иккаласи ғаройиб даражада мавзун жумлалар тузишга моҳир эди, уларни ўқиган китобхоннинг кўзи қувнарди. Иккови табиатан жуда нозикфаҳм эдилар. Кимки уларнинг тил соҳасидаги фазилатларини замонавий услуб билан бирга қўшиб ўрганса ёки унга тақлид қилса, ундан аълороқ ёзадиган одам топилмасди.

XV

Гоҳо-гоҳо ўзимга, мабодо, ҳаётимни бошдан-оёқ адабиётга бахш этганимда, яхшироқ ёзармидим ёки йўқми, дея савол бераман. Бир замонлар, аниқ эслолмайман неча ёшда эканман, ҳаётга бир марта келар эканман, иложи борича ҳаётнинг барча лаззатларидан тотиб кўришга қарор қилгандим, фақат ижод қилишнинг ўзи менга камдек туюларди. Мен ҳаётимни шундай дастур асосида йўлга қўйишим керакки, унда ижод асосий ва энг муҳим ўринни эгалласин, дея ўйлардим. Ҳаётда кўп нарсалардан бенасиб эдим. Бўйим паст эди, тенгдошларимга нисбатан чидамли бўлганим билан жисмонан заиф, тортинчоқ ва нимжон эдим: мен инглизларнинг ҳаётида жуда муҳим ўрин тутадиган спортга ишқибоз эмасдим. Булардан бири сабаб бўлибми ёки туғилишдан шунақа эдимми – мен мана шулар боис беихтиёр одамлар билан чиқишиб кетолмасдим. Мен турли давраларда ҳар хил инсонларни кўнглимга яқин олиб юрган бўлсам-да, умуман одам исини ёқтирмасдим. Илк бор танишганданоқ дўст бўлиб кетадиганлар тоифасидан эмасдим. Йиллар давомида бегоналар билан муомала қилишга тўғри келиб қолганда одамохун, дилбар шахсдек таассурот қолдиришни ўргандим, бироқ биринчи кўришганда ҳеч ким, ҳеч қачон кўнглимга ўтирмасди. Янглишмасам, ҳаётимда бирон марта бўлсин, вагонда ёки кемада нотаниш кишилар билан қадрдонлардек гаплашиб кетмаганман. Саломатлигим кўтармаганлигидан

Ўзимга ўхшаганлар билан ичкилик ичиб, маишат қилмаганман: кўпчилик сингари ширакайф бўлиб ака-ука тутинадиган даражага етай деб қолганимда негадир ошқозоним оғриб қолар, кўнглим жуда ёмон беҳузур бўла бошларди. Буларнинг бари оддий одамлар тугул, ижодкор учун ҳам яхши одат эмасди. Амаллаб, муомала қилиб кетишга тўғри келарди. Мен ўзим танлаган ҳаёт йўлидан четга чиқишни истамасдим, эҳтимол, яшашнинг бундай қоидалари номукамалдир, бироқ мен бундан ортиғини ўша пайтда зиммамга ҳам ололмасдим, зеро, табиатимга ҳам тўғри келмасди.

Арасту табиатда фақатгина инсонга хос хусусиятлар нималардан иборат эканлигини аниқлаш мақсадида жуда кўп тажриба ўтказган, кузатган, хулосалар чиқарган ва шундай фикрга келган: инсон ўсимлик сингари барқ уриб ўсишга, мавжудот каби ҳис қилишга мойилликдан ташқари, у онгли хилқат, демакки, унинг ўзига хос, ягона вазифаси – аклий фаолиятдир. Шундан келиб чиққан ҳолда у одамзод мана шу уч шаклдаги фаолиятнинг ҳаммасини баробар эмас (ҳолбуки, мантиқ шунини тақозо этади), балки ўша, фақат ўзига тааллуқлисини ривожлантиришга ҳаракат қилмоғи керак, деган хулосага келади. Файласуфлар ва ахлоқшунослар вужудга беписандлик билан муносабатда бўлишган. Улар жисмоний лаззатнинг ўткинчилигига доим урғу берганлар. Бироқ лаззатланиш, ҳаттоки қисқа вақт давом этган тақдирда ҳам барибир – лаззатланишдир. Гарчи бир дақиқадан кейин бадан муздеккина таъсирни сезмай қолиши маълум бўлса ҳам, жазирама иссиқда сувда чўмилиш – роҳат, салқин ичимликлар ичиш – роҳат. Негаки, оқ нарса вақт ўтгани билан янада оқроқ бўлиб қолмайди. Ўша пайтларда мен ҳиссиётларимиз бахш этган барча ҳузур-ҳаловатдан баҳраманд бўлиш кераклигини ҳаётий дастуриламалимнинг бир қисми деб ҳисоблардим. Мен орзу-ҳавас билан яшашга, ҳар қадамда ҳузур-ҳаловат бахш этувчи неъматларнинг қадрига етишга интилардим. Бундай ҳаёт кечириш мўътадилликнинг зерикарли одатларга айланиб кетишига йўл қўймайди. У толиққан жисмингизга тетиклик, қувват бағишлайди ҳамда хотиржамликка асос бўлади. Кўпинча, одамнинг бадани яйраганда у руҳан ўзини енгил ва масрур сезади, бу юлдузлар тоғ чўққисидан эмас, балки кир ўранинг ёқасидан қараганда янаям ёрқинроқ кўринганга ўхшайди. Жинсий муҳаббат – дунё лаззатларининг энг таъсирлисидир. Мен борлиқ ҳаётларини шунга бағишлаган эркаларни кўрганман, ҳозир улар кексайиб қолишган, бироқ ҳамон ҳайрон қоламанки, улар ҳаётнинг қадрига етиб, унинг мағзини чақиб, яхши яшаганмиз, деб ҳисоблашади. Табиатан инжиқ бўлганим учунми, имкониятим бўлгани ҳолда менинг бундай ҳузур-ҳаловатга ортиқча ҳушим йўқ эди. Мен бу соҳада чегарадан чиқмасдим, чунки бу нарсалар кўнглимни ололмасди.

Кўпчилик одамлар ҳаёт ҳақида енгил-елпи ўйлашади, ўйлаб ўтиришмайди ҳам – улар далада эсган шамолга ўхшайди. Улар болаликдан ўзларини қуршаб олган муҳит ва тирикчилик зарурати орқасида тўғри яшашга ўрганиб қолган бўлишади. Бу “дастур” уларга ташқаридан, ҳаёт томонидан мажбуран ўтказилган. У бошқалар онгли равишда ўйлаб, мулоҳаза қилиб, ўзлари учун жорий этган яшаш тарзи сингари тўла-тўқис, мукамал бўлиши мумкин. Лекин ижодкорнинг шароити ўзгача, санъаткорнинг яратувчилиги ёки у яратган бадиий асарларнинг қийматини кўқларга кўтариш учун бундай деётганим йўқ, асло. Оддийгина, санъат соҳасининг одами бўлганим учун шундай деяпман. Таърифлаш учун

бундан ортиқ сўз тополмадим. Ижодкор – жуда баландпарвоз, бунинг устига китобий, ҳаётда кам ишлатиладиган сўз. Уста – коникарсиз. Дурадгор ҳам уста, гарчи тор маънода оладиган бўлсак, у ҳам ижод қилади, бироқ аслини олганда, у энг истеъдодсиз, ҳаддан зиёд нўноқ қаламкаш даражасида ҳам эркин ижод қила олмайди. Санъаткор маълум пайтларда кўнгли тусаганини қилиши мумкин. Бошқа соҳа вакиллари, масалан, шифокор ёки ҳуқуқшуносни олайлик, улар ўз фаолияти мобайнида касблари доирасидан ташқарига хоҳлаган тақдирда ҳам чиқиб кетолмайдилар. Уларни касб-корлари қонунияти чеклаб қўяди, у ёки бу қоидаларга, тартиб-интизомга амал қилишга мажбур бўладилар. Ҳа, айтганча, фақатгина жиноятчи ҳеч кимдан маслаҳат сўрамай, кўнгли тусаган ишни қила олади.

Ёшлик чоғимданоқ ўз олдимга қандай яшашни белгилаб олганман. Эҳтимол, табиатимдаги тартиб-интизомга қатъий амал қилиш майли, балки ўзим учун кашф этган ҳақиқатлар шунга мажбур қилгандир. Бунақа ният нуқсонлидир – у самимиятни барбод қилиши мумкин. Тирик одамлар билан адабий қаҳрамонлар орасидаги жиддий тафовутлардан бири шундан иборатки, тирик одамлар ташқи таъсирга тез берилувчан бўладилар. Кимдир: “Мавҳум фикр юритадиган одам – бошқалар ўз-ўзидан ишонадиган нарсалардан ишониш мумкин бўлмаган сабабларни топадиган одам”, деган эди. Шундан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки, ҳаётда биз ўзимизнинг қилиқларимизни (амалларимизни) оқлаш учун фикрлаш, муҳокама қилиш лаёқатимиздан фойдаланмоқчи бўламиз. Таъсирга қарши бормаслик ҳам шу дастурга киради. Фикри ожизимча, бунақа дастурнинг жиддий камчилиги у доим эртанги кун билан яшашга мажбур қилади. Мен бунақа камчилигим борлигини анчадан буён билардим ва ундан кутулишга доим беҳуда уринардим. Ўзгалар фикрини доим инобатга олганман. Мен номуносиб, арзимаган мақсадлар учун қанчадан-қанча қурбонлар берганман, чунки одамларнинг қалбига оғриқ етказишга ботинолмаганман. Мен ўйламасдан иш қилардим. Менинг виждоним азобланарди. Шу сабабли ўзимнинг баъзи бир ишларимни ҳалигача унутолмайман. Ёшлигимда мен жуда бесабр одам эдим. Эсимда, кимнингдир “мунофиклик, бу – айбнинг эзгуликка тўловидир” деган танбеҳини эшитиб, анчагача жаҳлим чиқиб юрганди. Чунки мен одамзод ўз айбини беркитмаслиги керак, деб ҳисоблардим. Мен юксак ҳалолликка, мардликка, ҳаққонийликка интилиб яшардим. Мени инсоннинг ожизлиги эмас, балки унинг қўрқоқлиги қийнарди, ҳеч қандай имо-ишоралару ҳийла-найрангларга тоқат қилолмасдим.



DRAMA



Жан-Поль САРТР

(1905–1980)

ЁПИҚ ЭШИК ОРТИДА

Бир пардали пьеса

*Рус тилидан
Шаҳноза НАЗАРОВА
таржимаси*

Жан-Поль Сартр – француз файласуфи, адиби. У Э.Гуссерлнинг¹ феноменологияси ва М.Хайдеггернинг² онтологиясини жуда чуқур ўрганди. Шу ўрганишлар натижасида кейинроқ ўзининг “даҳрий экзистенциализм” деб ном олган илмий-фалсафий таълимотини яратди. Иккинчи жаҳон уруши йилларида Францияда фашизмга қаршилик кўрсатиш ҳаракатларида фаол қатнашди. Унинг ижтимоий-сиёсий қарашларида либерал-демократик интилишлар ўта сўл радикализм билан чигал бир тарзда чапишиб кетганди. У дунёнинг илғор ижодкор зиёлиларини бирлаштириб, адолатли “учинчи йўл” топиш учун курашар, бутун ижодий кучларини шу ишга бағишларди. Унинг қарашлари XX аср ўрталарида Фарбда авж олган нигилизмдан, исёнкорликдан холи эмасди. Узининг “Борлик ва ҳечлик” (1943), “Диалектик ақл танқиди” (1960) сингари йирик фалсафий-публицистик асарларида кўпроқ Шахс ахлоқи, бошқалардан, жамиятдан ажралиб, яққаланиб, умумга бегоналашиб қолган, ёлғизликка гирифтор одамлар, уларнинг мураккаблик ва чигалликларга тўла “мен”и устида назариялар, таълимотлар ишлаб чиқди, романлари, қиссалари, ҳикоялари, публицистик асарларида бадиий таҳлил қилди. Жамиятга, очиқ оламга “бегоналик”, “яққаланиш”, ёлғизликнинг асосларини озодлик ва инсонпарварлик ғоялари оқимларида ёритди. Адиб 1964 йилда Нобель мукофоти билан тақдирланди, аммо ундан воз кечди. Сартрнинг адабиётнинг дунёдаги ва инсон ҳаётидаги вазифаси ҳақидаги теран қарашлари 1947 йилда ёзилган “Адабиёт нима ўзи?” деган асарида манифест тарзида акс этди. Унинг “Сўз”, “Беҳузурлик”, “Эркинлик йўллари” сингари таранг психологик йўлдаги романлари, “ҳолат театри” йўналишида ёзилган ва дунё театрларида қўйилган, ажойиб саҳна шаклларини ихтиро этган драмаларида Шахснинг Ёлғон ва Ясамалик, Бетамизлик, Тутуриқсизликдан халос бўлиш йўлидаги исёнлари ва туганмас изтироблари акс этди. “Ёпиқ эшик ортида” (1945) драмаси мана

* Манба: Сартр Ж.-П. За закрытыми дверями. –М.: АСТ, 1999.

¹ Э.Гуссерл (1859–1938) – немис файласуфи. У XX асрнинг бошларида ўзининг фалсафий таълимотига асос солган бўлиб, бу қараш онгни тажриба орқали идрок этишни англатади (Таржимон изохлари).

² М.Хайдеггер (1889–1976) – немис файласуфи. Унинг таълимотида мавжудликни ҳақиқат сифатида қабул қилиш бош мезон саналади.

шундай психоаналитик йўналишдаги асарларининг бадий-таҳлилий, физиологик теоремасидай таассурот қолдиради. Унда изтироб, исён, фожиавийлик бир бўлиб боғланиб кетади. Бизни персонажларнинг ижтимоий, ҳиссиётга бой “бетамизлиги” ҳайратга солади. Аммо “бетамизлик” зерикарли, ботқоқ иси анқиган ўша давр Ғарб ҳаёти тарзига қақшаган, қуруқшаган беҳосил бир исён каби англанади.

“Ўша Хоним”га бағишланади¹

ИШТИРОКЧИЛАР:

Инэс
Эстель
Гарсэн
Хизматчи бола

Биринчи кўриниш

Гарсэн, Хизматчи бола

II Империя даври² усулидаги меҳмонхона. Камин устида бронза ҳайкалча.

Гарсэн (кириб келиб кўздан кечиради). Ана холос.

Хизматчи. Шу холос.

Гарсэн. Шундайку-я...

Хизматчи. Шундай-да.

Гарсэн. Мен... менимча, вақти келиб бу жиҳозларга ҳам кўникса бўлар.

Хизматчи. Бу одамнинг ўзига боғлиқ.

Гарсэн. Нима, ҳамма хоналар шунақами?

Хизматчи. Нима деяпсиз ўзи! Бизга, ахир, хитойлар ҳам, ҳиндулар ҳам келиб туради. Сизнингча, уларга II Империя усулидаги ўриндиклар керак эмасми?

Гарсэн. Уни бошимга урамани. Сиз ким бўлганимни биласизми? Майли, ҳозир буни қўя турайлик, аҳамияти йўқ. Умуман олганда, доим ўзимга ёқмайдиган жиҳозлар ичида бўламан, ясама вазиятларга тушиб қоламан; бу менга хуш ёқади. Луи-Филипп усулидаги меҳмонхонанинг бундай оҳанжамаси сизга ёқадими?

Хизматчи. Кўриб турганингиздек, II Империя усулидаги меҳмонхона ҳам ёмон эмас.

Гарсэн. Ҳа, ана холос. (*Атрофга аланглаб*) Ҳарқалай, булар ҳақида ҳеч ўйлаб кўрмаган эканман... Одамларнинг оғзидаги гапларни ҳойнаҳой эшитгандирсиз-а?

Хизматчи. Қандай гаплар?

Гарсэн. Яъни... (*Мавҳум ноён ишоралар қилади*). шунақа нарсалар ҳақида.

Хизматчи. Шундай бемаънилиқларга ишониб юрибсизми? Бу одамларнинг бирортаси бу ерда қорасини ҳам кўрсатмаган. Агарда улар бу ерда бўлганларида эди...

¹ “Ўша Хоним” дейилганда ёзувчи хотинини назарда тутган бўлиши мумкин.

² II Империя даври – Франция тарихидаги бу давр 1852–1870 йилларни ўз ичига олади. 1852 йилда Луи Наполеон Бонапарт ўзини Наполеон III номи билан император деб эълон қилади. Бу даврда демократик эркинликлар бекор қилиниб, тинимсиз босқинчилик урушлари олиб борилган.

Гарсэн. Маъкул.

Иккови ҳам кулишади.

Гарсэн (*бирдан жиддий тортиб*). Э, қозик қаерда қолди?

Хизматчи. Нима?

Гарсэн. Қозик, кўра, мис анжомлар?

Хизматчи. Ҳазиллашаяпсизми?

Гарсэн (*унга тикилиб*). А? Майлику-я... Йўк, ҳазиллашмаяпман. (*Хонани айланиб чиқади*). Ҳақиқатан, на кўзгу, на дераза ойнаси. Синадиган ҳеч вақо. (*Қутилмаганда газаб билан*) Нега менинг тиш чўтқамни олиб қўйишди?

Хизматчи. Ниҳоят-э! Ахийри ўзингизни, ўз қадрингизни билдингиз. Қойил!

Гарсэн (*кресло суянчигига зарб билан уради*). Менга бундай бетакаллуф муомала қилманг! Мен ўз аҳволимни жуда яхши тушуниб турибман, лекин асло тоқатим йўқ сизнинг бундай...

Хизматчи. Эҳ, кечиринг. Нима қилай – ҳамма шуни сўрайди. Келадилару: “Кўра қаерда?” деб сўрайдилар. Ишонинг, мана шундай дақиқаларда улар ўзларини тартибга келтириш борасида ўйлаб ҳам ўтиришмайди. Кейин эса ўпкаларини босиб олгач, дарров тиш чўтқаси ҳақида эслаб қолишади. Аммо, худо ҳаққи, яхшилаб ўйлаб кўринг, бу ерда тишингизни тозалаб нима қиласиз, бу қанақаси, ахир?

Гарсэн (*ўзини босиб олиб*). Ростдан-а, нима кераги бор? (*У ёқ-бу ёққа кўз югуртиради*). Нима қиламан ўзимни ойнага солиб? Керак бўлса, бронза ҳайкалча бор... Эҳ-хэ, ҳали кўзимни катта очиб қарашимга тўғри келади. Кўзимни катта очиб, тўғрими? Майли-да, яширадиган нарсанинг ўзи йўк: такрорлайман, мен ўз ҳолатимни унутиб қўйганим йўк. Хоҳлайсизми, бу қандай содир бўлишини айтаман? Одам сиқилади, сувга тушади, бутунлай кўмилади, сув ичидан фақат унинг нигоҳи кўриниб туради. У нимани кўради денг? Бронза ҳайкалчани. Вой, даҳшат! Ахир, сизга менга жавоб қайтаришингизни тақиқлашган, сизни мажбурламайман. Айтиб қўяй, мени ғафлатда қолдиролмайдилар, мени ҳайрон қолдирдим, деб талтайманг. Мен ўз вазиятимни соғлом ақл билан баҳолаяпман. (*Яна хона бўйлаб юра бошлайди*). Демак, тиш чўтка бўлмайди. Каравот ҳам. Ахир, бу ерда ётиб ухланмайди-ку, а?

Хизматчи. Жин урсин!

Гарсэн. Қасам ичаманки, мен ҳақман. Нега ҳам ухлаймиз? Уйқу билдирмасдан келади. Кўз тобора юмилиб бораверади, аммо нега ҳам ухлаймиз? Диванда ётибсан ва... баногоҳ! – уйқу ўчади. Кўзларингни ишқалайсан, ўрнингдан турасан ва ҳаммаси яна бошдан бошланади.

Хизматчи. Хаёлпараст экансиз-ку!

Гарсэн. Жим бўлинг. Кўз ёш тўкмоқчи ҳам, нолимоқчи ҳам эмасман, аммо ҳақиқатга тик қарамоқчиман. Уни орқаламоқчи эмасман, мен ҳатто унга яхшироқ қараб ҳам қўёлмайман. Хаёлпарастмиш? Аммо ҳамонки уйқунинг ҳожати бўлмаса... Уйқинг келмаса ётиб нима қиласан? Бўпти. Шошмай туринг: нега бунчалар оғир? Нега доимо оғир? Биламан, чунки бу ҳаётда ёруғлик йўк.

Хизматчи. Қанақа ёруғлик?

Гарсэн (*уни масхаралаб*). “Қанақа ёруғлик?” (*Ишончсизлик билан*)
Менга каранг. Мен ҳам шундай ўйлардим! Сизнинг қарашларингиздаги
чидаб бўлмас ва дағал хираликнинг сабаби мана шунда. Ана холос – улар
кўрмайди-ку!

Хизматчи. Нималар деяпсиз?

Гарсэн. Сизнинг қовоғингизни айтаман. Биз, биз кўзларимизни пир-
пиратамиз. Очиб юмамиз, йилт этган қора чақин, парда тушади ва қайта
кўтарилади: ана ёруғлик! Кўзлар ёшланади, борлиқ кўздан ғойиб бўлади.
Одам қанчалар енгил тортади, сиз буни тасаввур ҳам қила олмайсиз.
Бир соатда тўрт мингта шуъла. Тўрт мингта майда новдача. Ахир, мен
тўрт мингта деганимда... Аммо қандай? Мен қовоқларсиз яшайманми?
Ўзингизни жинниликка солманг. Қовоқсиз, уйқусиз – булар айни бир нарса.
Мен бошқа ухламайман. Қандай қилиб ўзимга тоқат қиламан? Тушунишга
ҳаракат қилинг, уриниб кўринг: кажфеълман, мен кўникканман... ўзимни
масхаралашга ўрганиб қолганман. Лекин тўхтовсиз ўз жиғимга ўзим тега
олмайман-ку: у ёқда тунлар бўлган эди. Ва мен ухлаганман. Хотиржам,
тинч ухладим. Ҳиссасини чиқариб олдим. Ва оддий тушлар кўрдим. Ма-
салан, даштлар... Даштлар бари-бари. Сайр қилиб юрганимни кўрдим.
Ҳозир кундузми?

Хизматчи. Ўзингиз кўряпсиз-ку, ёп-ёруғ.

Гарсэн. Жин урсин. Сизларда бу кундуз-ку. Ташқарида-чи?

Хизматчи (*талмовсираб*). Ташқарида?

Гарсэн. Ҳа, ташқарида. Бу деворнинг нариги томонида.

Хизматчи. У ер йўлак.

Гарсэн. Йўлакнинг охирида-чи?

Хизматчи. Бошқа хоналар, йўлаклар, зиналар.

Гарсэн. Кейин-чи?

Хизматчи. Бори шу.

Гарсэн. Сизларда, албатта, дам олиш кунлари бўлади. Қаерларга
борасиз?

Хизматчи. Тоғамнинг олдига, у катта хизматчи, учинчи қаватда.

Гарсэн. Фаҳмим етмаганини каранг... Чироқ қаердан ёкиб, ўчирилади?

Хизматчи. Бу ерда йўқ.

Гарсэн. Демак, чироқни ўчириш мумкин эмас?

Хизматчи. Дирекция электрни узиб қўйиши мумкин. Лекин мен бу
қаватда бунақаси бўлганини ҳеч эслолмайман. Бизда электр қуввати ошиб-
тошиб ётибди.

Гарсэн. Жуда соз. Демак, очиқ кўзлар билан яшашга тўғри келади...

Хизматчи (*истехзоли*). Яшашга...

Гарсэн. Гапимдан хато топишга уринманг. Очиқ кўзлар билан. Доимо.
Доимо менинг кўзларимда кун акс этади. Миямда ҳам. (*Сукут*). Агар
ҳайкалчани қандилга қараб улоқтирсам, у ўчадими?

Хизматчи. Ҳайкалча жуда оғир.

Гарсэн (*ҳайкалчани кўтаришига уринади*). Ҳақсиз. У ҳаддан ортиқ оғир.

Сукут.

Хизматчи. Менга бошқа хизмат бўлмаса, кетдим.

Гарсэн (*чўчиб тушиб*). Кетяпсизми? Кўришгунча.

Хизматчи эшик томонга юради.

Бир дақиқа.

Хизматчи ўгирилади.

Бу кўнғироқми?

Хизматчи бош ирғайди.

Агар хоҳласаму сизга кўнғироқ қилсам, етиб келишга мажбур бўласиз-а?

Хизматчи. Умуман, ҳа. Лекин у яхши ишламайди. Нимасидир синган.

Гарсэн (*тугмани босиб, кўнғироқни чалади.*) Ишляпти?!

Хизматчи. Ишляпти! (*Чалади*). Бунга ишониб қолманг, узоққа чўзилмайди. Ҳамиша сизнинг хизматингиздамиз.

Гарсэн (*кетмай туришини ишора қилади*). Мен...

Хизматчи. Лаббай?

Гарсэн. Йўқ, ҳеч нарса. (*Камин ёнига боради ва қозғоз кесадиган пичоқни олади*). Бу нима?

Хизматчи. Кўриб турибсиз-ку.

Гарсэн. Бу ерда китоблар борми?

Хизматчи. Йўқ.

Гарсэн. Унда бу нега керак?

Хизматчи елка қисади.

Яхши. Бораверинг.

Хизматчи кетади.

Иккинчи кўриниш

Гарсэн ёлғиз.

Ҳайкалчага яқин келади ва уни силайди. Ўтиради, туради. Тугмани босади. Овоз йўқ. Икки-уч марта уриниб кўради. Ҳаммаси бекор. Эшикка яқин келади ва уни очишга уринади. Очилмайди. Чақиради.

Гарсэн. Хизматчи! Хизматчи!

Жавоб йўқ. Эшикни уриб Хизматчини чақиради. Бирдан ўзини қўлга олади ва аввалги жойига ўтиради. Шу вақт эшик очилади ва Хизматчи ҳамроҳлигида Инэс кириб келади.

Учинчи кўриниш

Гарсэн, Инэс, Хизматчи

Хизматчи (*Гарсэнга*). Сиз мени чақирдингизми?



Гарсэн жавоб беришга шайланади, аммо унинг нигоҳи Инэсга тушади.

Гарсэн. Йўқ.

Хизматчи (*Инэсга ўгирилиб*). Мана, ўз хонангиздасиз, хоним.

Инэс индамайди.

Агар саволларингиз бўлса...

Инэс яна ҳеч нарса демайди.

Хизматчи (*ҳафсаласи тир бўлиб*). Одатда мижозлар сўраб-суриштиришни ёқтирарди... Аммо, майли. Жаноб тиш чўткаси, кўнғироқ ва бронза ҳайкалча борсида мендан яхшироқ айтиб беролади.

Хизматчи кетади. Жимлик. Гарсэн Инэсга қарамайди. Инэс атрофни кўздан кечиради, сўнг бирдан Гарсэнга ўгирилади.

Инэс. Флоранс қани?

Гарсэн жавоб бермайди.

Мен сиздан сўраяпман, Флоранс қани?

Гарсэн. Мен ҳеч нарсани билмайман.

Инэс. Бошқа гапингиз йўқми? Индамай азоб берасизми? Қўлингиздан ҳеч нарса келмайди-ку. Флоранс – жинни, унга ачиниб ўтирмайман.

Гарсэн. Кечирасиз, мени ким деб ўйлаяпсиз?

Инэс. Сизними? Сиз – жаллод.

Гарсэн (*сесканиб кетади, сўнг ёлгондакам қулади*). Тутуруқсизлик! Сиз ҳақиқатан мени жаллод санаяпсизми? Келдингиз, мени кўрдингиз ва ҳукм чиқардингиз: жаллод. Қандайин сафсата! Лаванг хизматчи бизни бир-биримизга таништириши керак эди. Жаллодмиш! Мен Жозеф Гарсэн, публицист ва ёзувчиман. Гап шундаки, бизни бир хонага қўйишди. Хоним...

Инэс (*қуруққина*). Инэс Серано. Ойимқиз.

Гарсэн. Ажойиб. Зўр. Майли-да, ишлар юришиб кетди. Сизнингча, мен жаллодга ўхшайман-а? Лутфан айтолмайсизми, қандай белгиларга кўра жаллодни аниқлайдилар?

Инэс. Улар кўринишдан кўрқаётганга ўхшайдилар.

Гарсэн. Кўрқаётганга? Қизик. Кимдан кўрқади улар? Ўз мақтулларидаими?

Сукут.

Инэс. Қандай? Нима деётганимни биламан. Ўзимни кўзгуда кўрдим.

Гарсэн. Кўзгуда? (*Ўзини аланг-жаланг кўздан кечиради.*) Чидаб бўлмайди: бу ерда кўзгуга ўхшаш ҳеч вақо йўқ. (*Сукут*). Ишонаверинг, ҳар қандай ҳолатда ҳам мен кўркмайман. Ўзимдаги оғир ҳолатларни тўғри баҳолайман ва бунга жуда жиддий қарайман. Лекин барибир кўркмайман.

Инэс (елка қисади). Бу сизнинг ишингиз. (Сукут). Бу ердан чиқиб бирпас айланиб келишга имкониятингиз борми?

Гарсэн. Эшик берк.

Сукут.

Инэс. Жуда чатоқ-ку.

Гарсэн. Яхши тушунаман, бу ердалигим сизга малол келаяпти. Мен ҳам вақтида ёлғиз қолишни афзал кўрардим: бир қарорга келиш ва ҳаётимни қандайдир йўлга солиш керакдек туюларди. Лекин, ишонаманки, биз бир-биримизга кўникиб қоламиз: мен камгап, босиқ ва вазмин одамман. Ижозатингиз билан яна айтмоқчиманки, ўзаро муносабатларда ғоят илтифотли бўлишимиз кераклигини ёдда сақласангиз. Бу ўзини сақлашда энг самарали усул бўлади.

Инэс. Мен илтифотсизман.

Сукут.

Гарсэн. Унда мен иккимиз учун ҳам илтифотли бўламан.

Жимлик. Гарсэн диванга чўкади. Инэс хона бўйлаб айланади.

Инэс (унга қараб). Сизнинг лабларингиз.

Гарсэн. Нима-нима?

Инэс. Лабларингизни қимирлатишдан тўхтайсизми? Улар пирилдоқдек учяпти.

Гарсэн. Узр сўрайман, эътибор бермаган эканман...

Инэс. Гап шунда.

Гарсэннинг лаб учши касали авжига чиқади.

Яна! Сиз боадаб бўлмоқчи эдингиз, юзингизга мутлақо эътибор бермаяпсиз. Бу ерда ёлғиз эмассиз ва менга ўзингизнинг қўрқинчингизни юқтиролмайсиз.

Гарсэн ўрнидан туради ва унга яқин келади.

Гарсэн. Сиз кўркмайсизми?

Инэс. Нега кўрқишим керак? Ўтган замонларда – ҳали умидимиз бор пайтда кўркув бизга асқотган.

Гарсэн (мулойимлик билан). Ортиқ умид йўқ, аммо биз ҳамон ўтмишдамиз. Биз ҳали азоб чекишни бошламадик, ойимқиз.

Инэс. Биламан (Сукут). Хўш, энди нима бўлади? Яна ким келади?

Гарсэн. Билмадим. Кутаяпман.

Жимлик. Гарсэн яна ўтиради. Инэс юришда давом этади. Гарсэннинг лаблари тагин тирпирайди, кўзлари бўлса Инэсда, юзини қўллари билан тўсади. Хизматчи ва Эстель кириб келади.

Тўртинчи кўриниш

Инэс, Гарсэн, Эстель ва Хизматчи

Эстель бош кўтармай ўтирган Гарсэнга қарайди.

Эстель (*Гарсэнга*). Йўқ. Йўқ-йўқ, бошингни кўтарма. Мен биламан, қўлларинг билан нимани тўсаяпсан, биламан, энди сенда юз йўқ.

Гарсэн қўлларини туширади.

Оҳ (*Сукут. Ҳайратланиб*) Мен сизни билмайман.

Гарсэн. Мен жаллод эмасман, хоним.

Эстель. Сизни жаллод деб ўйламагандим ҳам. Мен... мен ўйлагандимки, кимдир мени калака қилмоқчи. (*Хизматчига*) Сиз нимани кутяпсиз!

Хизматчи. Бошқа ҳеч ким келмайди.

Эстель (*енгил тортиб*). Демак, бу ерда уч киши қоламиз: жаноб, хоним ва мен-а? (*Кулади*).

Гарсэн (*қуруққина*). Ҳеч кулгили нарса кўрмаяпман.

Эстель (*қулишда давом этиб*). Бу диванлар қанчалар кўримсиз. Қаранг-а, улар қандай жойлаштирилган, гўё ҳозир Янги йилу мен холажоним Марини кўргани келганман. Балки уларнинг ҳар бири бизлардан биримизга аталгандир? Мана буниси меникими? (*Хизматчига*) Лекин у менга тўғри келмайди, бу даҳшат: мен оч ҳаворангман, диван бўлса оч яшил.

Инэс. Алмашишни хоҳлайсизми?

Эстель. Тўқ қизилми? Жуда илтифотлисиз, лекин у ҳеч ҳам яхши эмас. Менга насиб қилгани шу яшил экан, майли, шундайлигича қолсин. (*Сукут*). Мана бу жанобга тегишлисигина менга тўғри келар экан.

Жимлик.

Инэс. Эшитяпсизми, Гарсэн?

Гарсэн (*чўчиб тушади*). Диван? О, узр. (*Туради*). Марҳамат қилинг, хоним.

Эстель. Миннатдорман. (*Пальтосини ечади ва диванга чўқади. Сукут*). Танишайлик, барибир бирга яшашга тўғри келади. Исмин Эстель Риго.

Гарсэн таъзим қилади ва исмини айтишига шайланади, аммо Инэс ундан аввалроқ улгуради.

Инэс. Инэс Серано. Ғоят шодман.

Гарсэн қайта таъзим қилади.

Гарсэн. Жозеф Гарсэн.

Хизматчи. Сизга керакманми?

Эстель. Йўқ, бўшсиз. Сизни ўзим чақираман.

Хизматчи таъзим қилади ва кетади.

Бешинчи кўриниш

Инэс, Гарсэн, Эстель

Инэс. Сиз қанчалар гўзалсиз. Афсус, қўлимда гуллар йўк, танишувимиз рамзи, сизни қутлаб тақдим қилган бўлардим.

Эстель. Гуллар? Ҳа, гулларни жуда ёқтираман. Аммо улар бу ерда сўлиб қолармиди – ҳаддан ташқари иссиқ. Энг муҳими яхши кайфиятни сақлай олиш керак, тўғрими? Сиз қачон?..

Инэс. Мен? Ўтган ҳафтада. Ўзингиз-чи?

Эстель. Ўзим? Кеча. Маросим ҳали яқунланмади. *(Ниманидир тавсифлагандек бир хил оҳангда гапиради)*. Шамол юзимдаги тўрни ҳилпиратяпти! Синглимнинг тўри ҳам ҳилпирайди. У бор кучи билан йиғлашга уринаяпти. Қани, қани яна бир уриниб кўр. Ниҳоят икки томчи кўз ёши тўр остида ялтираяпти. Бугун Ольга Жардэнинг кўриниши у қадар эмас. У опасини суяб кўлидан тутиб турибди. Кўзларидаги бўёқ чапланмаслиги учун йиғламаяпти, мен унинг ўрнида бўлсам... Энг яқин дугонам эди.

Инэс. Кўп азоб чекдингизми?

Эстель. Йўк. Тез ўтиб кетди, жуда чарчадим.

Инэс. Нимадан?..

Эстель. Зотилжамдан. Мана, ҳаммаси тамом бўлди, улар кетишяпти. Кўришгунча, кўришгунча. Қанча кўл сиқишлар. Эрим ранж-аламдан касалланди, уйда қолди. *(Инэсга)* Сиз ўзингиз нимадан?..

Инэс. Газдан.

Эстель. Сиз-чи, жаноб?

Гарсэн. Ўн иккита ўқдан. *(Эстелга ишора қилиб)* Кечирасиз, номусли ўлиқлар жамоасига тўғри келмайман.

Эстель. О, жаноб, бу даҳшатли сўзга чап берсангиз бўлмасмиди. У... у асабга тегади. Умуман, у нима маъно англатади? Балки ҳеч қачон ўзимизни бу қадар тирик ҳис этмагандирмиз. Агар буни қандайдир номлаш шунчалар зарур бўлса... бу ҳолатни, бизни “мавжуд бўлмаганлар” деб аташни таклиф қиламан. Бу майинроқ эшитилади. Қачондан бери мавжуд эмассиз?

Гарсэн. Тахминан бир ой.

Эстель. Қаердансиз?

Гарсэн. Риодан.

Эстель. Мен Париждан. У ерда яқинларингиздан кимдир қолганми?

Гарсэн. Хотиним. *(Эстель сўзлаган оҳангда гапиради)*. У ҳар доимгидек казармага келди; уни қўйишмади. У сим тўр орасидан туйнукдан қараяпти. У ҳали менинг энди мавжуд эмаслигимни билмаса-да, лекин пайқаб турибди. Кейин кетади. У қора кийимга бурканган. Унга кийимини алмаштиришнинг ҳожати ҳам йўк. У йиғламайди: у ҳеч қачон йиғламаган. Қуёш эркаланиб нур таратади, у эса ёлғиз, қора либосда, кимсасиз кўчада, унинг нигоҳлари – қурбоннинг нигоҳлари. Эҳ, у менинг қанчалар ғазабимни кўзғайди!

*Жимлик. Гарсэн ўрталикдаги диванга чўкади
ва юзини қўллари билан беркитади.*

Инэс. Эстель!

Эстель. Жаноб Гарсэн!

Гарсэн. Нима дейсиз?

Эстель. Сиз менинг диванимга ўтириб олдингиз.

Гарсэн. Кечирасиз. *(Туради)*.

Эстель. Юзингиздан ҳеч нарсани укиб бўлмайти.

Гарсэн. Мен ўз ҳаётимни изга солаяпман.

Инэс кулади.

Кулаётган кимса мендан ибрат олса бўлармиди.

Инэс. Менинг ҳаётим саранжом. Бутунлай саранжом. Ўша ердаёқ у ўзини тартибга солди, у билан алоҳида шуғулланишимга ҳожат йўқ.

Гарсэн. Чиндан-а? Шугина холос, а? *(Пешонасини силайди)*. Ёнди-ку! Рухсатингиз билан. *(Пиджагини еча бошлайди)*.

Эстель. Ундай қилманг! *(Мулоқимлик билан)* Йўқ. Пиджаксиз эркак кишини хушламайман.

Гарсэн *(пиджагини қайта кияди)*. Хўп. *(Сукут)*. Мен кўпинча тунда тахририятда қолардим. У ер доим жаҳаннамдек ёнарди. *(Сукут. Яна эслайди)*. Бу ер нақ дўзах. Ҳозир тунми?

Эстель. Ҳа, қоронғи тушиб қолди. Ольга ечиняпти. Заминда вақт қанчалар тез илдамлайди.

Инэс. Ҳозир тун. Улар менинг хонамни қулфлаб, муҳрлаб қўйишди. Қоронғилик қўйнидаги бўм-бўш хона.

Гарсэн. Улар пиджакларини стол суянчиғига илиб қўйдилар ва қўйлақлари енгини тирсакдан юкори қайириб олдилар. Одамлар ва сигара хиди ёйиляпти. *(Жимлик)*. Менга пиджаксиз эркаклар орасида бўлиш ёқарди.

Эстель *(қуруққина)*. Демак, бизнинг дидларимиз турлича. *(Инэсга)* Сизга пиджаксиз эркаклар ёқадими?

Инэс. Пиджакдами ёки йўқ, мен умуман эркакларга тоқат қилолмайман.

Эстель *(иккисига ҳам ҳайратланиб қарайди)*. Лекин нега, нега бизни бирга жойлаштиришди?

Инэс *(газаби қайнаб)*. Нима демоқчисиз?

Эстель. Иккингизга қараб бирга яшашимиз ҳақида ўйлаяпман. Мен бу ерда дўстларим ва қариндошларимни кўрсам керак, деб ўйловдим.

Инэс. Ёқимтой дўст – аҳмоқ дўст.

Эстель. Ҳа, ёқимтой дўстни ҳам. У моҳир раққослардек тангога ўйин тушади. Аммо нега бизни бирга йиғишди?

Гарсэн. Бу тасодиф. Улар келган одамларни қаерга тўғри келса ўша ерга жойлаштиради. *(Инэсга)* Сиз нега куласиз?

Инэс. Сизнинг тасодиф ҳақидаги мулоҳазангиз кулгили эшитилди. Наҳот сизга буларнинг ҳаммасига ишониш шунчалар зарур бўлса? Улар ҳеч қандай тасодифга йўл бермайди.

Эстель *(ҳадик билан)*. Балки биз аввал кўришгандирмиз-а?

Инэс. Йўқ, ҳеч ҳам. Сизни эслаб колган бўлар эдим.

Эстель. Ёки бизнинг умумий танишларимиз бордир? Дюбуа-Сеймурларни танийсизми?

Инэс. Йўқ, шекилли.

Эстель. Уларга кўп одамлар боришади.

Инэс. Улар нима билан шуғулланишади?

Эстель (*ажабланиб*). Ҳеч нима билан. Уларнинг Коррезеда қасрлари бор ва...

Инэс. Мен почтада ишлаганман.

Эстель (*бироз тисарилиб*). Ростданми? (*Сукут*). Сиз-чи, жаноб Гарсэн?

Гарсэн. Мен ҳеч қачон Риодан ташқарига чикмаганман.

Эстель. Унда сиз ҳақсиз – бизни тасодиф учраштирган.

Инэс. Тасодиф? Унда мана бу ердаги мебель ҳам тасодиф экан-да. Тасодифан ўнг томондагиси оч яшил, чапдагиси тўқ қизил. Тасодиф, шундайми? Унда уларнинг ўрнини алмаштириб кўринг, нимадир ўзгарармикан, кейин кўрамиз. Бронза хайкалча-чи – бу ҳам тасодифми? Иссиқ-чи? Мана бу ҳарорат?! (*Жимлик*). Ишонинг, ҳаммаси атай уюштирилган. Майда-чуйдаларгача ҳаммаси, жуда пухталиқ билан. Бу хона бизни кутган.

Эстель. Қандай бундай бўлиши мумкин? Бу ерда ҳаммаси кўпол, дағал ва бесўнақай. Мен бесўнақай нарсаларни жуда ёмон кўрардим.

Инэс (*елка қисади*). Мен II Империя усулидаги меҳмонхонада яшаганмиканман-а, нима дейсиз?

Сукут.

Эстель. Ҳаммаси ҳисобга олинган экан-да?

Инэс. Ҳаммаси. Ва биз атай танланганмиз.

Эстель. Сизлар билан биргалигим тасодиф эмасми? (*Сукут*). Улар нимани кутишяпти?

Инэс. Нималигини билмадим, аммо нимадир кутишяпти.

Эстель. Мендан нимадир кутишларига тоқатим йўқ. Менда ўша заҳоти ҳаммасини тесқари олишга иштиёқ уйғонади.

Инэс. Бўпти, тесқари олинг! Нима бўлди? Сиз ҳатто улар нима хоҳлаётганини ҳам билмайсиз.

Эстель (*депсиниб*). Бунга чидаб бўлмайдими! Бу “нимадир”ни сиздан кутишга мажбурманми? (*Уларга қарайди*). Сизнинг ҳар бирингиздан. Бир вақтлар юздан ҳаммасини уқиб олардим. Сизнинг юзингиздан бўлса ҳеч нарса уқиб бўлмаяпти.

Гарсэн (*бирданига Инэсга ўгирилиб*). Хўш, нега биз биргамиз? Жуда кўп гапирдингиз, чўзиб юборяпсиз.

Инэс (*ҳайратланиб*). Мен мутлақо ҳеч нарса билмайман.

Гарсэн. Билиш керак. (*Ўйланиб қолади*).

Инэс. Бизда айтиб беришга юрак бўлганида эди...

Гарсэн. Нима?

Инэс. Эстель!

Эстель. Ҳа, нима?

Инэс. Нима қилгандингиз? Сизни нега бу ерга жўнатишди?

Эстель (*жонланиб*). Ахир, мен билмайман, ҳеч нарсадан хабарим йўқ. Истисносиз бу хато. (*Инэсга*) Кулманг. Ўйлаб кўрсангиз-чи, бир кунда қанчалаб одамлар... йўқликка кетади. Улар минг-минг бўлиб бу ерга келишади ва фақат ҳеч қандай маълумоти йўқ мансабдорлару уларнинг қўл остидагилар билан иш кўришади. Хатолардан қандай сақаниш керак! Кулманг! (*Гарсэнга*) Нимадир десангиз-чи. Агар улар менинг масаламда хато

қилишган бўлса, сизнинг борангизда ҳам адашган. (*Инэсга*) Сизга нисбатан ҳам. Биз бу ерга адашиб тушиб қолганмиз, деб ўйласак яхшироқ эмасми?

Инэс. Айтмоқчи бўлганларингизнинг ҳаммаси шуми?

Эстель. Сизга яна нима керак? Яширадиган сирым йўқ. Мен бечора етимча бўлганман, укамга қараганман. Отамнинг қари ошнаси мени олмоқчи бўлди. У бой, саховатли эди, мен рози бўлганман. Ўрнимда бўлганингизда нима қилар эдингиз? Укам касал ва унга доимий парвариш керак эди. Эрим билан олти йил бирга яшадим, бирор марта жанжаллашмадим. Икки йил аввал севишим керак бўлган одамни учратдим. Бир қарашдаёқ бир-биримизни танидик. У ўзи билан бирга кетишимни хоҳлади, аммо мен рад этдим. Шундан сўнг зотилжамга йўлиқдим. Бор гап шу. Балки чолни деб ўз ёшлигимни қурбон қилганимни қандайдир тарзда таъна қилишар. (*Гарсэнга*) Сиз буни хато санайсизми?

Гарсэн. Йўқ, албатта. (*Сукут*). Ўз ақидангизга кўра яшаш, сизнинг-ча, хато саналадими?

Эстель. Бизни ким бунинг учун маломат қила олади?

Гарсэн. Мен пацифистик журнал чиқарар эдим. Уруш бошланиб қолди. Нима қилиш керак? Ҳамма мендан ҳаракат кутар эди. “Унинг юраги дов берармикан?” Менинг юрагим дов берди. Қўлимни кўксимга қовуштирдим ва мени отиб ташлашди. Нимаси хато? Ахир, нимаси хато?

Эстель (*унинг елкасига қўлини қўйиб*). Бу ерда ҳеч қанақа хато бўлмаган. Сиз...

Инэс (*яна истехзо билан*). ...қахрамон. Хотинингиз-чи, Гарсэн?

Гарсэн. Хотиним? Мен уни сойдан тортиб олдим.

Эстель (*Инэсга*). Буни қаранг-а!

Инэс. Кўраяпман. (*Сукут*). Сиз кимни лақиллатмоқчисиз? Бу ердагиларнинг ҳаммаси ўзимизникилар.

Эстель (*кибр билан*). Ўзимизникилар?

Инэс. Ҳа, биз ҳаммамиз қотиллармиз. Биз жаҳаннамдамиз, қизалок, бу ерда ҳеч қандай хато бўлмайди ва одамлар бекорга азоб чекишга маҳкум этилмайди.

Эстель. Жим бўлинг.

Инэс. Дўзахда! Лаънат, минг лаънат!

Эстель. Жим бўлинг. Жим бўлоласизми? Қарғаманг.

Инэс. Лаънатланган жажжи риёкор. Лаънат, бенуксон қахрамон. Ҳаётимизда бахтли лахзалар бўлган, шундай эмасми? Одамлар бизни деб, бизнинг ўлимимизга қадар азоб чеккан ва бу бизга хуш ёққан. Ҳозир бўлса жазони тортиш керак.

Гарсэн (*ўқрайиб*). Жим бўлинг деяпман!

Инэс (*чуқур ҳайрат билан, аммо қўрқмасдан унга қарайди*). Хех! (*Сукут*). Шошмай туринг! Мен тушундим, энди билаяпман нега бизни бир ерга тўплашди.

Гарсэн. Гапиришдан олдин ўйлаб кўринг.

Инэс. Қаранг-а, қанчалар осон. Осон, икки карра иккидек. Жисмоний зўриқишлар йўғу, барибир ҳам дўзахдамиз. Ва энди ҳеч зоғ келмайди. Ҳеч ким. Биз доимий шу ерда қоламиз, ҳаммамиз бирга, ёлғиз. Хўш? Бу ерда фақатгина жаллод етишмаяпти.

Гарсэн (*ничирлаб*). Ҳа, бу шундай.

Инэс. Улар шунчаки хизмат кўрсатиш кучларини тежаяпти. Бори шу. Худди ўз-ўзига хизмат кўрсатиш емакхоналаридагидек – мижозлар хаммасини ўзлари учун ҳозирлайдилар.

Эстель. Нимани назарда тутаяпсиз?

Инэс. Бизнинг ҳар биримиз бошқамиз учун жаллод вазифасини ўтаймиз. (Сукут. Ҳамма ўйланиб қолади).

Гарсэн (кўнгилчанлик билан). Сизлар учун жаллод бўлишни истамайман. Аҳмоқона ниманидир сизларга раво кўрмайман ва менинг сиз билан ишим йўқ. Ҳаммаси жуда оддий. Келинг, келишамиз: ҳар биримизнинг ўз бурчагимиз бўлсин. Сиз бу ерда, сиз бўлса у ерда, мен ана у ерда. Жим бўламиз: оғзимиздан сўз чиқмайди, маъқулми? Бу у қадар қийин эмас. Ҳар биримизнинг ўз фикримиз бор. Менга келсак, ўн минг йил ҳам гапирмай юроламан.

Эстель. Мен жим бўлишим керакми?

Гарсэн. Ҳа. Шунда биз халос бўламиз. Сўзламаймиз, ичимизга ғарқ бўламиз, бошимизни кўтармаймиз. Келишдикми?

Инэс. Келишдик.

Эстель (ишончсизлик билан). Келишдик...

Гарсэн. Унда, хайр.

Гарсэн ўз диванига чўқади ва юзини қўллари билан тўсади.

Жимлик.

Инэс оҳиста куйлайди:

Инэс. Блан-Марто тор кўчасида
О кимдир яширар пакирга овоз,
Мустаҳкам ясалди жаллод супаси – бу нима?
Блан-Марто тор кўчасида
Шай турар кунда.
Блан-Марто тор кўчасида
Жаллод енгил уйғонар тонгда.
Ишга ботган бўғзига қадар –
Ҳеч кимсага шафқат йўқ унда.
Уни йиқар, буни ўлдирар,
Блан-Марто тор кўчасида.
Блан-Марто тор кўчасида
Чиқишади хонимчалар – “комильфо”¹
Безакларда ва манто,
Ҳеч ким тушуна олмас,
Нима бўлди дафъатан:
Калла ботар куйига
Блан-Марто сойи тубига.

Инэс куйлашда давом этади, Эстель юзига уна суртади, лабини бўяйди. Тоқатсизлик билан аланглайди, кўзгу излайди. Сумкачасини ковлайди, сўнг Гарсэнга ўгирилади.

Эстель. Жаноб, сизда кўзгу борми?

¹ Комильфо – хушахлоқ маъносига.

Гарсэн жавоб бермайди.

Ҳеч бўлмаса чўнтак ойнача?

Гарсэн жим.

Мени ёлғиз қўймоқчи экансиз, ҳеч бўлмаса кўзгу топиб беринг менга.

Гарсэн умуман жавоб бермайди.

Инэс (*раъйи келиб*). Менинг сумкамда ойнача бор. (*Сумкасини титади. Алам билан*) Ойнача энди йўқ. Идорада олиб қўйишибди.

Эстель. Булар ҳаммаси шу қадар жонимга тегдики!

Сукут. У кўзларини юмади ва тебранади. Инэс унинг ёнига чопиб келади-да, тутиб туради.

Инэс. Нима бўлди?

Эстель (*кўзларини очади ва илжаяди*). Ғалати сезги. (*Ўзини пайпаслаб кўради*). Сизда бундай бўлмаятими? Ўзингни ушлаб кўрасан, аммо беҳуда: гўё йўқдайсан.

Инэс. Ишингиз ўнг келди. Мен доимо ич-ичимдан сезаман.

Эстель. Ҳа, сизнинг ичкўзингиз... Аммо бу мужмал ва тушунарсиз. (*Сукут*). Ётоғимда олтита кўзгу бор. Мен уларга қарайман, термиламан уларга. Лекин мен уларда кўринмайман. Уларда тўшак, гилам, ойна акс этади... Кўзгу худди бўм-бўшдек, гўё сен йўқдек. Ким биландир суҳбатлашган вақтимда, мен улардан бирига қараб ўтираман. Сўзлашаман, кўраманки, гўё ўзим сўзлашаяпман. Мен ўзимни ёт нигоҳларда кўраман, бу мен учун бир эрмак. (*Умидсизлик билан*) Менинг лаб бўёғим! Турган гап, қийшиқ бўялган. Бутун умр кўзгусиз ўтиб кетсам-а, қандай чидайман!

Инэс. Хоҳласангиз, сизга кўзгу бўламан. Сизга ўзимни таклиф этаман. Менинг диванимга ўтиринг.

Эстель (*Гарсэнни кўрсатиб*). Бироқ... Инэс. Келинг, унинг эътиборини тортмайлик. Бизга ёмон бўлиши мумкин – буни сиз ўзингиз айтгансиз.

Инэс. Наҳот сизга ёмонлик тиласам?

Эстель. Ким билади дейсиз...

Инэс. Бу сенинг менга ёмонлик тилаётганинг. Майли-да. Магарки барибир кўркиш керак экан, сен сабабчи бўла қол. Ўтир. Яқинроқ. Янада яқинроқ. Кўзларимга қара: ўзингни кўраяпсанми?

Эстель. Мен жуда кичкинаман. Ўзимни аранг кўраяпман.

Инэс. Сени мен кўраяпман. Бор бўй-бастинг билан. Менга саволлар бер. Мен энг тўғри кўзгу бўламан.

Эстель хижолат тортиб, қўмак сўраётгандек Гарсэнга ўгирилади.

Эстель. Жаноб! Бемаънилигимиз билан сизга халакит бермаяпмизми?

Гарсэн жавоб бермайди.

Инэс. Уни ўз ҳолига қўй. Тасаввур қилки, у энди йўқ, биз ёлғизмиз. Сўрайвер.

Эстель. Лабларимни тўғри бўяпманми?

Инэс. Шошма... Унча бўлмайди.

Эстель. Ўзим ҳам билувдим. Шукрки, мени ҳеч ким... (*Гарсэнга нигоҳ ташлайди*). ...ҳеч ким кўрмади. Қайтадан бўяйман.

Инэс. Энди яхши. Йўқ. Лабларингнинг чизиғи бўйлаб чизгин. Менга карагин. Шундай, шундай. Тўппа-тўғри.

Эстель. Кириб келган пайтимдан кўра яхшими?

Инэс. Тузук: ёркин ва дағал. Дўзахий дудоклар ҳосил бўлди.

Эстель. Химм! Менга ярашдимми? Афсус, ўзим кўролмайман-да. Менга сўз беринг: улар чиройли, денг.

Инэс. Сенлашиб гаплашайлик, майлими?

Эстель. Чиройли, деб сўз бер менга.

Инэс. Сен гўзалсан.

Эстель. Сизда дид борми? Дидингиз худди меникидекми? Ҳаммаси қандай аҳмоқона...

Инэс. Сенинг таъбинг қандай бўлса, меники ҳам шундай, чунки менга ёқасан. Менга яхшироқ карагин. Табассум қил. Мен ҳам хунук эмасдирман. Кўзгудан кўра мен яхшироқ эмасманми?

Эстель. Мен аёлни сенлаб гапиролмайман.

Инэс. Назаримда, айниқса, почта хизматчисини. Юзингдаги нима? Қанақадир қизил доғми?

Эстель. Қизил доғ? Даҳшат! Қаерида?

Инэс. А-ҳа! Мен тўрғайлар учун кўзгуман: менинг миттигина тўрғайгинам, мен сени тутиб олдим! Ҳеч бир қизил доғ йўқ. Заррача ҳам. Кўзгу ёлғон кўрсатса-чи? Ёки мен кўзларимни юмсаму сени кўрсатишдан бош тортсам, сен ўз гўзаллигинг билан машғул бўлармидинг? Қўркма: мен сенга кенг очик кўзларим билан қарашим керак бўлади. Яна мен ниҳоятда итоаткор бўламан. Сенласанг ҳам майли.

Сукут.

Эстель. Сенга ёқаманми?

Инэс. Жуда!

Сукут.

Эстель (*Гарсэн томонга имлаб*). У ҳам менга қарашини хоҳлайман.

Инэс. Ҳа, албатта, эркак ахир у. (*Гарсэнга*) Сиз ютдингиз.

Гарсэн индамайди.

Унга қараб қўйинг, ахир.

Гарсэн жим.

Аҳмоқлик қилманг: сиз айтилган сўзларнинг барини эшитдингиз.

Гарсэн (*бошини қўққисдан кўтаради*). Ҳа-да, бирорта сўзни ҳам колдирмадим: қулоқларимни беҳудага тамбалаб ўтирган эканман, бекорчи нағмаларингиз менинг миямга ўрнашиб олди. Тинч қўйинг, ахир. Сиз билан нима ишим бор!

Инэс. Нозанинлар билан ишингиз йўқми? Сиз устомон экансиз: унинг эътиборини қозониш учун ўзингизни атай катта тутаяпсиз.

Гарсэн. Мен сиздан ўз ҳолимга қўйишингизни сўраган эдим-ку. Тахририятда мен ҳақимда гапиришаяпти, эшитишни хоҳлайман. Сизнинг чиройли ойимчангиз мени мисқолча қизиқтирмайди.

Эстель. Раҳмат.

Гарсэн. Сизни ранжитмоқчи эмасдим...

Эстель. Беадаб!

Сукут. Улар бир-бирларига юзма-юз туриб қолади.

Гарсэн. Буни қаранг-а! (*Сукут*). Сиздан овозингизни ўчиришингизни сўрагандим.

Эстель. Буни у бошлади. Мен ундан ҳеч нарса сўрамагандим, аммо у ўз кўзгуси билан менга ёпишиб олди.

Инэс. Ҳа, сен ҳеч нарса сўрамадинг. У сенга қарасин деб тиркалиб, қийшангладинг, холос.

Эстель. Нима бўпти?

Гарсэн. Ақлингизни йўқотдингизми? Бунақада, худо билади, оғзимиздан нималар чиқмайди. Овозингизни ўчирсангиз-чи. (*Сукут*). Келинг, хотир-жам ўтириб олайлик, кўзларимизни юмайлик ва бошқа барини унутишга уринайлик.

Сукут. У ўтиради. Қолганлар иккиланганча ўз ўринлари томон юради. Инэс қўққисдан ўгирилади.

Инэс. Унутиш?! Қандай калтафаҳмлиқ! Сизни ўзимда сезиб турибман. Сизнинг сукутингиз қичқириқдек менинг қулоқларимни емираяпти. Оғзингизни юмишингиз мумкин, тилингизни ютиб юборишингиз мумкин, лекин у сизнинг яшашингизга тўсиқ бўлоладими? Фикрингизга тўсиқ қўёласизми? Мен уни эшитаяпман, у қўнғироқ соатдек жириглаб турибди ва мен биламанки, сиз меникини эшитиб турибсиз. Ўз диванингизда қотиб ўтиришингиз беҳуда, сиз – шу ердасиз, ҳатто ивирсиқ сасларингиз менга урилиб турибди, чунки сиз уларни эшитаяпсиз. Ҳатто менинг юзимни мендан ўғирладингиз, уни кўраяпсиз, мен эса йўқ. У-чи? Уни ҳам мендан ўғирлаб олдингиз: агар биз ёлғиз бўлганимизда эди, у менга эътиборли бўлишга журъат топармиди? Аммо энди йўқ! Юзингиздан қўлингизни олинг, ўз холингизга қўймайман сира, орзу ҳам қилманг. Сиз шу ерда ҳиссиз, ўзингизга қўмилиб қолаверасиз, гўё Буддадек, мен бўлса юмук кўзларга қарамайман, мен ҳис қиламанки, у сезилар-сезилмас сасларингизга эътибор бераяпти, ҳатто кийимингиз шитир-шитирига ва табассумини сизга йўллаяпти, уларки сиз кўрмаётган... Аммо энди йўқ! Мен ҳеч тортинмай ўзимга ўз дўзахимни танлайман: сизга кўзларимни катта очиб қарайман ва очикчасига курашаман.

Гарсэн. Яхши. Охири шунга келамиз, деб ўйловдим. Улар бизни болалардек лақиллатишди. Агар мени эркаклар билан жойлаштиришганда эди... эркаклар жим ўтиришни эплай олади. Аммо нега бунчалар кўп талаб қилишади? (*Эстелнинг ёнига боради ва иягидан оғриқли тутади*). Хўш, нозигим, сенга ёқаманми? Гапир, менга кўзларингни тикканмидинг?

Эстель. Менга қўл теккизманг.

Гарсэн. Вой-бў! Ҳаммасини ўз ўрнига қўямиз. Биласан, мен аёлларни жуда ёқтираман. Ва улар ҳам мени деб ўлиб қолади. Қарасанг-чи, бизни ахир ҳеч нарса энди ажратолмайди. Расм-русум, таомил нега керак? Такаллуф нимага керак? Бу ердагиларнинг ҳаммаси ўзингники. Тез орада биз ғумбаклардек яланғоч қоламиз.

Эстель. Қўйиб юборинг мени.

Гарсэн. Ғумбаклардек. Мен сизни огоҳлантиргандим. Мен сиздан тинчлик ва сукунатдан бўлак ҳеч нарса, ҳеч вақо сўрамадим. Қулоқларимни беркитдим. Гомес таҳририятда ўртада тик туриб олиб гапирди, менинг барча журналист ошналарим эшитишди. Улар пиджаксиз эдилар. Мен улар нима ҳақида гапирганини аниқламоқчи бўлдим, бу шунчаки иш эмас: заминдаги ходисалар шиддат билан содир бўлмоқда. Сиз тинч ўтиролмадингиз-а? Энди ҳаммаси тугади, у бошқа гапирмайди: мен ҳақимда нима ўйлаган бўлса, ўзи билан олиб кетди. Мана шундай, биз охиригача боришимиз зарур. Яланғоч, худди ғумбаклардек: ким билан бирга бўлишни билишни хоҳлардим.

Инэс. Сиз бунга биласиз, Гарсэн. Эндиликда биласиз.

Гарсэн. Бирортамиз нима учун ҳукм этилганимизга иқрор бўлмагунимизча, ҳеч нарсани била олмаймиз. Сарғиш сочли хонимлардан бошлаймиз. Нима қилгансан? Бизга айт, нега; сенинг самимиятинг фалокатингни аритиши мумкин. Қани, бошла!

(Охири келгуси сонда)



Ян ПАРАНДОВСКИЙ

(1895–1978)

СЎЗ КИМЁСИ¹

*Рус тилидан
Мирзаали АКБАРОВ
таржимаси*

С Ў З

Адабий тил худди Ҳомер тили каби на ўлик, на архаик ва на сунъий бўлмаслиги лозим, аммо шунга қарамай, у сўзлашув тилидан кескин фарқ қилади. Нафақат орфография, пунктуация, балки синтаксис, муайян майллар, келишиқлар, замонлар, сўз тартиби – ёзма сўзнинг бутун бир табаррук тизими талаффуз қилинадиган сўзлардан ажралиб туради, чунки кейингисининг ноаниқликлар ва хатоларни тузатишга вақти йўқ. Сухбат орасидаги жумла билан ҳаттоки энг реалистик романнинг диалог парчаси ўртасида қанчалик катта фарқ бор! Бундан ташқари, адабий тил ягона, сўзлашув тили эса ҳар хил, бошқа-бошқа. Маълумки, ҳар бир чекка қишлоқнинг ўзига хос гапириш услуби бор, қолаверса, худди ўша тилнинг лаҳжа, ўзига хос талаффуз хусусиятлари, шевалари бир-биридан шунчалик фарқ қиладики, гоҳида бир-бирини ўзаро тушунишда қийинчиликлар юзага келади ёки бунинг бутунлай иложи бўлмай ҳам қолади: бунга италян ва немис тилларидаги шеваларни мисол қилиб келтириш мумкин.

Адабиёт барча учун тушунарли бўлган ва ҳамма ерда одат тусига кирган тилни ишлаб чиқишга интилади. Греklar бир неча адабий тилдан фойдаланган ҳолда, бунга узок қаршилик қилиб келган: Сафо ва Алкей эолийча, Ҳеродот – ионийча ёзган, лирик асарлар муаллифлари эса кўпинча дорика шевасидан фойдаланишган, ниҳоят, Фукидид, Платон, Ксенофонт каби буюк фожианавис ва комедиографлар аттика нутқининг устунлигини таъмин этишган ва ундан койне деб аталадиган “ягона” адабий тил келиб чиққан. Бироқ бугунги замонавий Грецияда ҳам адабий тил билан боғлиқ шунга ўхшаш қийинчиликлар мавжуд: кимлардир қадимги юнон тилига жуда ўхшаш ва замонавий сўзлашув тилидан анча йироқ бўлган “соф” анъанавий тилни ёқласа, бошқалар замонавий тил учун курашиб, унинг ҳукмронлигига эришадилар – энг янги адабиётда димотиканинг қўли баланд келиб, ғалаба қозонди. Ҳатто Норвегия каби жуда катта адабиётга

¹ Олтинчи боб. Асарнинг дастлабки боблари журналнинг январь, февраль, июнь сонларида чоп этилган.

эга баъзи бир мамлакатларда бир қанча шевалар биринчиликни эгаллаш учун ҳамон бир-бири билан олишиб ётибди.

Агар янглишмасам, Ҳиндистонда иш бу даражага етиб боргани йўқ: у ерда адабий ҳаёт хиндий, маратхи, орья, телугу, урду сингари бир-бирига ўхшаш бўлмаган тиллар ўртасида ўзаро тинч йўл билан тенг тақсимланган, ҳаттоки қадимий санскрит тили ҳам эътибордан четда қолгани йўқ.

Маълум бир вақтга келиб, ҳар бир халқ бу борада қарор қабул қилиш зарурати билан юзма-юз келади: масала шуки, ўз лаҳжаларидан қайси бирини умумидабий тил сифатида эътироф этмоқ лозим. Бу ўринда муаммони кўпроқ муайян бир вилоятнинг сиёсий нуфузи ҳал этиши мумкин: мисол учун, Рим тил масаласини латин адабиёти зиммасига юклаган, бу адабиёт эса, Римда туғилмаган ва тарбияланмаган кишилар томонидан яратилган. Мазкур муаммо, шунингдек, буюк ижодий шахс томонидан ҳам ҳал қилиниши мумкин: масалан, Данте Италия адабий тилининг яратувчисига айланди. Унинг болалик йилларида Флоренция нутқининг биринчи ўринни эгаллаши тўғрисида олдиндан ҳеч қандай аломат сезилмаган, ёзувда у бошқа италян шеваларидан энг кейин пайдо бўлган. Аммо Данте, сўнг Петрарка ва Бокаччо уни ўзлари учун танлашгандан сўнг, масала ҳал бўлди-қолди ва ўша даврда ҳеч қандай энг йирик ёки энг машҳур бўлмаган шаҳар Италия адабий тилининг бешигига айланди.

Поляк тили шунчалик қадимий ва бунчалик ёрқин, дабдабали ибтидога эга эмас. Бунинг устига, унинг поляк шеваларидан келиб чиқиш тарихи ҳозиргача ҳам етарли даражада очиб берилмаган. Унда великополяк шевасига оид унсурлар кўпчиликни ташкил этади, улар орасида энг муҳими – энг қадимги поляк ёзма ёдгорликлари пайдо бўлган ҳудудларда кенг тарқалганига қарамасдан, унда мазурка¹ талаффузининг етишмаслигидир. Эҳтимол, бу ерда великополяк сарой доираларининг таъсири роль ўйнагандир. Фақат бу таъсирнинг шунчалик кучли бўлгани кишини хайрон қолдиради, чунки Краковдай илк пойтахт-шаҳар ҳам унинг измига берилган. Поляк адабий тили фонетикасига чех тили ҳам таъсир кўрсатган бўлиши мумкин, поляк ёзуви мавжуд бўлган илк асрадаёқ унинг таъсири сезилиб турган ва адабий тилнинг ҳозирги фонетикасига оид қоидаларнинг вужудга келишига ёрдам берган ва ниҳоят, мазурка кейинроқ пайдо бўлиб, адабий тилга таъсир қилмаган, дейиш мумкин. Агар охириги тахмин тўғри чиқса, поляк адабий тилига малополяк шеваси асос бўлган, деган фикрни исботлаш ҳеч қандай қийинчилик туғдирмайди.

Товушлар оҳанги ҳозир қандай бўлса, ҳар доим ҳам шундай бўлмаган. Унинг имло билан боғлиқ “усул”ларини пайқаб, англаб олмақ учун қулоғимизни динг қиламиз, зеро, унинг топқирлигига бирда қойил қолсак, бирда хайрон бўламиз. Торайган ҳамда бурун унлилари аллақачонлар ва ҳаммадан ҳам кўра кўпроқ ёзувчиларни чалғитиб келади. Аммо ҳозирча адабий муҳит талаффузининг янги шакли уларни замонавий маъно-моҳият сари узил-кесил яқинлаштирилганича йўқ. Лекин бу орадаги тафовутлар унчалик катта эмас.

Афсуски, биз поляклар учун тарихимизнинг илк олтига асридан ўқишга арзигулик ҳеч нима қолган эмас. Бугун биз чин дилдан олқишлай оладиган нарсалар эса, поляклар ёзишни ўрганмасларидан анча бурун йўқ бўлиб кет-

¹ Адабий тил учун қабул қилинган cz (ч), dz (дж), sz (ш), z (ж) товушларининг ц, дз, с, з тарзида талаффуз этилиши билан боғлиқ фонетик қоида (тарж.).

ган – мен бу ўринда мажусийлик, бутпарастлик замонларидан мерос қолган халқ кўшиқларини назарда тутяпман, уларнинг акс садоларини энди куз фаслининг илк илиқ-иссиқ кунларида далаларимиз бўйлаб ҳавода муаллақ учиб юрадиган мезонлар янглиғ камсонли иборалар орқалигина баъзан миннатдорлик билан илғаб қоламиз. Ҳақиқий, чинакам адабиётни бизлар юзйилликларни босиб ўтган тарих соатларига дам-бадам назар ташлаб, сабрсизлик билан кутишимизга тўғри келди. Шу маънода биз ҳам худди римликларникига ўхшаш ҳолатга тушганмиз: римликлар шоҳлар даврини бошдан кечирмаган, этрускарни енгиб, республика барпо қилган, бутун Италияни бўйсундириб, қудратли давлат тузгач, фақат шундан сўнггина, лотинлаштирилган юнондан ўзларининг илк китоби – “Одиссея” таржимасини олишган. Бизнинг адабиёт ҳам таржималар орқали ўсиб-улғайган. Агар халқ ўз мавзуи – мадҳия, қаҳрамонлик кўшиқлари, тарихий йилно-маларнинг уддасидан чиқолмаса, бундан ёмони йўқ. Бироқ таржималар устида олиб борилган ишлар ўзининг яхши томонларига ҳам эга бўлган: “Псаломлар”, “Иов” ва “Пайғамбарлар китоби” сингари буюк асарлардаги фикр, ғоя ва ифодаларни талаб даражасида баён қилмоқ учун она тилининг барча имкониятларини юзага чиқариш зарурати эди у. Бизгача асрлар қаъридан фақат биргина таржимоннинг – яшовицлик капеллан¹ Анжейнинг номи етиб келган, холос. У XV аср ўрталарида қиролича Зофья учун Библия – Тавротни таржима қилиб берган (“Қиролича Зофья Библияси”). Унинг қалами ниҳоятда ўткир бўлган. Отаҳон Анжей жумлаларни содда, аниқ, равон ва силлиқ ёзар, матн маъносини ифодалаётиб, лотин тили синтаксисига ўралашиб қолмас, “Вульгата”нинг қийин, оғир жойларидан ҳам ишонч билан чиқиб кета олган эди, бу вазифани кейинчалик Якуб Вуек ҳар доим ҳам бирдай уддалай олмаган. Яшовицлик Анжейнинг ҳаёти ҳақида афсуски, бизга ҳеч нарса маълум эмас, унинг номи адабиётимиз асосчилари, ташаббускорлари рўйхатидан муносиб ўрин олмоғи лозим.

Бу адабиёт бўш назм ва ночор наср ичидан қандай куч-ғайратлар эвазига қайта туғилган! Сўз дастлаб бамисоли қўлга ўргатилган хонаки куш, паррандага ўхшар, унинг учишга қанотлари йўқ эди. Тафаккур жонажон диёр – она юртнинг бир парча ерида беўхшов депсиниб турарди. Рей тафаккурга кенглик берди, аммо уни баланд кўтармади. У бақувват, соғлом, қувноқ одам эди, ундан жавдар ҳиди келиб турарди, ўзига хос, ҳеч кимга ўхшамасди у – биринчи поляк ёзувчиси, уни биргина гапидан таниб олиш мумкин эди, ҳар доим оддий ёзар, эргаш гапларга бесабрлик билан қўл силтар, уларни оғир, катта мушти билан майдалаб, бурдалаб ташларди, ким ким, у ўзига хос эди, аммо – эвоҳ! – унинг ўзига хослиги шундай эдики, гап йўқ эди. Ундан ёзувчиларга хос қувноқлик уфуриб турар, доимо жасур, мард, тиниб-тинчимас, битмас-туганмас, бир гапни керак бўлса юз марта такрорлашга ҳам тайёр, икки минг дона сўзни тўхтовсиз тинмай айлантлар, бу унга ўз ҳаёти учун ҳам, адабиёт учун ҳам буткул кифоя қилар эди. У поляк адабиётида мустаҳкам ва абадий ўрнашиб олганди. Унинг – гарчи бир қарашда унча сезилмаса-да – уруғ-авлодлари кўп эди. Барча ҳикоя қилувчи ва суҳбат ўтказувчилар, барча қаламкаш сарматлар², ҳаммага яхши маълум нарсаларни бошқаларга ўргатишга шай, иштаҳа қўзғайдиган таом

¹ Капеллан – католикларда: қавм руҳонийсининг ёрдамчиси; протестантларда: хонадон черковининг руҳонийси; баъзи Ғарб мамлакатларида: ҳарбий руҳоний (*тарж.*).

² Сарматлар – милoddан аввалги 3-асрдан милodий 4-асргача Марказий Осиё шимолидан то Дунайгача бўлган кенг дашт худудларида яшаган кўчманчи чорвадор қабилалар.

каби ёгли жойларга ўз фойдасини кўзлаб, қулай жойлашиб олган инсофли ва инсофсиз ўзича мустақил етишганлар, беғам ва лакма, хушфёъл ва мулойим – қисқаси, ҳеч қачон ижод азобини тортиб кўрмаган, фақат сўз сиртидагина юриб, унинг остидаги хатарли гирдобларга кўзи тушмаганлар легионининг бутун бир шажараси Рейдан бошланарди.

Шунда бирдан шеър тўқишдан олдин ҳар бир бўғинни чамалаб, чуқур ўйлаб кўриб, унинг жарангига, оҳангига диққат билан кулоқ соладиган, бундан яхшироқ сўзни тополмаслигига ишонч ҳосил қилмагунча, биронта сўзни қабул қилмайдиган, тарқаб “қочиб” кетадиган фикрни ушлаб қола оладиган, сўзлар оламига чуқурроқ шўнғиш учун юрак ҳаяжонини жиловлаб, тасаввурини пасайтира оладиган одам пайдо бўлди. Бу – тилимизнинг ҳамон ёввойи манзарасига Польшада биринчи бўлиб қаратилган нигоҳ эди. Ян Кохановский мана шу саҳрода ўз шеърятининг ренессанс боғини барпо этган биринчи сўз санъаткоримиз эди, афсуски, у ўз санъатининг давомчиларини жуда узоқ кутишига тўғри келди. Яхши ниятли қофиябоз (нўноқ) шоирларнинг авлодлари Рейдан ўрнак олиб, унинг йўлидан боришни афзал кўрдилар ва уларнинг беғам фаолият кўлами ҳамда қувноқ дағаллиги бир неча асрлар мобайнида поляк адабиёти қиёфасини белгилаб келди. Опалиньский, Потоцкий, Коховский, Пасек Рей билан жон деб бир стол атрофида ўтирган ва Кохановский, Гурницкий, Скаргадан хурмат-эҳтиром билан узоқлашган бўлардилар.

Гурницкийнинг “Сарой аъёнлари” номли асарида тил муаммосига бағишланган бир неча саҳифалар борки, уларни ҳайрат билан ўқийсан, киши. Айрим унчалик муҳим бўлмаган деталь (тафсилот)ларни истисно қиладиган бўлсак, чунки замонавий тилшунослик бу ҳақда бошқача фикр билдиради, унинг тил тўғрисидаги ўй, фикр ва мулоҳазалари умуман олганда, тўғрилиги, аниқлиги ва нозиклиги билан ҳайрон қолдиради. Полякча ёзилган бундай саҳифаларни яна ўқиш учун эса икки юз йиллик сафсаталардан сакраб ўтиш керак, дунё маданияти билан алоқани узиб, калтафаҳмлиқ ботқоғига ботган, ўша даврдаги шундай бир “ажойиб бегона ўт” – Бенедикт Хмелевскийнинг “Янги Афина”си уларга хотима ясаган.

Мана, бизнинг мусибатимиз нимадан иборат бўлган: муҳим аҳамиятга эга зарур нарсаларнинг пайдо бўлиши орасида танаффуслар узоқ давом этган. Назмдан ҳам кўра, кўпроқ наср жабр кўрган. Ожеховскийнинг мисли кўрилмаган, беназир равон, силлиқ услубини, Гурницкийнинг асл нафосатини, Скарганинг кенг нафасини мерос қилиб олиб, давом эттирадиган ижодкор бўлмаган. XVIII аср охирига келиб, проза олдида бирданига кўплаб янги вазифалар пайдо бўлган: ўша давргача лотин тилида иш юритган идоралар ва илм-фан муассасалари учун зудлик билан янги тил яратишга тўғри келган. Физика, математика, иқтисод, кимё фанлари бўйича яратилган биринчи асарларнинг муаллифларига қойил қолмасдан иложимиз йўқ – улар поляк илмий атамашунослигини тайёрлаб, сўзлашув нутқи услубининг аниқ қарор топган тушунчалар асосидаги қисқа ва лўнда даражасига эришганлар. Шунингдек, устав (низом)лар, декретлар, фармойишлар ва шу каби бошқа ҳар хил ҳужжатларни ёзиб-чизиш учун бош қотирган идораларнинг бизга номаълум амалдор “ёзувчи”ларига ҳам тан бериш керак.

Лекин энг оғир юк XIX аср зиммасига тушган: унинг олдида аввал ўтган авлодлар “ухлаб қолиб” бой берган барча ишларни охирига етказиш

вазифаси турарди. Ва шунда бошқа халқларнинг адабиётларида кузатилмаган “нимадир” содир бўлди: XIX аср бизни олдинги юзйилликлардаги ўз адабиётимиздан ажратиб қўйди, бу ҳодиса баайни имтиҳон топшириб бўлгач, ҳеч ким етуклик аттестатига қарамаслиги каби ҳолатга ўхшаб кетарди. Бундан бошқача бўлиши ҳам мумкин эмас эди, чунки фақат XIX асргина бизга муқаррар биринчи даҳоларни етказиб берди, драма, роман, эсселар яратиб, лирикани олдинги асрлар билмаган юксакликка кўтарди, ҳатто унинг сонет сингари архаик турларини такомиллаштирди; XIX аср ҳис-туйғулар доирасини кенгайтирди, узоқ вақт ўта моддийлашиб қолган тафаккурга руҳ, ғайрат бағишлади ва ниҳоят, луғатни янада бойитиб, синтаксисга қайишқоқлик ва равонлик бахш этиб, сўзни янгилади. Бугунги кунда поляк тилида ёзаётганлар романтизм давригача яшаб, ижод қилган муаллифлардан деярли ҳеч нима олмайдилар. Уларга камдан-кам ҳоллардагина, масалан, тарихий романлар ёзаётганда давр колоритини тасвирлаш учун архаизмлар – эскирган сўз ва иборалар зарур бўлиб қолган тақдирдагина, мурожаат қиладилар.

КАСБ СИРЛАРИ

Бир замонлар, худди ҳозиргидай, “руҳонийликка йўл олди” каби “шоирликка кетди” дейилган даврлар ҳам бўлган, бу ўхшашлик ўша узоқ ўтмиш замонларда шоирлик хизмати дин билан бевосита боғлиқ бўлгани боис янаям ортиб борган. Эодлар мактабида шундай бўлган, у ерда истеъдодли ўспиринлар шеърият тилини ва шеър ўқишни ўрганиш ва анъанавий тарзда муқаддаслаштирилган иборалар, муқоясалар, эпитет (сифатлаш, васф)лар билан танишиш учун ўқишган. Ўрта асрлардаги Ирландияда ҳам худди шундай бўлган, у ерда куйчи шоир, бахшиликка номзодлар олти-етти йил давомида шеърият санъатини ўрганишган ёки қадимги фаранг жонглёрлари мактабларини олиб кўрадиган бўлсак, уларда вагант (сайёр кўшиқчи, шоир, бахши – тарж.)ликнинг эркин ҳаётига қизиққан ёшлар тажрибали назм усталарининг хипчинлари остида бўғинларни санаш, уларни цезураларга¹ бўлиш, ассонансларни² танлаш, саралаш, грамматиканинг ҳали ҳеч ким ёзолмаган қоидаларини тусмоллаб бўлса-да, қидириб топиш ҳамда асрлар мобайнида яратилган эпопея қаҳрамонларини билиш ва англашни ўрганганлар. Бироқ мазкур камёб ҳодисалардан ташқари, том маънодаги ёзувчилик санъати мактаблари ҳеч қачон мавжуд бўлмаган ва шунга ўхшаш ўқув муассасасини яратиш ғоясининг ўзиёқ қанчалик ёқимсиз туюлишига шахсан ўз тажрибамда ишонч ҳосил қилганман. Гап шундаки, бундан бир неча йиллар муқаддам худди шундай мактаб лойиҳасини таклиф этган ва уни ё нафис санъатлар Академиясининг секцияси ёки университет қошидаги махсус кафедра сифатида тасаввур қилган эдим. Ўшанда бўлғуси ёзувчилар эркин тараққиётининг азалий озодлигига тажовуз қилинишига қарши ҳар омондан норозилик овозлари янграган.

Ёзувчиларнинг эркин тараққиёти – бу албатта, ўта мустаҳкам қарор топган анъанадир. Ёзувчилар ҳамиша мустақил равишда ўқиб-ўрганишган.

¹ Цезура – шеъриятда такрорланиб келувчи паузанинг алоҳида тури; муסיқий ижродаги пауза, тўхтам.

² Ассонанс – товушлар уйғунлиги; фақат урғули унлиларнинг қофияланиши (тарж.).

Уларда ҳаттоки ўрта асрлар ва Ренессанс (Уйғониш даври) рассомлари эга бўлган нарсалар ҳам бўлмаган: у даврда шогирд устоз назорати остида ишлаган, мўйқалам тозаллаган, мольберт (рассомлар дастгоҳи) ва полотно тайёрлаган, масъулиятлироқ вазифаларни бажаришга тайёр бўлмагани боис, унга майда нақшлар, гуллар чизишни топширишган, у кулф (калит) тешигидан – бекитиб ташланмаган бўлса агар – устознинг сеҳр-афсун-ла бўёқларни аралаштириб, ўз (касб) сирларини пардалаб яширган ҳолда ахийри гулчанг сепилган капалак янглиғ ўз дунёси томон учиб, у ерда чангни қоқиб-силкиб ташлашини мўралаб кузатишга интилган – шу тариқа устозининг услуб ва ижодий йўсинини ўрганиб, унга бир умр содиқ қолишга ҳаракат қилган. Ёзувчилар эса нафақат ўзларини ўзлари тарбиялашган, балки ўз атрофидагиларга қарши кўпинча ўчакишиб шундай қилишларига ҳам тўғри келган, улар азбаройи ўз касблари танлови важдан шундай йўл тутишга мажбур бўлишган. Агар башарти Лафонтеннинг отаси ўз ўғлининг шоир бўлишини хоҳлаган бўлса, ҳар қандайин ҳурмат-эҳтиромга муносиб бундай ота, албатта, истиснодир. Овидий ўзи ёзган поэтик таржимаи ҳолининг ўша қисмида бутунлай бошқа нарса ҳақида – барча ота-оналарнинг яқдил фикри ҳақида – ёзган ва хипчин-говронларнинг ғувуллашию шоир бўлишга тайёрланаётган боланинг зорланишларини абадий хотира қилиб қолдирган.

Аммо бўлғуси ёзувчининг ўз танлаган йўлидан боришига ҳеч ким халақит бермаган тақдирдаям, бошқа бир тарафдан, уни ҳеч ким ёзувчилик ҳунарининг сир-асрорларидан воқиф эта олмайди ҳам. Уларни унинг ўзи очмоғи, бунга ўз ақл-идроқи, туғма ҳис-туйғуси билан эришмоғи, таваккал қилиб бўлса-да, бунинг йўллари кидириб топмоғи, номаълум (одатда кўплаб олдинги авлодлар томонидан обдан топталиб, из қилиб ташланган) сўқмоқларни очмоғи, чакалакзорларда узоқ адашиб, тентираб юриб, ниҳоят, ижод ва шон-шухрат сари элтадиган асосий, катта йўлга чиқиб олмоғи лозим. Қўлтиғида қўлёзмаларга лик тўла папка билан ийманиб-торгинибгина кириб келадиган, ундан ўзининг бутун умидини боғлаган энг яхши, энг муҳимини олиш учун қўллари қалтираб титкилайдиган ёш йигитни кекса ёзувчилардан ким ҳам кўрмаган дейсиз? Бундай ташрифлар одатда турлича: ё икки тарафлама кўнгил қолиш ёки – фавқулодда кам учрайдиган, аммо бу қандай яхши! – шодиёна ҳайрат, ўзаро хайрихоҳлик ва дўстлик билан тугайди.

Кўпгина йиллар мобайнида ана шундай дўстона тарзда кечган ўзаро муносабатлар тарихини Эккерман ҳаёти мисолида яққол кузатиш мумкин. 1823 йил июнь ойи кунларининг бирида Эккерман Гёте ҳузурига келиб, унга ўз қўлёзмасини тақдим этади. Гарчи қари туллак унда зўр ёзувчилик иқтидори йўқлигини дарҳол англаб етган бўлса-да, аммо шунга қарамасдан йигитчага зарур маслаҳатлар ва ҳатто турли хил поэтик экзерсислар¹ бериб, ижодий ишга рағбатлантиради, шу тариқа то умрининг охирига қадар ўзига яқин олиб, “Гёте билан гурунглар”дек бебаҳо асар муаллифи сифатида унга ҳам боқийлик бахш этади. Эккерман ижод қилишдан бир дақиқа ҳам тўхтамайди ва ўзини янаям кўпроқ ишонч билан олға ҳаракат қилаётгандай ҳис қилади, аслида ҳам салобатли, вазмин шахснинг кучли иродаси уни бурч, вазифа, мақсад сари оғишмай интилишга ундар эди. Эккерман билан бўлган воқеа – ниҳоятда камдан-кам учрайдиган ҳодисадир. Ўша июнь

¹ Экзерсис (фр. Exercise) – мусиқа ёки рақсда машқлар тизими, бу ерда: тавсиялар (тарж.).

кунларидан бирида Гёте хузурига илк бор кириб келган пайтда у қўлтиғига қўлёзма қистирволган ёшгина мусофир – хали камолга етмаган кўчманчи истеъдодларнинг рамзий тимсоли эди, холос. Гётедан ҳам кўра самимийрок ва беғаразроқ Леопольд Стафф бир эмас, бир нечта поэтик қушчаларнинг учишни ўрганишларига ёрдам қилиб, уларни дўстона каломи ва табассу-ми билан қўллаб-қувватлади ва ўзи ҳам кўплаб миннатдор ёшларнинг, шу жумладан, Тувиманинг ҳам ҳурмат-эҳтиромига сазовор бўлди.

Ҳар бир адиб, айниқса, эътибор қозонган, мўътабар, кекса ёзувчи кўпчилик учун “зиёратгоҳ” бўлиб келган ва ҳозир ҳам шундай, у ҳар куни почта орқали кўплаб хатлар олади, ёшлар унга ўз қўлёзмаларини жўнатиб, маслаҳат ва йўл-йўриқлар сўраб, мурожаат қилади. Шунда ёзувчи баъзан мушкул аҳволга тушиб қолади: нима қилиш керак? Ё вақт етишмайди ёки бўлмасам – масала у қадар арзигулик бўлмайди. Айни чоқда улкан ёзувчиларнинг бошловчи адибларга кўрсатган ғамхўрликлари таҳсинга сазовордир. Масалан, Чехов уларга ўз мактублари орқали пухта ва батаф-сил маслаҳатлар берган бўлса, Райнер Мария Рилкенинг “Ёш шоирга” деб номланган хатлар туркуми етук, баркамол тафаккурнинг тажрибасиз ёшларга нечоғли ёрдам беришига ажойиб мисол бўла олади. Бундай мак-тубларни, таъбир жоиз бўлса, “узоққа отадиган қурол” деб аташ мумкин, чунки улар ёзувчилик санъати техникасига оид энг қимматли кўрсатма ва йўл-йўриқлардан иборат бўлади. Лекин шу ўринда ёзувчилик маҳоратининг қандайдир тизими ёки ҳақиқий мактаби ҳақида гапиришга ҳеч қандай асос йўқ.

Ёш ёзувчиларни ўқитишнинг бирдан-бир, ягона чинакам мактаби – қадимги поэтика ёки стилистика, риторика (нотиклик санъати назарияси) мактаблари бўлган, уларда турли-туман мавзулар ишлаб чиқилган, баъзан шов-шувли романлар ва ғамгин драмалар муҳокама қилиниб, назарий ма-салаларга бағишланган маърузалар ўқилган, булар XIX асрда ҳам бўлган ва фрагмент шаклида композиция, шеър тўқиш ва ниҳоят, энг оддий шакл – она тили бўйича вазифалар сифатида ҳозиргача ҳам сақланиб қолган. Агар қадимги риторика мактаблари ҳақиқатан ҳам ёзувчилик санъатига доир кўплаб муҳим масалалар билан шуғулланган бўлса, эндиликда улар ёзувчи учун катта аҳамиятга эга эмас. Ёзувчига бундай стилистиканинг кераги йўқ, чунки улар кўпинча одамни зериктирадиган “виждонли”, синчков майдакаш ва ўтакетган расмиятчилардан иборат бўлади, улар махсус бўлимларга тегишли ёрлиқлар остида адабиётда учрайдиган ба-дий таъсирчанликнинг барча воситаларини, барча услубий усулларни жойлаштириш билангина кифояланиб, уларга худди қуриган капалаклар тўпламига қарагандай қарайдилар. Францияда бу борада Альбала дегани шуҳрат қозонган, у ёзувчилик маҳорати бўйича ҳар хил қўлланмалар муал-лифи, Мольерга руҳан яқин шахс бўлиб, мсье Журден жамиятида кўриниб турар, кимсан Проспер Мериме прозасига услубий тузатишлар киритишга уринган тенгсиз Альбала эди!

Энди поэтикага келсак, унинг йўриғи бошқа. Буюк ва ҳар қандай ҳурмат-эҳтиромга сазовор ёзувчиларнинг номлари у билан боғлиқ, у – адабиётга мансубдир. Аристотель “Поэтика”си, Ҳорацийнинг “Пизонларга мактуб”и, Лонгга мансуб саналадиган буюклик ҳақидаги трактат, Марко Жироламо Виданинг шеърый трактати, Буалонинг “Поэтик санъат”и, Дмоховскийнинг “Шеър тўқиш санъати” – Европа поэзияси мактабга қатнаган йўлдаги

чақиримларни кўрсатиб турадиган устунларнинг бир нечаси мана шулардир. Аммо барча шумтакаларга ўхшаб, у ҳам дам-бадам эзгу йўлдан тойиб, озодликнинг мафтункор туйғусига маст бўлган ва янги илҳом, янги устозлар ва янгича гўзаллик сари интилган. Мактабдаги устозлар бунга таъна қилиб, ёзғиришган ва гарчанд улар классикларнинг романтиклар билан ўзаро курашида бир-бирлари билан яхши таниш бўлсалар ҳам, иш бир неча бор аччиқ англашилмовчиликларгача бориб етган.

Зотан, мактаб янги илмий кашфиётларни олдиндан кўра олмагани каби, янги поэзияни ҳам бошқалардан олдинроқ пайқашга бутунлай ноқобилдир. “Поэтик санъат”нинг ҳар бир курси илгариги даврларга мансуб шеърини дурдона асарлардан олинган қонун-қоидаларга асосланган бўлиб, ўтган ёки ҳозирги замон аҳволи ҳақида сўйлайди ва ундан энг янги адабий жанрлар ёки ўша пайтгача номаълум бўлган шеърини шакллари ҳақида ҳеч қандай маълумот топиб бўлмайди. Поэтиклар маҳдуд дунёга айланишади. Уларнинг тавсия ва танбеҳлари қарор топган обрў-эътибор, текширилган анъаналарга таяниб, шак-шубҳадан холи, аниқ ва равшан эстетик фикр-мулоҳазалар билан хаспўшланади. Бундай фикр-мулоҳазалар учун ҳис-туйғулар психологияси ёки урф-одатлар таъсири остида шаклланган тушунчалар устида олиб борилган кузатишлар манба сифатида хизмат қилиши мумкин. Ва ниҳоят, ўша даврга хос бўлган нотўғри, хато фикрлар ҳамда хурофот, бидъат ва сохта тасаввурлар ҳам муайян роль ўйнаши шубҳасиз.

Аристотелдан ташқари, у ўз даврида тадқиқотчи сифатида адабий ходисаларни ҳам таърифлаб, баён қилиб берган, бошқа поэтик муаллифларнинг ўзлари ҳам шоир бўлишган ва метеорологик ходисалар қандай баён қилинса, ўзлари яратган қонун-қоидаларни яна қидириб топиб, шундай баён қилишган ва шу тариқа ўз дунёқарашларини ифода этишган. Бундай ҳолат ҳозир ҳам учраб туради. Мисол учун, Поль Клодель ўзининг ўта ғайриоддий “Поэтик санъат”ини яратган. Ҳорацийнинг „Ars poetica“си – тафаккур ва баркамол санъаткор маданиятининг обидасидир. У ўз классикларини нафақат завқланиш, балки уларнинг усуллари ва воситаларини, фазилат ва камчиликларини кузатиш учун ҳам мутолаа қилган ва ҳар бир фикр-мулоҳаза ортида унинг шахсий тажрибаси яширинган. Агар Ҳорацийга догматик мезон билан ёндашилмаса, ундан ўрганса арзийдиган нарсалар бор ва энг аввало, унинг ҳар бир шеърини сатрида барқ уриб турган: ижодий ишга ҳурмат-эътибор ва мукамалликка интилишдан улги олмоқ керак. Ахир, Ҳораций биринчи бўлиб, ушбу сўзнинг аҳамиятини таъкидлаган, ёзувчидан сўзга нисбатан диққат-эътиборли бўлишни, виждонан ёндашишни талаб қилган ва сўз олдида шундай бир меҳр-муҳаббат билан бош эгиб, таъзим қилган, чунки унинг оҳанги, жаранги, маъно ва моҳиятига, мазкур сўзнинг инсоний тил, нутқ умуммулкидаги жамики ўзига хос хусусиятларига шайдо бўлган. У Аристотель билан бир қаторда кўплаб авлодлар учун йўлчи юлдуз, мураббийга айланган, ундан бошқа риторик муаллифлар, ўрта тоифага мансуб шоирлар паноҳ топган, улардаги қонун-қоидаларга сажда қилишлар вақти келиб илҳом ва ижодий фикрлар билан алмашган.

Хитойликлар адабиёт маъбудини кўрсаткич бармоғини юқори кўтариб, гўё бир нимадан огоҳ қилаётган ёки қойиётган мўйловдор донишманд киёфасида тасвирлашади. Бундай илоҳ Фарбдаги поэтик ортодоксия (изчиллик, собитқадамлик)нинг бир неча даврлари учун ҳам буткул фойдали

эди. Поэтика бўйича наинки умумий қоидаларни, балки бошқа кўплаб тафсилотларни ҳам ўрганишарди: тайёр иборалар, образлар, муқоясалардан фойдаланиларди. Ҳамма томондан тартиб-қоидалар билан ўраб олинган поэзия рақс ёки шохмот ўйинига ўхшаб кетарди. Унинг қоидаларини қабул қилиб, оғишмай амал қилишаркан, улар шоирнинг ўзига хослигини чеклаб, унинг ўзигагина хос бўлган фазилатларнинг, артистларча маҳоратнинг ўсишига монелик қилиши ҳисобга олинмас эди. Аксинча, барчага маҳорат, ижодкорлик ва ҳатто софлик ҳам фақат мана шундай шарт-шароитлар остидагина тантана қила оладигандай ва мана шу силлиққина сахнада фақат сийқалик ҳамда руҳсиз тақлидчилик юки остида эзилган қобилиятсиз одамларгина мағлубиятга учраши мумкиндек туюларди. Инжил рад этган Аҳдга амал қилишиб, янги майни эски мешларга қуйишарди. Эскирган, истеъмолдан чиққан шаклларни қайта жонлантириш учун эса, одамнинг айтадиган гапи бўлиши керак – агар бизнинг давримизга келиб, ҳалокатли камқонлик касалидан қирилиб кетган баландпарвоз исёнкорлик руҳидаги поэтик мактабларга йўлдош бўлган фикрий қашшоқликни ҳисобга оладиган бўлсак, бу – бажариш хийла қийин бўлган талабдир.

Романтизм эски қонунларни бекор қилди. Поэтиклар ўтмиш қаърида қолиб кетди. Уларнинг ўрнини энди поэтик *ancien regime* – эски тузум ишлаб чиққан деярли барча нарсаларни яқсон қилган дастурлар ва манифестлар эгаллади. Эскидан омон қолганлари фақат шеър тўқишга оид эди: шеър тузилиши, вазни, бўғинлар сони, қофиялар қандайдир даражада анъанага риоя қилишда давом этди, сонет эса ҳамон ўн тўрт сатрдан иборат эди. Бироқ пировардида: ўтмиш поэтиклари томонидан шеърий асарга кўйилган талабларнинг биронтасини тан олмай ҳам, шоир бўлиш мумкин эканлиги маълум бўлди. Формализмнинг¹ қисқа муддатли ҳукмронлик даврида дам бўйига, дам энига қараб босилган шеърлар учраб турар, уларни ўқиганда беихтиёр бу ерда ишнинг яхшигина ярми ҳарф терувчининг ҳорғин елкасига тушибди-да, деган таассурот туғиларди. Эндиликда биз шеър деб аталадиган шундайин асарларга дуч келяпмизки, агар уларни *in continuo* – узлуксиз яхлит сатр билан босиб чиқарилса борми, журналларнинг саҳифаларида ўзлари билан ёнма-ён чоп этилаётган патетик (эҳтиросли, жўшқин) мақолалар ёки прозаик чақириқлардан ҳеч қандай фарқ қилмаган бўларди. Яқинда Францияда пайдо бўлган летрист – ҳарф билан ифодалувчи, яъни ҳарфий поэтик гуруҳ ўқувчиларни бир оз танг қолдириб, энсасини қотирди: уларнинг “шеър”лари шундай кўринишга эга эдики, кимдир набор (ҳарф териш) кассасидаги бетартиб сочилиб ётган ҳарфларни тусмолаб териш олгану, шундайлигича босворган-қўйган.

Бизнинг давримизга хос бўлган қайғули имтиёзлар шундан иборатки, ҳар бир замонавий тутуриқсизликнинг тарихий ўтмишдошлари борлиги аён бўлмоқда. Мисол учун, антик давр охирида шоирлар “кўзгу-поэма”лар тўқиш билан овунишган, уларнинг битта ярми, худди кўзгу аксига ўхшаб, бошқасига жавоб берган ёки шеърга қандайдир нарса ёки буюмнинг, масалан, тухумнинг ёки болтанинг шаклини беришган ёхуд худди Пентадийга ўхшаб, ўзларининг *versus echoici* – “акс садо шеър”лари билан ўқувчиларни зериктиришган, бу ишни улар бутунлай жиддий бажаришган. Кохановский

¹ Формализм – мантиқ, санъат ва адабиёт каби фанларда шаклни мазмундан, назарияни амалиётдан ажратишга интилувчи йўналишларнинг умумий номи (тарж.).

ҳам бир куни азбаройи қизиқчилик учун ўзининг “Қисқичбақалар” деб номланган фрашка (эпиграмма)сида худди шундай йўл тутган экан.

Маълум бўлишича, поэзияга романтизм томонидан олиб кирилган ва қачонлардир куч-қудрат манбаи бўлган озодлик ўзбошимчалик томон ўзгариб, бузилди, бу эса ожизлик аломати эди. Катта ланг очиқ эшикдан эсган шамол чанг-чунг билан бирга ахлатни ҳам олиб киради. Ёзувчи бўлишга аҳд қилган йигит, башарти у фавқуллодда кучли шахс бўлмаса агар (бундайлар, албатта, камдан-кам учрайди), ўзини худди костёл¹ минорасидаги флюгер каби ҳис қилиши аниқ. Шу боис у ҳар қанақанги, айниқса, энг янги таъсиротларга бажонидил берилиб, илҳомни аллақандай майнавозчиликка беҳуда сарф қилади.

Жиддийлик бўлмаса, адабиёт ҳам бўлмайди. Кимки сўз орқали ўз қалбини ёки ўзи хизмат қилаётган умумжамоа, у хоҳ синф, хоҳ халқ ёки бутун инсоният бўлсин, дилидагини ифодалар экан, сўзга нисбатан масҳарабозга хос қувноқ беғамлик билан муносабатда бўлолмайди. Жиддийлик гўё фақат қандайдир ғоялар ёки шиорларни эълон қиладиганлар учун мажбурийдир, санъат учун эмас, деган фикр фақат бемаъни одамнинг калласидагина туғилиши мумкин. Айни ташқи дунёдан ва ҳозирги дақиқадан узилган, ўзини буткул гўзалликни мушоҳада қилишга бағишлаган санъат фидойилари, савдойи мутаассибларда ҳатто энг майда-чуйда ишларни бажаришда ҳам улкан жиддийлик кузатилади. Сўзни энг мос, муносиб жойга жойлаштиришдан олдин уни ҳеч ким уларчалик виждонан қараб, кўздан кечириб чиқмайди. Уларни сўзларнинг бутун шукуҳи чиқдимийўқми, улардаги оҳанг, жаранг, маъно ва моҳиятнинг бутун сирлилигини тўла очолдикми-йўқми, деган хавотир қийнайди, улар ўз фикрлари, ўз дунёқараш ва инсонни англашини одамларга етказадиган кишилардан ҳеч бир қолишмайди, уларни ҳар доим шундай улуғ мақсадлар учун сўзларни танлаётиб, ўз вазифамизни удалай олдикми-йўқми, деган ўй ташвишга солади.

Ҳамонки адабиёт мавжуд экан, унинг ижодкорлари доимо шаклланган анъаналар билан ҳисоблашиб, ўз олдларига мақсад қўйишдан олдин салафларнинг меҳнатига баҳо берадилар ва улардан нималарни олиш мумкин эканлигини ойдинлаштирадилар. Бугунги кунда “бокира адабиёт” ва “туғма истейдод соҳиблари” деса, ҳеч ким ишонмайди, зеро, ҳеч ким ўзи ҳақида худди Амос пайғамбарга ўхшаб, менга гапиришни юлдузлар ўргатган, дея олмайди. Фақат бизлар деярли ҳеч нарса билмайдиган жуда узоқ замонлардагина ҳеч кимдан ҳеч қандай мерос олмаган ижодкорлар бўлганлигини тасаввур қилиш мумкин. Шунинг сингари гўё ёзувчилик санъатини ҳеч қандай куч-ғайрат сарфламасдан эгаллаш мумкин, деган қараш ҳам анойилиқдан бошқа нарса эмас. Бундай фикр кенг илдиз отганининг сабаби шуки, кенг китобхонлар оммаси томонидан ҳақиқий ёзувчилар билан бир қаторда, афсуски, қобилиятсиз, нўноқ муаллифлар ҳам адабиёт намояндалари сифатида қабул қилинмоқда.

Ёзувчи тарбиясидаги асосий вазифа – сўз ҳақидаги илмни чуқур эгаллаш ҳамда ижод қилаётган тилни билиш ва англашдан иборатдир. Бу албатта, икки минг йилдан бери мавжуд бўлган адабий ҳаётда янгилик эмас. Ҳаттоки бизнинг барча манбаларимиз, мисол учун дейлик, Ҳомер даври тўғрисида ҳеч қандай маълумот бермаган тақдирда ҳам, унга мансуб поэмаларнинг тил

¹ Костёл – поляк католикларининг черкови (тарж.).

материали тил устида олиб борилган тинимсиз изланишлар ва сердиққат, майда тадқиқот ишлари ҳақида гувоҳлик бериб турибди. Данте ўзининг „De vulgari eloquentia“ – “Халқ нутқ санъати ҳақида” номли трактатида ўзи келгусида ўз халқининг адабий тилига айлантириши лозим бўлган тил тўғрисидаги билимларни қаердан олган, ўша манбаларни келтиради. Данте бир нечта итальян шеваларининг афзалликлари ва камчиликларини пухта ўйлаб кўриб, чамалаб ва уларга баҳо бераркан, луғатлар муаллифларининг, семантиklar ва грамматикларнинг ишини бир ўзи бажаради ва буларнинг барчаси унга ўз ижоди учун баайни муқаддима вазифасини ўтаган.

Анъанавий тарбия олган, француз тилини мукамал билган ва от миниш санъатини эгаллаган, бундан бошқа ҳеч қандай имтиёзларга эга бўлмаган зодагон Витторио Альфери шоирда истеъдод уйғониши билан бир вақтнинг ўзиде тилга муҳаббат ҳам туғилишига ажойиб мисол бўла олади. Шоир бўлишини ҳис қилмагунга қадар, ҳамма нарса унга маъқул келган, қаноатлантирган. Ўз иқтидорини англаб етгач, у она тилини завқ-шавқ ва иштиёқ билан ўрганишга киришади. XIII-XIV асрлар поэзиясини, XV-XVI асрлар прозасини диққат билан ўқиб, ўзлаштиради, грамматика ва шевашунослик билан шуғулланади, латин ва ҳатто грек тилини ҳам ўрганади. Буларнинг барчаси унга ўз поэтик оламини яратиш учун зарур эди.

Яна бошқа мисоллар келтиришга ҳожат йўқ деб ўйлайман, чунки бу ерда адабиётдаги деярли барча буюклар номларини бирма-бир санаб чиқиш мумкин. Польшада тилни авайлаб-асраш, уни ғамхўрлик билан ардоқлашда Жеромский барчага намуна эди. Бу ҳақда нафақат унинг прозаик асарлари ва уларнинг тадрижий ривожланиш жараёни, балки “Снобизм ва тараққиёт” деб номланган китоби – адабиётимизда шу йўналишда яратилган бирдан-бир, ягона асар ҳам гувоҳлик бериб турибди. Поляк ёзувчиларидан ҳали ҳеч ким тил муаммоларини поляк адабиётининг долзарб муаммолари мажмуи ҳамда ўз ёзувчилик тажрибалари билан бевосита боғлаб, бунчалик батафсил тадқиқ этмаган эди. Мазкур китобдан, бошқа барча маълумотлардан ташқари, адабиётдаги ҳар хил масхарабозлар шаънига уларнинг калтафаҳмлиги, билимсизлиги ва ғалатиликлари хусусида билдирилган қаттиқ танбех ва танқидий фикрлар ҳам ўрин олган.

Баъзан айрим адибларнинг тил ўрганиш ҳақидаги бепарволик билан айтган фикр-мулоҳазалари кулоққа чалиниб қолади, бунда улар гўёки тилни пухта ўрганмай туриб ҳам, сўз санъатига оид “ажойиб” асарлар яратган, худди ўзларига ўхшаган илмсиз кишиларни далил-дастак қилиб келтирадилар. Бироқ бундай воқеалар аслида ҳеч қачон бўлмаган, эҳтимол, нодон одамларнинг тушига кирган бўлиши мумкин. Тўғри, Шекспир Европа адабиётига оид бутун бир сўз оламини сув қилиб ичиб юбориш учун луғатларни варақлаб ўтирмаган, лекин Шекспирнинг Шекспир эканлиги ва у ҳеч нима билан қиёслаб бўлмайдиган бу бойликни тўплаш учун кўлидан келган барча ишни қилганлиги ҳақидаги муҳим далилни ҳам эътибордан соқит қилмаслик лозим. У таъбир жоиз бўлса, асалари меҳнатига қиёс этгулик даражада тер тўкиб, ҳормай-толмай ишлаган. Шаҳар ва қишлоқ, кема ва таверна (кичик қовоқхона), ўрмон ва дала, ҳовли ва кўча унга ўзларининг бор тилини берган, унинг мислсиз поэтик инстинкти эса керагини танлаб олган. Бундай мактаб барча учун барабар бўлган, унда ҳамма замонларнинг ёзувчилари таҳсил олишган. Бугунги кунга келиб, ундан кам фойдаланилмоқда, чунки мана қарийб юз йилдирки, ёзувчиларнинг

турмуш тарзи, баъзи бирлариникини ҳисобга олмаганда, ўз иш кабинетлари билан қаҳвахона ўртасидаги дамдузликдан иборат бўлиб келмоқда. Лекин илгарилари ҳар томонга зир югуриб излаган нарсаларини ҳеч қачон, ҳеч қайси бир замонда бугунгидек шу қадар осон воситалар ёрдамида қўлга киритиш имкониятига эга бўлишмаган. Эндиликда эса луғатлар, классикларнинг беками-қўст нашрлари ҳар доим уларнинг ихтиёрида.

Аммо улардан кам одам фойдаланади. Ўзлари ёзаётган тилнинг тузилишини аниқлаш устида ҳам кам ишлашади, унинг тарихини билишмайди ва ўзига хос хусусиятлари ҳақида ўйлашмайди ҳам. Баъзида ҳатто шундай бир ғалати таассурот туғиладики, гўё муаллиф тақдир насиб этган тилга қийинчилик билан кўникади, унинг тилга нисбатан бефарқлиги, лоқайдлиги яққол сезилиб туради: башарти шароит ўзгариб қолгудай бўлса, у дуч келган бошқа тилдан фойдаланиб кетаверади.

Хўш, ҳақиқий ёзувчиларнинг, чинакам сўз санъаткорларининг бу борадаги ишлари қалай? Буни Конрад мисолида билиб олишимиз мумкин. Асли чиқиб келиши поляк бўлган Конрад инглиз тилини хийла кеч – 18-20 ёшларида ўзлаштирган, француз тилида эса ҳар доим бемалол сўзлаша олган. У Голсуорсига йўллаган мактубида (Уэллсга ёзган хатида ҳам худди шу фикрни билдирган) одам ўз она тилида ёзмаган чокда дуч келадиган қийинчиликлар хусусида нолиб, шундай деб ёзган эди: “Менинг бошқа танловим йўқ эди, мабодо инглизча ёзмаганимда агар, умуман ёзмаган бўлардим”. Буни фақат ушбу тилга бўлган муҳаббат билан изоҳлаш мумкин, фақат муҳаббатгина мўъжизалар яратишга қодир: олис юртдан келган бир мусофир Шекспир ватанида ажойиб, зўр услубчилардан бирига айланади. Шу хилдаги, гарчи у қадар ёрқин бўлмаса-да, талайгина мисолларни, айниқса, кўпгина чет элликларни суйган ва сийлаган мамлакат – Франция ҳаётида учратиш мумкин: XIII асрдаёқ Брунетто Латини фаранг тилини “беқиёс лаззатбахш” эканлиги боис ёктириб қолган. Ўшандан бошлаб, деярли ҳар бир асрда француз ёзувчиларининг сафлари ажнабийлар ҳисобига кенгайиб борган, бутун Европа французча ёза бошлаган XVIII аср ҳақида гапирмаса ҳам бўлади. Ҳар хил тоифадаги бадарға қилинган, қувилган, хўрланган ва таҳқирланган одамлар ушбу тилни қабул қилиб, кўпинча уни мукамал даражада эгаллашган. Францияда ҳатто француз тилида ёзадиган хорижликлар учун маҳсус мукофот таъсис этилган бўлиб, ҳайъат аъзолари ҳар йили француз тилини билгани ва уни нозик ҳис эта олгани учун чет эллик ёзувчига қойил қолиб, тасаннолар айтадилар. Бу ёзувчиларнинг ҳомийси бўлишга Жюльен Грин муносиб эди, отаси инглиз, онаси эса америкалик бўлган бу ёзувчи болалигидан яхши билса ҳам, она тилида ёзмайди.

Тил ҳақидаги билим, унинг бойлиги, ўзига хослиги ва қонуниятларидан ҳам кўра эндиликда поэтик сўкмоқлар ва фигураларни билиш кўпроқ таназзулга юз тутди. Ҳозир уларни ғайришуурий ҳолда, кўр-кўрона қўллашмоқда, зеро, ўз шеъри ёки насрий асаридан бирор парчани унинг матнида қўлланилган риторик фигураларни аниқ номлаб ва кўрсатиб, таҳлил қилишга қодир муаллиф йўқ, деб бемалол айтиш мумкин. Агар буни унинг иштирокида қилинса борми, бўлғуси нонга қўшиладиган барча таркибий қисмларни илмий атамалар билан бирма-бир санаб чиқишга қийналган хамир қораётган хотиннинг ҳолига тушиб, довдираб қолиши ҳам ҳеч гапмас. Нон-ку, печдан четлари қизариб, бўрсилдоқ бўлиб пишиб чиқди,

аммо яхши ва мазали нон ёпиш учун кимёни билиш зарур бўлмаса, унда ёзувчилар ҳам риторикани билиш ҳеч кимга поэтик қанот бағишламайди, дейишлари мумкин-да.

Албатта, бу ўринда риторик атамашуносликни эслаб ўтиришнинг ҳожати йўқ, бинобарин, грамматикада энг оддий жумлаларнинг дабдабали ва чалкаш тасвирига дуч келганимизда, уларнинг схоластикага¹ ўхшаб кетадиган номлар ва таърифлар билан бўяб-бежаб ташланганини кўриб, тепа сочимиз тикка бўлгани каби, уям кўнгилни беҳузур қилиши турган гап. Аммо қачонлардир ёзувчилар бундан чўчимаган ва уларнинг барчаси риторика мактабини ўташган. Риторика мавжуд бўлган давр, яъни эрамиздан аввалги V асрдан бошлаб, қадимги замон, ўрта асрлар ва янги давр адаблари деярли то бугунги кун бўсағасига қадар, сўз санъатини нафақат қонун-қоидалар ва мисоллар ёрдамида, балки стилистик “усул”ларнинг ҳар қандай турига хос эстетик, эмоционал ва интеллектуал таъсир кучининг таҳлили асосида ҳам ўрганишган. Масалан, Петрарка “дунёи бевафо”ни ифодалаш учун ёзувчи ихтиёридаги тўрт юзга яқин истиорани санаб ўтган. Беихтиёр Гвидо Ренининг куйидаги сўзлари эсга тушади: “Менга Мария Магдалинанинг кўзларидаги ўкинч ва итоаткорликни ифодалашнинг юзта усули маълум”. Гвидо Рени ким, Петрарка ким бўлган, буни биламиз. Модомики, рассомда касбий беҳаёлик ва ўз маҳоратига бўлган ишонч сўзлаган бўлса, шоир ўзининг кўп ишлатилган, сийқаси чиққан ва шу боис бефойда истиора, мажозлар қайдига бағишланган иш кунларидан бирига разм солишимизга изн берган.

Ҳар бир ёзувчи ўзининг ранги ўчиб кетган сўз нақшлари сақланадиган намиққан, димиққан қазноғини вақти-вақти билан шамоллатиб, ҳавосини янгилаб турмоғи лозим. Улар ҳар бир жумла атрофида ўжарлик билан гир айланиб, “қўлга илиниб олиш” учун эътибор сусайиши ёки ҳорғинлик дақиқаларини кутадилар. Кунда ишлатиладиган сўзлашув тили, бу – истиораларнинг улкан гербарийсидир, қачонлардир уларнинг ҳам ўз баҳори бўлган, энди эса уларни энг оддий иборалардан ҳам фарқлолмайсан ёки шартти кетиб, парти қолганини кўриб қўрқиб кетасан, киши.

Истиора тилнинг шу қадар ажралмас қисмига айланганки, агар уни бирдан олиб қўйилса борми, одамлар бир-бирларини тушунолмай қолишарди. Стол оёқчаси, кўзанинг оғзи (бўғзи), калла қанд, банд, даста, тутқич, соп (ниманики бўлмасин), дарёнинг куйилиш жойи, шишанинг оғзи, тоғ этаги – шунга ўхшаш истиора, мажозларнинг образлилигини эндиликда деярли ҳеч ким ҳис қилмайди, инсон танаси антропоморфизацияни² оқламаган предметларга ўзининг қисмларини улашиб берган. Бу жараён узлуксиздир: бир-биридан жуда узоқда бўлган икки предмет сал-пал ўхшаш бўлдим, уларнинг сўзда бир бутун бўлиб қўшилиши учун шунинг ўзи кифоя. Ҳиндуларда худди ўша сўзнинг ўзи бир неча: шох, бутуқ, новда, елка, куёш нури, сочлар ва ёл маъноларини англатади. Ананас инглизчада *pine-apple*, яъни “қарағай олмаси” деб аталади – биргина сўзда бутун бир эртақ мужассам. “Юрмоқ”, “бормоқ” феъли бир қарашда фақат одам билан чамбарчас боғлиқдек туюлади, аммо ҳаракатланишга қодир бўлган барча нарсаларни

¹ Схоластика – черковнинг диний ақидаларини назарий жиҳатдан асослашга қаратилган қуруқ сафсатадан иборат ўрта асрлар фалсафаси; илм, тажрибаларга асосланмаган пуч, сохта билим (тарж.).

² Антропоморфизация – одамга хос руҳий хусусиятларни нарсалар, жониворлар ва табиат ҳодисаларига ҳам хос деб билиш; баъзи бир динларда Худони одам қиёфасида тасаввур қилиш.

камраб олган. Бу жараёнларга изоҳларни анимизмдан¹, ибтидоий диндан кидиришган, улар эса янги сўзларни яратишдаги тежамкорлик билан изоҳланади. Истиора сўз ижодкорлигига ёрдам кўрсатади – сўз ижодкорлиги истиорасиз янгидан-янги сўзларни узлуксиз ясашга дучор бўлган ва инсон хотирасини ҳаддан ташқари юк билан оғирлаштирган бўлар эди.

Аммо инсонда тил яратувчиси сифатида яна нимадир ҳаракатда бўладики, уни поэтик инстинкт деб аташ мумкин. Одамзод Аристотелнинг *zoop politikon* – ижтимоий ҳайвон деган таърифига сазовор бўлгунга қадар, аллақачон *zoop poietikon* – поэтик ҳайвон деб аталиш ҳуқуқигача ўсиб борган эди. Бойўғли (тунда ишлайдиган одам) билан инсон руҳининг муайян ҳолатини биринчи бўлиб илғаган ва бу ўхшашликни “уйқусираган”, “ланж”, “караҳт” сифатларида дадил парабола билан абадий муҳрлаган ким? Кимнинг масхараомуз кулгиси “бужмаймоқ”, “тиришмоқ”, “хурпаймоқ”, “диккаймоқ”, “донг қотиб қолмоқ” феълларида умрбод қотиб қолган? Ким у, “ғазоби қайнамоқ”, “нафис қилиб йигирмоқ”, “миясига (қулоғига) куймоқ” ибораларидаги ғайриоддий ассоциацияларни кўчма маънода боғлаб, бириктириб қўйган? Ким турли соҳаларга оид икки ҳиссий-зеҳний идрокни бир бутун қилиб бирлаштириб, Рибо I *‘audition cologee* – эшитиб ранг сезиш қобилиятига эга деб билган шоирлардан олдинроқ “истехзоли овоз” ҳақида сўзлай бошлаган? Осмонда учиб бораётган турнани тўхтатиб, унга қудук тепасида энгашишни буюрган ким? Биз буларни ҳеч қачон билмаймиз. Поляк тилида юз берган англашилмовчилик туфайли *sedziwy* (оқ, оппоқ, соч-соқоли оқарган) сифати пайдо бўлгунга қадар, бу сўз *szedziwy* (қиров билан қопланган) шаклида тўғри янграр эди, кексаларнинг оппоқ соч-соқолли бошларини эса қишдаги қиров босган дарахтларга ўхшатишарди. Полякча *zgryzota* (хафагарчилик, ғам-ташвиш) сўзида *gryzс* (ғажимоқ, кемирмоқ; қийнамоқ) феъли, *troska* (ғамхўрлик, безовталиқ) сўзида эса *trzaskac* (очкўзлик билан кўп емоқ, ичмоқ; урмоқ, муштламоқ, қоқмоқ) феъли мужассамдир. Худо, бой, камбағал полякча *zboze* (жавдар, дон, ғалла, нон) сўзи билан осмон, ер ва инсон тақдир-қисматини ўзаро боғлаб турадиган истиоралар занжирини ташкил этади. Шоирлар пайдо бўлиб, ўз юракларининг қон билан боғлиқ сирлари ҳақида сўйлаб беришгунларига қадар, номаълум даҳо икки тушунчани бир неча тилларда битта сўзга: азоб, машаққат, дард ва эҳтирос, иштиёқ, ишқибозлик (*Passion, Leidenschaft* (нем.) бирлаштирган ва, Сикстина Йеховасига ўхшаб, биргина имо-ишора билан қоронғилиқ қаъридан инсоний ҳис-туйғуларнинг буюк бир оламини чорлаб, чақирган.

Истиораларда халқ руҳи ўзининг янаям чуқурроқ ифодасини топади, улар ирқлар ва қабилаларнинг ҳис қилиш ҳамда тафаккуридаги тафовутни ҳамма нарсдан ҳам кўра тўғрироқ ва ҳаққонийроқ тасвирлайди. “Материя” фалсафий атамаси лотинчада дарахт, ёғоч, ёғоч-тахта маъноларини англатади ва таржиманда грекча *hyle*, худди шундай французча *bois* ҳам ўрмон, ёғоч, ёғоч-тахтани билдиради. Бироқ худди ўша фалсафий тушунча – материяни ҳинд фалсафаси бутунлай бошқача мажозда: “дала”ни англатадиган сўз орқали ифодалайди. Мазкур икки сўзни бир-бири билан таққослаш орқали икки турли дунёқараш ва маданиятлар тарихини англаш мумкин.

Денгизчи дунёга кема мачтаси тепасидан қарайди, овчи эса унга ёввойи (йиртқич) ҳайвонлар сўқмоғи бўйлаб, ўрмон чакалакзорлари оша

¹ Анимизм – ибтидоий халқларда ҳар бир нарсанинг жони, руҳи бор, деган эътиқод (тарж.).

ўтиб боради, деҳқон учун дунё ўзининг дала ва боғлари яшнаб ётган уфқ сарҳадининг аниқ чизиғига тутшиб кетади. Инсон фаолиятининг мана шу барча энг қадимий манзаралари тилда истиоралар шаклида қайд қилинган, улар орқали аллақачонлар унутилиб, йўқ бўлиб кетган ландшафтлар, ижтимоий муносабатлар, меҳнат қуроллари, урф-одатлар, бидъатлар қайта намоён бўлади. Шарада (топишмоқнинг бир тури – тарж.) ва ребусларни ечганда қандай завқлансак, тилшунослик бизга мана шу истиоралардан худди шундай баҳраманд бўлишимизда ёрдам беради, аммо кундалик истеъмолдаги тил қачонлардир ранг-баранг, ёрқин ва гўзал бўлган ушбу истиораларни аллақачон эзиб, янчиб, майдалаб, рангсиз, нурсиз, саёз ва сийқа ибораларга айлантириб юборган. Бироқ уларнинг кўпчилиги, масалан, “экинзор”, “дала”, “соҳа”, “тармоқ” ва ҳ. к. ҳали ҳам ўзларининг мажозийлигини буткул йўқотганича йўқ, улар газета тилида ва жўн сўзамол тилда ҳамон тез-тез учраб туради. Худди шундай фикрни “шоҳ”, “бутоқ”, “новда”, “тўлқин”, “оқим”, “фарватер¹” хусусида ҳам айтиш мумкин. Ҳар бир давр тил захираларига бир ҳовуч янги маъноли истиораларни кўшиб боради. Бу жиҳатдан, айниқса, бюрократия сермахсулдир: унинг “шарофати” билан ҳатто “нуқта” – фазонинг ҳеч қандай ўлчовга бўйин эгмайдиган зиғирдеккина зарраси – забт этишга шайланиб, ҳаётнинг улкан худудларини ўзига бўйсундиришга эришди. Эндиликда “фронт”, “парча”, “пост” сиз иш битмайди, “платформа”, “нуқтаи назар”, “омил”, “мотор”, “унсур”, “блок”, “соҳа”, “худуд” эса башарти пала-партиш қаламга дуч келиб қолса борми, ҳар бир жумлани қуртдай кемириб, уни маънодан (агар бўлса) маҳрум қилади.

Бир вақтлар дадил, янги, тиниқ ва ёрқин бўлган нарсаларнинг вақт ўтиши билан сийқаси чиқиб, чидаб бўлмас даражага етишини кўриш ачинарли ҳолдир. “Гулларнинг нақшдор гилами”, “зумрадранг майсазор”, “осмоннинг кўм-кўк ранги”, “марвариддек инжу кулги”, “дув-дув оққан кўз ёшлари” ўзларининг олижаноб шажараларини бемалол далил қилиб келтириб, йўқотилган ёшлиқларини эслаб, хўрсиниб олишлари мумкин эди, аммо ҳозир агар масъулиятсиз қаламга дуч келиб қолгудай бўлса, бутун бир саҳифага эски қазноқнинг димикқан, намиққан ҳидини ёйиб юборган бўлишарди. “Табиат қучоғи” бола-чақасини якшанба кунлари шаҳар ташқарисига сайрга олиб чиқадиган оила бошлиқларини тинч қўймайди, кечиккан баталистлар² асарларида ҳамон “ҳақиқий ўқлар ёмғири ёғилади”, “вақт оқими” эса ҳаттоки парламент нотиғини ҳам кулгили ҳолатга солиб қўйишга қодир: немис нотиғи қуйидаги жумла билан абадий юмор китобида “ярқ” этиб кириб қолган экан: “Бир қанча кўз ёшларга тасалли берган вақт оқими, бу ярани ҳам тузатади”. Польша сейми³ стенографи бўлиб ишлаган Кароль Ижиковский шунга ўхшаш ажойиб-ғаройиб гапларни қунт билан тўплаб юраркан, агар улар сақланиб қолганда эди, биз бугун нотиклик сўзамоллигининг тутуриксизлигига доир ажойиб тўпламга эга бўлган бўлардик.

Оддий, ўртамиёна одамлар бир хилда ўйлайдилар ва ҳатто бир хилда ҳис қилдилар. Бу ўртамиёна нотиклар ва ёзувчиларга ҳам тааллуқлидир. “Аёлни гулга қиёс этган биринчи одам, – деб ёзганди Ҳайне, – улуғ шоир,

¹ Фарватер – сувнинг кемалар юра оладиган чуқур жойи, яъни кема йўли (тарж.).

² Баталист – жанг манзараларини тасвирловчи расом.

³ Сейм – баъзи бир мамлакатларда: парламент номи; Польшада: давлат ҳокимиятининг олий органи (тарж.).

бунни иккинчи бўлиб қилган эса оддий каллаварам эди”. Флобер сийқаси чиққан гапларнинг қизиқ ва бир оз ваҳимали луғати – “Сийқа фикрлар лексикони”ни тузган. Аслида ҳар бир тил учун худди шундай луғат тузилиши фойдадан холи эмас, чунки у адабиётчиларга имло луғатларидан ҳам кўра зарурроқ, негаки имло тўғрисида мусахҳихлар ғамхўрлик қилишади.

Ҳатто яхши ёзувчилар учун ҳам баъзан истиорани уддалаш қийин кечади. Мана масалан, Флобернинг “Бовари хоним”ида шундай бир жумла бор: „Quand elle eut ainsi un peu battu le briquet sur son coeur sans en faire jaillir une étincelle...“ (“Аёл чакмоқтошни уриб, юрагидан олов чиқармоқчи бўлган эди, ундан биронта ҳам учкун чиқмади...”). Мана шу “чакмоқтошни уриб, юрагини ёндириш”дан ҳар қандай насрий саҳифа ҳам уялиб, хижолат тортган бўларди. (Матнда *battre* – урмоқ, муштламоқ – ҳаракатни кучайтиради: чакмоқтош ва унга урилаётган пўлат кўриниб турибди).

Охирги мисолдан касб сирларини ойдинлаштириш учун нега айнан истиорани танлаганимни тушунса бўлади. Истиорада турли хатарлар пинҳон яширинган бўлиб, улар: ё сийқаликнинг бадбўй ҳидини тарқатиши ёки тутуриқсизликка ҳам олиб келиши мумкин; бундай маккор сўз безакларига нисбатан меъёр ва нафосатни сақлай олиш учун маромни билиш, ақл ва дид керак бўлади. Истиораларсиз иш битириш қийин, тўғрироғи, мумкин эмас. Муқоясаларсиз, айниқса, насрда амаллаш мумкин, ҳатто уларни онгли равишда ва муваффақият билан четлаб ўтса ҳам бўлади – агар янглишмасам, Дюамелни бунга ажойиб мисол сифатида келтириш мумкин, – аммо истиорадан ҳеч ким қочиб қутулолмайди. Турган гапки, у инсон ақлининг туғма эҳтиёжига жавоб беради ва ундан савқи табиий тарзда фойдалангандан кўра, яхшиси уни онгли равишда қўллаган маъқул. Кимки савқи табиийлик фикрлар, образларга тўла, ўзининг эса бой тажрибаси бор, дунёни ва одамларни билади, шунинг учун унга сўз устида ишлаб, ўзини уринтиришнинг кераги йўқ, чунки сўз “гапга киради” ва уларнинг сир-синоатлари, ҳаёти, тараққиёти ва тилда бажарадиган хизматлари ҳақида чуқур ўйлаб ўтиришнинг ҳожати йўқ дейдиган бўлса, буларнинг барчаси ижодкор ёзувчилар учун эмас, балки фақат манфур лингвист учунгина яхши, – кимки шундай ўйлар экан, у ўзини ночор аҳволга солиб қўйиши муқаррар ва унинг ёзган китоблари эски латта-путтадан ҳеч қандай фарқ қилмайди.

Баъзида у ёки бу ёзувчининг фахр билан шундай деганини эшитиб қоламиз: менинг китобларим, бу – адабиёт эмас! Агарда у олим, файласуф ёки сиёсий арбоб бўлса, шу йўл билан гўё ҳақиқатни гапириш ўрнига уйдирма, тўқима гапларни ёзибди, деган таъна-дашномлардан ўзини соқит қилмоқчи бўлади. Лекин агар шунга ўхшаш баёнотларни беллетрист ёки шоир берса, у гўё ўзининг ижодини камситиши мумкин бўлган ниманидир рад қилаётгандай таассурот уйғотади, демак, у ишга, услубга, айниқса, мукамаллик сари интилишга қарши, бу эса мутлақо тушунарсиз ҳолдир. Гарчи мазкур боб шундай деб аталса-да, “касб” сўзи ҳам қандайдир ёқимсиз туюлади. Албатта, ҳар қандай санъатнинг асосида касб, хунар ётади ва уста, омилкор бўлолмайдиган одамгина бунни тан олишни ҳам, касб-хунар ўрганишни ҳам хоҳламайди. Поль Валери бутун умр бўйи адабий касб сирларини тадқиқ қилди ва пировардида университетнинг поэтика кафедрасида сўз санъатининг майда-чуйда тафсилотларини таҳлил этиш билан шуғулланди. У бутун ҳаёти давомида қилган меҳнатлари туфайли

чуқур билим, ақл-заковат ва юксак маданият даражасига эришди. Ёзувчи мактабдан, намуна сифатида олинган санъат асарларидан, музейлардан ва бошқа сўз санъаткорлари билан бўлган мулоқотлардан нимаики олган бўлса, булардан ташқари, ўз ижоди учун муҳим бўлган нарсаларни ўз шахсий характери, мижози, жўшқинлиги, иштиёқ, мойиллиги ва истеъдодидан – худди ўсимликлар озуқа шарбатини қандай олса, шундай олади: ҳар бир ўсимлик худди ўша тупроқдан ўзига керакли моддаларни олади. Рабиндранат Тагор ўзининг ғоят қизиқарли “Эсдаликлар”ида поэтик ўсимликларнинг илдизлари, поя, шохчалари, барглари ердан, ёруғликдан ва ҳаводан озуқа моддаларини олаётганда қандай ҳаракатланишларини кўрсатиб ўтган.

Ҳар бир ёзувчи қалбида кечинмалар, ҳис-туйғулар, ўй, хаёл ва фикрларнинг чексиз шкаласи пинҳон яширинган бўлади, уларнинг нафис ва нозик тебранишларидан пировардида шу нарса юзага келиб, маълум бўладики, ёзувчи уни ваҳий сифатида, ижодий жасоратга даъват сифатида қабул қилади. Ва энди ҳаммаси унинг ўз олдида очилажак йўлни тўла-тўқис, яққол ва равшан кўра оладиган лаҳзага – у бир соат, бир кун ёки бир йилга тенг бўлиши мумкин, – боғлиқ бўлади.

(Давоми кейинги сонларда)



DRAMA



Дюла УРБАН

(1938 йилда туғилган)

ПИШЛОҚХЎРЛАР

(Пьеса)

*Рус тилидан
Ҳикоят МАҲМУДОВА
таржимаси*

Венгриялик таниқли болалар ёзувчиси, сценарийнавис, режиссёр, актёр. У 1963 йили Прагадаги Карлов университетини тамомлаган. “Ҳаворанг кучука” эртаги муаллифга катта шуҳрат келтиради. Ушбу асар асосида 1976 йил режиссёр Ефим Гамбург суратга олган мультфильм ҳам болажонларнинг севимли томошасига айланади.

Журналимиз ўқувчилари эътиборига ҳавола қилинаётган “Пишлоқхўрлар” пьесаси ҳам жаҳон болалар адабиётида эътироф қозонган асарлардан бўлиб, унда тимсоллар воситасида ғоят ибратли, эзгу ғоялар илғари сурилганки, айна жиҳати билан асар нафақат болалар, балки катта ёшдаги ўқувчиларни ҳам бефарқ қолдирмаслиги аниқ. Пьеса қаҳрамонлари оқ ва кулранг сичқонлар ўртасида адоват бор, бу эса худди инсоният орасида кенг тарқалган ирқчилик муносабатларини ёдга солади. Аммо уларнинг фарзандлари Шома ва Фружи бир-бирига кўнгли кўяди, муҳаббатнинг кучи боис бу икки сичқон тусини ўзгартиради, яъни Шома оқ, Фружи эса кулранг сичқонга айланади. Асар якунида Сеҳргар Мушук айтганидек, барча сичқонларни икки жиҳат бирлаштириб туради: биринчидан, уларнинг бари мушукдан қўрқади, иккинчидан, пишлоқни бирдек севишади. Демак, оқ ё қоралигидан қатъи назар барча сичқонлар ўзларининг “жамият”ида бир хил “мақом”га эга.

Таҳририятдан

ИШТИРОК ЭТУВЧИЛАР:

Лиди, Мартон – кулранг сичқонлар.

Шома – уларнинг ўғли.

Альбин, Виолетта – оқ сичқонлар.

Фружи – уларнинг қизи.

Паскаль – яъни Буюк Сеҳргар Мушук.

* Манба: Урбан Д. Все мыши любят сыр. –М.: Азбука, 2010.

Биринчи кўриниш

Пишлоқхона бурчаги: плита, пишлоқ пишириладиган қозонлар ва бошқа шу каби асбоб-анжомлар. Барча ашёлар бу ерда яшовчи сичқон оиласига нисбатан жуда катта туюлади.

Лиди – семиз, бесўнақай, лекин жудаям серҳаракат сичқон – у бурчакдан-бу бурчакка безовта югуриб юрибди. Унинг бошида оқ қалпоқча.

Мартон – устига калта адёл ётилган, адёл тагидан шиппакли оёқлари кўриниб турибди, хуррак отганча каттакон пишлоқ бўлаги устида роҳатланиб ухлаб ётибди. У ҳаддан ташқари семиз, қўпол. Табиатан “танбал”нинг нақд ўзгинаси.

Лиди. Мартон!

Мартон хуррак отади.

Мартон деяпман! Қачонгача ухлаш мумкин, ахир? Мартон!!

Мартон (чўчиганча, уйқусираб). Вой мушук! (устидаги адёлни бошига тортиб олади.)

Лиди. Қанақа мушук?! Бу ерда мушукка бало борми? Эсингизни йиғинг, бокибеғам. Бу мен, хотинингизман.

Мартон (адёл тагидан бошини чиқариб). Э-э-э, сенмидинг? Мен ўйлабманки...

Лиди. Ўйламай қўя қолинг! Туринг ўрнингиздан!!

Мартон. Ҳозир, ҳозир...

Лиди. Мартон! Туринг деяпман! (устидан адёлни тортиб олади.)

Мартон. Лиди... ҳали тонг отмади-ку!

Лиди. Тонг отишига бало борми? Ҳозир кечқурун, Мартон, алламаҳал бўлиб қолди. Кечки овқат вақтиям ўтиб кетди.

Мартон. Кечки овқат. Нега мени олдинроқ уйғотмадинг? Шунда даҳшатли тушни охиригача кўришга мажбур бўлмасдим...

Лиди. Ана, холос! Кун бўйи бошини уйқудан кўтармайди-ю, яна мени айблади. Бунақасини қулоқ эшитмаган! Ош-овқат тайёрлайман, кир юваман, уйларни супуриб-тозалайман, у бўлса... Хўш, нега индамаяпсиз? Яна қанақа даҳшатли туш экан?

Мартон. Ох, сўрамай қўя қол!

Лиди. Ҳа, йўқ, бунақаси кетмайди, бир гапнинг учини чиқардингизми, энди гапиринг!

Мартон. Ҳай, қўймадинг-қўймадинг-да... (хўрсинади.) Тушимда, гўё кичкинагина стол атрофида ўтирганмишман. Столчага топ-тоза дастурхон солинганмиш, бўйнимда эса оппоқ сочиқча эмиш... Бирдан...

Лиди. Нима бўлди?

Мартон... сен кириб келдинг!

Лиди. Кейин-чи, кейин!

Мартон. Каттакон швейцарь пишлоғини думалатиб келаётганмишсан.

Лиди. Шундай тушни даҳшатли деяпсизми?

Мартон. Шошмай тур, охиригача айтишга қўясанми-йўқми?! Нима деяётгандим?

Лиди. Пишлоқ деяётгандингиз.

Мартон. Оҳ-ҳо!.. У шундай катта, дум-думалоқ пишлок эдики, унинг ҳар бир ғовагига бутун бошли сичқон оиласи жойлашса бўларди.

Лиди. Вой-бў, жуда зўр-ку!

Мартон. Пичоқчамни тўғрилаб, энди пишлоқдан бир бўлак кесиб олмоқчи бўлувдим ҳамки, бирдан...

Лиди. Нима бирдан?..

Мартон. ... олдига баҳайбат пахмоқ мушук чошиб келса бўладими!

Лиди. Вой!

Мартон. У сенга ўқрайиб қараб, шу захотиёқ чангаллади...

Лиди. Меними?!

Мартон. Сени чангаллаб бошига урадими? Бундан ҳам баттари бўлди.

Лиди. Баттари бўлди деяпсизми?!

Мартон. У пишлоққа чанг солди-да, олиб кетди!

Лиди. Роса зўр бўпти-да! Сизнинг кўзингиз қаёқда эди?

Мартон. Менда нима айб? Қўлимдан нияям келарди.

Лиди. “Қўлимдан нима келарди?” деганингиз нимаси? Шундай дейишга уялмайсизам-а!.. Оғзидаги ошини олдириб ўтирган манави ландовурга қаранглар-а! Нақд бурнининг тагидан пишлоғини олиб кетишармиш-у, бу кишим кўзларини лўқ қилиб ўтирармишлар!.. Оиланинг ғамини еганингиз ҳали шуми?!

Мартон. Ҳой, Лиди...

Лиди. Нима, “Лиди?” Хўш, нима, “Лиди?” Эртадан-кечгача фақат ухлашни биласиз...

Мартон. Кулоқ сол!..

Лиди (*у бурчакдан-бу бурчакка югуриб*). Гапингизни эшитишни ҳам хохламайман. Сиздан нима фойда? Ҳамма нарсага ўзим балогардон бўлсам. Мен бўлмаганимда аллақачон очликдан ўлиб кетган бўлардик.

Мартон. Жа-а ҳаддингдан ошиб кетмадингми...

Лиди. Шунақами? Бу ерга, мана шу пишлоқхонага кўчиш фикри кимдан чиққанди? Балки, сиздандир?

Мартон. Йўқ сендан.

Лиди. Балли. (*тўхтайди*.) Вой, тўхтанг! Бола қани?

Мартон. Шомами?

Лиди. Шома-да! Албатта, Шома! Нима, бизнинг бошқа болаларимиз ҳам борми?

Мартон. Йўқ.

Лиди. Ҳатто ёлғиз ўғлимизни ҳам тарбиялаш қўлингиздан келмади. Мана бугун ҳам кечки овқатда йўқ.

Мартон. Ахир, мен...

Лиди. Иккаланг ҳам бошга битган бало бўлдинглар. Сиз ухлашдан бошқасини билмайсиз, Шома эса қаерлардадир тентирагани-тентираган... Вой-вуй! Ўлмаган менинг жоним! Чордоққа чиқиб кетмаган бўлсин тагин, боласи тушмагур?

Иккаловлари чордоққа олиб чиқадиган зинапоёга қўрқа-писа қараб, аста тисланишади.

Мартон. Чор-чор-доққа!

Лиди. Тўппа-тўғри мушукнинг домига-я!

Мартон. Вой! Нафасингни иссиқ қил-эй!

Лиди. Бечора Шома! Нима қилиш керак? Вой-вой-эй!..

Мартон. Шошма, тинчлан...

Лиди. “Тинчлан” дейсизми! Ёлғизгина ўғлимни фалокат...

Мартон. Кўп вайсама, нима бўпти унга?

Лиди (*умидсиз аҳволда ўзини ҳар ёнга уриб*). Бечора Шома! Бечора ўғлим! Шома!..

Эшик туйнукчасидан норғул, бесўнақай Шома кириб келади.

Шома. Шу ердан! Нима ғалва?

Лиди. Қаерда эдинг?

Шома. Қаерда бўлишим керак бўлса ўша ерда. Шахарда ўйнаб юрувдим.

Мартон. Мана кўрдингми, Лиди! У шунчаки сайр қилиб юрган экан...

Лиди. Шомажоним! (*уни қучоқлайди.*) Тагин, Худо кўрсатмасин-у, чордоққа чикмадимикан деб, ўтакам ёрилиб ўтирувди...

Шома. Хотиржам бўлинг, ойижон! Ҳеч қачон чордоққа яқин йўламайман.

Мартон. Тўғри қиласан, болажоним. Буюк Сеҳргар Мушук раҳм-шафқат нималигини билмайди.

Лиди. Бу дунёдаги энг даҳшатли мушук!

Мартон. У сеҳргар!

Лиди. У ҳамма нарсага қодир!

Шома. Биламан, биламан. Бу ҳақда минг марта айтгансизлар...

Лиди. Сен бу гапни кулоғингга қуйиб олгин.

Мартон. Унинг дастидан титраб-қақшаб яшашимизга тўғри келади.

Шома. Ҳаммаси тўғри. Мен фақат бир нарсага тушунмайман.

Лиди. Нимага?

Шома. Агар Сеҳргар Мушук ҳақиқатдан ҳамма нарсага қодир бўлса, нега бирор мартаям бизнинг пишлоқхонамизга тушмайди?

Мартон. Билмайман, болажоним, билмайман. Бизга, ҳар куни овозини эшитиб турганимиз ҳам етарли.

Лиди. Даҳшатли овоз! Эслаган заҳотим энг мазали пишлоқ ҳам томоғимга тиқилиб қолади.

Мартон. Тинчлан, Лиди, ҳаяжонланма!

Лиди. Ҳа-ҳа, ваҳимали гапларни бас қилайлик! Келинглар, овқатланамиз. Шома, дастурхонга ўтир!

Шома. Ойижон, биласизми...

Лиди. Ҳа, гапира қол!

Шома. Шаҳримизда жудаям ғалати сичқонлар пайдо бўлишипти.

Лиди. Сичқонлар дейсанми?

Шома. Тагин оддий сичқонлар эмас, балки...

Лиди билан Мартон. Нима?..

Шома. Оқ сичқонлар!

Лиди билан Мартон (*бараварига*). Оқ сичқонлар?!

Шома. Ҳа-ҳа, оппок, худди...

Лиди. Давом эттирмай қўя қол. Ёлғонни ҳам ямламай ютасан-да! Оқ сичқонлар бўлмайди.

Шома. Жуда бўларкан-да!

Лиди. Мартон!

Мартон. Лаббай?

Лиди. Оқ сичқонлар бўладими?

Мартон. Йўқ!

Лиди (*ўғлига*). Айтмадимми?

Шома. Ҳар ҳолда мен уларни кўрдим. Уларнинг орасида шунақанги чиройли кизлари бор эди...

Лиди. У ҳам оқми?

Шома. Худди янги пиширилган пишлоқдек. Йўқ-йўқ! Худди янги ёққан қордек оқ.

Лиди. Оқ сичқонлар! Янги ёққан қор!.. жудаям ҳаддингдан ошиб кетдинг. Қани, овқатга ўтир-чи!

Шома. Ҳа, лекин...

Лиди. Столга ўтир, дедим-ку! (*лиқонларни стол устига қўяди.*) Рокфор, бринза, голланд пишлоғи...

Мартон. Колбасасимон пишлоқ, сузмали пишлоқ...

Лиди. Нонга сариеғ суртиб, сариеғ устига пишлоқ қўйиб енг!

Мартон. Пишлоқ устига пишлоқ қўйилса янаям зўр.

Ҳаммалари биргаликда куйлашади.

Уйда мўл бўлса пишлоқ

Қўнғиллар тўқ бинойи.

Уйда мўл бўлса пишлоқ –

Зиёфат зўр-киройи!

Дилгирмиз-эй, чи-чи-чи!

Илгирмиз-эй, чи-чи-чи!

Эҳ, пишлоқ зовагида-

Ёш ўйнар маржон-маржон...

Биз толей ардогида

Дилда йўқ зарра армон.

Дилгирмиз-эй, чи-чи-чи!

Илгирмиз-эй, чи-чи-чи!

Югурган етар тезроқ,

Дунё – бир стадион.

Пишлоқ ёш тўқар, бироқ –

Сичқонлар кулар шодон.

Дилгирмиз-эй, чи-чи-чи!

Илгирмиз-эй, чи-чи-чи!

Иккинчи кўриниш

Қор босган майдонда жойлашган уйнинг қуйи қавати кўринади, унинг атрофида оқ сичқонлар оиласи пайдо бўлади. Альбин – озгин, тик қоматли, хушбичим, қора фракда, аслзода. Унинг хотини Виолетта – чўндай озгин, ўтакетган такаббур, бурмали тўр кўйлак кийган. Уларнинг қизи – Фружи жуда ёқимтой, лекин ўлгудек эрка-тантиқ.

Альбин. Тезроқ бу ёққа келинглар! Мана бу ердан пишлоқ ҳиди келяпти.

Виолетта. Оҳ, Альбин, бунга чидаб бўлмайд! Уч соатдан бери бизни мана шу ифлос шаҳар бўйлаб сарсон қилиб судраб юрибсиз.

Альбин. Кўзланган жойга етиб келдик, деяпман-ку. Ҳид мана шу ердан келяпти. Эшик ҳам шу ерда экан.

Виолетта. Хойнаҳой у берқдир.

Альбин. Ҳозир қараб кўрамиз-да.

Виолетта. Қандай бехосият кун бўлди-я! Нимагаям Закариашникидан қочиб кетдик?

Фружи. Балки, қайта қолармиз?

Альбин. Ҳеч қачон! (*эшикни текшириб кўради.*) Аҳа, манави ерда туйнукча бор экан. Қани, нима борлигини бир кўриб қўййлик-чи...

Виолетта. Эҳтиёт бўлинг, Альбин!

Альбин. Мени кўрқитишни ҳожати йўқ, Виолетта! Кетдим. (*туйнукчадан сирғалиб ўтиб кетади.*)

Виолетта. Альбин!

Фружи. Кетди.

Виолетта. Вой-вой-эй! Ҳолимиз нима кечади, кизалоғим, борди-ю...

Фружи. Нима борди-ю?

Виолетта. Борди-ю, отанг қайтмаса!..

Фружи. Нима сабабдан қайтмас экан? Нега?

Виолетта. Мана шунга ўхшаш эшиклар ортида қандай хавф-хатар кутиб турганлигини ким билиб ўтирибди дейсан... Фружи, шундай кўрқаяпманки.

Фружи. Тинчланинг, ойижон!

Альбин пайдо бўлади.

Альбин. Ажойиб! Мен нима дегандим? Ҳаммаси жойида!

Виолетта. Альбин, у ерда нима бор экан?

Альбин. Пишлоқ, Виолетта! У ерда бутун бошли пишлоқхона бор экан. Ракфор!

Виолетта. Ракфор?

Альбин. Колбасасимон пишлоқ...

Виолетта. Колбасасимон пишлоқ-а? Мен кетдим, Альбин!

Альбин. Бир оз сабр қилинг! Остонада диққатингларни мана шу қадамнинг аҳамиятига жалб этмоқчиман. Узоқ сарсон-саргардонликдан сўнг биз ниҳоят бўлажак маконимиз эшиги олдида турибмиз...

Виолетта. Ҳар қандай шароитда ҳам энг мос ва энг ажойиб сўзларни топа билиш хусусиятингизни жуда ҳам яхши кўраман, Альбин.

Альбин. Раҳмат, Виолетта! Сўзларимнинг кадр-қимматига яраша баҳо бера олиш қобилиятингиз менга ниҳоятда ёқади...

Фружи. Қани бўла қолинг, кирмаймизми? Нимага турибмиз?

Альбин. Ҳовликмай тур! Бу ерда битта ишқал жойи бор.

Виолетта. Қандай ишқал?

Альбин. Манови пишлоқхонада яшайдиган бир...

Виолетта. Мушукми?

Альбин. Мушук эмас, ҳурматли Виолетта, мушук бўлса кошкийди-я! Ундан баттарроқ!

Альбин. Иккита мушукми?

Альбин. Йўқ. Сичқон оиласи яшаркан.

Виолетта. Буни қандай даҳшатли жойи бор экан? Улар ҳам бизга ўхшаш сичқон-да...

Альбин. Ҳамма гап шундаки, бизга ўхшамайди. Улар кулранг, Виолетта, эшитяпсанми, кулранг!

Виолетта. Кулранг сичқонлар? Ох, ҳозир кўнгил беҳузур бўлиб қолади!.. Наҳотки улар анови тегирмондагиларга ўхшаш кулранг бўлса, ахир...

Альбин. Ҳамма гап шунда-да, Виолетта.

Виолетта. Ана шу сичқонлар билан бир уйда яшамоқчимизми-а, Альбин? Кулранг сичқонлар билан-а?

Альбин (*хўрсиниб*). Бошқа илож йўқ! Ахир бирон-бир жойда яшаш керак-ку... Юринглар!

Учовлари туйнукча орқали уйга кириб кетишади.

Учинчи кўриниш

Пишлоқхона. Ўша оқшом. Кулранг сичқонлар зиёфатларини давом эттиришиятти.

Лиди. Шома, яна бир бўлак пишлоқ егин!

Шома. Раҳмат, ойижон!

Лиди (*тўсатдан овқат ейишдан тўхтайд*). Вой, анави нима?

Мартон. Қаерда?

Лиди (*қўли билан кўрсатиб*). Ана, хув анави ерда. (*сесканиб кетади.*)
Мартон! Бу оқ сичқонлар!

Мартон. Ўзингни бос, Лидико. Доим сенга ҳар хил кўрқинчли нарсалар кўринади-я. Бунинг ҳаммаси кам овқат ейишингнинг оқибати. Оқ сичқонлар бўлмайди.

Лиди. Агар мен оқ сичқонларни кўряпман деяётган эканман, демак, ростдан кўраётган бўлсам керак.

Мартон. Ахир ўзинг оқ сичқонлар бўлмайди дегандинг-ку. Энди бўлса, гапираётган гапингни...

Альбин (*уларга яқинлашиб*). Безовта қилганимиз учун кечирим сўрайман! Минг бор узр!.. Ош бўлсин!

Лиди (*томоғига нимадир тиқилиб, йўталади*). Сув!.. Тезроқ сув!

Шома унга сув узатади. Лиди сув ичади.

Шома. Қалай, ойижон, тузукмисиз?

Альбин. Ҳм!.. маъзур тутасиз, ҳар ҳолда ўзимни таништириб кўяй!
Менинг исмим Альбин. Бу хотиним Виолетта.

Виолетта калондимоглик билан бош ирғайди.

Бу эса кизимиз Фружи.

Фружи (*тиззасини букиб таъзим қилади*). Хайрли кеч!

Шома. Салом! Пишлоқ ейсанми, Фружи? Ўтир!

Фружи. Жоним билан.

Шома билан Фружи бир-бирларига қараб пишлоқ ея бошлашади. Катталар нима қилишларини билмай ланг қолишади. Орага ноқулай жимлик чўкади.

Лиди. Мартон!

Мартон. Лаббай, Лидико?

Лиди. Ахир бирон нарса десангиз-чи?

Мартон. Нима дейишга ҳайронман.

Лиди. Уларга айтингки, биринчидан оқ сичқонлар билан гаплашадиган гапимиз йўқ, иккинчидан, биз овқатланяпмиз...

Альбин. О-о, узр сўрайман! Марҳамат, овқатланишда давом этаверинг. Биз эса бу вақтда...

Лиди. Ҳали гапимни тугатганим йўқ.

Шома. Ойижон!

Лиди. Овозингни ўчир! Учинчидан эса, биз меҳмонларни, айниқса, чакирилмаган меҳмонларни ёқтирмаймиз.

Альбин. Сиз бизни ногўғри тушунибсиз. Биз, умуман, меҳмонга келганимиз йўқ.

Лиди. Бу нима деганингиз?

Альбин. Бу ерда жой бизга ҳам етади, деб ўйладик, ахир пишлоқхона анча-мунча кенг экан... Шу эрга кўчиб келишга қарор қилдик.

Лиди. Шу ерга?!

Альбин. Худди шундай.

Лиди. Нима ҳаққингиз бор? Қандай қилиб?

Альбин. Худди сизга ўхшаб, мухтарам хоним. Сизни қандай ҳаққингиз бўлса, меники ҳам шундай.

Лиди. Мартон! Нимага серрайиб турибсиз? Қани, бир кор-хол бўлмасдан, ҳозирок уларни ҳайданг!

Мартон журъатсиз томоқ қириб қўйди.

Альбин. Огоҳлантираман, тақсир: тишларим ўткирликда сизникидан қолишмайди, ўзимни ҳимоя қилишга қурбим етади.

Виолетта. Альбин, ўзингизни босинг. Яхшиси, бошқа жой қидира қолайлик. *(уни кўча томонга тортқилайди.)*

Альбин *(қўлини тортиб олиб).* Йўқ, қоламиз!

Виолетта. Мана шу кулранг сичқонлар олдида ўзингизни пастга урманг!

Лиди. Нима?! Ҳали, сенингча биз билан гаплашса, ўзини пастга урган бўладими? Вой йўнилмаган таёғ-эй!..

Виолетта. Ўзингни бил, охират тарнови.

Лиди. Мен сенга ҳали охират тарнови бўлиб қолдимми?! Ҳали менинг совунимга кир ювмабсан! Ҳозир пўстагингни қоқиб қўлингга бермасамми! *(Виолеттага ташланади.)*

Шома. Ойижон!

Мартон *(уни ушлаб қолишга уринади).* Лидико!

Лиди. Кўйиб юборинг мени!

Альбин. Хўш деганда, шу гаплашиб олганимиз етар! Бўлар-бўлмас бемаъни гапларни эшитишга тоби-тоқатим йўқ. Тасаддуғинг кетади, шу бугундан бошлаб пишлоқхонанинг ўнг қисми бизники бўлади.

Лиди. Нима-а-а?!

Альбин. Агар кўни-қўшничилик ёқмаса, унда тўрт томонингиз қибла.

Оқ сичқонлар пишлоқхонанинг бурчагида турган каттакон бочка ортига йўналишади, кулранг сичқонлар эса уларнинг орқасидан ҳанг-манг бўлганча қараб қолишади.

Лиди. Мартон! Наҳотки қўлингиздан ҳеч нарса келмаса?

Мартон. Ҳозирми? Ярим кечада-я? Бундай вақтда қўлимдан келадигани фақат ухлаш. *(ётиб олади.)*

Лиди. Эсингизни йиғинг! Ҳадемай тонг отади.

Мартон *(уйқуга кета туриб).* Тонг отади?... Жуда яхши... Тонг отса отаверсин... *(қаттиқ хуррак ота бошлайди.)*

Тўртинчи кўриниш

Ўша жойнинг ўзи. Деразадан ой нури тушиб турибди. Ҳамма ухляпти. Пишлоқхонанинг ўнг бурчаги тўсиқ билан ажратилган. Ўз бурчагидан Шома пайдо бўлади-да, тўсиққа яқинлашиб, оҳиста чертади.

Шома. Фружи, хой, Фружи!

Фружининг овози. Ким чақиряпти?

Шома. Бу мен, Шомаман.

Фружининг овози. Шошмай тур, ҳозир чиқаман.

Шома. Уйғотганим учун жаҳлинг чикмасин...

Фружи (тўсиқ ортидан пайдо бўлиб). Хўш, демак, сенинг исминг Шомами?

Шома (*қизга тикилиб*). Ҳа, шунақа шекилли.

Бўғиқ миёвлаш эшитилади.

Фружи. Вой, бу ким?

Шома. Мушук.

Фружи. Сен бу ҳақда шундай осойишта гапиряпсан-а? Қочдик!

(беркинмоқчи бўлади.)

Шома (*уни тўхтатиб қолади*). Ҳеч қаёққа қочишнинг ҳожати йўқ!

Фружи. Лекин ойим билан дадам ҳар қанақа мушуклардан иложи бо-рича нарироқ юриш керак, дейишганди.

Яна миёвлаш эшитилади.

Эшитяпсанми? Вақт ўтказмай беркинайлик!

Шома. Ҳадеб бесаранжом бўлиб, диркиллаверма! Сен ахир бурга эмас, ҳар ҳолда сичқонсан-ку.

Фружи. Худди шунинг учун ҳам қўрқаяпман-да. (*Пауза.*) Шома сендан ҳам қўрқа бошляпман, чунки мушукдан қўрқмас экансан!

Шома. Қўрқмайман, деб сенга ким айтди? Ўлгудек қўрқаман-да.

Фружи. Ундай бўлса, юр, қочамиз!

Шома. Агар қўрқсам ҳам, бу ҳали орқа-ўнгимга қарамай қочавераман деган гап эмас-ку.

Фружи. Тушунмадим.

Шома. Ҳозир тушунтираман. Бу мушук чордоқда яшайди ва ҳеч қачон...

Яна миёвлаш эшитилади.

Фружи. Вой!

Шома. Ҳар дақиқада гапимни бўлмай тур!

Фружи. Нима бало, пастга тушолмайдими?

Шома. Бу ерда қачондан бери яшаётганимизга қарамай, у бирор марта ҳам пастга тушмаган.

Фружи. Ғалати мушук экан-ку!

Шома. Жудаям ғалати. Оти нималигини биласанми? Буюк Сеҳргар Мушук. Қисқача айтганда, у сеҳргар!

Фружи. Сеҳргар дедингми? Қўлидан нима иш келади?

Шома. Ҳамма нарса. Агар, масалан, у иккаловимизни пишлоқ қобиғига айлантиришни хоҳлаб қолса, унда...

Фружи. Нима-а?

Шома ... Унда манави ерда аллақачон икки бўлак қуруқшаган пишлоқ пўстлоғи ётган бўларди.

Фружи. Вой!

Шома. Бўлар-бўлмасга титрайверасанми? У ҳали-ҳозиргача ҳеч кимга тирноқчалик зарар етказган эмас.

Фружи. Лекин етказиши мумкин-ку...

Шома. Ким биледи тагин! Ҳар эҳтимолга қарши қулоғингга қуйиб ол: манави нарвон... бу нарвон ўша ёққа... яъни чордоққа олиб чиқади.

Фружи. Мана шу нарвон-а?

Шома. Худди шу. Ҳеч қачон, асло манави нарвонга оёқ қўймайман, деб ваъда бер.

Фружи. Ваъда бераман. Менинг ваъдам нима учун сенга керак бўлиб қолди.

Шома. Чунки... чунки сен менга жудаям ёқасан-да.

Фружи. Сен ҳам менга ёқасан.

Шома. Фружи!..

Фружи. Нима?

Шома. Кел, рақсга тушамиз!

Фружи. Эсингни еганмисан? Ҳамма ухляпти-ку.

Шома. Нима бўпти. Ойга қарагин!

Фружи. Хўш, нима қипти?

Шома. Ой жилмаяпти.

Оҳиста куй янграйди. Шома билан Фружи рақс туша бошлашади.

Шома (куйлайди).

Пишлоқхўрман,

Жон-танним пишлоқ,

Бу юракни

Изҳори бироқ:

Ёқтирмасанг,

Майли, тек турай.

Қўлим артиб-

Қўлтиққа урай?!

Фружи (куйлайди).

Пишлоқхўрман,

Жон-танним пишлоқ,

Уялмасдан

Айтаман бироқ:

Пишлоқдан воз

Кечаман, аммо-

Сени дейман,

Дейман доимо!

Виолеттанинг овози. Фружи!

Фружи. Лаббай, ойижон?

Виолетта (тўсиқ ортидан чиқиб). Сен... вой ўлай... сен манави билан...

Шома. Маъзур кўринг, кўлчангизни ўпаман!

Виолетта. ... манави кулранг сичқонча билан ўйнапсанми!

Фружи. Нима қипти, ойижон...

Виолетта. Агар бу манзарани бечора отанг кўрганда эди!..

Фружи. Ойижон, сиздан илтимос қиламан...

Виолетта. Овозингни ўчир! Уйга жўна!

Фружи. Кетяпман... Ҳозирча хайр, Шома!

Шома. Хайр, Фружи! Умидсизланма, кўнглингни чўқтирма!

Виолетта. Вой-бўй, қандай беадаб экан! Дарвоқе, беадаб, омилиги шундоғам кўриниб турибди.

Фружи билан Виолетта тўсиқ ортига ўтиб кетишади. Шома ҳам ўз бурчагига равона бўлади. Бирмунча вақт саҳна бўш туради. Ой бўзара бориб, аста-секин гойиб бўлади. Тонг ёриша бошлайди. Тўсиқ ортидан Фружи пайдо бўлади-да, саҳнадан биқингача юриб бориб, Шома ухлаб ётган бурчакдаги парда деворини тақиллатади.

Шоманинг овози. Ким тақиллатяпти?

Фружи. Жим-м! Бу мен, Фружиман.

Шома (*ўрнидан туриб*). Нима демокчисан!

Фружи. Шундай ўзим... сенсиз зерикиб қолдим... Шунинг учун келдим...

Шома. Ахир мен ҳатто пишлоқни ҳам пичоқ ва санчқисиз ейдиган оддийгина кулранг сичқончаман-ку.

Фружи. Аразлашни бас қил! Кел, яхшиси, ўйинга тушамиз.

Шома. Жоним билан!

Фружи билан Шома биргаликда куйлашади.

Пишлоқхўрман,

Жон-танним пишлоқ,

Уялмасдан,

Айтаман бироқ:

Пишлоқдан воз

Кечаман, аммо-

Сени дейман,

Дейман доимо!

Лидининг овози. Шома!

Фружи. Онанг! Қочдик!

Шома. Кечикдик.

Лиди (*пайдо бўлиб*). Шома! Бу ерда нима бўлаяпти?

Фружи. Ассалому алайкум!

Лиди. О-ҳо! Янги кўшнижонимизга бу ерда нима керак экан?

Фружи. Биласизми, Шома билан мен...

Лиди. Нима?! Нима дединг? “Шома билан мен...” Бир-бирларинг билан қандай алоқаларинг бор?

Шома. Ойижон!

Лиди. Овозингни ўчир, гапимни бўлма! Бу оқбилак ойимтиллани бошингга урасанми? Наҳотки сенга бирорта ақл-хушли кулранг сичқон топилмаса?

Шома. Лекин мен...

Лиди. Миянг айниб қопти, ўғлим. Мана шу ойимтилла ҳақиқий уй бекаси бўлоладими? Ундан нима фойда? У шунчалик нимжон ҳамда эркатантиклигидан ҳатто ёнғоқни ҳам у бурчакдан-бу бурчакка думалатолмайди.

Шома. Ойижон, мен...

Лиди. Унинг кўзлари қандайлигига бир қарагин-а! Қип-қизил! Муштдай бошидан бўянса керак! Даҳшат!..

Шома. Ойижон, агар у билан шу алфозда гаплашадиган бўлсангиз, мен... нима қилишим мумкинлигини ўзим ҳам билмайман. Наҳотки тушунмасангиз?

Лиди. Ҳаммасини тушуниб турибман, ўғлим. Шунча чидаганим етар! Ҳозирок уйга жўна!

Виолетта (*кириб келади*). Фружи! Сен яна бу ёққа келдингми?

Лиди. Қўшнижон, жуда вақтида келдингиз-да. Балки ўзингиз қизингизга кечалари йигитларникига меҳмонга келиш одобдан эмаслигини тушунтириб қўясиз!

Виолетта. Нима, нима?! Менинг қизим ҳеч қачон бундай беодобгарчиликни ўзига раво кўрмайди! Агар билсангиз, сизнинг ўғлингиз биринчи бўлиб бизникига келди. Лекин... мен...мен ҳаммасини башарасига айтиб солдим!..

Лиди. Масалан, нимани?

Виолетта. Яъни... Йўқ, мен бошқа чидолмайман! Альбин! Қаердасиз, Альбин!

Альбин пайдо бўлади. Шома билан Фружи бир чеккага четланишади. Шома каттакон бўлак пишлоқни олади, иккаловлари атрофларида бўлаётган воқеаларга тариқчаям эътибор бермай иштаҳа билан пишлоқ ея бошлашади.

Альбин. Нима бўлди. Виолетта?

Виолетта. Қизимиз...

Альбин. Қизимизга нима бўпти?

Виолетта. Манави кулранг беҳаё қизимизга шилқимлик қилгани қилган.

Лиди. Ким кимга шилқимлик қиляпти, аввал шуни аниқлаб олиш керак. Беҳаё ўзингизни қизингиз. Муштдай бўлатуриб кўзларини бўяб олганига ўлайми!

Виолетта. Менинг қизим беҳаёми?! Сиз эса...сиз бароқ думли ашир тановсиз!

Лиди. Сен бўлсанг-вио-вио-виолончелсан!

Виолетта. Ҳали шунақами? У ҳолда, сиз... сиз...

Мартон (*киради*). Нима ғалва?

Лиди. Келганинг жуда яхши бўлди, Мартон. Уларни тартибга чақириб қўйгин... менинг ҳоли жоним қолмади.

Мартон. Эртангиз хайрли бўлсин!

Лиди. Жуда соз. Улар мени бу ерда ҳақоратлашсин-да, сиз бўлсангиз саломлашиб ўтирибсиз. Ҳайдаб солинг буларни!

Альбин. Сизни огоҳлантираман: бу оппа-осон иш эмас. Мен ўзимни ҳимоя қила биламан.

Лиди. Буни биз ҳозир синаб кўрамиз! (*унга ташланади.*)

Виолетта. Оҳ, Альбин, у ярамас сизни урди-ку! (*Лидига ташланади.*)

Лиди. Мартон, нимага худди полиз қўриқчисига ўхшаб турибсиз? Хотинингизни дўппослашяпти-ю, сиз бўлсангиз оғзингизни очиб...

Мартон. Нима? Ҳозир, ҳозир... (*қовушмайроқ муштлашувга аралашади-да, шу заҳоти ўзини четга олади.*) Вой-вой, лаънати тишлаб олди-ку!

Лиди. Сиз ҳам уни тишланг! Чаққонроқ!

Умумий муштлашув давом этади. Бир-бирига чирмашган таналардан ҳосил бўлган копток даҳшатли чийиллаганча йўлида учраган кастрюлкаларни ағдариб, деворларга урилиб саҳнада у ёқдан-бу ёққа думалай бошлайди.

ИККИНЧИ ПАРДА

Бешинчи кўриниш

Чордоқ. Эшик тагида йиглаб, бир бўлак пишлоқни кемирганича, Фружи ўтирибди.

Фружи. Бошқа чидолмайман! Чидолмайман, тамом-вассалом! Бундай ҳаётга минг лаънат! Ҳозироқ Буюк Сехргар Мушукнинг олдига бораман, нима бўлса пешонамдан кўрдим!.. Вой!.. Балки бу еяётган охирги бўлак пишлоғимдир... энди бундай яшолмайман ахир! Йўқ-йўқ, орқага йўл йўқ. Кечир мени, Шома! Ёмонлаб тилга олмасанг, бас...

миёвлаш эшитилади.

Вой, бу Буюк Сехргар Мушук-ку... *(жазм этиб)*. Ҳай, нима бўлса бўлди! Вой!

Сехргар Мушук *(киради)*. Ҳой, сен бу ерда нима қиляпсан? Ҳалигача бирорта сичқон бу ерга киришга журъат этмаган-ди.

Фружи. О меҳрибон, қудратли Сехргар Мушук! Мен... мен олдинга келдим.

Сехргар Мушук. Олдимга келганингни кўриб турибман. Бўлмаса бу ерда нима ҳам қилардинг? Қулоғим сенда, Фружи?

Фружи. Менинг исмим сенга қаёқдан маълум бўлди?

Сехргар Мушук. Буюк Сехргар Мушук ҳамма нарсани билади. Бе-маъни саволларни беришни бас қил, жаҳлим чиқса ямлаб ютиб юборишим ҳам мумкин, ҳолбуки бундай иш менинг одатимга кирмайди. Одатда мен аввалига сичқонлар билан ўйнайман.

Фружи. Мени ейишинг ҳам мумкин, менга барибир... *(йиглайди.)* Мен бошқа бундай яшолмайман!

Сехргар Мушук. Бўлди-бўлди, қизалоқ, хафа бўлиш керакмас. Балки сен учун бирор нарса қилишни урдасидан чиқарман.

Фружи. Шунинг учун ҳам олдинга келишга жазм қилдим-да. *(ҳиқиллаганча.)* Ё мени егин, ё менга ёрдам бер! Бўлмаса ўзимни бир бало қилиб қўйишим ҳеч гапмас.

Сехргар Мушук. Тинчлан! Бунчалик куйиб-пишиш яхшимас. Албатта, сичқоннинг мушукка ёрдам сўраб мурожаат қилиши, жуда ғалати ҳол, лекин ҳозирги вақтда ҳаётда нималар бўлмайди дейсан!.. Хўш, қандай кайғу сени бу ҳолга солди?

Фружи *(ҳиқиллаб)*. Шома.

Сехргар Мушук. Кулранг Шомами?

Фружи. Кулранг ... Ҳамма гап шунда-да.

Сехрли Мушук *(тоқатсизланиб)*. Қулоғим сенда.

Фружи. Сен ростдан ҳам менга ёрдам бероласанми?

Сехргар Мушук. Ҳа, рост, рост...

Фружи. Сен ростдан ҳам шундай қудратлимисан?

Сехргар Мушук. Сен ўзи мендан нима истайсан?

Фружи. Оҳ, Буюк Сехргар Мушук, мени кулранг сичқонга айлантириб қўй!

Сехргар Мушук. Кулранг сичқонга?

Фружи. Ҳа-да.

Сехргар Мушук. Яхшилаб ўйлаб кўрдингми буни?

Фружи. Бўлмасам-чи.

Сеҳргар Мушук. Нима ҳам дердим, хоҳишинг. Фақат шуни унутма: бу тусланиш сенга шодлик келтириши даргумон. Оқ сичқондан кўра кулранг сичқон бўлиш яхшироқлигига ишончим комил эмас.

Фружи. Ох, менга энди барибир. Мен ҳамма нарсага розиман. Фақат тезроқ!

Сеҳргар Мушук. Хўп, яхши. Кўзингни юм! Каттиқроқ!.. (гапирганча сеҳрли ҳаракатлар қилади.)

*Бир-икки-уч,
Учдан кейин пуч.
Жоду қилдим
Воҳ буткул.
Оқ ранг эди
Бўлди кул.
Ҳамма ҳайрон
Олам гулистон.*

(Фружи кулранг сичқонга айланади.)

Бўтам! Кўзингни очишинг мумкин.

Фружи. Сенга каттақон раҳмат, Буюк Сеҳргар Мушук!

Сеҳргар Мушук. Ҳожати йўқ. Қани энди фикрим айниб қолмасидан бу ердан чакқон жўнаб қол-чи!

Фружи. Мени бу ерда йўқ деб ҳисоблайвер.

Сеҳргар Мушук. Тўхта! Хайрлашиш олдидан мушукларнинг қадимий ҳикмати эслаб қол: “Мушук иккинчи бор сичқонни чангалидан чиқармас!” Ана энди жонинг борида бу ердан жўна!

Фружи. Соғ бўлинг! (чопиб чиқиб кетади.)

Сеҳргар Мушук *(куйлайди).*

*Сичқонларнинг сардори,
Соҳибқирон, шопмўйлов;
Жодугармиз,
Соҳирмиз,
Бошдан-оёқ,
Мову-мов!*

(Кимдир эшикни тирнагани эшитилади.)

Бу сенмисан, Шома? Сен ҳам эртами кечми олдимга келишингни билардим. Кир!

Шома *(титраб-қақшаб киради).* Мухтарам Буюк Сеҳргар Мушук, илтимос, мени егин!

Сеҳргар Мушук. Бундай бемаънилик билан шуғулланишга вақтим йўқ. Агар хоҳласанг, кел, сени кўз очиб юмгунингча оқ сичқонга айлантириб қўяман, кейин яхшилиқча хайр-хўшлашамиз.

Шома. Шундай қилиш мумкинми?! Ох, муруватли Буюк Сеҳргар Мушук, нақд дилимдагини топдинг! Тезроқ мени оқ сичқонга айлантиргин, умримнинг охиригача сендан миннатдор бўламан.

Сеҳргар Мушук. Миннатдор бўлмай қўя қол. Яхшиси, айт-чи: сен шундай ишга қатъий қарор қилдингми?

Шома. Қарорим қатъий ва узил-кесил!

Сеҳргар Мушук. Ҳар ҳолда кулранглигингча қолсанг яхши бўларди.

Шома. Йўқ-йўқ!.. Ҳеч қачон!

Сеҳргар Мушук. Тагин ўзинг биласан... Ундай бўлса, кўзингни юм, каттиқроқ! *(яна гапирганча сеҳрли ҳаракатлар қилади.)*

Бир-икки-уч-
Учдан кейин пуч.
Мана, жоду
Қилдим воҳ.
Кулранг эди
Бўлди оқ.
Ҳамма ҳайрон,
Олам гулистон!

(Шома оқ сичқонга айланади.)

Бўтам! Кўзингни очишинг мумкин.

Шома. Буюк Сехргар Мушук! Чексиз миннатдорман...

Сехргар Мушук. Бўлди, бас, етар! Сичқонлар билан беъмани сафсата сотиб ўтиришга вақтим йўқ. Муродинг ҳосил бўлдим, туёғингни шиқиллат!

Шома. Хайр!

Сехргар Мушук. Бир оз сабр қил! Яхшилаб ёдингда тут: мушук иккинчи бор сичқонни чангалидан чиқармас! Уқдингми?

Шома. Уқдим. (чошиб чиқиб кетади.)

Сехргар Мушук (*хўрсинади*). Оббо бефаросат сичқонлар-эй!

Олтинчи кўриниш

Пишлоқхонанинг оқ сичқонлар эгаллаб турган қисми. Виолетта кир юваепти. Альбин тебранма креслода ўтириб газета ўқияпти. Фружи кириб келади.

Фружи. Хайрли кеч!

Альбин (*газета ортидан*). Ҳовва...

Виолетта. Вой шўрим, бу нимаси?! Альбин, қизимизга бир қаранг-а!

Альбин (*газета ортидан*). Унга қарашдан бошқа ишим йўқми?

Виолетта. Лекин у бошдан-оёқ кулранг бўлиб қолибди!

Альбин. Балки, болалар майдончасида ифлослангандир. У ер шунақанги ифлос-ки! Уни чўмилтиринг!

Фружи. Ҳеч қаерим ифлос бўлмаган. Чўмилишни хохламайман!..

Виолетта. Қани юр-чи! (*уни совун кўпикли тоғорага солиб, чўтка билан шиқалай бошлайди.*)

Фружи. Вой, совун!.. Кўзим ачишяпти... Бўлди, кўйворинг!

Виолетта. Қаерда шунчалик ифлос бўла қолдинг? Яна анови Шома билан...

Фружи (*пишиллаб, бақиради*). Шома! Шомажон!..

Виолетта. Бизнинг уйда бу номни тилиннга олма! Қани, бир афти башарангга қараб кўрай-чи... (*Фружини тоғорадан олади.*) Вой, вой тавба! Альбин! Қизимиз чўмилтирмасимдан аввалгидан ҳам кулрангроқ бўлиб қолибди.

Альбин. Кир ювадиган порошок билан ювиш керак.

Виолетта. Ёрдамлашворинг, Альбин! Менинг кучим етмаяпти?

Икковлашиб Фружини яна тоғорага тиқишади-да, сувга кир ювадиган порошок солиб, қизни мочалка билан шиқаб чўмилтира бошлашади.

Фружи. Мени кўйиб юборинг!.. Кўйворинг!..Бас!..(*Панжалари билан сувни шалолатиб, ота-онасига сачратади, улар ўзларини четга оладилар.*)

Альбин билан Виолетта. Вой ярамас! *(этакларини қоқишади.)*

Альбин. Даҳшат! Бу нима қилиқ! Худди тарбия кўрмаган кулранг сичқонга ўхшаб қопти-я. Мана шу бизнинг қизимизми-а!

Виолетта *(уни бир чеккага тортиб).* Альбин, менга қаранг!

Альбин. Қулоғим сенда, Виолетта.

Виолетта. Альбин, балки адашаётгандирман, лекин менда негадир бу Фружи эмас деган фикр пайдо бўляпти.

Альбин. Бу нима деганинг? Ақл бовар қилмайди!

Виолетта. Албатта, ақл бовар қилмайди, лекин у сира кетказиб бўлмайдиган кул рангида-ку. Бунинг устига қилиқларини...

Альбин. Ҳа, қилиқлари, айтишим лозимки... Майли, ҳечқиси йўқ, ҳозир ҳаммасига ойдинлик киритаман. Менга ишонаверинг, жонгинам. *(Фружи ўтирган тоғорага яқин келади.)* Катта бобонгни исми нима эди?

Фружи. Билмайман ва билишни ҳам истамайман.

Альбин. Ярамас! Билмасмиш ва билишни ҳам истамасмиш... Эндиликда кўриб турибманки, бу бизнинг қизимиз эмас. Фружи ҳеч қачон бундай аҳмоқликни ўзига раво кўрмаган бўларди... Хонимча, ҳозироқ бизнинг уйимизни бўшатиб қўйинг!

Фружи. Ҳой, дадажон...

Альбин. “Дадажон!” Энди кулранг сичқон мени дадажон, деб аташи камлик қилиб турувди! Йўкол бу ердан!

Фружи *(апчириб ҳамда пишиллаб тоғорадан чиқади).* Ҳали ўзинглар бунга пушаймон бўласизлар!

Еттинчи кўриниш

Пишлоқхонанинг кулранг сичқонлар яшайдиган бошқа қисми.

Саҳнада Лиди билан Мартон.

Лиди. Ҳаммасига сиз сабабчисиз, Мартон... Ҳаммаси сизнинг касофатингиз!..

Мартон. Ҳой, Лидико...

Лиди. Агар бемаъни сафсатангиз билан анови лаънати оқ сичқонларга тирғалмаганингизда, ҳаммаёқ тинч-осойишта бўларди ҳамда ўғлимиз Шома ҳам ҳеч қаёққа кетмасди.

Мартон. Лекин ўзинг биринчи бўлиб анови Виолетта билан жанжаллаша бошладинг-ку, ахир. Мен кейин келдим...

Лиди. Ҳаммасига бари бир сизнинг касофатингиз урди! Мен билан талашманг, илтимос!.. Ҳар қанча гапирсангиз ҳам ҳеч нарсани исботлаб беролмайсиз.

Мартон. Менга ишон, Лидико...

Шома *(пайдо бўлади).* Хайрли тун! Менга кўзларинг учиб турмаган-миди!

Мартон. Лидико, анавини қара! Ким бу?

Лиди. Оқ сичқонча! Энди шу кам эди... Мартон, нега уни киритдингиз?

Мартон. Уни мен киритмадим, ўзи кирди.

Лиди. Қандай сурбетлик! Жўна бу ердан!

Мартон. Кетяпман, Лидико, кетяпман!

Лиди. Ҳой, сизга эмас, анови оқ сичқонга айтаяпман.

Шома. Ҳой, ойижон, бу мен, ўғлингиз Шомаман.

Лиди. Шома?! Бўлмаган гап... Мартон, уни хидлаб кўр-чи!

Мартон (*Шомани хидлайди*). Пишлоқ хиди келяпти.

Лиди (*у ҳам Шомани хидлайди*). Ҳм!.. Пишлоқ хиди деярли сезилмаяпти. Ўзим ҳам ўйловдим-а! Ундан бисквит печеньесининг хиди келяпти. Ҳамма оқ сичқонлардан бисквит хиди келади, чунки улар ҳар доим тегирмонда ўралашгани ўралашган.

Шома. Ойижон, нима фарқи бор...

Лиди. “Ойижон?!” Мени ойижон дейишга қандай журъат этдинг?! Ярамас! Мартон, менга швабрани узатиб юборинг! Швабрам қани?

Шома. Хўп, майли, яхшиси, мен ҳозир кетаман. Лекин ҳали пушаймон ейсизлар.

Лиди. О-ҳо, таҳдид солишини қаранг-а!.. Йўқол бу ердан, кимга айтаяпман!

Саккизинчи парда

Шома билан Фружи пишлоқхона орқасидаги подвалда учрашишади.

Нимқоронгилик.

Шома. Фружи!

(Фружи алам билан ҳиқиллайди.)

Мана ниҳоят сени топдим! Нега йиғлаяпсан?

Фружи (*ҳиқиллаганча*). Мени уйдан ҳайдаб юборишди.

Шома. Мениям. Ҳой йиғламасанг-чи! Асосийси, иккаламиз яна бир-гамиз.

Фружи. Шуни айтгин-а...

Шома. ... Энди ҳеч қачон ажралмаймиз!

Фружи. Ростданми?

Шома. Бўлмасам-чи? (*ниҳоят Фружи кулранг тусдалигини сезиб қолади.*) Фружи! Сенга нима бўлди?

Фружи. Ўзингга-чи, Шома?

Шома. Мен... мен оқ сичқончага айланиб олдим. Сен туфайли.

Фружи. Мен ҳам, худди кўриб турганингдек...

Шома (*гамгин*). Кўряпман...

Фружи. Шома, нега менга бунақа ажабтовур қараяпсан?

Шома. Ўзинг-чи?.. Нега унақа ғалати қараш қиляпсан?

Фружи. Ҳечам ғалатимас-да. Шундай... сенга нима десамикин... Ахир мен сен билан танишганимда, кулранг тусда эдинг... энди бўлса...

Шома. Менга ҳам момикдай оклигинг жуда ёқарди, лекин... лекин бу унчалик даҳшатли эмас, Фружи... сен менга ҳозир ҳам жуда, жуда ёқасан...

(гамгин куйлайди.)

Пишлоқхўрман,

Жон-танним пишлоқ.

Бу юракни

Изҳори, бироқ:

Ёқтирмасанг...

Негадир ковушмаяпти. Ҳамма сўзларини эсимдан чиқариб кўйибман...

Фружи. Мен ҳам эслолмаяпман.

Шома. Энди нима қилсак экан?

Фружи. Билмайман.

Шома. Панжангни бер-чи!

Фружи. Яна унинг олдига борамизми?

Шома. Ҳа.

Фружи. Ҳатто агар?..

Шома. Ҳатто агар “мушук иккинчи бор сичқонни чангалидан чиқармасаям”.

Фружи. Кетдик.

Тўққизинчи кўриниш

Чордоқда Шома билан Фружи пайдо бўлишади.

Шома. Сен уни кўряпсанми?

Фружи. Йўқ.

Шома. Балки, Мушук кўринмас қиёфага кириб олгандир.

Фружи. Балки у шунчаки яшириниб олгандир! Масалан, анови сандиқнинг ортида ўтириб, бизни пойлаётгандир...

Шома (*бақириб*). Мушук!

Фружи. Шовкин солма, бирдан эшитиб қолса-чи!

Шома. Уни ахтариб келдик-ку, ахир?!

Фружи. Барибир кўрқяпман.

Шома. Кўрқма! Бўлар иш бўлди! Кел, яхшиси, уни биргаликда чақирамиз!

Фружи билан Шома (*биргаликда*). Мушук!

Шома. Жавоб бермаяпти.

Фружи. Шома, ҳов анави ерда...

Шома. Қаерда?

Фружи. Сандиқнинг орқасида... ўша ерда нимадир китирляпти.

Шома. А-ҳа. Ҳозир қараймиз.

Сандиқ устига кичкина Паскаль номли сичқон сакраб чиқади.

Фружи. Вой!

Шома. О-ҳо, бу ахир сичқонча-ку!

Паскаль. Сизларга ким керак?

Шома. Буюк Сеҳргар Мушук керак. Сен уни қаердан ҳам билардинг. У билан танишув сен учун фожиали тугаши мумкин-ку. Буюк Сеҳргар Мушук кўрқинчли ва қудратли.

Паскаль. Биламан.

Фружи. Қаердан биласан?

Паскаль. Менинг ўзим Буюк Сеҳргар Мушукман.

Шома билан Фружи. Сен-а?!

Паскаль. Нечун ажабланияпсизлар?

Шома. Ахир...

Паскаль. Бир оз сабр қилинг!.. Одамлар айтганидек, юз марта эшитгандан бир марта кўрган яхши... Қаранглар! (*Мушукка айланади.*)

Фружи. Оҳ... Тезроқ қочайлик!..

Сеҳргар Мушук. Тўхтанглар! (*яна сичқончага айланади.*) Кўрқувга ҳожат йўқ. Кўриб турибсизларки, Буюк Сеҳргар Мушук – бу оддийгина сичқонча Паскальнинг ўзгинаси. (*таъзим баъжо келтиради.*) Хизматингларга тайёрман.

Фружи. Унда... нега шунча вақтдан бери мушукка айланиб юрувдинг?

Паскаль. Жўяли савол. “Уйда битта мушук етарли” деган қадимги

мақолни эшитганмисизлар? Бошқа мушукларни зада қилиш учун Сехргар киёфасига киргандим. Тушунарлими?

Шома. Демак, сен бизларни ҳимоя қилиш учун буларнинг ҳаммасини тўқиб чиқардингми?

Паскаль. Шунга ўхшашроқ. Лекин, асосан, ўзимнинг тинчимни ўйлаб қилганман. Ширин хаёлларга берилганимда мушукларнинг халақит беришини жинимдан баттар ёмон кўраман... Дарвоқе ишга киришиш вақти бўлди.

Фружи. Азизим Паскаль... мен сени шундай деб атасам майлими?.. Биз яна хоҳлардикки...

Паскаль. Мен ҳам худди шу ниятдаман. Қани, кўзларингни маҳкам юминглар-чи! Бошладик.

Сехрли куй янграйди.

*Бир-икки-уч-пуч,
Ел қовуч...
Ел қовуч...
Шома яна
Кулранг воҳ,
Воҳ, воҳ, воҳ!
Фружи ҳам
Бўлди оқ.
Оқ, оқ, оқ!
Бир-икки...
Бир-икки-тамом,
Вассалом!*

Ҳаммалари ҳайратланганча оҳ уришади.

Паскаль. Энди кўзингларни очишларинг мумкин.

Шома. Фружи!

Фружи. Шома!

Шома билан Фружи бир-бирларига яқинлашишади. Куй эшитилади.

Шома билан Фружи биргаликда куйлашади.

*Бодроқ-бодроқ
Юлдуз-ёритқич.
Дунё нурли,
Сокин, гўзал кеч.
Бизга аён,
Осмон маёғи,
Бир қарж тишлоқ-
Бу – Ой ўроғи!*

Паскаль. Афтидан, ҳаммаси жойида шекилли... Эҳ-ҳа! Ҳали ота-оналарингиз ўртасидаги муносабатларни ҳам эпакага келтириш керак...

Фружи билан Шома (бараварига). Паскаль! Азизим, бизнинг жажжи Паскалимиз!

Паскаль. Хўп майли, ҳозироқ уриниб кўраман. Сизлар ҳозирча шу ерда тура турунглр!

Ўнинчи кўриниш

Пишлоқхона. Альбин, Виолетта, Лиди, Мартон ўзаро жанжаллашиб туришибди.

Альбин. Ҳаммасига сиз айбдорсиз, деб таъкидлайман. Кулранг сичқонлар умуман калтафаҳм бўлишади.

Лиди. Сиз сабабчисиз, фақат сиз, сиз! Тортишманг! Оқ сичқонлар фақат кўнгилсизлик келтиради. Сизлардан ўзи, ҳатто тилга олишга ҳам ирганаман... бисквит ҳиди келади. Фуф!

Виолетта. Сизлардан эса... сизлардан куйган жиззанинг ҳиди келади!

Лиди. Мартон, эшитдингизми?! Нега тек турибсиз?

Мартон. Мен... мен ниҳоятда ғазабга минганимдан, тилимга гап келмаяпти.

Лиди. Гапиришнинг ҳожати йўқ! Бу лаънати оқ сичқонлар гапга тушунишармиди? Улар билан бошқача оҳангда гаплашиш лозим.

Кулранг ва оқ сичқонлар таҳдидли қиёфада бир-бирларининг устига бостириб кела бошлашади. Шу вақт нарвонда Буюк Сеҳргар Мушук пайдо бўлади.

Мартон. Бу-бу-буюк Сеҳргар Мушук!..

Сичқонлар қўрққанларидан жойларида қотиб қоладилар.

Сеҳргар Мушук. Азиз кўшнижонлар! Нега қоққан қозикдек туриб қолдинглар? Яқинроқ келинглар, саломлашайлик.

Сичқонлар дуч келган томонга қочишади, лекин Сеҳргар Мушук уларни думларидан ушлаб олади.

Виолетта. Ёрдам беринглар! Қутқаринглар! Ёрдам беринглар!

Лиди. Мартон, бирор нарса десангиз-чи, ахир!

Мартон. Афтидан, адои тамом бўлдик шекилли.

Альбин. Бу қонунга хилоф иш! Ҳаққингиз йўқ!.. Бизни ҳозироқ қўйиб юборинг!

Сеҳргар Мушук. Жим! Ундан кўра айтинглар-чи, нимани бўлишолмай жанжаллашяпсизлар?

Альбин. Биз... биз... яъни дегандек...

Сеҳргар Мушук. Дудуқланмай гапир! Хўш, нима гап?

Лиди. Гап шундаки, яъни биз ҳар ҳолда кулранг сичқонлармиз...

Виолетта ... биз эса оқ...

Сеҳргар Мушук. Мушуклар учун ҳаммаси ҳам барибир.

Альбин. Бажонидил ишонаман... лекин биласизми... бизнинг қизимиз бор...

Виолетта. Фружи! У қаёқларда юрганикин, бечорагинам (*ийглайди.*)

Лиди. Нима Фружи? Бу ерда Фружининг қандай алоқаси бор? Ўғлимиз Шома қани? У қаёққа кетди?.. Ҳаммасига анови лаънати оқ сичқонлар айбдор...

Сеҳргар Мушук. Бўлди, бас! Уялсаларинг бўларди! Фақат “оқ” у “кулранг”, “кулранг” у “оқ” деган сўзларни эшитяпман... Шахсан мен кулранг ва оқ сичқонларни бирдек севаман.

Альбин. Мени кечирингу, лекин сиз холис баҳо бермаяпсиз. Сиз бу масалага мушукка ўхшаб қараяпсиз.

Сеҳргар Мушук. Э-ҳе, мушукка ўхшаб денг?! Бўлмаса, мана, қаранглар! (*сичқонча Паскалга айланади.*)

Ҳаммалари ажабланганча оҳ тортиб юборишади.

Паскаль. Рухсат этсангиз, ўзимни таништираман! Буюк Сеҳргар Мушук, тўғрироғи, жозибадор сичқонча Паскаль.

Лиди. Ким ўйлабди дейсиз!

Паскаль. Гапимга халақит бермаслигингизни ўтинаман, бирор кор-

хол бўлмасин тагин. Қисқаси, шу ерда бирга, кўшни яшаётганларингдан бери сизлардан “кулранг”у “оқ”, “оқ”у “кулранг” дегандан бошқа гап эшитмаяпман...

Альбин. Лекин ўзингиз ўйлаб кўринг: оқ сичқонлар ёмон экан-да.

Паскаль. Бўлди, бас! Энди гапларимга қулоқ солинглар. Мен яхшию, сен ёмон деб баҳслашгунча, яхшиси, ўзаро ўхшашлигингиз, кўпгина умумий томонларингиз бўлиши керак.

Альбин (*устамонлик билан*). Балки сиз ҳақдирсиз. Шубҳасиз, қандайдир умумий томонимиз бўлиши керак.

Фружи (*пайдо бўлади*). Тўғри, дадажон! Мен ҳамиша сизни энг ақлли деб ҳисоблаб келганман.

Виолетта. Фружи, қизалоғим!

Шома (*пайдо бўлади*). Мана мен ҳам келдим.

Лиди. Шома, ўғлим! Қаерларда юрувдинг?

Ота-оналар шод-хуррамлик билан болаларини қучоқлайдилар.

Шома. Ойижон, сизга баъзи нарсаларни айтишим керак. (қулоғига пи-чирлайди.)

Лиди (*Паскалга*). Ёшлар бир-бирларини ёқтириб қолишган бўлса мен нима ҳам дердим... Лекин ҳар ҳолда...

Паскаль. Нима, ҳар ҳолда?

Лиди. Бизнинг нимамиз оқ сичқонларга ўхшайди?

Виолетта. Биз кулранг сичқонларга-чи?

Паскаль. Ҳозир тушунтираман. Дикқат қилиб қаранглар-а! (*мушукка айланади ва таҳдидли миёвлайди.*)

Сичқонлар бақириб-чақирганча турли томонга қочишади. Сехргар Мушук яна сичқонча Паскалга айланади.

Хўш, қалай?

Виолетта. Вой-вой, юрагим чиқиб кетай деди-ку!

Паскаль. Мана шунақа. Биринчидан, оку кулранг бўлсин, барча сичқонларни мушукдан бирдек кўрқишлари бирлаштириб туради.

Виолетта. Тўппа-тўғри.

Мартон. Иккинчидан-чи?

Паскаль. Иккинчиданми? Ҳ-м!.. Ижозатингиз билан, мен аввал озгина тамадди қилволсам. Чордоқда негадир корним очиб қолибди.

Худди кўз бойлогичдай ҳар хил сеҳрли қилиқлар қилади, шу заҳотиёқ саҳна ортидан каттакон пишлоқ бўлаги думалаб чиқади. Паскаль унга ташланиб, ҳеч кимга қарамай апил-тапил ея бошлайди.

Лиди. Иштаҳаси карнай-ку!

Альбин. Вой-буй бирпасда ярмини еб бўлди-я!

Мартон. Лидико, мен ҳам очикқанга ўхшайман.

Паскаль. Пишлоқдан татиб кўришни хоҳлайсизми?

Ҳаммалари. Хоҳлаймиз!.. Албатта хоҳлаймиз!.. (*биргалашиб пишлоққа ташланишади.*)

Паскаль. Мана шундай қилиб, иккинчидан, бизни пишлоқхўр сичқонлар бўлганлигимиз бирлаштириб туради.

ПАРДА

Ҳисса ал-ҚАҲТАНИЙ

(1968 йилда туғилган)

АҲДУ ПАЙМОН

Ҳикоя

*Араб тилидан
Шаҳло АҲМЕДОВА
таржимаси*

Қатар адабиётида ҳикоянинг такомиллашувида адиба Ҳисса ал-Қаҳтанийнинг (Hissa al-Qahtani) ўрни беқиёс. Унинг асарлари араб ҳикоянавислигининг олтин фондига киритилган.

Адиба қаламига мансуб асарларни мутолаа қилган китобхон Қатар жамиятининг 1990-2000 йиллардаги ҳаёти билан яқиндан танишади, оддий қатарликларнинг, айниқса, аёлларнинг орзу-умидлари, армонларига ҳамдард бўлади, чунки адиба ҳаёт маъно-мазмунини яхши англаган, инсон тақдири ҳақида қайғуриб яшайдиган ижодкордир.

“Қисқа ҳикояларда Қатар овози” (“Aswat qatariyat fa alqissat alqasira”) ҳикоялар тўплами 2003 йил Қатарда нашр қилинган бўлиб, мазкур тўплам турли ҳажмдаги ўн тўққизта ҳикоядан ташкил топган. Аксарият ҳикоялар муаллифлари аёллар ҳисобланади.

Мазкур ҳикоялар тўпламидан ўрин олган Ҳисса ал-Қаҳтанийнинг “Аҳду паймон” (“Aleahd”) асари жамиятда инсонга юклатиладиган вазифаларни масъулият билан ҳал этиш масаласига бағишланади.

Қўрқинчли тун зулматида ўзимни кўлга олишга ҳаракат қилиб, бу темир қафасда айқаш-уйқаш фикрларимни жамлашга уриндим. Рухим озод бўлиши учун шу тўрт девор ичидан чиқиш йўлини кидирардим. Ҳар бир лаҳзада борлиғим камалганини ҳис қилар, ичимдаги қўрқинч бутун аъзойи баданимни эгаллаганди. Ёлғиз ўзим изтиробдаман. Уйинг, оиланг, яқинларингдан узоқда бўлсанг, уйқудан заррача лаззат тополмайсан экан.

Кўзимни юмишга ҳаракат қиламан-у, лекин “тиқ” этган товушдан даҳшатга тушиб уйғонаман. Онамнинг оғушида ухлашни хоҳлайман, чунки фақат ўша ергина тинч ва хотиржам. Сояга ўхшайман. Оиламга бўлган соғинч ҳисси мени адойи тамом қилмоқда, қўрқинч бутун вужудимни эгаллаган, надомат мени парчаламоқда.

Бу ерга келишим сабаблари ҳақида ўйласам, ўзимга савол бера бошлайман. Нега тубанлашдим, нега ёмонларга қўшилдим? Анча

* Манба: Aswat qatariyat fa alqissat alqasira. – Qatar: 2003.

илгари отам менга насихат қилиб, ёмонларга қулоқ солмаслигим, уларга кўшилмаслигимни кўп бор таъкидларди. Унинг сўзлари ҳамон эсимда: “Саад, сен яхши боласан, онангдаги соддалик сенга кўчган-кўйган, шу сабабли сени алдаш жуда осон...”

Маҳкамада менга чиқарилган ҳукми эсласам, ҳар гал ҳўнграб йиғлайман.

Қандай даҳшат! Энди ҳаётимнинг уч йили жонни олувчи сукунатда ўтади. Бошимга тушган қулфатдан даҳшатга тушиб судьяга бақирдим: “Мен гуноҳкор эмасман! Улар менга “бу ўйин, ҳазил билан тугайди” деб айтишган”. Ҳақиқатда ҳам бу менга ҳамма айбни тўнкаб, уларнинг қочиши учун ўйлаб тўқилган ёмон ўйин эди. Хаёлга чўмишдан бошқа ишим йўқ. Хаёллар эса қалбимга озор бериб, руҳимни эзарди. Улар менга дўстларидан бирини кўрkitмоқчи эканликларини, унга зарар етказмай, фақат таҳдид қилишларини айтишди. Бу ишни эса мен бажаришим, яъни унга таҳдид қилишни зиммамга олишим лозим эди. Бошида озгина иккиландим, аммо олдимда рақсга тушаётган шайтонлар “бу фақат ўйин, мазах” деб мени қулдиришди.

Шу кечада мени қамокқа олиб кетувчи “томоша” бўлаётгани мутлақо ақлимга сиғмасди. Мен ўтиб кетаётган ўша бечора одамга фақат таҳдид ва мазах қилиш учун бу ишга қўл урдим. У бор кучи билан ўзини ҳимоя қила бошлагач, мени қаттиқ кўрқув қамраб олди. Нима қилишни билмай турган эдим, бирдан “ёмон дўстлар” бостириб келишди-да, мен ҳатто исмини ҳам билмаган ўша йигитга ташланиб, кетма-кет уриб кетишди. Мен унинг қонга беланиб, ерга йиқилганини кўрдим. Аммо уни ҳимоя қилишга вақт жуда қисқалик қилди, тез ёрдам машинаси чақиритишга ҳам улгурмадим. Ундан олдин полиция машинаси келди-да, мен ҳали ҳушимни йиғиб олмасдан туриб, қўлларимни орқага қилиб кишан тақишди-ю, машинага ўтқазилди.

Шу лаҳзаларда “ёмон дўстлар”дан бирортасини кўрмадим, улар аллақачон ғойиб бўлиб улгуришганди.

Улар мен танимайдиган йигитга ташланиб, ниятларига етишди, мен эса бу ишда восита эдим, холос. Тергов ишлари бошланганда ҳам менинг ишим ёпилмади. Йигит айблашда истисно қилмади, мен унга қўлимни теккизмаган бўлсам ҳам, мени улардан бири деб ҳисоблади.

Менга ҳукм ўқилди. Онамнинг йиғи овози бутун маҳкамани тутди, айниқса, судья олдида янада кўтарилди: “Ўғлим ҳали ёш, ҳаётда ҳеч нимани билмайди”. Отам эса кўзёшларини беркитишга уринарди.

Ҳар гал отамнинг кўзлари менга тушганда, у табассум билан бошини кимиллатар, гўё: “Кўркма, Саад, биз ёнингдамиз!” демоқчи бўларди. Онам энди мени ҳимоя қилолмас, вазият ундан ҳам, мендан ҳам кучлироқ чиқди. Энди темир панжаралар ва овоз ҳам эшитилмайдиган деворлар ортида нима қиламан? Фақат ўлдирувчи ғам-ғусса, кўмсаш ва даҳшатли хотиралар.

Тонгнинг илк шуълалари худди менга: “Бизни кўришга сенинг ҳам ҳақинг бор”, деяётгандай. Ҳар тонгни кутиб олиш ва нурли кунни шомга кузатишга наҳот имконим йўқ. Кўйлагим аччиқ кўзёшларимдан намланди. Чуқур ух тортишлар ва саноғи йўқ саволлар....

Мени бу шафқатсиз қамокда, кўмсаш, ёлғизлик, эрксизлик ва нафрат қийнади, чунки икки ойдан бери ҳеч ким мени кўргани келмади. Қайсидир сабабларга кўра, менга учрашув тақиқланган экан. Сабабини билишга эса ҳақим йўқ. Жиноятчи маҳбусларнинг қарашлари мени жуда кўрkitарди.

Лекин вақт ўтган сари уларга ўрганиб қолдим ва аҳамият бермай қўйдим. Нариги томондаги маҳбуслар баланд овозда кулишар, уларга қараб ўзимча бир нималарни ғўлдирардим. Бу вақт ўтказишдан бошқа нарса эмасди. Бу ерда кулиш қанчалар аҳмоқона!

Ўша кунни ҳеч ёдимдан чиқармайман. Тўсатдан оркамдан кимдир: “Сен Саадсан, шундайми?” деди. Ҳайрон қолдим. Мен бу ерда ҳеч кимни танимайман-ку. Лекин у ўйлашга изн ҳам бермай сўзида давом этди: “Ҳайрон бўлма, иккинчи камерадаги дўстинг Рошид менга тарихингни сўзлаб берди”. Ғазабим кўзиди, лекин ўзимни босиб камера томон кетдим. У ерда битта одамдан бошқа ҳеч ким йўқ. У ҳам бўлса, нарироқда намоз ўқиш учун жойнамоз тўшаётган экан, у менга қараб табассум қилганди, бутун вужудимни мамнунлик чулғади. Унинг олдига ўтиришим билан ўртамизда дўстона суҳбат бошланди.

Иккимиз ҳам йўқотган нарсамизни топгандек бўлдик. У шундай шахс эдики, бу инсон билан гаплашиб бутун ғам-ғусса, ташвишларни бироз бўлса-да унутардим. Мен унга қамоққа тушишим сабабини айтиб берганимдан сўнг, у ҳам ўз тарихини сўзлай кетди: “Менинг жиноятим сеникидан оғирроқ. Мен шахвонийликка, айшу ишратга берилиб, оиламга бепарво бўлдим. Бунинг ҳаммаси ўғлимнинг қинғир йўлдан кетишига ва уни йўқотишимга сабаб бўлди. Рафиқамда курашишга ҳеч қандай куч-қувват йўқ эди. У мендан кўрган барча жабру ситамларга сабр қилар ва ўғлининг гуллаган ёшлигида сўлиб боришини маҳзун ҳолда кузатарди. Мен эса боши берк кўчага кириб қолгандим, бутун дунё мен учун гўё фақат тонггача давом этадиган айшу ишрат ва зиёфатга айланган эди. Шундай, ўғлим Саад. Бу қамоқ менга ҳаётнинг маъноси нимадан иборатлигини ўргатди, озодлик, эркинлик кадрили, борлик кадрили, вақт қимматини ўргатди”.

Кунлар аста-секин, шошилмасдан ўтар, сўнгра ундан-да зерикарли кечалар келарди, ҳар бир кун совуқ такрорий ходисалар билан чўзиларди. Буларнинг бари қалбимга кўрқув солиб, зулмат мени бутунлай кемирар эди. Ғам-андух ва ҳасрат шарпасига айландим, бу ҳислар мени ҳеч тинч қўймас, фақат ҳали ҳаёт чангалида эканлигим озгина бўлса ҳам куч берар эди.

Бу тонг ўзгача бўлди. Мен хурсанд эдим. Ҳатто Абу Йосир – қамоқдаги дўстим ва бошқа камерадаги ўртоқларим тинмай кулишимдан, ҳазиллашимдан ҳайрон бўлдилар. Сабаби қамоқхона хизматчиларидан бири менга учрашув учун рухсат берилганини хабар қилганди. Мен оилам билан учрашаман, уларни жуда соғиндим. Абу Йосир: “Саад, юзингга кон югурди, кўзларингда севинч ва бахт нурлари порламоқда! Уйингдагилар қачон сени кўргани келишади?” деб сўради. “Индинга, душанба куни” дедим. “Икки кун ҳеч нарса эмас, бир зумда ўтиб кетади. Яқин инсонларингни кўриб хурсанд бўласан”, деди у.

Якшанба тезроқ келиши учун ушбу кеча кўпроқ ухлашга ҳаракат қилдим. Қанийди душанбагача ухласам! Лекин эрта тонгдан қандайдир ғашликни сездим. Ўйлаганим ҳақ бўлиб чиқди, бир нечта маҳбус мени ўртага олиб “Рошидга нима бўлган? Саад, сен ўзингни нега ундан олиб қочасан?” деб сўроққа тутишди. Мен унинг қабиҳлигини, шу ерга келишимга у сабабчилигини айтдим. Шундан кейин улар мени шафқатсизларча дўппослашди. Кўзимни очиб шифохонада эканимни

англадим. Ҳали ўзимга келмасимдан шифокордан сўрадим: “Оилам мени кўришга келмоқчи эди-ку?!”

У менга қараб табассум билан деди: “Дуруст, лекин сен ҳозир фақат дам олишинг керак!” Ундан ташвишланиб сўрадим: “Бугун қандай кун?” У вазминлик билан: “Тинчлан, бугун сешанба”, деди.

Бор овозим билан бақириб юбордим: “Нима? Мен душанбани кутган эдим. Ота-онамни, синглимни ва укаларимни жуда соғиндим. Илтимос, мен уларни кўришим керак”. Лекин у тепамга осилган дори шишасидан кўлимга осма укол қилди. Йиғлаб юбордим. Алахсирай бошладим. У мендан ухлашимни талаб қилди, чунки танам ва кўнглимдаги оғриқни эсдан чиқаришим зарур эди.

Қанчалик азоб чекаётганлигимни фақат ўзим билардим. Юрак қафасидаги оғриқ кучли, унинг устига бор вужудимни ғам-алам эгаллаган. Шунинг учун шифохонада ўн кундан ортиқ қолиб кетдим. У ердан чиққанимдан сўнг бир ҳафта ўтса ҳамки, уйдагилардан ҳеч қандай дарак йўқ эди.

Ахволим янада ёмонлашди. Овқат емай қўйдим. Мутлақо сукут сақлардим. Кечқурун дўстимга ёлғизлигим ва қора хаёлларим ҳақида сўзлаб бердим, аммо у менга ёрдам бера олмади. Шунда қамоқхона хизматчиси эътиборсиз оҳангда мени кўргани келишганини ва унинг олдига тушиб боришим кераклигини айтди. Унга узоқ тикилиб “Менга айтяпсизми?” дедим.

У жаҳли чиқиб: “Беш юз ўн бешинчи сенмисан, ахир, тезроқ қимирла!” деди.

Бу менинг рақамим. Тез ўрнимдан турдим. Бу ерга келганимда менинг исмим ҳам нарсаларим билан бирга омонат сандикқа ташлаб қўйилиб, шу рақамга алмашганди. Қамоқхона ходими кўлимни кишанлаб, машинада олиб кетди. Учрашув биносига етиб келганимизда қамоқхона ходими мени катта залга олиб кириб, ойнали тўсиқ олдига ўтиришимни айтди. Бу қандай лаҳзалар эдики, онамни узоқдан кўрдим, у мен томон юриб эмас, балки учиб келмоқда эди. Ўрнимдан туриб тўсиққа янада яқинлашдим. Унинг ортидан отам, кичкина синглим ва укам келди. Онам мени бағрига босмоқчи бўлар, “болам, болажоним” деб зор-зор йиғларди. Сўнг тиз чўкди. Мен тўсиқ ортида бутунлай ожиз эдим. Қани энди бошимни онамнинг меҳрибон кўксига боссам? Бу ғамгин кўзлар орқасида отамни кўрдим, у ўзини тутишга ҳаракат қиларди. Гапирмоқчи бўлардим у бўғзимга нимадир тикилганди. “Онам, онажоним, меҳрибоним менинг... Мен нотавон болангиз учун азиз кўзёшларингизни тўкманг. Улар мени баттар азобга солади”, деёлмасдим.

Онам ўрнидан туриб, кўз ёшларини артиб: “Эй, менинг азиз ўғлим Саад, жоним фидо бўлсин сенга!” деди.

Лаънати тўсиқ дарчасидан онамнинг кўлларини ушлайман. Шу пайт ойна олдида кичкина синглим яқинлашди. Унга табассум билан кулиб қарайди-да, укамга ҳам яқинлашишга ишора қилдим.

Синглим тутилиб-тутилиб “Саад акажон, бу ерда нима қияпсиз? Сизни жуда соғиндим”, дерди.

Кўзимга ёш олиб: “Биз яна олдингидек бирга бўламиз. Сенга хоҳлаган ўйинчоғингни олиб бераман”, дедим.

Учрашув вақти тугагунча оилам билан гаплашдим. Вақт жуда тез ўтиб

кетди. Қамокхона ходимларидан бири келиб мени камерага олиб кетишга шайланди. Ундан яна бироз вақт беришини илтимос қилдим. У рад этди-да, қаршилик кўрсатишимга қарамай, мени торта бошлади. Онам ва синглим йиғлар, отам эса: “Саад, қўрқма, ўғлим, ҳукми ўзгартирамиз!” дерди.

Қўриқчилар қуршовида қамокқа олиб борадиган жойга ўтдим. Дахлизда ота-онам, укам ва синглимни узоқдан кўрдим. Тўсатдан кичкина синглим мен томон югуриб кела бошлади, қатор турган аскарлар ёнидан ўтиб: “Саад акажон, қаерга кетяпсиз? Сизни қаерга олиб кетишяпти? Биз ҳаммамиз сизни кутяпмиз!” деб бақира бошлади.

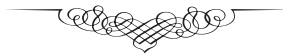
У бу сўзларни хўнграб йиғи аралаш гапирарди. Аскарлар олдида уни бағримга босиб маҳкам кучокладим. Уларнинг баъзилари ушбу манзарадан ўзини тутолмай, кўзлари ёшланди.

Полициячи оилам билан хайрлашишга монелик қилмади. Ҳаммаларини бир-бир кучоклаб, бағримга босдим. Ота-онамнинг пойқадамларини йиғлаб ўпдим.

Бу аччиқ ва аламли, лекин қайноқ меҳрга тўла лаҳзалар эди. Қамокдаги энг бахтли куним!

Энди зулмат шарпаси ортиқ мени чўчитмасди. Мен жуда оддий нарсани – ота-онам, укаларим, яқинларим дийдорини хоҳлардим, холос, ундан зиёдини эмас.

Мен шу онда янги орзулар оғушида сузиб, ўзимга берилган ҳаётни фақат ва фақат яхшилик қилиш учун сарфлашга аҳду паймон қилдим.



Шахло АХМЕДОВА

ЗАМОНАВИЙ ҚАТАР АДАБИЁТИДА ИЖТИМОЙ-АХЛОҚИЙ МУАММОЛАР

Замонавий Қатар адабиёти Форс кўрфазида жойлашган бошқа араб мамлакатлари сингари такомиллашиб, жаҳон адабиётига кўшилиш жараёнини бошидан кечираяпти. Форс кўрфазидаги араб давлатларида замонавий тусдаги адабий ижод йўлига XX асрнинг иккинчи ярмидан кадам ташланганига қарамай, ҳозирда жадаллик билан ривожланмоқда. Хусусан, нисбатан қисқа давр мобайнида Қатар адабиётида тезлик билан турли хил адабий оқимлар, йўналишлар вужудга келди.

Эътиборли жиҳати шундаки, бу даврда нафақат Қатарда, балки бутун Форс кўрфази мамлакатларида аёлларнинг бадиий ижод билан шуғулланишлари яққол кўзга ташланади. Ҳатто ортодоксал мусулмон давлати ҳисобланган Саудия Арабистонида ҳам аёллар ижоди раванқ топмоқда. Масалан, ҳикоянавис Самира бинт ал-Жазиранинг асарлари катта қизиқиш билан ўқилади. Унинг “Йиғлаётган хотиралар”, “Мен умид билан хайрлашаман”, “Йиғи водийси” каби новеллалари чоп этилган.

Қатарда ҳам, Форс кўрфазидаги бошқа мамлакатлар қатори, ёзувчиларнинг асосий қисмини адибалар ташкил этади. 80-йилларга келиб, Кулсум Жобир, Нура ас-Саид, Худа ан-Наим, Кулсум ал-Ғаним каби адибаларнинг ҳикоялар тўплами чоп этилди. Айниқса, Кулсум Жобирнинг асарлари қатарликлар томонидан севиб ўқилади. Адибанинг “Сен, сукут ўрмони ва иккиланишлар” номли биринчи ҳикоялар тўплами 1987 йилда дунё юзини кўрди. Шунингдек, “Араб аёли изтироблари” номли ҳикоялар тўпамининг нашр қилиниши Қатарда ҳикоя жанрининг ривожланишида муҳим ўрин тутди.

Кулсум Жобир ўз ҳикояларида Қатар жамиятидаги, аниқроқ айтадиган бўлсак, бутун араб мамлакатларидаги аёл ва эркак муносабатлари ўртасида вужудга келадиган муаммоларни тасвирлашга уринади. Адиба бундай муаммоларнинг юзага келишида эр-хотиннинг ёши ўртасидаги фарк, ота-она аралашуви, турли удумларга амал қилиш каби омилларни кўрсатиб ўтади. Ёзувчи учун қатарлик аёлнинг асл қиёфаси, кечинмалари, уни қуршаб турган жамиятда ўзлигини топишдаги қийинчиликларини бадиий мушоҳада қилиш муҳим саналади. “Севги ва нафрат” асари қаҳрамони – ёш қиз чумолиларнинг тепага бир чизик бўйлаб ҳаракатланишларини кузатаётган пайтда, дугонасининг гапларини диққат билан эшитади: “Мен ҳаёт тўғрисида сен каби фикр

* Шахло Аҳмедова – филология фанлари номзоди, Тошкент давлат шарқшунослик институти катта илмий ходим-изланувчиси.

юритадиганларнинг ҳаётда муваффақият қозонишларига ишонмайман. Турмушни ўзгартиришнинг имкони йўқ... Жамият ўрнатган қонун-қоидалар бўйича кун кечириш лозим. Жамият танлаган оқим бўйича юриш керак, унинг аниқ, соғлом қарорларига бўйсуниш керак”.

Ҳикоя қаҳрамони бу гаплар маънисини тушунишга уринади, дугонаси эса ўз навбатида қизга итоаткорликни сингдиришга ҳаракат қилади.

“Мен қабул қилинган қарорларни ёмон кўраман. Нега уларни ишлаб чиқишаркан-а? Кимнинг мақсади учун? Менинг босиқ ҳамда ақлли эканимни ким айта олади? Мен кимгадир шундай ёрликларни ёпиштириб қўйишганларидан ҳайратланаман. Мен чиройимга чирой кўшадиган хотиржамликни қаердан олай? Ичимдаги, қалбимдаги дард-ҳасратларим вулқон бўлиб отилиб чиқаётганини кимга айтай?”

Қаҳрамон қиз бу гаплардан сўнг диққатини яна чумолиларнинг ҳаракатига қаратади. Бироқ энди чумолилар ўз йўналишларини ўзгартириб, бир у тарафга, бир бу тарафга аррасимон (зигзагсимон) ҳаракатланишаётган эди. Буни кўрган қиз фикрлари тўғри эканлигига амин бўлади. Ҳаётда бир хил қоида ва талаблар асосида яшаб бўлмайди, ҳар қандай янги давр ўзи билан бирор янгилик олиб келади. Бу янгиликларни эса жамиятга татбиқ қилиш зарурдир. Ҳикоянинг асосий ғояси мана шу.

Ҳикоялардан ташқари, Кулсум Жобирнинг адабий танқидга оид мақолалари ҳам бор. Адибанинг фикрича, танқидчилик, бу – бадиий ижод маҳсули, у танқидчидан асарни таҳлил қилишда катта куч ва машаққат талаб қилади. Қисқа ҳикоялар ҳақида ёзувчи шундай дейди: “Охириги пайтларда қисқа ҳикоя жанрининг ривожланиб бораётганини кузатаяпман. Улар орасида тугалланмаган, яъни якуни очиқ қолдирилган ҳикоялар ҳам пайдо бўляптики, улар маълум бир қолипга бўйсунмайди ва анъанавийликдан йироқ. Бу ҳикояларнинг кўпчилиги барча учун бир бўлган умумий ҳаётий ҳолатлар, инсоннинг руҳий кечинмаси – ғам-андухлари, ҳаяжонлари ва ҳаётда ўзини ёлғиз ҳис қилганда бошидан кечирадиган бошқа ҳиссий ҳолатлари билан боғлиқ”.

Қатар ёзувчилари ҳикояларини ўрганганда шунга амин бўламанки, аёллар тенг ҳуқуқлилиги мавзуси кўтарилган ҳикояларда аёл ёзувчилар эркаклардан кўра маҳоратлироқ экани намоён бўлади. Адибалар ҳикояларининг яна бир жиҳати шундаки, улар воқеалар ривожини учун кўпинча Европадан адабий макон сифатида фойдаланишни маъқул кўришади. Ўзга юртга яшаш ёки ишлашга келган муслима аёллар ҳолатини ёритиб беришда психологик таҳлилдан фойдаланиш биринчи ўринга чиққан.

Юқоридаги фикрлар исботи учун Кулсум Жобирнинг “Араб аёли изтироблари” тўпламига кирган “Қайтадан туғилиш” ҳикоясини мисол келтириш мумкин. Бунда Фарба пул топиш ниятида келган ҳикоя қаҳрамони ёш қизнинг Ватанига, яқинларига бўлган соғинчи, уни қуршаб турган янги бир борлиққа нисбатан бегоналигини ҳис қилиши, кўникишга қийналишлари тасвирланган.

Фарб дунёсидаги ёлғиз муслима аёлнинг қисмати мавзуси Худа ан-Наимнинг 1997 йилда Мисрнинг Қоҳира шаҳрида чоп этилган “Сурма қутиси” ҳикоялар туркумига кирган “Парчаланиш” ҳикоясида ҳам акс этади. Ҳикояда келиб чиқиши Форс кўрфази мамлакатидан бўлган,

ҳозирда Европа университетларининг бирида таълим олаётган ёш, гўзал кизнинг ҳаёти ҳақида сўз боради. Қиз ўзининг доимо ёлғиз, атрофидаги одамларга бегона эканини ҳис қилиб яшайди. Ва бу туйғу билан курашишга ҳаракат қилади. Қиз ўзини шахс сифатида, Ватанига эга инсон сифатида англаганидагини қалбига сокинлик, осойишталик киради, олдинги изтиробларини унута бошлайди.

Худа ан-Наим ушбу ҳикоясини ёзишда Кулсум Жобирнинг “Араб аёли изтироблари” ҳикоясидан таъсирланган ва буни яширмайди. Асарда қаҳрамон киз шундай дейди: “Ҳа, менда ҳам “Араб аёли изтироблари” ҳикоясидаги қаҳрамон кизникидай дард-алам бор, у ҳис қиладиган азобларни мен ҳам ҳис қиламан”. Гарчи икки ҳикояни ўн икки йиллик вақт ажратиб турса-да, туйғуларда деярли ҳеч нарса ўзгармагани кўринади.

Фикримизга кўра, бу икки адиба асарларида нафақат араб дунёсидан чиққан муслима аёлларнинг бегона жойларда кун кечиришлари, у ерда юзага келадиган муаммолар ҳақида, балки Ғарб ва Шарқ ўртасидаги доимий номуносиблик, ўзига жалб қиладиган шахсий эркинликни қўлга киритишга қарама-қарши равишда инсоннинг ўз миллийлигини, ўзлигини йўқотиши, ўзининг миллий илдизларидан ажралиб қолиши мавзуси ёритилади. Аммо ҳамма ижодкорларни ҳам масалага бундай ёндашади, деб бўлмайди. Масалан, қатарлик яна бир ёзувчи аёл Забия Холис қаҳрамони Ғарб дунёсида ўзини бегона сезиб, ич-этини емайди, аксинча, у тезда ғарбона маданиятга кўникиб кетади.

Қатарлик яна бир маҳоратли адиба Фотима ат-Туркий катта авлод ҳикоянавислари мактаби вакиласи ҳисобланади. Умм Ақсам тахаллуси билан ижод қилган Фотима ат-Туркийнинг кўпгина асарлари автобиографик хусусиятга эгадир. Адиба оилавий муаммолар, уларнинг юзага келиш сабаблари, оиланинг барбод бўлишига олиб келувчи омилларни ёритишга ҳаракат қилади. Шунингдек, муслима аёл эркинлиги ҳақида сўз юритиб, Умм Ақсам шундай дейди: “Аёлга мутлақ эркинлик бериш – унинг ҳаёти бузилишига олиб келади. Биз мутлақ эркинликнинг натижаси сифатида кўпгина Европа мамлакатлари маънавий-ижтимоий жиҳатдан инқирозга юз тутаётганини кўраяпмиз. Бундан ташқари, оилаларнинг барбод бўлиши – Ғарбда ҳам, Шарқда ҳам салбий ҳодисадир”.

Кўринадикки, Форс кўрфази араб мамлакатларидаги аҳолининг ҳаёт кечириши яхши даражада, жамияти ижтимоий жиҳатдан юқори таъминланган деган фикрларга қарама-қарши ўларок, ижтимоий тенгсизлик, камбағаллик бу ерларда ҳам долзарб муаммо эканлиги ўз тасдиғини топади. Замонавий ҳикоялар олдинлари сукут сақланиши лозим деб топилган ёки кўз юмилган айрим муҳим ижтимоий воқеаларни кўрқмасдан, довураклик билан очиб бериши жиҳатидан аҳамиятга моликдир. Кўпгина араб адабиётшуносларининг фикрига кўра, “ҳозирги замон ёшларининг катта авлод адабиёт вакилларида фарқли ўларок адабиётдаги ўз ўринларини йўқотиб қўйишдан кўрқмасдан, мамлакатда юз бераётган муҳим ижтимоий воқеа-ҳодисаларни қаламга олишлари асарларининг янада ўқишли бўлишига олиб келади, шунингдек, бундай битикларни танқидий таҳлилга бардошли қилади”.

Дилмурод ХОЛДОРОВ

РУҲИЙ ТАНАЗЗУЛ ТАСВИРИ

Жаҳон адабиётида XX асрнинг биринчи ярмидаёқ ноанъанавий тасвир услуби пайдо бўлди. Айниқса, Марсел Пруст (Франция), Жеймс Жойс (Ирландия), Франц Кафка (Чехославакия) сингари ижодкорлар бу ноанъанавий йўналишда мактаб яратди. Жаҳон адабиётининг дурдоналаридан бохабар бўлиш, воқеликни иррационал қабул қилиш ва талқин этиш, онг оқими, ботиний шуур ўзбек насрида ҳам ўз ифодасини топди. Зеро, ҳеч бир миллий адабиёт ўз қобиғида, ёлғиз ўзининг анъана ва муҳотида тараққий этиши мумкин эмас. Шу маънода жаҳон адабий мактабларидан сабоқ олиш ва янгиликка интилиш жараёнлари ўзбек адабиётининг 80–90-йиллар авлоди носирлари ижодида юзага кела бошлади. Мурод Муҳаммад Дўст, Олим Отахонов, Хуршид Дўстмуҳаммад, жумладан, мазкур мақола объекти бўлган Назар Эшонкул томонидан ёзилган ҳикоя ва қиссаларда янгиланаётган насрнинг ана шу белги – аломатлари тажассум топди.

Назар Эшонкулнинг “Маймун етаклаган одам”, “Хароба шаҳар суврати”, “Муолажа”, “Ажр”, “Шамолни тутиб бўлмади”, “Хаёл тузоғи”, “Тобут”, “Оғрик лаззати”, “Баҳовиддиннинг ити”, “Гўрўғли” сингари қатор ҳикоялари бадий кашфиёт бўлди; фавкулудда сокин услуби, замон ва макон ирреаллиги, кўп ҳолларда танланган қаҳрамонларнинг исмсизлиги бундай ҳикоялар таҳлилида кўпвариантликни пайдо қилди. Ҳикоячиликка оид махсус тадқиқотларда ҳикоянависликдаги бу хусусият инобатга олиниб, поэтик тафаккурнинг янгилинишига хос жиҳатлари, айрим поэтик қирралари алоҳида ўрганилди.

Кейинги давр ўзбек насрида модерн қиссачиликнинг асосий хусусиятлари Назар Эшонкулнинг “Қора китоб”, “Тун панжаралари” асарларида ўз ифодасини топди. Бу типдаги қиссаларнинг турли хусусиятлари тўғрисида айрим кузатишлар ҳам баён этилмоқда. Жумладан, адабиётшунос олим Баҳодир Карим ёзади: “Адабиётимиз сувратдан сийратга, жамиятдан инсонга, ташқаридан ичкарига қайтаётгандек, ирмоқдан денгизга уланаётгандек... Ўз асарларини даврнинг ижтимоий-сиёсий муаммолари билан безашни эп кўрмаган, бадий адабиётни рамзлар тили, эзгулик ва қабоҳатнинг мангу жанггоҳи, инсон қалбидаги чексиз изтироблар чизгиси эканлигини ҳис этаётган ёш иқтидор эгалари, имкони борича, инсонларнинг ботинига, ҳис-туйғулари тўлқинига, орзу-армонларига диққатни қаратаётгандек таассурот беради”¹.

* Дилмурод Холдоров – ТошДўТАУ тадқиқотчиси.

¹ Карим Б. Моҳиятнинг намоён бўлиши. (Ёшларнинг айрим қиссаларига бир назар) // Мустақиллик даври адабиёти. – Т.: 2006. – Б. 262.

Ҳар қандай адабий ҳаётдаги янгилиниш ўз-ўзидан, инқилобий сувратда пайдо бўлмайди. Айниқса, ниҳоятда мураккаб, ўзига яраша рухий-психологик жараёнларда кечадиган бадиий ижодда оригиналликка эришиш осон эмас. Зотан, “Оламини кўриш жуда кўп компонентлар уйғунлигидан иборат бўлиб, ёзувчи ҳаёти, савияси, характери, тажрибаси ва дунёқараши билан шартланганлиги учун ҳам индивидуалдир. Яратилаётган образ ҳеч вақт ҳаётнинг бешавқ, бепарво нишонаси эмас, у ёзувчининг бадиий диди кучи билан танланади”¹.

Ёзувчининг ижод жараёни, таъсирланиш омиллари, билим савияси, маҳорати каби масалалар адабиётшуносликнинг азалий муаммолари жумласидандир. Янгича услубда қиссалар ёзаётган адибларнинг дунёни ўзгача рангларда кўришга бўлган иштиёқи оқибатида мутлақо қутилмаган бадиий кашфиётлар бўй кўрсатмоқда. Аслини олганда, маҳаллий адибларга тақлид қилиб, ҳаммага таниш воқеаномаларни, хотимаси асарнинг аввалиданок маълум бўладиган бир хил рангдаги сюжет қолипларига қараганда янгиликка интилиш ҳар доим қадрли саналади.

Н.Эшонкулнинг “Қора китоб” қиссасида воқеа-ҳодисалар, ҳис-туйғулар, фалсафий фикр-мулоҳазалар ва рухий кечинмалар биринчи шахс тилидан баён қилинади. “Қора китоб” – Иблиснинг китоби, чўққи соқолнинг китоби. “Қора китоб” – инсонга абадул-абад ҳамроҳ бўлган ва то қиёматга қадар Одамни (Одам Атодан бошланган) тўғри йўлдан оздиришга онт ичган Шайтоннинг шайтоний найранглари ҳақида. ”Қора китоб”да шайтон куткусини ўз ҳаётига дастуруламал этиб олган ва уни ўз фарзандлари тарбиясига ҳам сингдирган, алалоқибат, ўз хатосини илғаб етган кишининг бошидан кечирганлари ўзига хос оригинал услубда баён этилади.

Қисса моҳият эътибори билан етмиш ёшга чиқиб, ўзлигини, ўз қилмиши ва ҳаётидаги мавқеини англаб қолган кишининг тазаррусини эслатади. Қаҳрамон турмушнинг паст-баландини, аччиқ-чучугини, яхши-ёмонини кўрган инсон сифатида қоп-қора хулосаларга ҳам келган. Унингча, “одам-зотдан умид қиладиган нарсанинг ҳаммаси ўлган. Ҳаммаси ҳалок бўлган” (196-бет). Ҳамма нарса бой берилган, барбод бўлган. “Энди бунинг ҳеч нарса кутқара олмайди. На гўзаллик, на ишонч, на эзулик” (196-бет).

Бири-бирига мутаносиб бўлмаган тушунчаларнинг жамланиши ва бири-бирининг мантқиқий давоми сифатида берилиши, қаҳрамоннинг фавқулодда теран фикрлари унинг ички дунёсида кечаётган жараён ифодаси китобхонни беихтиёр хушёр торттиради. Бу ғаройиб инсонда, ўз касбини севган ва мароқли маърузалар ўқиган муаллимда, ўз қизини ўлдириб, қотилга айланган отада бундай бир қарашда пурҳикмат бўлиб кўринган фикрлар қаердан пайдо бўлди? Етмишга чиққан ҳар киши шундай хулосаларга келадими? Ҳамма ҳам ҳаёти поёнига етгач, ўзининг ўтган умрига шу тарзда тупирадими? Бу барча инсонларга хос хусусиятми? Бундай саволлар устида жиддий бош қотириш лозим. Қисса одамни шунга ундайди. Агар асарнинг ички қатламларига, рамзлар ортига яширинган маъноларга жиддий эътибор берилса, қайсидир даражада жавоблар ҳам топилади.

Инсон ғаройиб жонзоддир. Унинг ҳаётида шундай вазиятлар бўладики, у маълум бир қарашлар йиғиндисини ўз турмуш тарзи учун дастур қилиб олади; уни энг тўғри ва ўзгармас ҳақиқат ўрнида қабул этади. Ожиз фикрли инсон қалами билан ёзилган “қора китоб”ларга мафтун бўлган кишининг

¹ Носиров Ў. Ижодкор шахс, бадиий услуб, автор образи. – Т.: Фан, 1981. – Б. 34.

умри, ҳаёти, боринги, умрининг охири пушаймонликдир. Пушаймонлик, афсус-надомат, тавба-тазарру ҳар вақт нисбатан юксакрок, олийрок қадрият қаршисида туғилади; қандайдир ҳақиқатни теранроқ англаш, умр мазмунини (ёки мазмунсизлигини) ҳис этиш оқибатида юзага келади.

“Қора китоб” асаридаги ровий – қиссагўй ўз умр дафтарини варақлай туриб: “Мен улуғ гуноҳқорман, Тақсир”, – дейди (200-бет). Муаллиф бундай мулоҳазаларни очиш учун қаҳрамоннинг тарихига экскурс қилади. “Ёшликда бир китоб ўқиганман, кейин умр бўйи шу китобнинг таъсирида яшадим. Бу китоб умримни бошқарди. У мен учун муқаддас китоб бўлиб қолди. Фожиаларнинг боши ана шу китобда... Ҳаётда ниманики яратган бўлсам, шу китоб таъсирида яратдим. Шу китоб ҳукмида ҳукм қилдим. Болаларимни ҳам шу китоб билан тарбия қилдим, уларнинг ҳам қалбига сингдирдим бу китобни, сўзма-сўз, сатрма-сатр ёд олдирдим. Умримни китоб қўлига худди товада куйдирилган пиёздек қовуриб бердим”.

Бу китоб ёшлик кўчасида унга рўбарў келган чўкки соқол – Иблиснинг шайтоний китоби эди. Зотан, Чўкки соқол унга даҳо бўлиб кўринган, унинг овози, сўзлаш ва яшаш тарзига йигит мафтун бўлган. Шу китоб унинг умр мазмунига айланган, шу китоб уни охир-оқибат расво қилган. Ҳар қандай воқеа-ҳодисага шу китоб мезони билан ёндашган.

Қиссагўй бир ўринда: “Тақсир, мен ўқиган ва умримни бахшида қилган инсоният тарихи ожиз ва кучлиларга, хўрлашга лойиқ ва хўрланишга лойиқларга, эзувчи ва эзилувчиларга, қуллар ва хожаларга, қўй ва бўриларга бўлинади” (208-бет), – деган фикрни айтадики, жамият тарихини бу тарзда таснифлаш яқин ўтмишда айнан мустабид шўро замонларида юз берганлиги беихтиёр хаёлга келади. Муаллифнинг яқин кечмиш одами экани сезилиб туради. Қолаверса, қисса қаҳрамонининг ёши ҳам (70 ёш – Д.Х.) бизга нималарнидир ишора қилади.

Н.Эшонқул ўз услубига кўра, маълум бир макон номига атайлаб урғу бермайди. Қиссадаги замон шакли бир пайтнинг ўзида ҳам тор (бир инсон мисолида), ҳам кенг (бутун башарият миқёсида) туюлади. Асарда воқеалар оддийдан мураккабга, бирликдан кўпликка томон ривожланиб боради. Бу жиҳат тасвир кўлами, услубнинг мураккаблашувида намоён бўла боради. “Қора китоб”нинг қамрови чексизлик сари кетади. Асар қаҳрамони ўй-хаёлидаги ҳар қандай фалсафа ва ҳодиса асар моҳиятига сингдириб юборилади, аниқроғи, ровийнинг қиссаси муаллифнинг бадиий тафаккури қуввати билан бойийди, ранг-баранг тусда товланади.

Услуб эътиборидан бадиий асар биринчи шахс тилидан баён қилинганда муаллиф, ровий ва қаҳрамон муаммоси пайдо бўлиши мумкин. Бунда баъзан муаллифнинг асл эстетик оламини, асл мақсад-ғоясини англаш ҳам нисбатан мушкуллашади. Ўқувчи ровийнинг ҳар қандай фикрини, ҳукми ёки хулосасини тўғридан-тўғри муаллиф устига юклаб қўйса, муаллиф қараш тарзида таҳлил этса, адашган бўлади. Чунки чинакам иқтидорга эга бўлган адиб воқеа-ҳодисаларни ўзи ўйлаганидек эмас, балки қандай бўлиши керак тарзида тасвирлайди. Бундан ижодкор фақат олам воқеаларини тўғридан-тўғри тасвирлабгина кўяди холос, деган фикр келиб чиқмаслиги керак. Чунки ижодкор ҳам мустақил тафаккурга эга бўлган инсон сифатида, воқеаликни ҳиссий сезим орқали кўради ва тасвир жараёнида ҳиссий мушоҳадасини чегаралаб туролмайди.

Инсониятни эзгулик сари етакламоқчи бўлган энг холис ҳаракатда ҳам, инсон қалбига эзгулик ва яхшилик уруғини экишга интилган ҳар қандай ҳаракатда ҳам шон-шухрат худбинлиги бўлиши мумкин. Худбинлик, доимо биринчи бўлишга интилиш – бу инсоният табиатига хос хусусият. Қиссагўй бу хусусиятни ўзида, фарзандларида, Иблисда кўради. Дикқат қилинса, муаллиф иблисона “дастурлар” воситасида авлодини тарбиялаган жамият хароб бўлади, деган бир мулоҳазани уқтиради. Ҳолбуки, қисса бошқача таҳлиллар учун ҳам асос беради. Айни чоғда биз “Қора китоб”нинг ўзини, қиссадаги, қаҳрамон тарихи ва ҳолатини, ўй-кечинмаларини, жамиятини аниқ бир босқичга боғлаш фикридан йироқмиз.

Назар Эшонқул ижодида фалсафий фикр жуда кучли. Ёзувчининг умуман фикрга тегишли бир мулоҳазасини шу ўринда эслаб ўтиш ўринлидир: “Фикрлаётган одам мен учун ўзининг мавжудлигини исботлашга уринаётган одамдир. Мавжудликка интилиш фалсафий ва мураккаб ҳиссий жараён. Жамиятда мавжуд бўлиб яшашдан, мавжудлигини исботлаб яшашдан мавжудликка интилмай яшаш осон. Мавжудликка интилиш-ўзликни англаш ва уни ҳимоя қилиш, унга интилиш, муҳитни, қотиб қолган тушунчаларни, қарашларни, ақидаларни янгилаш, тараққиётга ва янгилликка, ўзгариш ва ўсишга йўл очиш, умуман, тирикларга хос яшаш дегани”.

“Қора китоб” қаҳрамони ҳам қандай бўлмасин, ўзлигига назар солаётган, фикрлаб яшаётган одамдир. Шу маънода унинг сўзларида эса қоладиган хикматли фикрлар кўп учрайди. Айни жиҳат ёзувчининг услубий ўзига хослигидан дарак беради.

Ҳозирги ноанъанавий қиссалар услубида жанр, сюжет, композиция, гап қурилиши ҳақидаги назарий қарашларнинг парчаланганини кузатиш мумкин. Қаҳрамон руҳиятида кечаётган хаёллар тўзонини бундан бошқача тарзда ҳам етказиш мумкин эди. Бироқ босиб ўтган ҳаёт йўлидан арзирли маъни тополмаган, ёшлик орзулари армонга айланган ва бундан кейин қандай яшаш ҳақида бош қотираётган, тинмай ўзлигини қидираётган инсон изтиробларини бундан бошқача тарзда тасвирлаш матн мазмунига путур етказар эди.

Бугунги адабиётдаги қарашлар ўзгарган. Ўқувчилар орасида ёзувчи тайёрлаб қўйган тайёр маъноларнигина ахборот тарзида қабул қилувчилар билан бирга ўйлашга, тасаввур қилишга мойил китобхон ҳам яшайпти. Бир вақтлар асарлари зарарли деб танқид қилинган адиблар асарлари оригинал ёки таржима тарзида китобхонга тухфа қилинапти. Демак, бугунги ўқувчи ҳар доимгидан кўра Ғарб адабиёти билан кенгроқ таниша бошлади. Дунё адабиёти билан яқиндан танишув йўлидаги тажрибалар Назар Эшонқул ижодида аниқ кўринади.



Нодира ҚОСИМОВА

КИНЕМАТОГРАФИЯДА НЕОРЕАЛИЗМ ОҚИМИ

XX аснинг иккинчи ярмига келиб кино санъатида улкан ўзгаришлар, ижодий ислохотлар юз берди. Жаҳон кино жамоатчилигининг бадий дунёси, эстетик қарашларини тубдан ўзгартириб юборган итальян неореализм киноси пайдо бўлди. Бу оқим нафақат Италия, балки дунё кинематографиясига ҳам бекиёс таъсир кўрсатди.

“Неореализм асли бутун жаҳон маданиятида уруш йилларидан кейин вужудга келган ёрқин бадий ҳодисадир. Бу янги оқим адабиётда (Витторини, Павезе, Кальвино, Вигано, Фенольо каби ёзувчилар ижодиди), тасвирий санъатда (Леви, Кальи, Маффаи полотноларида, Маццакурати, Манцу ҳайкалтарошлигида) ўз аксини топади. Лекин у кинематографияда шиддат ва давомийлик билан тараққий этди”¹.

Неореализмнинг пайдо бўлиши ва алоҳида услуб сифатида шаклланишига бир қанча омиллар сабаб бўлди. Улардан энг асосийси, иккинчи жаҳон урушининг тугаши ва итальян халқининг фашизм зулмидан озод бўлишидир. Бу йўналиш намояндалари уруш даҳшатларини бошдан кечирган халқнинг азоб-уқубатлари, руҳий ҳолатини рўйирост кўрсатиб беришни асосий мақсад қилиб олдилар. Инсонийликка зид фашистик ғоялар таъсиридан қутулган киноижодкорлар реал ҳаётни акс эттира бошладилар, уларнинг ишларида оддий инсон образи асосий планга чиқди.

Баъзи италиялик кинотанқидчилар фикрига кўра ушбу оқимнинг маънавий отаси эксперименталь кино маркази ўқитувчиси Умберто Барбаро ҳисобланади. У 1943 йили “Фильм” журналида нашр этилган мақоласида биринчи бор “неореализм” атамасини тилга олган².

Ушбу терминнинг танқидий ва эстетик нуқтаи назардан тўғри қўлланилмагани хусусида кўплаб баҳс-мунозаралар юзага келган, аммо “неореализм” деб қабул қилинган ва санъатда яшаб келаётган мазкур атамани оддийгина тан олиш керак, холос³.

Неореализм оқимининг ўзига хослиги шундаки, унда оддий инсонлар ҳаёти, туриш-турмуши реал бўёқларда тасвирланиб, кундалик фаолияти, муаммолари атрофлича акс эттирилади. Бунгача яратилган картиналарда бош қахрамонлар сифатида шоҳлар, аслзодалар, жасоратли, кўркмас

* Нодира ҚОСИМОВА – Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти ўқитувчиси

¹ Кино Италия: Неореализм: Пер. с итал. / Сост., К 41 вступ. ст. и комм. Г. Д. Богемского. — Москва: Искусство, 1989. С. 5.

² А. Исмаилов. Кинотелеоператорское мастерство. – Ташкент: 2013. – С. 266.

³ Кино Италия: Неореализм: Пер. с итал. / Сост., К 41 вступ. ст. и комм. Г. Д. Богемского. — Москва: Искусство, 1989. – С. 134.

ботирларга эътибор қаратилган бўлса, энди оддий ишчи, халқнинг қуйи қатлами асосий образ даражасига чиқди. Неореализм оқимида асар қахрамонининг ички туйғулари, орзу-ҳаваслари, интилишлари, қайғу-аламларини ёритишга алоҳида аҳамият берилган.

Кинематографияда неореализмнинг ўзгача хусусиятлари фильмни тасвирга олиш жараёнида ҳам яққол сезилади. Неореализмда фильмлар студия ёки махсус павильонларда эмас, табиат қўйнида, реал воқеа содир бўлаётган ҳудудларда суратга олинган. Яъни воқеа Римнинг жин кўчаларида юз берса, ижодий гуруҳ айнан шундай кўчани танлаб, фильм лойиҳасини амалга оширган. Яна бир қизиқ жиҳати шундаки, бу оқим вакиллари бирор касб, айтайлик, фабрика ишчиси ҳақида фильм яратётган бўлса, актёрларни эмас, балки росмана фабрика ходимларини киноасарга жалб қилишган. Неореализмда эпизодик қиёфалар асосий қахрамонларга айланиб, уларнинг ўй-ташвишлари, муаммолари томошабинлар эътиборига ҳавола қилинган.

Ушбу оқимда яратилган илк фильм “Рим – очик шаҳар” деб номланиб, у 1945 йил режиссёр Роберто Росселлини томонидан суратга олинган. Фильм воқелари 1945 йил Рим шаҳрида содир бўлади, режиссёр сценарий устида ишлашни Серджио Амиди ва Федерико Феллинига топширади. Федерико Феллинининг қайд этишича, фильмни яратиш ғояси Рим шаҳрида озодлик учун кураш кетаётган паллаларда туғилади. Фильмда немис аскарларининг Рим хонадонларига бостириб кириб, тинтув ўқазишлари, озодлик тарафдори бўлган халқ вакилларини қийноққа солишлари реалистик кадрларда юксак маҳорат билан кўрсатиб берилган.

Режиссёр ушбу фильмда эпизодик ролларни актёрларга эмас, оддий аҳолига топширади, улардан кундалик ҳаётда қандай бўлса, экранда ҳам худди шундай кўринишни талаб қилади. Бундан ташқари немис аскарлари роллари учун асирга олинган ҳақиқий немис зобитларидан фойдаланади.

Роберто Росселлини имкон қадар табиийликка эришиш учун фильм лавҳаларини Рим кўчаларида, реал одамлар яшовчи хонадонларда тасвирга олади. Фильм қахрамонларидан бири фарзандлари кўз ўнгида отиб ўлдириладиган эпизод бор ва шу лавҳа суратга олинаётган пайтда кўчадан ўтиб кетаётган такси ҳайдовчиси “Отманглар!” дея “немис аскарларига” халақит бермоқчи бўлади. Мана шу табиий ҳолат, қахрамон кўзидаги кўрқув, таҳлика фильм тасмасига муҳрланиб қолади. Бу эса фильмни тасвирга олишда табиийликка нақадар аҳамият берилгани ва шунга мос муҳит яратилганидан далолат беради.

Режиссёр “Рим – очик шаҳар” фильмида асосий урғуни инсоннинг қалб кечинмаларига қаратади, қахрамонларнинг азоблари, дарду аламлари, драматик вазиятларга тушиши ва ундан қай тахлит чиқишини рангбаранг эпизодларда гавдалантиради. Аёл образини ижро этган актриса Анна Маняни ушбу фильмдан сўнг чинакам машҳурликка эришади. У фильмда оддий итальян аёлининг қиёфаси, характерини очиб беришга ҳаракат қилади ва айнан шу образ билан миллионлаб мухлислар қалбидан жой олади.

Неореализм киносининг ёрқин намояндаларидан яна бири Витторио Де Сика (1901-1974) бўлиб, у непрофессионал актёрлар билан ишлашда катта ютуқларга эришган режиссёр ҳисобланади.

Де Сиканинг 1948 йили суратга олинган “Велосипед ўғрилари” филь-

мида мураккаб вазиятда қолган оила бошлиғининг хатти-ҳаракатлари ва ички кечинмалари психологик теранликда очиб берилган. Сценарий муаллифи Чезаре Дзаваттинининг фикрича, неореализмнинг асосий мақсади – ҳар кунги ҳақиқатни шундай тасвирлашки, унда инсон руҳиятининг ноаён жумбоқлари кашф этилади. “Оддий ҳақиқат фото орқали эмас, ижодий ёндашув билан, қаҳрамонларнинг табиий ҳолати ва характери орқали очиб берилса, мутлақо зерикарли бўлмайди” – деб таъкидлайди Чезаре Дзаваттини¹.

“Велосипед ўғрилари” фильмининг қисқача сюжети шундай: бир киши не машаққатлар билан роса иш ахтариб, охири эълонлар тарқатиш билан боғлиқ юмуш топади, бироқ қутилмаганда велосипедини ўғирлатиб қўяди. Иш берувчининг талаби бўйича эълон тарқатувчининг албатта велосипеди бўлиши лозим эди. Шўрлик энди иш топдим деганда бундай фалокат содир бўлиши уни эсанкиратиб қўяди, у велосипедини топишга роса уринади, аммо уддасидан чиқолмагач, ўғрилик кўчасига киради. Лекин тажрибасизлиги боис тезда қўлга тушади ва энг ачинарлиси, бу ҳодиса ўз фарзандининг кўз ўнгида юз беради. Уни полиция маҳкамасига олиб кетишаётганида, ўғли “Дадамни қўйиб юборинглар” дея ёлвориб йиғлайди. Велосипед эгасининг раҳми келиб, ночор отани озод қилади.

Витторио Де Сиканинг “Велосипед ўғрилари” фильмида отанинг ўғрилик устида қўлга тушишидан кўра, айнаи воқеанинг фарзанди гувоҳлигида юз бериши нақадар аянчли экани шу қадар нозик тасвирланганки, томошабин беихтиёр ҳаяжонга тушади.

Режиссёр мазкур фильми учун 1950 йил “Оскар” мукофотига, энг яхши фильм номинациясида ВАҒТА совринига ва энг яхши хориж фильми учун “Олтин глобус” мукофотига сазовор бўлади.

Неореализм оқидамида ижод қилган режиссёрлардан яна бири Лукино Висконти (1906-1976) нафақат киноижодкор, балки Ватан фидойиси сифатида ҳам ном қозонган. Гап шундаки, Висконти фашизмга қарши ҳаракатда иштирок этган ва ҳибсга олинган. Турли сўроқу қийноқларга қарамай, ҳамфикрлари ва сафдошлари ҳақида маълумот беришдан бош тортади, пировардида отишга ҳукм қилинсада, сотқинликдан кўра ўлимни афзал кўради. Ҳаётида шундай синовларни бошидан кечирган режиссёр ўз фильмларида уруш ва ундан кейинги даврнинг мураккаб манзарасини тасвирлашга ҳаракат қилади.

Ана шундай фильмлардан бири 1960 йилда суратга олинган “Рокко ва унинг ака-укалари” картинаси бўлиб, унда моддий жихатдан оғир аҳволда қолган бир оиланинг Милан шаҳрига кўчиб бориши ва у ерда тўкин ҳаётга эришиши тасвирланади. Аммо, иқтисодий қийинчиликлардан қутулган оилани шаҳарда бошқа муаммолар кутарди. Шаҳар ҳаёти ака-укалардан бири Симонегга салбий таъсир қилади, у ичкиликка ружу қўяди ва энгил ҳаёт тарзига ўрганиб қолади. У шу даражага етадики, жондан ортиқ кўрувчи ака-укаларидан нафратланади, муваффақиятга эришган укаси Роккога ғайрлиги келади. Ўз ўрнида Рокко акасига муносабатини ўзгартирмайди, унга қўлидан келганича ёрдам беради.

Лукино Висконти бир оила мисолида итальян халқининг ижтимоий-маънавий ҳаётини очиб беришга интилган. Шунингдек, режиссёр фильми суратга олишда кадр композициясига катта аҳамият қаратади. Фильм

¹ А. Исмаилов. Кинотелеоператорское мастерство. – Ташкент: 2013. – С. 271

кадрлари шундай монтаж қилинганки, асар воқеаларининг шиддат билан кечаётгани, қаҳрамонлар руҳиятида кескин ўзгаришлар кузатилаётгани сезилиб туради.

“Рокко ва унинг ака-укалари” фильми Лукино Висконтига оламшумул шуҳрат келтиради. Ушбу фильм Венеция кино фестивалида махсус соврин ва ФИПРЕССИ мукофотига лойиқ кўрилади, шунингдек, уч бор Италия кино журналистлари миллий уюшмасининг “Кумуш лента” совринига сазовор бўлади.

Неореализм киносининг ёрқин намояндаларидан бири атоқли кинорежиссёр Федерико Феллини (1920-1993) ижоди ҳақида алоҳида тўхталиш лозим. Унинг 1954 йили суратга олинган “Йўл” номли фильми бетакрор ифодаси, ёрқин характерлари ва режиссёр ёндашуви билан ажралиб туради. Фильм бош қаҳрамони Жельсомина исмли телбанамо қиз образини Федерико Феллинининг турмуш ўртоғи, актриса Жульетта Мазина маҳорат билан ижро этган. Режиссёр мазкур образ орқали инсоннинг қалб гўзаллиги жисмоний кудратидан устун туришини кўрсатмоқчи бўлади. Фильмда Жельсоминага қарама-қарши тарзда Зампано образи кўйилган. Зампано бақувват ва удабурон бўлишига қарамай, меҳр-муҳаббат нелигини билмайдиган ва ҳар қандай масалани куч билан ҳал қиладиган инсон қиёфасида намоён бўлади.

Федерико Феллини жамият манзарасини цирк артистлари орқали кўрсатиб беради, унда турли характер ва тоифадаги артистлар фильм воқеаларини ҳаракатга келтиради. Чуқур фалсафий руҳ билан йўғрилган мазкур фильм Феллинининг режиссёрлик кредосини тўла юзага чиқарди. “Йўл” фильми Венеция кино фестивалида “Олтин шер” ва “Кумуш шер” мукофотлари ҳамда “Оскар”, ВАҒТА совринлари билан тақдирланади.

Неореализм оқими дунё кинематографиясида ижобий бурилиш ясади ва кўплаб киноижодкорлар фаолиятида янги саҳифа очди. Машҳур рус кинорежиссёри ва назариётчиси Александр Митта неореализм оқими ҳақида шундай ёзган эди: “Феллинининг “Йўл” фильми экранга чиққанида ҳайратга тушгандим. Неореализм оқимида яратилган фильмлар орқали ўзим учун янги поэтик кинони кашф қилдим. Кейинчалик кинематография институтида ўқиб юрганымда, неореализм йўлимни ёритувчи юлдузга айланди. Шуни тушундимки, неореализм – ҳаёт учун курашдир, аниқроқ айтганда, енгилмас бўлиб кўринган ёлғон ҳаётга қарши курашдир¹.”

Бу оқимнинг таъсири туфайли кинематография санъати янада юксалди ва ҳозиргача бу йўналиш киноижодкорларни руҳлантириб келмоқда. “Неореализм шунчаки Италия реализми, ўтиш даври машаққатлари, бир иқтидорли инсоннинг топилмаси ёки хорижий матбуотда эълон қилинган реклама шиори эмас. У йиллаб ҳукм сурган анъанавий санъатга қарши риторика ҳам эмас. Неореализмни италиялик зиёлиларнинг маданият ва санъат соҳасида амалга оширган инқилоби дея таърифлаш мумкин².”

¹ Искусство кино. Я и Росселини. Российские режиссеры о неореализме. – 2003. №11, ноябрь

² Кино Италии: Неореализм: Пер. с итал. /Сост., К 41 вступ. ст. и комм. Г. Д. Богемского. — Москва: Искусство, 1989. – С. 121.

ЗОМИНДА НАВҚИРОН АДАБИЁТ АНЖУМАНИ

Ижодкор зиёлиларимизнинг энг яхши асарларини юртимизда ва чет элларда тарғиб этишни биз маънавий-маърифий соҳадаги сиёсатимизнинг муҳим бир қисми сифатида давом эттирамиз. Айниқса, маданият, санъат, адабиёт ва матбуот оламига кириб келаётган иқтидорли ёшларни моддий ва маънавий жиҳатдан рағбатлантиришга... алоҳида эътибор қаратилади.

Шавкат МИРЗИЁЕВ

Юртимизда шундай гўшалар борки, уларнинг соф ҳавоси ва сўлим манзарасига қараб қалб туйғулари ўзидан ўзи қоғозга туша бошлайди. Худди тонгги шабнамга ўхшайди, сўзлаганинг сайин сайқал топиб илҳомга чорлайди.

Жиззах вилоятининг Зомин тумани Ўриклисой оромгоҳида ўша пайтлар Жиззах вилояти ҳокими, ҳозирда Давлатимиз раҳбари Ш.М.Мирзиёев ташаббуслари билан ёш ижодкорлар анжумани бундан йигирма йил илгари иш бошлаганди.

Анжуманни ҳар йили мустақиллик байрами арафасида ўтказиш анъанавий тус олди. Семинарга Абдулла Орипов, Йўлдош Сулаймон, Жуманиёз Жабборов, Сафар Барноев, Турсунбой Адашбоев, Ҳалима Худойбердиева, Аҳмаджон Мелибоев, Александр Файнберг, Муҳаммад Юсуф ва бошқа устоз

ижодкорларнинг бош бўлиши унинг фойдасини янада оширди. Кўплаб иқтидорли ёш қаламкашлар бу ерда ўз асарлари билан таниқли адибларнинг назарига тушдилар, уларнинг ютуқлари мамлакат миқёсида тан олинди. Бугун адабиётда ўз овозига, ўз ўрнига эга бўлиб улгурган Хосият Рустамова, Уйғун Рўзиев, Нодир Жонузоқ, Гулжамол Асқарова, Ориф Тўхташ, Воҳид Лукмон, Ғайрат Мажид, Адиба Умирова, Ойдиннисо, Гўзал Бегим, Шоди Отамурод, Муҳиддин Абдусаммад, Шодмонкул



Салом, Зухра Мамадалиева, Беҳзод Фазлиддин сингари ижодкорлар айнан Зомин семинарида кашф этилган эди.

Янгича руҳда иш бошлаган бу галги анжуман “Фидойинг бўлгаймиз сени, Ўзбекистон!” шиори остида Ватанимиз мустақиллигининг 26 йиллигига бағишланди. Адабий семинарда мамлакатимизнинг турли вилоятларидан келган 70 га яқин ёш ижодкор қатнашди.

Тадбирни Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси раиси, халқ ёзувчиси Муҳаммад Али ва Жиззах вилояти ҳокими, Олий Мажлис Сенати аъзоси Улуғбек Узоқов табрик нутқи билан очдилар.

5–7 июль кунлари адабий жанрлар бўйича ташкил этилган шўъбаларда семинарнинг асосий ижодий машғулоти бўлиб ўтди.

Шеърят шўъбасида Ўзбекистон халқ шоирлари Иқбол Мирзо, Махмуд Тоир, Энахон



Сиддиқова, Наср шўъбасида Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходимлари, ёзувчилар Абдуқаюм Йўлдошев, Тўлқин Ҳайит, Исажон Султон, Драматургия шўъбасида “Жаҳон адабиёти” журнали бош муҳаррири, драматург ва олим Шухрат Ризаев, Адабий танқид шўъбасида Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, адабиётшунос олим Сувон Мели, Болалар адабиёти шўъбасида Ўзбекистон халқ ёзувчиси Худойберди Тўхтабоев, Ўзбекистон халқ шоири Анвар Обиджон, Бадиий таржима шўъбасида Ёзувчилар уюшмаси халқаро адабий алоқалар ва бадиий таржима кенгаши масъул котиби Адҳамбек Алимбеков ва таржимон Бегойим Холбекова семинар иштирокчилари билан ижодий машғулотлар олиб бордилар.



Анжуман сўнгида ёш ижодкорлар Президентимиз совғалари билан тақдирланди. Ўриклисой масканида адабий анъаналар давом этиши ёшларнинг адабий фаоллигини ва маҳоратини оширишда муҳим омил ҳисобланади. Семинар қатнашчиларининг адабий муҳитдан куч олиб, ижодий баҳсларда туғилган фикрлари келгусида яратилажак асарларига замин тайёрлайди.

Журналимизнинг кейинги сонида Зомин семинари кашф этган ёш ижодкорларнинг машқларидан намуналар берилади.

Журналимизнинг кейинги сонида Зомин семинари кашф этган ёш ижодкорларнинг машқларидан намуналар берилади.

“АДАБИЁТ МАЁҚЛАРИ” АНТОЛОГИЯСИ

Мамлакатимиз ижод аҳли Зоминда ёш ижодкорлар анжумани ўтказилган кунларда Тошкентдаги Гёте институтида яна бир адабий воқеа бўлиб ўтди. Бу ерда юртимиз адабиётсеварлари олмон ва ўзбек тилларида “Akademnasr” нашриёти томонидан чоп этилган “Адабиёт маёқлари” антологиясининг тақдимотида қатнашдилар. Бу антология Гёте институтида жорий қилинган “Адабиёт маёқлари” лойиҳаси доирасида чоп этилган.

2016 йили ушбу лойиҳа Германия ҳамда Шарқий Европа ва Марказий Осиё минтақаси ўртасидаги адабий мулоқотни ривожлантириш йўлида ташкил этилган. Лойиҳанинг мақсади – дастур иштирокчилари бўлган мамлакатлар, яъни Россия, Ўзбекистон, Украина, Беларус, Қозоғистон, Грузия китобхонларини германиялик замонавий муаллифлар ижоди билан таништиришдир. Германия ёзувчиларининг биринчи ижодий сафари 2016 йилда бошланган.

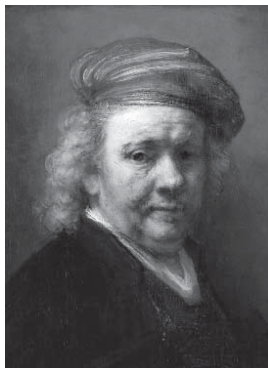


Ўшанда Мартин Счойбле, Дагмар Леополд ва Маттиас Навратлар Россияда, Маттиас Юглер Ўзбекистонда бўлди (Мазкур ёш муаллиф ижоди ва фаолияти ҳақида журналимизнинг 2017 йил 1-сонида танишишингиз мумкин). Шунингдек, Свеня Лайбер ва Ян Вагнер Украинага ижодий сафар қилганлар, Клаудия Руш Грузияда, Грегор Зандер Беларусда ва Герт Хайденрайх эса Қозоғистонда бўлдилар.

2017 йил март–июнь ойларида Шарқий Европа ва Марказий Осиё мамлакатлари “Адабиёт маёқлари” лойиҳасининг беш нафар муаллифи Берлинда Ванзее кўли бўйидаги Берлин Адабий коллоквиумида (Берлин адабиёт коллоквиуми – адабиётчилар, рассомлар, кенг ижод аҳли учун яшаш, ижод ва ўз ишини тақдимот этиш учун ажратилган платформа. У Берлин ташқарисидаги Ванзее кўли ёқасидаги 1885 йили қурилган бинода жойлашган бўлиб, 1963 йили ташкил топган) ижодий сафарда бўлиб қайтишди. Гёте институти тайёрлаган дастур давомида улар Германия адабий муҳити билан яқиндан танишишди. Бугунги кунда фаол ижод қилаётган немис ёзувчилари билан учрашиб, адабий тадбирларда ва муаллифлик ўқишларида иштирок этишди. Ўзбекистонлик шоир ва таржимонлар Абдулла Шер ва Аъзам Обидлар ҳам мазкур лойиҳа доирасида Адабий коллоквиум меҳмонлари бўлишди.

Ўзбекистондаги Гёте институтининг филиали томонидан немис ва ўзбек муаллифларининг ҳикояларини ўз ичига олган “Адабиёт маёқлари” антологияси тақдимотида Абдулла Шер ва Аъзам Обид ўз асарларидан парчалар ўқиб беришди, шунингдек, Берлин сафаридан олган таассуротлари билан ўртоқлашдилар.

Давронбек РАЖАБОВ
тайёрлади.



СУРАТЛАРДА ИНСОН ҚИСМАТИ

Буюк мусаввир Рембрандт Хармен Ван Рейн (1606-1669) ижоди дунё рангтасвирининг чўққиларидан ҳисобланади. Мавзулар кенглиги, чуқур инсонпарварлик ғояси ва юксак маҳорат рассом феноменини белгилаб беради. Рембрандт мифологик, диний, тарихий, шунингдек, оддий турмуш манзаларини тасвирловчи картиналар яратган. У пейзаж, офорт ва айниқса, портрет жанрида баракали ижод қилди, ҳар бир асарида инсон руҳияти, ботиний оламини ифодалашга интилди.

Рембрандт 1606 йил Голландиянинг Лейден шаҳрида тегирмончи оиласида туғилган. У дастлаб лотин мактабида ўқиди, кейинчалик ўз даврининг машҳур мусаввирлари Сванненбург ва Ластмандан сабоқ олди. 1625 йилдан Рембрандт мустақил ижодга қадам қўяди, дастлабки изланишларида Ластман ва Караважо мактабининг таъсири яққол сезилади.

Ёш ижодкор тез орада ўз йўлини топиб олади. У ўзи ва яқинларининг суратларини чиза бошлайди, картиналарида ёруғлик ва соядан унумли фойдаланади. Инсон характеридаги эврилишлар, юз ифодалар ва бетакрор индивидуалликни ўргана бошлади.

Рассом ижодини ватанида давом этиришни истайди ва 1632 йили Амстердамга кўчиб ўтади. “Доктор Тульпнинг анатомия дарси” (1632) номли асари билан кўпчиликнинг эътиборини қозонади. Мазкур портретда докторнинг сўзларини диққат билан тинглаётган бир гуруҳ шифокорлар маҳорат билан тасвирланган. Мураккаб композицияга эга ушбу портретда турли инсонларнинг бири-бирига ўхшамас ички ва ташқи дунёси ўзига хос тарзда акс этирилган.

Илк асарнинг муваффақиятидан сўнг ижодкорга кўплаб буюртмалар кела бошлайди. Рассом “Иброҳимнинг қурбонлиги” (1635) номли динамикага бой йирик полотно яради. Драматизмга бой образлар, башанг кийимлар, ёруғлик ва соя контрасти ҳамда ўткир ракурсларни ифодалаш Рембрандтга завқ бағишларди. Унинг муҳаббат билан яратилган “Саския портрети” (1634), “Автопортрет” (1634), “Саския билан автопортрет” (1636) асарлари бунга мисол бўла олади.

Рембрандт офорт жанрида ҳам сермахсул ижод қилди, жамиятнинг қуйи қатламларига бағишланган асарлар туркумини яратди.

1630 йилнинг охирларига келиб рассомнинг катта ҳажмдаги ишларида реализмга интилиши яққол сезила бошлади. Айиқса, унинг “Даная” (1636-1640) картинаси таъсирчан композицияси ва ғаройиб ҳаётий ечими билан эътиборни тортади. Бу ўринда саёз кўтаринкиликдан воз кечган Рембрандт руҳиятни ифодалашга алоҳида эътибор қаратган.

1640 йилларда рассомнинг буржуа жамияти билан низо ва келишмовчиликлари авж олди. Лекин унинг ижодий камолоти айна шу паллага тўғри келади. Унинг асарларида энди жўшқинлик эмас, балки ҳамма нарсани ютиб юборувчи чорасизлик, доимий ва такрорий ҳаёт тарзи акс этарди. Унинг “Довуднинг Иофан билан видолашуви” (1642), “Муқаддас оила” (1645) картиналарида туйғулар авж пардаларда намоён бўлади.

Рассомнинг кейинги ишларини, асосан, яқинларининг портретлари ташкил қилади. У аёли Хендрике Стоффелс суратини бир неча марта чизган. Аёлдаги меҳрибонлик, кўнгилчанликни бўрттириб тасвирлашга уринади. Бунга унинг “Ойна олдидаги Хендрике” суратини мисол қилишимиз мумкин. Рассомнинг нимжон ўспирин ўғли Титус ҳам кўплаб суратларда кўриниш беради.

Рембрандт ҳаётининг сўнгги ўн йили фожиали тарзда кечди. Катта миқдордаги қарзларини узолмай, Амстердамнинг энг хароб даҳасида истиқомат қилади. Бирин-кетин яқинларини йўкотади, рафиқаси ва ўғли вафот этади, бироқ рассом бир лаҳза бўлсада ижоддан тўхтамайди.

Унинг оламшумул шуҳрат қозонган энг машҳур картинаси “Дайди ўғилнинг қайтиши” ҳисобланади. Мусаввир уни ҳаётининг сўнгги йилларида яратган. Бошидан жуда кўп азоб-уқубатларни кечирган, яқунда тазарру қилиб отаси олдида тиз чўккан ўғилнинг афу этилиши рассомнинг энг олий инсоний туйғулари ифодаси эди.

Рембрандт кўплаб автопортретлар муаллифи сифатида ҳам шуҳрат қозонган. Агар барча жанрдаги автопортретлари, яъни чизматасвир, рангтасвир ва гравюрани қўшиб ҳисоблаганда, улар 60 дан ошади. Маълумотларга кўра, у ўз аксига соатлаб, ҳатто кунлаб тикилиб ўтирган, сўнгги ишларида ўзини аслидан кўра кексароқ тасвирлаган.

Муқовамиздаги сурат айнан шундай, яъни аслидан кўра анчагина кекса, ҳатто тус-қиёфа буткул бошқачадек таассурот уйғотадиган автопортрет бўлиб, у 1661 йили мойбўёк ёрдамида холстга ишланган. Катталиги 114x91 ҳажмида. Мусаввир камдан-кам ҳолатларда ўзини иш устида тасвирлайди. Бу картина унинг шу тарзда ишланган иккинчи асари ҳисобланади. Рембрандт ушбу автопортретни яратар экан, аввалги асарларида қўллаган ифода услубларидан воз кечади. Ўзини ўта оддий тарзда акс эттиради. Бу ерда башанг кийим-кечаклар ва навқиронликни кўрмаймиз: рассомнинг чап қўлида палитра, мўйқалам ва муштабел (майда деталларни ишлашда керак бўлувчи ёғоч таёқча). Аммо қўл ва унинг пастки қисмига шунчаки ишора қилинган, яъни батафсил ишланмаган. Асосий эътибор бош қисмига қаратилган. Девордаги иккита ҳалқанинг маъноси эса ҳалигача аниқланмаган ва ҳамон баҳсларга сабаб бўлмоқда. Баъзилар ҳалқалар ернинг икки яримшарини ифодалайди деса, бошқалар шунчаки фонни жонлантириш учун қўйилган абстракт шакллардир, деб ҳисоблайди.

Шунингдек, орқа муқовада рус рассоми Павел Чистяковнинг “Скрипка чалаётган бола”, француз рассомлари Поль Деларошнинг “Ёш Мартир”, Камил Коронинг “Клер Сеннегон портрети” асарларини кўришингиз мумкин. Муқовамизнинг ички саҳифасида америкалик мусаввир Эндрю Уайетнинг “Кристинанинг олами” номли картинаси ўрин олган.

*Оловиддин СОБИР ўғли
тайёрлади*

УЛАР ҲАМ ШУ ОЙДА ТУҒИЛГАНЛАР...

1 ИЮЛЬ

1804-1876 йиллар. Жорж САНД (асл исми Аврора ДЮПЕН), атоқли француз адибаси. “Индиана”, “Валентина”, “Ёш қизнинг эътирофи”, “Сўнгги муҳаббат”, “Жак”, “Саёқ шогирд”, “Лелия”, “Консуэло” сингари романларида ижтимоий адолат ва шахс эркинлиги, аёллар ҳуқуқи масалалари қаламга олинган.

1961-1997 йиллар. Малика ДИАНА, инглиз маликаси, жаҳондаги энг машҳур ва мафтункор аёллардан бири. Диананинг ижтимоий-сиёсий фаолияти диққатга сазовор, у ер юзида тинчликни тарғиб қилувчи лойиҳалар ва хайрия ишларида фаол қатнашган. 1998 йил йил Time журналининг сўровномасига кўра, малика Диана XX аср инсоният тарихидаги энг муҳим сиймолардан бири деб топилган. Журналимизнинг кейинги сониди унинг хаёт йўллари акс эттирилган “31 август” (Лоранс Коссе) романи билан танишасиз.

6 ИЮЛЬ

1935-йил. Далай-ЛАМА XIV (асл исми Тэнцзин ГЪЯМЦХО), Тибет буддавийларининг маънавий раҳнамоси, миллат озодлиги йўлидаги курашлари учун Нобель мукофотига сазовор бўлган (1989). У 1987 йил “Тинчлик худуди” номли сиёсий дастурини яратади. Шунингдек, Нобель қўмитаси унинг халқаро зиддиятларни ҳал этишдаги узоққа мўлжалланган, конструктив таклифлари, инсон ҳуқуқлари ва глобал муаммоларга доир қарашларини юксак баҳолаган.

1946-йил. Сильвестр СТАЛЛОНЕ, америкалик таниқли актёр, кинорежиссёр, сценарийнавис. “Италия айғирлари”, “Ўлим пойгаси 2000”, “Алвидо, менинг севгилим”, “Рокки”, “Рэмбо”, “Тўхта! Йўқса, онам ўқ узади”, “Тоғ биллури”, “Қора одам”, “Тунги қирғийлар”, “Рокки Бальбао” сингари фильмларда суратга тушган.

7 ИЮЛЬ

1882-1942 йиллар. Янка КУПАЛА, белорусь адабиётининг мумтоз намояндаси, таржимон, драматург, публицист, халқ шоири (1925). “Навқирон Беларусь”, “Лаънат қафаси”, “Бизнинг Нива” каби шеърлари, “Мерос”, “Бунёдкорлик кўшиғи”, “Юракдан” номли шеърлий тўпламлари, “Оресса дарёси бўйида”, “Яна ва мен”, “Умрбоқий кўшиқ” ва бошқа поэмалари лирик таровати, адабий-бадиий қиммати билан ажралиб туради.



12 ИЮЛЬ

1904-1973 йиллар. Пабло НЕРУДА (асл исми Нефтали Рикардо Рейес БАСУАЛЬТО), атокли чилилик шоир, давлат ва жамоат арбоби, Нобель мукофоти лауреати (1971). Шоирнинг “Ўлмайдиган одамнинг хатарли қадами” шеърий тўпламида инсон руҳияти ноодатий шакл ва образларда ифодаланади. Шунингдек, “Яшаш жойи – Ер”, “Юракдаги Испания”, “Севги ҳақида 100 сонет”, “Чили тошлари”, “Қиёмат” шеърий тўплamlари, “Қора орол мемориали” автобиографик достони ижодкор тафаккури ва поэтик оламининг нақадар кенглигидан далолат беради.

14 ИЮЛЬ

1918-2017 йиллар. Ингмар БЕРГМАН, швециялик машҳур кино ва театр режиссёри, сценарийнавис, муаллифлик киносининг ёрқин вакилларида бири. 1961 йил “Қизбулок”, 1962 йил “Хира ойна ортидан”, 1984 йилда эса “Фанни ва Александр” фильмлари учун “Оскар” мукофоти билан тақдирланган. “Севгимиз узра ёмғир”, “Порт шаҳар”, “Зиндон”, “Аёллар кутмоқда”, “Илон тухуми”, “Кузги соната” ва бошқа фильмларида ҳам жиддий мавзулар илгари сурилган.

15 ИЮЛЬ

1947 йил. Дилбар ИКРОМОВА, таникли ўзбек театр ва кино актрисаси, Ўзбекистон халқ артисти (2001). Театрда Мaстон (“Бой ила хизматчи”), Зубаржат (“Ой тугилган тунда”), Фекла Ивановна (“Уйланиш”), Дилором (“Олтин девор”), Нигора (“Келинлар кўзғолони”), Момо (“Чимилдик”); кинода Сотти (“Келинлар кўзғолони”), Она (“Ёлғиз ёдгорим”), Она (“Чаёнгул”), Момо (“Чимилдик”) ва бошқа образларни гавдалантирган.

18 ИЮЛЬ

1821-1910 йиллар. Полино ВИАРДО, машҳур француз опера хонандаси, вокал педагоги ва композитор. Европанинг кўплаб театрларида сахналаштирилган опера спектаклларида асосий партияларни ижро этган. Фидес (Мейербер “Авлиё”), Орфей (Глюк “Орфей ва Эвридика”), Розина (Россини “Севилья сартароши”) сингари ижролари шулар жумласидан.

1912-1983 йиллар. Махсум ЮСУПОВ, таникли ўзбек театр ва кино актёри, Ўзбекистон халқ артисти (1964). Театр сахнасида Полоний (“Ҳамлет”), Родриго (“Отелло”), Ғофир (“Бой ила хизматчи”), Йўлчи (“Кутлуғ қон”), Ориф (“Имон”), Келдиев (“Комиссия”), кино ва телефильмларда эса Олимжон (“Фарғона қизи”), Соқи Соқиевич (“Нур борки, соя бор”), Низомулмулк (“Навой”), кекса (“Гирдор”) каби турфа образларни яратган.

19 ИЮЛЬ

1834-1917 йиллар. Эдгар ДЕГА, француз рассоми, импрессионизм оқимининг атокли намояндаларидан бири. “Балет томошаси”, “Мисс Лала

циркада”, “Кир юувчи аёллар”, “Дазмол босувчилар”, “Ёш спарталиклар”, “Балет юлдузи”, “Дам олаётган икки раққоса” каби картиналари машхур.

20 ИЮЛЬ

1917-1975 йиллар. Комилжон ОТАНИЁЗОВ, буюк ўзбек хонандаси, созанда, бастакор, Ўзбекистон халқ артисти (1949), Туркменистон халқ артисти (1961), Қорақалпоғистон халқ артисти (1968), “Буюк хизматлари учун” ордени соҳиби (2000). Санъаткор ўз ижоди билан ўзбек кўшиқчилик санъатида мактаб яратди ва кўплаб истеъдодли шогирдларни етиштирди. “Доғман”, “Ўйнар”, “Ўлтурғуси”, “Айрилмасун нигориндан”, “Раънони кўрдим”, “Салом сенга Хоразмдан”, “Азиз Ватаним”, “Ўзбекистон”, “Хоразм”, “Салом ҳинд халқига” каби машхур кўшиқлари санъатсевар халқимиз қалбини забт этган. Бу йил улуғ санъаткор таваллудининг 100 йиллиги бутун мамлакатимиз бўйлаб кенг нишонланди.

21 ИЮЛЬ

810-870 йиллар. Имом Исмоил ал-БУХОРИЙ, буюк ўзбек муҳаддиси, ҳадис илмининг султони. Аллома Ислоом мамлакатларини кезиб 600 мингдан зиёд ҳадисни ёд олган ва шуларнинг 7397 тасини “Ал-жомийъ ас-саҳих” (“Ишонарли тўплам”) китобига киритган. Мазкур китоб ислом оламида Қуръондан кейинги иккинчи манба ҳисобланади. Шунингдек, алломанинг “Ал-Адаб ал-муфрад” (“Одоб дурдоналари”), “Китоб асмоъ ус-саҳоба” (“Саҳобалар ҳаёти ҳақида китоб”), “Ал-тарих ал-кабир” (“Буюк тарих”), “Тарихи Бухоро” (“Бухоро тарихи”) ва бошқа асарлари машхур.

25 ИЮЛЬ

1912-1990 йиллар. Манас ЛЕВИЕВ, ўзбек мусикаси ривожига катта ҳисса қўшган атоқли композитор, Ўзбекистон халқ артисти (1972). Композитор асарлари ҳаётбахш, кўтаринки руҳ билан суғорилгани, самимияти ва ширадорлиги билан ажралиб туради. “Дилистоним, сен менинг”, “Гўзал тонг”, “Садои булбул” каби романслари, “Ўрик гуллаганда”, “Ўзбек кизи овози” сингари кўшиқлари, “Олтин кўл” (Уйғун), “Тошболта ошиқ” (Ҳ.Ғулом) мусикали драмалари ҳамда “Маҳаллада дув-дув гап”, “Ўткан кунлар” фильмларига ёзган мусикалари халқимиз маънавий меросига айланган.

30 ИЮЛЬ

1511-1574 йиллар. Жоржо ВАЗАРИ, улуғ итальян мусаввири, архитектор, ёзувчи. Унинг “Машхур рассом, хайкалтарош ва меъморлар таржимаи ҳоли” асари тасвирий санъат тарихи ва назариясида муҳим ўрин тутди. “Персей ва Андромеда”, “Исонинг дафн этилиши”, “Палатцо Векко деворига ишланган сураглар”, “Уффици меъморий ансамбли” ва бошқа асарлари санъат ихлосмандларини ҳамон ҳайратга солмоқда.

*Шоҳрух АБДУРАСУЛОВ
тайёрлади.*

●● В исследовании о минералах и горных породах, авторами которого являются известные ученые Т.Здорик, В.Матиас и другие, приводится следующая информация: “Название камня “Аширит” (диоптаз) связано с именем бухарского купца Ашурбая, впервые привезшего этот минерал в Европу”. Данные научные сведения вдохновили писателя Нетьмата Арслана и стали причиной создания новеллы “Аширит”. Новелла заставляет читателя задуматься о таких чувствах, как бескорыстная любовь и тоска по Родине: “Ашурбаю показалось, что камень плачет. Проливает слезы, тоскуя по родной земле и горным склонам, по каменному царству и водам речки Мулиен”. Читайте в рубрике “Проза”.

●● Герои произведений известного французского писателя Жана-Поля Сартра люди с непростой судьбой, запутанной жизнью, подвергшие себя одиночеству, уединению, обособлению от общества. В частности, пьесе “За закрытыми дверями”, представленной в рубрике “Драма”, отражены драматизм чувств, душевные страдания, глубокое беспокойство персонажей.

●● Один из жанров классической японской литературы – вака имеет более чем 12 вековую историю. “Кокинвакасю” – “Собрание старых и новых песен Японии” создан именно в этом жанре. Примечательно, что данный сборник стихотворений составлен по указу и личному пожеланию императора, и считается первой “дворцовой” антологией лирической поэзии. В рубрике “Меридианы поэзии” вы сможете ознакомиться с избранными образцами данного сборника.

●● Роман известного русского писателя Бориса Пастернака “Доктор Живаго” входит в число произведений, признанных на мировом уровне. Главный герой романа Юрий Живаго – весьма великодушный человек, спасающий жизни, совершающий благодеяния. Благородный гуманизм превыше всякой революции, основанной на насилии и кровопролитии. Эта идея правдиво и ясно отражена в “Докторе Живаго”, посему роман от начала и до конца пронизан духом борьбы за счастье и благоденствие. Читайте в рубрике “Жемчужины мировой литературы”.

●● В рубрике “Драма” представлена пьеса популярного венгерского детского писателя и сценариста Дюла Урбана “Все мыши любят сыр”, широко известная за рубежом. В произведении, путем символов, показаны такие изъяны общества, как расизм, разделение людей на сословия. Между белыми и серыми мышами издревле существует разлад. Шома и Фружи, которые принадлежат к противоборствующим кланам, ради взаимной любви преодолевают препятствия и родовую вражду.

RESUME

●● Well-known Russian scientists T.Zdorik, V.Matias and others in their investigations about minerals and mountain ores wrote following about “Ashirit (diopase)” mineral: “This mineral was called “Ashirit” because of Bukhara dealer Ashurbay who brought it into Europe for the first time”. “Ashirit” novella by writer Nemat Arslon was written under influence of this scientific information. The novella makes reader think about pure love and longing for motherland and it ends with this sentence: “It seemed to Ashurbay that a stone was crying. It was pouring tears missing its sand, the land of mounts and stones it was born, waters of Muliyon ditch”. Read it in “Prose” rubric.

●● Famous French writer Jean-Paul Sartre in his works describes difficult life of persons who exposed themselves into loneliness, turned their back into society. “Behind Closed Doors” play presented in “Dramatic Art” rubric also describes tormenting reflections of distressed characters.

●● Waka, a genre in Japanese classic literature was founded more than twenty centuries ago. “Kokin Wakashu” – “An Ancient and New Songs Collection of Japan” consists of such kind of poems. This collection is gathered by Emperor’s order and his personal wish. The best poems from this collection are published in “Meridians of Poetry” rubric.

●● Well-known Russian writer Boris Pasternak’s “Doctor Zhivago” novel is famous all over the world. The main character Yuri Zhivago is described as a noble person who rescue people from death and fight for goodness. Author in his work shows an advantage of humanism over every bloody, warlike revolution. That’s why you can feel the call for happiness in every word of the novel. Read it in “Treasures of World Literary” rubric.

●● Well-known Hungarian children’s author and screenwriter Dula Urban’s play “Cheese Lovers” presented in “Dramatic Art” rubric is very popular in foreign countries. Racial inequality and other habits described by symbols in this work. There is age-long feud between white and grey mice. Shoma and Fruji, two mice of different species, love each other and break through the bonds of enmity.



Жаҳон АДАБИЁТИ

2017 йил июль сони

Навбатчи муҳаррир: Ж.АСКАРОВА
Техник муҳаррир: О.СОБИР ўғли
Мусахҳих: Д.АЛИЕВА
Компьютерда саҳифаловчи: М.АЛИЕВА

ИНДЕКС 828, 829

2007 йилда №0252 рақами билан лицензия олинган.
Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида рўйхатга олинган, №189.
Уч босма табоқ ҳажмгача бўлган қўлёзмалар қайтарилмайди.
“Жаҳон адабиёти” журналида эълон қилинган асарларни кўчириб босишда
ва қайта нашр этишда таҳририятнинг ёзма розилиги олиниши шарт.

Таҳририят манзили:

100011, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.
Телефонлар: (0371) 244-41-60, 244-41-61, 244-41-62.
Сайт: www.jahonadabiyoti.uz
E-mail: jahonadabiyoti@list.ru

Босишга рухсат этилди 18.08.2017 й. Бичими 70x108 ^{1/16}. Офсет қоғози.
Офсет босма. Шартли босма табоқ 18,2. Нашриёт босма табоғи 20,0.
Адади 2287 нусха. 4850 рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.
“Жаҳон адабиёти” журнали компьютер марказида териблиб, “Sharq” НМАҚда чоп этилди.

Босмахона манзили:

100000, Тошкент, Буюк Турон кўчаси, 41.

© **Жаҳон адабиёти, 2017 й.**